

Alan Moorehead

Ryska revolutionen

Sv. upplaga 1959

Översättning (från engelska): Hans Granqvist

Innehåll

| | |
|--|-----|
| Introduktion till denna utgåva | 1 |
| Förord | 1 |
| 1. Petrograd år 1916 | 3 |
| 2. Av Guds nåde | 8 |
| 3. Den nya människan | 19 |
| 4. Revolten 1905 | 32 |
| 5. Demokratin får sin chans..... | 39 |
| 6. Landsflyktingarna..... | 48 |
| 7. Kriget..... | 57 |
| 8. Tyskland och den revolutionära rörelsen | 68 |
| 9. Marsrevolutionen | 80 |
| 10. Sovjeten kontra provisoriska regeringen..... | 94 |
| 11. Lenins återkomst | 102 |
| 12. Julidagarna | 110 |
| 13. Kornilov gör revolt..... | 123 |
| 14. Bolsjevikerna tar makten..... | 135 |
| 15. Den konstituerande församlingen..... | 149 |
| 16. Brest Litovsk | 157 |
| Om källorna..... | 166 |

Introduktion till denna utgåva

Denna bok, som kom ut 1959, är den första bok om den ryska revolutionen som var skriven av icke-kommunister och icke-socialister som kom ut på svenska. Föregångarna var (i tidsordning):

Augustin Souchy, [Den ryska arbetare- och bonderevolutionen](#) (1920) – förf. anarkist Fredrik Ström, [Ryska revolutionens historia i sammandrag](#) (1924) – förf. var 1917 en av grundarna av Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (föregångare till kommunistpartiet) [Ryska revolutionens historia](#) (1931) – sammanställd av en sovjetisk redaktionskommitté [SUKP\(b\):s historia \(1938\)](#) [utdrag] – den beryktade Stalin-versionen.

Mooreheads bok har otvivelaktigt vissa brister. Ett exempel på detta nämner Lars B Svedgård i förordet till hans Trotskij-biografi, där han säger att boken varit värdefull ”även om Moorehead måste behandlas med viss varsamhet, då han ser som sin främsta uppgift att bevisa Lenins roll av tysk agent.”¹

Talet om tyska pengar till stöd för bolsjevikerna har fått förnyad aktualitet efter Sovjetunionens sammanbrott, men de flesta sansade historier verkar överens om att det förekom, men inte hade den omfattning som vissa försökt göra gällande (och att det f ö även förekom stöd till bolsjevikernas motståndare, ofta betydligt större).²

Boken har även andra brister, vilka har sin rot i att författaren ingalunda är någon anhängare till den ryska revolutionen, men samtidigt måste det sägas att den i många avseenden är bättre än nyare arbeten, t ex den inflytelserika Richard Pipes (*Den ryska revolutionen*) och historiker som inspirerats av honom, vilka ser ryska revolutionen som en ren statskupp genomförd av en liten minoritet som i stort sett helt saknade folkligt stöd. Moorehead är i detta avseende mycket mer sansad och konstaterar flera gånger att bolsjevikerna hösten 1917 hade ett avsevärt stöd, i motsats till de viktigaste politiska motståndarna (borgerliga partier, mensjeviker osv). Men detta är givetvis ett uttryck för att vi idag lever i en annan tid, där huvudmålet för många – av ideologiska skäl – är att manifesteras avståndstagande från och smutskasta den ryska revolutionen och dess viktigaste företrädare och förespråkare. Eftersom man inte gillar socialistiska revolutioner så strävar man efter att framställa sådana i så dystra färger som möjligt, för att i möjligaste mån vaccinera mot revolutionens virus. Sett ur ett sådant perspektiv är Mooreheads bok trots allt ett ljus i mörkret.

Martin F (september 2018)

¹ Se [Lars Svedgård: L. D. Trotskij](#)

² Se t ex [Synpunkter på Catherine Merridales bok Lenins resa till revolutionen 1917](#). som handlar om en nyutkommen bok om främst en aspekt av den ryska revolutionen-

Förord

denna bok har jag försökt att på en gång kortfattat och rakt på sak berätta om den ryska revolutionen 1917 och de händelser som ledde fram till den. Det är självklart att min relation inte kommer att tillfredsställa alla. Ett mera omstritt ämne finns inte, och meningsmotsättningar som fanns hos dem som levde i Ryssland vid tiden för revolutionen har under de gångna fyrtio åren inte dämpats. Vardagliga fakta blir ofta stridsäpplen för kämpande ögonvittnen och historiker, och även de samvetsgrannaste vetenskapsmän kan bli oense om en tolkningsfråga.

Denna bok framträder därför inte med anspråk på att vara ett definitivt eller uttömmande arbete. Den har bara till syfte att på ett så lidelsefritt och objektivt sätt som möjligt ge den vanliga läsaren en skildring av en viktig politisk omvälvning, som alltjämt ligger lite för nära för att kunna räknas som historia och kanske ändå lite för långt bort för att man ska kunna minnas vad som inträffade.

Jag skall berätta något om de egenartade omständigheter som har gjort att min bok har kommit till. För ungefär tio år sedan började dr Stephan T. Possony, som är lärare i modern historia vid Georgetownuniversitetet, att tillsammans med en liten grupp studenter granska revolutionär teknik, framför allt den bolsjevikiska omstörtningstekniken. Här var ett ämne som grep in i och överskuggade alla andra. Ryska revolutionen bidrog sannolikt mer än någonting annat till att Förenta staterna efter det första världskriget kastade sig in i världspolitiken. I själva verket kom den ryska revolutionen att påverka alla länder under 1920-talet, och det är lätt att se att den också övade inflytande på den världsekonomiska depressionen och på den politik som ledde fram till andra världskrigets utbrott. Nazismens maktövertagande i Tyskland var intimt förknippat med arvet efter Lenin. Utan Stalins löfte om stöd skulle Hitler knappast ha vågat störta världen in i en ny bloddrypande konflikt 1939. De amerikanska trupper som nu är stationerade i Europa och Fjärran östern, den kinesiska Kuomintang-regeringens fall, det kalla kriget, Korea, de ständigt på nytt inträdande kriserna i Mellersta östern, kapplöpningen om robotvapnen — allt detta föddes ur den storm som 1917 sopade bort den ryske tsaren.

Dr Possony och hans medhjälpare inriktade sina forskningar på de ryska kommunisternas särpräglade sätt att tänka och reagera. Hur var det möjligt för en uppriktig kommunist att finna sig i den bolsjevikiska politikens alla kastningar — att acceptera slavlägren, förräderirättegångarna, den förkvävande byråkratin och ändå förbli partiet trogen? Det verkade som om svaret fanns just i 1917 års revolution. För en hängiven kommunist betyder oktoberrevolutionen nästan lika mycket som återuppståndelsen betyder för den kristne. I det ögonblicket började ett nytt liv, och Lenin, det nya systemets byggmästare, betraktas ännu i dag i Ryssland som hjälte utan motstycke, en profet, en Messias, ett gudabenådat geni, vars motiv kännetecknades av ojämförlig renhet och osjälviskhet. Det verkar vara så, att om en kommunist bara accepterar denna religiösa tro på Lenin och revolutionen är det inte svårt för honom att overse med de mängder av felgrepp som partiledarna har begått: alla kan de förklaras som individernas tillfälliga svagheter och misstag. Det verkligt viktiga är att partiet självt fortfarande är oanfrätt, moraliskt och intellektuellt ofelbart, fyllt av förvissningen om att det uppställda målet kommer att nås och till slut göra människor lyckliga.

Possonys forskargrupp ansåg tiden kommen att undersöka grunden till den ortodoxt kommunistiska inställningen till Lenin och revolutionen genom att gå tillbaka så långt som möjligt, till de ursprungliga källorna. Ett verkligt givande forskningsmaterial fann gruppen i tyska utrikesdepartementets hemliga papper, vilka som följd av det andra världskrigets utgång har blivit tillgängliga för forskningen. Under krigets slutskede beslagtogs de allierade en stor del av "Wilhelmstrassearkiven", och ett urval av dessa — dokument från skedet 1933-1941

— har senare utgivits eller kommer att utges (både på tyska och engelska). Possony och hans forskargrupp intresserade sig emellertid speciellt för den för-hitlerska tiden. Efter att ha granskat otaliga dokument (där ett flitigt bruk av täcknamn satte krokben för forskningen) kunde forskargruppens medlemmar konstatera klara bevis för att det tyska utrikesdepartementet från och med 1915 upprätthöll intima kontakter med flera grupper av ryska revolutionärer. Revolutioner kostar pengar, och 1917 års ryska revolution föregicks av långvariga förberedelser. Frågan varifrån Lenin fick sina pengar besvarades på så sätt åtminstone delvis. De tyska dokumenten avslöjar nämligen vilka summor som betalades till vissa agenter för att de skulle organisera och finansiera omstörtande rörelser i Ryssland. Givetvis var Tyskland inte ensamt om att ge de ryska revolutionärerna pengar, men dr Possony och hans forskargrupp fick tillräckligt med nytt material för att uppmuntras att gå ännu längre i sitt arbete. Det fanns emellertid inte mycket hopp om att kunna göra en verkligt grundlig genomgång av de ofantliga mängderna med material gruppen hade inga pengar till sitt förfogande, och alla arbetade på ledig tid utan ersättning — förrän det utrikespolitiska forskningsinstitutet vid Pennsylvaniauniversitetet år 1955 beviljade ett anslag. Följande år erbjöd sig utgivarna av tidskriften Life att finansiera arbetet.

Nu blev det möjligt att arbeta effektivt och i stor skala. En stab av medarbetare organiserades för att granska alla tillgängliga officiella dokument, inte bara i Tyskland utan i hela Europa och till och med i Turkiet och Japan. Allt som allt genomgicks ungefär två dussin arkiv och lästes mer än 100 000 dokument. Ett stort antal människor som hade stått i beröring med bolsjevikledarna utfrågades.

Detta oerhört omfattande arbete har fastställt på ett sätt som jag inte tror lämnar någon skugga av tvivel, att tyskarna spelade en avgörande roll vid Lenins och bolsjevikernas maktövertagande. Det har klarlagt att själva revolutionen inte var så ren och ädel som kommunisterna har försökt framställa den.

Dr Possony tänkte sig ursprungligen att skriva en artikel om sina upptäckter. Lifes utgivare ansåg emellertid att materialet borde läggas fram i bokform, och mot slutet av år 1956 blev jag erbjuden att göra arbetet. Jag fick en lång sammanfattning av forskningsarbetet; den visade sig vara ett ovärderligt komplement till mina egna studier som hade legat på ett mera allmänt plan. Jag hoppas att min bok kan tjäna som introduktion till den mera detaljerade studie av bolsjevismen som dr Possony nu arbetar på. Jag betygar min tacksamhet både till honom och till utgivarna av Life för att jag har fått tillfälle att skriva den.

I övrigt framgår det av den korta bibliografin i slutet av boken att mina källor har bestått av relativt lättillgängliga böcker. Jag har haft god användning av sådana böcker som Joel Carmichaels utmärkta engelska översättning av Suchanov. Jag läste dem utan att ha någon speciell kunskap om Ryssland eller om revolutionen. Detta var kanske inte uteslutande en nackdel, men jag är väl medveten om att mitt manuskript aldrig skulle ha sett dagens ljus utan de ändringar som har gjorts och de råd som har lämnats av dr Bertram D. Wolfe, miss Laura Bell på Life och många andra som har ägnat många år eller hela sitt liv åt att studera den ryska revolutionen. När jag nu tackar dem vill jag därmed inte säga att de är överens med mig i mina slutledningar eller ens i sättet att lägga fram uppgifterna. Många fel eller åtminstone diskutabla påståenden finns säkert kvar i boken. Jag vill bara be läsaren att inte tro att de har sin bakgrund i ond vilja eller i medvetet förutfattade meningar utan helt enkelt uppfatta dem som uttryck för att mycket som står i samband med den ryska revolutionen alltjämt är osäkert och motsägelsefullt.

Alan Moorehead

1. Petrograd år 1916

Det sägs att september och oktober är årets värsta månader i Leningrad. En rå fuktig vind kommer från Finska viken, dimma och regn avlöser varann under en deprimerande lång följd av dagar och överallt är marken täckt av dy och gyttna. Mörkret börjar falla klockan tre på eftermiddagen, och den kalla natten varar till nio eller tio på morgonen.

Men sedan, i november, händer det någonting som är fullkomligt underbart: snön kommer. De stora flingorna faller så tätt att man bara kan se några meter framför sig, och ibland kan hela staden förvandlas över en natt. Smutsen försvinner och de gyllene spirorna och de färgglada kupolerna får nu en bländande vit bakgrund. Det ligger faktiskt glädje i luften. Det betyder ingenting att temperaturen kan vara en bra bit under noll, i den här torra och gnistrande luften blir folk ändå till slut av med sin hosta och sin förkylning, och de kan unna sig att le igen. Sedan länge tillbaka var detta rätta tiden för droskkuskarna att byta ut hjulen mot medar, och med stelfrusna skägg drev de sina små finska hästar längs kajerna i halsbrytande fart. Borta vid Neva började arbetarna lägga ut spårvagnsspår över det frusna vattnet till öarna och den viborgska stadsdelen.

Det är inte svårt att sätta sig in i hur det såg ut för ungefär fyrtio år sedan, när Leningrad fortfarande var Petrograd³, en stad på mer än två miljoner invånare och Rysslands huvudstad. På vintern 1916 bodde tsaren fortfarande i sitt palats och en kosmopolitiskt betonad aristokrati kretsade alltjämt omkring de utländska ambassaderna, engelska klubben, kyrkorna och operan. Drygt två års krig hade bara åstadkommit ytliga förändringar, i varje fall verkade det så. Man såg flera militära uniformer och gatorna var dåligt och glest upplysta på grund av bristen på gas. Köerna utanför livsmedelsbutikerna blev allt vanligare och allt längre och man började oroa sig för att rånen och stölderna på de skumma gatorna tilltog i antal. Men spårvagnarna gick fortfarande, de långa ornamenterade korridorerna i Amiralitetet och Vinterpalatset vimlade av mera folk än vanligt och teatrarna spelade sju kvällar i veckan. Kapplöpningar hölls på exercisfältet Semenovskij, julcirkusen var i full gång och läget på fondbörsen var lugnt och händelsefattigt. Många av de bästa tavlorna i Eremitaget hade av säkerhetsskäl flyttats över till Moskva, men de eleganta butikerna och restaurangerna var fulla av folk och kriget hade ännu inte gjort det omöjligt för hertigar och ambassadörer att hålla mottagningar i den högre stilen. Ännu hade ingenting bombats eller förstörts, och med undantag av snön och de tunga massiva byggnaderna hade staden en elegant italiensk prägel som kom resenärer att tänka på Venedig.

Kort sagt, det var en värld av privilegier och konservatism, med ett slags bilderbokselegans som vi fortfarande tycker har ett lite bekant drag, trots att den ligger närmare femtio år tillbaka i tiden och trots alla oroligheter och uppror som senare har inträffat. Det är ganska lätt att känna till många av huvudpersonerna och vilken roll de spelade på samma sätt som man känner till och minns huvudpersonerna i en bok, ett skådespel eller en saga som satte fantasin i rörelse när man ännu var barn. Vi kan exempelvis föreställa oss skiltvakten där han stod framför palatset i sin veckade svarta rock och sin soldatmössa som satt lite på sned, storkhertigen med sina medaljer, kosacken när han böjde sig ner från hästryggen, bonden i sin blus, hertiginnan i vit satin med håret uppsatt som ett fågelbo, med getingmidja och dekolletage, droskkusken och hans frusna skägg, universitetsläraren och den grekisk-ortodoxe prästen med sin kaminrörshatt, sin stav och sitt profetiska utseende. Bakom de här gestalterna reser sig

³ Fram till augusti 1914, när Ryssland kom i krig med Tyskland, bar staden namnet S:t Petersburg. Som en patriotisk gest fick den då det inte fullt så germanska namnet Petrograd. År 1924 ändrade bolsjevikerna namnet ännu en gång, denna gång till Leningrad. Eftersom det i denna bok huvudsakligen är frågan om åren omedelbart efter 1914 kommer Petrograd konsekvent att användas för att undvika förväxlingar. Den gregorianska tideräkningen, som ligger tolv eller tretton dagar (beroende på århundradet) före den julianska, används också konsekvent.

alltid samma kulisser: balsalen med sina pelare, operan med sina rader av loger, den ryska örnen i den kejserliga vapenskölden, kyrkornas lökkupoler mot den pastellfärgade himlen, snön, stäpperna, ett linjalrakt järnvägsspår som sträcker sig utan slut in i Sibirien.

Allt det här verkar kanske som ett ganska trivialt och gottköpsromantiskt sätt att återuppliva tsar-Ryssland, men trots allt är det mycket av just detta som finns kvar i vårt minne, och de människorna och den bakgrunden kan ofta verka bra mycket mindre främmande för oss än alla kommissarierna, utskotten, fabrikerna, kraftverksbyggena och de många miljonerna arbetare utan ansikten i våra dagars Ryssland.

Kanske var det de ryska 1800-talsförfattarna som gör att tsar-Ryssland verkar så levande för oss, kanske var det det häftiga och fullständiga i den omvälvning som sopade bort denna värld. Hur som helst fanns den fortfarande kvar mot slutet av 1916, och för en flyktig besökare i Petrograd skulle det ha verkat otroligt om man sagt att tsaren och hans hov, hela det fulländade yskiktet på den feodala byggnad som den ryska monarkin hade rest under tusen år, inom kort skulle försvinna för alltid.

Det var visserligen sant att det i december 1916 ägde rum en regeringskris, att det föråldrade stats- och försvarsmaskineriet befann sig i ett hopplöst kaos och att alla visste om och talade om det, men hittills hade ingen — varken de utländska ambassadörerna, hovet eller ministrarna, inte ens de revolutionära ledarna och naturligtvis inte tsaren själv — riktigt insett hur explosivt läget egentligen var och hur föga hopp det fanns att kunna rätta till det igen. En del ansåg kanske att en revolution var oundviklig, men inte det slags revolution som snart skulle bryta ut.

Kriget hade sugit musten ur tsararmén. Bortåt fjorton och en halv miljon man hade inkallats, och många av dem hade skickats till skyttegravarna utan tillräckligt med kläder, utan stövlar, ibland till och med utan gevär. Det finns inga ordentliga uppgifter på hur många som stupade, och man får kanske den bästa uppfattningen om hur väldiga förlusterna var när man läser en lakonisk anteckning av den tyske befälhavaren Hindenburg, efter det att det hela var över.

”I bokslutet efter det stora kriget har sidan med de ryska förlusterna rivits ut. Ingen känner till siffrorna. Fem eller åtta miljoner? Inte heller vi har någon aning om dem. Det enda vi vet är att det under striderna mot ryssarna ibland hände att vi måste skyffla undan vallarna av fiendelik, som låg framför våra skyttegravar, för att vi skulle få fritt skottfält när de nya anfällsvågorna kom. Med fantasins hjälp kan man kanske försöka få fram en siffra för deras förluster; men alla försök att räkna fram det exakta antalet kommer att misslyckas.”⁴

Just för ögonblicket rådde stiltje längs den bortåt tusen kilometer långa frontlinjen som sträckte sig från Östersjön till Svarta havet. Men det vanvettiga dödandet hade lämnat många regementen i ett hopplöst läge och utan möjlighet att fylla luckorna i leden. Fronten höll fortfarande men tanken på reträtt låg i luften; det skulle kanske bli nödvändigt, sade man, att dra tillbaka trupperna för att kunna försvara det egentliga Rysslands väldiga yta. Tanken kunde vara frestande för en del av de högre officerarna och strategerna, men för fotsoldaterna på slagfältet var den absolut meningslös. För dem är reträtt helt enkelt samma sak som nederlag, och det var därför som de började desertera. Mot slutet av 1916 hade hundratusentals man lämnat sin plats vid fronten, och många av dem var nu på väg tillbaka till sina hem i Ryssland.

De flesta av soldaterna var bönder, och man har räknat med att till och med i normala tider förtjänade de aldrig mycket mer än ca åttahundra kronor om året. Ofta bodde en familj i ett hus med ett enda rum, med halmtak, jordgolv och ett hål i taket som släppte ut röken från eldstaden. Det hände att husdjuren också höll till därinne. Det fanns inga badhus, ingen tvål och ingen ordnad läkarvård av något slag. Kosthållet bestod av bröd och grönsaker, med kött

⁴ Paul von Hindenburg: ”Aus meinem Leben.”

bara någon gång emellanåt, och trots att tillgången på spannmål faktiskt ökade under kriget fanns det många distrikt där bönderna inte kunde få tillräckligt med mat.

Trots allt hade bönderna det antagligen bättre ställt än arbetarna i städerna. Lönerna hade fördubblats sedan 1914 men samtidigt hade priserna femdubblats, och det var mycket svårt att få något för pengarna på torgen och i livsmedelsbutikerna. Vintern 1916-1917 var ovanligt sträng — vid ett enda tillfälle blev inte mindre än 1 200 lokomotiv obrukbara, därför att rören frös sönder på dem — och det bidrog till att skapa kaos i livsmedelstransporterna. I Odessa måste folk stå i kö i två dagar för att få lite olja till matlagningen. I Petrograd och Moskva började folk ställa sig i brödköerna redan mitt i natten, och det var inte underligt att arbetarna nu, efter två år av relativt lugn på arbetsmarknaden, började med strejker igen. De frös (givetvis var det en oerhörd brist på bränsle för uppvärmning av husen), de svält, de var utarbetade (tio och en halv timmes arbetsdag var det normala). De hade fått nog.

De bildade klasserna, tjänstemännen, köpmännen och butiksägarna, politikerna och adeln, hade 1916 ännu inte drabbats lika hårt av nödläget. Ändå behärskades också de av en stämning av förtvivlan och missträkning, som i vilket annat land som helst redan skulle ha tagit sig utlopp. I duman hade några av de mest respekterade deputeraderna nyligen hållit tal som hade legat närmare landsförräderiet än någonting man dittills hade hört. Och ändå visste alla att det var löjligt att betrakta duman som en verklig folkrepresentation. Den hade egentligen inga lagstiftande befogenheter utan var bara en skränig ”pratbutik”, och tsaren kunde skicka iväg den på semester när han önskade, vilket han också gjorde. Det fanns något slags regering som påstods styra landet, medan tsaren var ute vid fronten med armén, men den hade ingen makt och inga befogenheter. Bortåt ett tjog ministrar hade kommit och gått sedan kriget började, men ingen av dem hade varit mycket mer än en marionett.

Nyligen hade en viss A. F. Trepov, en stockkonservativ politiker, placerats som regeringschef, men ingen – och allra minst Trepov själv – trodde att han skulle stanna länge. Den verkliga makten fanns bara på ett enda ställe, och det var palatset vid Tsarskoje Selo som låg tjugofem kilometer utanför Petrograd. Det var där tsaritsan bodde. Tsaritsan behärskade tsaren, men hon behärskades i sin tur av en fullkomligt medeltida gestalt: Rasputin.

Det hat som omgav paret – den fromma tyskfödda furstinnan och den groteske munken — hade nästan växt till hysteri i Petrograd, en hysteri som behärskade adeln lika mycket som alla andra. I det petrogradska sällskapslivet kallades tsaritsan allmänt ”tyskan”, och åtminstone en sammansvärjning var i full gång för att bringa henne om livet. Vad munken Rasputin beträffar så hade till och med de mest talföra bland politikerna och adelsmännen svårt att finna ord som var starka nog för deras avsky och förakt. Men det var ett förakt i hög grad blandat med fruktan. Under tsaritsans beskydd följde han lugnt sin bana, avskedade de ministrar som han inte tyckte om, gav ibland tsaren en vink om hur han skulle föra kriget och använde sig av sin hypnotiska makt för att göra den vidskepliga tsaritsan ännu mera förvirrad, tills hon slutligen knappt hade en aning om vad det var hon gjorde.

Kriget hade fört med sig en fruktansvärd påfrestning för hela systemet, och Nikolaus II var ingen Peter den store som kunde ordna upp allting igen. Nu var det verkligen frågan om en kapplöpning, och vad skulle komma först — krigsslutet eller revolutionen? Naturligtvis fanns alltid en chans att revolutionen kunde skjutas upp i all oändlighet under förutsättning att kriget fick ett snabbt och segerrikt slut, men i december 1916 fanns ingenting som tydde på den saken. Det fransk-brittiska försöket att slå sig igenom Dardanellerna och komma till sina ryska allierades hjälp hade slutat med en katastrof. Förenta staterna hade ännu inte trätt in i kriget. Frankrike kämpade desperat vidare i vintergyttjan vid Verdun, och till havs var tyskarna i färd med att starta det oinskränkta ubåtskrig som var avsett att genom utsvältning tvinga Storbritannien till kapitulation. Omkring hundrasextio österrikiska och tyska divisioner hade nu grävt ner sig längs den ryska fronten.

Kriget hade alltså för Rysslands vidkommande glidit över i ett förtvivlat dödläge. Men trots allt detta var det ändå svårt att se varifrån revolutionen skulle komma. En palatsrevolution, en revolt av adeln för att avsätta tsaren, var långtifrån otänkbar, men det fanns inte en enda man vare sig i Petrograd eller bland generalerna i armén som verkade vara kapabel att ta ledningen för en sådan aktion. Och det fanns samtidigt, både bland liberalerna och inom adeln, en instinktiv fruktan för vad som kunde hända om de störtade tsaren, om de illiterata massorna, ”det mörka folket”, följde signalen och ställde till med upplopp på gatorna. Om massorna släpptes lösa kunde allt hända. Då kunde de allihop, från adeln till butiksägarna, sopas bort.

Vänsterrevolutionärerna — de som önskade revolt till varje pris — hade å sin sida också försvagats av kriget och drivits under jorden. De flesta av ledarna levde i landsflykt i utlandet eller i Sibirien: Lenin var i Schweiz, Trotskij var på väg till New York, Plechanov, Akselrod, Martov, Dan och många andra var skingrade över hela Europa. De flesta var invecklade i bittra inbördes strider. Ingen av dem hade några planer på att vända tillbaka till Ryssland, ingen visste att revolutionen var nära förestående. Lenin brukade till och med säga vid den här tiden att han inte trodde att den skulle komma under hans livstid.

Därför vilade en egendomlig apati över scenen. Det är som ett under att den ryska revolutionen, vår tids mest betydelsefulla händelse och den tilldragelse som har betytt mer än någon annan för vår tillvaro, kunde bryta sig in i historien på ett så oväntat och improviserat sätt. Det verkar som om den slank in genom baddörren, och fast det talades så mycket om den på förhand så ser det ut som om de flesta av huvudpersonerna blev fullkomligt överrumplade.

Man kan få en lustig glimt av hur förbluffande hela historien var i Whitaker's Almanack, den brittiska årsboken som har publicerat de viktigaste uppgifterna om världens länder år för år ända sedan mitten av 1800-talet. I den volym som handlar om 1916 är allting i sin ordning och på sin rätta plats i den ryska avdelningen: tsaren sitter på tronen, duman sammanträder, import och export finns det uppgifter om vid sidan av nederbörd och genomsnittstemperaturer. Men sedan, i nästa volym, möter man plötsligt ett förvirrat tomrum. I närmast chockerad ton berättar Whitaker att tsaren ersatts med en viss M. Kerenskij. ”Landets nyvunna frihet har hittills inte enbart visat sig välsignelsebringande, eftersom en rad inbördes stridande partier har tillkommit vilka omintetgör varje form av ordnad statsförvaltning.” En viss ”Uljanov Lenin” tros ha tagit tyglarna, och en ”subaltern” har utnämnts till överbefälhavare. Vad värre är, ”armén befinner sig i kaos och de allierade har inställt all materiell hjälp till Ryssland”. Det korta avsnittet slutar: ”Alla nyheter som under rådande förhållanden anländer måste uppenbarligen bli föremål för största misstänksamhet.”

Hur hade det i själva verket kunnat hända? Hur kunde man vända upp och ner på ett helt kejsardöme under några korta månader från det första snöfallet 1916 tills snön började töa bort på våren 1917?

”En så plötslig omvälvning finner man ingen annanstans i historien”, skriver Trotskij i sin revolutionshistoria, ”framför allt om man tänker på att det var frågan om ett folk på hundra-femtio miljoner människor.” I vanliga fall, fortsätter han, är det staten som skapar historia — kungarna, ministrarna, ämbetsmännen, folkets representanter och journalisterna — och i regel finns det protokoll på vad de gör. Men i en revolution är det massan av vanliga enkla människor som tar hand om makten, och de är inte vana vid att skriva ner saker eller att förklara sig, vare sig under den långsamma processen när revolutionen arbetar sig upp mot ytan eller när massan är i färd med att fullborda den. Deras ledare och de revolutionära partiernas åtgärder förblir under den tiden till en mycket stor del okända.

Om vi går med på detta — och det verkar vara ett gott sätt att se på saken så står det klart att det finns två vägar efter vilka vi kan söka sanningen om den ryska revolutionen. Den första vägen är den offentliga och officiella historien sådan den uppfattades av männen vid makten och ledarna för tsarväldets traditionella institutioner, generalerna och domarna, partiledarna

och slutligen tsaren själv.

Den andra vägen är absolut inte officiell. Den ger oss historien om den underjordiska rörelsen, virrvarret av revolutionsintriger, ett kaos av känslor, idéer och stämningar, som så småningom på grund av lidanden och umbäranden kom att behärska majoriteten av det ryska folket och som till slut förde dem fram till en punkt, där de var villiga att gå med på vilken ny härskare som helst bara han lovade att leda dem ut ur den hatade tillvaro som de kände till och in i åtminstone förespegligen om någonting annorlunda.

I december 1916 var denna revolutionära underström ännu inte riktigt färdig att bryta fram på ytan. Majoriteten av ryssar såg fortfarande av inbiten vana på tsaren, eller i varje fall på sin idé om tsaren, som den verkliga maktkällan, antingen till gott eller till ont. Han var alltså symbolen som höll staten samman, och många människor hoppades att han ännu skulle kunna leda dem ut ur det kaos som de befann sig i. Det är en av de paradoxala sidorna i historien att Nikolaus själv var av samma uppfattning.

Sedan sovjetregeringen kom till makten i Ryssland har de ryska historikerna fått till vana antingen att inte tala om Nikolaus II eller också behandla honom som något slags främmande avlägset odjur i stil med Abdul den förbannade, mera en legend än en man och i varje fall utan någon som helst betydelse. Men år 1916 betydde Nikolaus II verkligen mycket. Han företrädde mer än någon annan det system som revolutionärerna revolterade mot och hans speciella egenheter är viktiga för historien.

Framför allt måste man känna till varför han uppträdde som han gjorde under krisen. Hur kunde det komma sig att just han av all världens blida martyrännen fick en sådan makt just vid ett så viktigt tillfälle? Revolutionen smög sig på honom nästan som av en slump. Hur intelligent och erfaren han än var så verkar det som om han aldrig ett ögonblick förstod vad som hände medan revolutionen långsamt mognade eller i det ögonblick då den bröt ut. Vid slutet lämnar han tragedin nästan på samma sätt som han i början kom in i den: omgiven av blod och våld men ståtlig och totalt ovetande. Det är en gåta, som kan förstås bara om man går tillbaka till Nikolaus II:s tidigare år under senare delen av 1800-talet. De följande sidorna berättar därför om hur revolutionen såg ut ur tsarens synvinkel. Sedan går vi över till den underjordiska revolutionsrörelsen.

2. Av Guds nåde

Inte ens i vår tid, med alla diktatorer och härskande juntor, är det lätt att sätta sig in i hur absolut de ryska tsarernas makt var vid tiden för Nikolaus födelse år 1868. Tsaren ansåg att hans ställning som statsöverhuvud var lika naturlig som en fars förpliktelser mot sin familj, och iden om furstars gudomliga rätt var långtifrån bara en kvarleva från medeltiden utan en levande tro som omfattades med blind övertygelse inom tsarfamiljen men också utanför den. För den stora massan av ryssar utanför hovet var iden i lika hög grad en dogm – en oföränderlig och absolut dogm – som Kommunistiska manifestet och Lenins teser senare blev för bolsjevikerna.

Den mongoliska traditionen levde ännu kvar mycket starkt på 1860-talet, och själva den ryska läggningen — lojheten och lättjan hos bönderna, bristen på kultur hos adeln – gjorde det kanske nödvändigt med en central härskare som förde ett hårt och grymt regemente. Naturligtvis kan man vända på saken och säga att efterblivenheten tvingades på ryssarna och att det var tsarens tyranni som gjorde huvuddelen av dem till ett släkte av namnlösa slavar, men faktum är att Ryssland var en rövarstat som tsaren och en liten grupp av adels- och ämbetsmän härskade över för att själva ta vinsten. Bönderna var livegna och hade inga andra ambitioner än att få dö tidigt och fridfullt eller att få leva vidare med så lite som möjligt av arbete, skatter, hunger och stryk. Den härskande gruppen lade beslag på alla rikedomar, hade alla privilegierna och ensamrätt till den politiska makten, och den hade absolut inte för avsikt att ge upp någon enda av sina förmåner. Den ansåg att bönderna (ungefär nittiofem procent av folket) inte var mycket bättre än djur och att man inte kunde anförtro dem något som helst ansvar.

När Nikolaus föddes hade något mer än ett sekel förflutit sedan Peter den store organiserade den ryska staten som om den var ett slags familjeegendom, släkten Romanovs fideikommiss, eller kanske helt enkelt en skola för efterblivna barn. Under tsaren fanns tre viktiga institutioner: ämbetsmannakåren eller byråkratin, armén och den heliga synoden, och inom deras ram var organisationen lika fulländad som i en myrstack. År efter år – beroende på duglighet, karaktär och tur – klättrade statstjänstemannen uppför skalan med de fjorton fastställda graderna. Varje grad hade sin speciella uniform, sina privilegier och sin lön. Och till slut nådde han upp till den ålder då han kunde avgå och lyfta sin fastställda pension. Statstjänsten var en vittomfamnande apparat. En tiondel av den vuxna manliga befolkningen i städerna befann sig i den. Bönderna regerades av poliserna, som var ansvariga inför grevskapsmyndigheterna, som var ansvariga inför distriktsguvernören, som var ansvarig inför inrikesministern, som var ansvarig inför tsaren. Och tsaren var ansvarig bara inför Gud.

”Långt innan man så mycket som drömde om den marxistiska socialismen”, skriver Bertram D. Wolfe i sin bok ”Three Who Made a Revolution”, ”blev den ryska staten på det sättet den största jordägaren, den största fabriksägaren, den största arbetsgivaren, den största köpmannen, den största kapitalinnehavaren i Ryssland eller till och med i världen. — — — Det ledde till att världen största statliga förvaltningsapparat måste skapas.”

Några val ägde inte rum, och något parlament fanns inte. All makt, alla befogenheter silade ner genom apparaten från tsaren högst uppe. Han hade ett ministerråd till hjälp, men alla ministrarna hade han själv valt ut, och de satt bara så länge han ville – vilket ibland inte var särskilt länge. Det fria ordet existerade inte och alla böcker, tidskrifter och tidningar censurerades.

Allt det här hade, åtminstone i sina stora linjer, levat kvar ända till tiden för den blivande Nikolaus II:s födelse, tillsammans med de oundvikliga följeslagarna: missnöje, besvikelse och slutligen upprördhet hos folket som hatade det liv de måste leva. Men också här är det nästan omöjligt för oss som har växt upp i en demokrati att riktigt förstå hur Ryssland på 1860-talet

fullkomligt hungrade efter ett valt parlament och en konstituerande församling, där alla fick säga sin mening och som hade åtminstone skuggan av en lagstiftande och lagövervakande befogenhet. Det var den tanken som till slut överlevde alla andra, den paroll som gång på gång togs upp av alla de revolutionära partierna, högern, vänstern och centern, bolsjevikerna inräknade. Med en förenkling skulle man kunna säga att den ryska revolutionen är berättelsen om hur drömmen om en konstituerande församling levde och dog.

Tsarernas inställning till frågan var mycket enkel: Ryssland var inte Västeuropa. Det var ännu inte moget för demokrati. Om tsaren släppte efter på tyglarna för snabbt så kunde de okunniga massorna resa sig och krossa honom, och den enda följden skulle bli kaos.

Nikolaus II:s farfar, Alexander II, var i alla fall villig att gå en liten bit när det gällde reformer, och i själva verket gick han längre än någon av sina företrädare. År 1861 gav han de livegna fria trots massivt motstånd från jordägarna, ämbetsmännen och hovet. Det visade sig så småningom att hans form för frihet blev till slaveri av ett annat slag och bönderna kom att hamna i ett nästan ännu värre läge än tidigare. Hälften av storgodsägarnas områden lämnades över till dem, men de måste betala för sin del och de tvingades att bruka jorden kollektivt och inte var och en för sig. I praktiken innebar detta att de måste söka sin bärgning från åkrar som bara var hälften så stora som tidigare, och eftersom det privata ägandet inte existerade uppmuntrades bönderna inte till att införa förbättringar. Men trots allt var det principen som betraktades som viktig. Det kan vara nyttigt att minnas att Alexander II på den punkten inte låg så långt efter sin tid. Slaveri var ingenting utmärkande för Ryssland — 1861 var också det år då inbördeskriget började i Amerika om samma fråga.

Andra viktiga reformer under Alexander II:s tid var att han tillsatte *zemstvor* — rådgivande organ för landsbygden, ett slags kommunalstämmor — och moderniserade det ålderdomliga rättsväsendet och militärlagarna. Dittills hade bönderna kunnat tvingas att tjänstgöra upp till tjugofem år i armén, och straffen för förseelserna, framför allt prygel, var omänskliga.

Kort sagt, ett ordentligt steg mot friheten togs. Och nu avvaktade Alexander följderna. ”Det mörka folket” missbrukade inte på något allvarligt sätt sina nya rättigheter, i den mån man kan tala om sådana, men å andra sidan blev det inte riktigt lugnt i landet. Bondeupproren fortsatte. Studenterna var fortfarande uppstudsiga. Försöken att mörda tsaren kom faktiskt ännu tätare — och försöken gjordes inte bara av bondeanarkister utan också av folk från högre samhällsklasser. Man förstår att Alexander utbrast: ”Vad har de uslingarna mot mig? Varför jagar de mig som ett vilt djur?”

Under femton långa år, från 1864 till 1879, gjorde Alexander II inte något mer försök att släppa efter på tyglarna. Men mot slutet av 1870-talet började det bli fart på honom igen. Under tsarens vakande öga utarbetades utkastet till en författning. Fortfarande var det långt kvar till ett valt parlament av europeisk modell, men det var i alla fall någonting nytt för ryska förhållanden, eftersom en bestämd gräns nu sattes för enväldet. Ukasen hade undertecknats och låg bara och väntade på att offentliggöras när någonting hände, som satte ett tvärt och brutalt stopp för alla planerna och för mycket annat dessutom.

På eftermiddagen den 13 mars 1881 var Alexander på väg hem till Vinterpalatset. Hans ekipage följde Katarinakanalen när en ung man vid namn Rysakov kastade en bomb. Tsaren undkom utan en skråma, men några av kosackerna i eskorten sårades och han gick ur vagnen för att tala med dem. I det ögonblicket kastade en annan terrorist, en tjugofemårig polsk student som hette Ignacy Grinevitski, ännu en bomb mellan fötterna på honom. Alexander blev fruktansvärt illa tilltygad och bars halvt medvetslös in i palatset för att dö.

Där följde en av dessa fruktansvärda ryska döds-kammarscener som alltid för tanken till Tolstojs romaner: sängkammaren med de överlastade utsirningarna, ikonerna, släktingarna som kommer fram en efter en för att ta ett sista, ångestfullt farväl av den döende. Den tolv-åriga Nikolaus var där i en blå sjömanskostym tillsammans med sin far, den blivande

Alexander III, och sin danska mor, Maria Fjodorovna, som hade störtat in från den kejsrerliga trädgården och fortfarande höll ett par skridskor i handen. Furstinnan Jurjevskaja, som antagligen älskade tsaren mer än någon annan (hon hade varit hans älskarinna i många år innan hon bara nio månader tidigare blev hans hustru) blev så förtvivlad att hon kastade sig på sängen, och tsarens blod fläckade hennes klänning. I tre kvarts timma flockades prästerna och läkarna i rummet. Sedan var det slut. Nio av de medlemmar av släkten Romanov som då befann sig i rummet, däribland Nikolaus, skulle själva dö en sådan död. Under de följande åren blev de gång på gång påmindas om vilken fara de svävade i.

Det är en sak som man bör komma ihåg när man ser hur tvekande och villrådigt som Nikolaus bar sig åt. Visst hade terroristerna polisen i hämlarna men ändå var de ofta i större trygghet än tsaren själv. De kunde gå under jorden och gömma sig men han hade inte den möjligheten. Varken alla hans livvakter eller palatsets mäktiga murar eller ens tidens gång kunde riktigt hjälpa honom ur hans fruktan för vad som kunde hända. Det är inte underligt att han blev fatalist i så unga år och inte heller att han växte upp med en djupt rotad känsla av isolering och otrygghet. ”Hur jag än försöker”, sade han en gång, ”så misslyckas jag med allt. Jag har ingen tur.” Hans födelsedag inföll den 6 maj, Jobs dag, och han brukade ofta citera profeten: ”Ty det som ingav mig förskräckelse, det drabbar mig nu, och vad jag fruktade för, det kommer över mig.”

Mordet på Alexander II hade emellertid en helt annan betydelse utöver att det gjorde Nikolaus dyster till sinnes. Det blev en klart markerad gränslinje i Rysslands historia. För lång tid framåt kunde det inte bli tal om några sociala förändringar i Ryssland, och från det ögonblicket kunde ingenting hindra att pojken växte upp i en atmosfär som på det politiska området präglades av reaktionär extremism. Det var helt enkelt det totala enväldet som härskade.

Nikolaus far, Alexander III, var på många sätt rätt mannen att dra fördel av den reaktion mot liberalismen som följde på mordet. Han såg ut som en tsar och han uppträdde som en tsar. Han var stor och ståtlig, skäggig och självsäker, och han hade en mycket ovanlig fysisk styrka. Det berättades att han kunde räta ut hästskor med blotta händerna och slå knutar på en eldgaffel. Det fanns ganska mycket av viktoriansk godsägare hos honom. Han var en hårbarkad och älskvärd autokrat som var fullkomligt tillfreds med sin lott och som varken ville byta ut den eller utvidga den. Han drömde inte om att göra erövringar och tyckte inte om internationellt intrigspel. Han önskade helt enkelt att saker och ting skulle förbli som de alltid hade varit. Hans närmaste rådgivare var juristen Konstantin Pobjedonostsev, den mest förstokade reaktionär man kunde finna. Pobjedonostsev var bergfast övertygad om att varje slags frihet var en fara — ett alldeles speciellt slags fara som smittade som en farsot — och bara slutade i kaos eftersom den inte kunde ha något bestämt mål. En uppbyggande politik kunde bara föras av ”statsmännens centrala vilja”.

”Parlamentet”, skrev han, ”är en inrättning för att tillfredsställa deputeradenas personliga ambitioner, fåfänga och personliga intressen — — Gud förbjude att ödet ger Ryssland en så olycksbådande present som ett allryskt parlament!”

Också den nye tsaren, Alexander III, var fullt beredd på att förbjuda det. När han övertog makten blev hans första åtgärd att överallt skärpa polisövervakningen. Därefter kastade han en snabb och ogillande blick på den föreslagna författningen och lämnade den sedan att begravas i tysthet. Enväldet satt åter på tronen, och under de följande tretton åren tillbragte Alexander en stor del av tiden på sina olika jordagods. Han klamrade sig envist fast vid föreställningen att vad Ryssland beträffade stod tiden stilla.

Men i själva verket höll en hel del på att hända. Ryssland genomgick en grundlig förändring. Regeringen gjorde kanske på stället marsch, men det gjorde inte den ekonomiska utvecklingen. Mot slutet av 1880-talet tog handeln en enorm fart. På Donetsplatån växte en ny

gruvindustri fram, och bönderna flyttade dit i tusental i förhoppning om bättre löner och levnadsvillkor än vad de någonsin skulle kunna få ut av jorden därhemma. Andra begav sig österut mot Sibiriens underutvecklade områden. Utländskt kapital började flyta in i Ryssland, och en helt ny kedja av industrier uppstod runt de större städerna. År 1891 påbörjades den transsibiriska järnvägen. Den var med bred marginal det största projekt i sitt slag som världen någonsin hade sett, eftersom den skulle förena Kina med Europa och öppna marknader som ingen hade drömt om tidigare. Därefter låg Moskva bara åtta dagsresor från Stilla havet.

Överallt växte det fram en ny klass av fabriksarbetare, och trots att de var underbetalda, utbildade och nedtyngda av arbete (mödrarna tog med sig barnen till fabriker) var det början till en ny värld av industriell, ”västerländsk” prägel.

Den viktigaste upphovsmannen till förändringarna var Sergej Witte, en av de intressantaste männen i det ryska politiska spelet eftersom han var en realist som var fantastiskt skicklig i att genomföra förändringar trots Pobjedonostsevs och tsarens motstånd. Witte var adelsman men började trots detta som stationskontorist i Tiflis; 1892 hade han arbetat sig upp till ledningen för kommunikationsdepartementet. Det var Witte som tog initiativet till den transsibiriska järnvägen. När han senare blev finansminister reformerade han grundligt det uråldriga tsaristiska ekonomiska systemet. Han slöt fördrag om jättestora lån från Frankrike och välkomnade privatkapital från utlandet. Under Witte infördes guldmyntfoten, och regeringen skaffade sig en av sina mest givande inkomstkällor monopolet på försäljningen av vodka. Ryska regeringen blev i själva verket snabbt allt rikare.

En annan viktig man i Petrograd under de här åren var Vjatjeslav K. Pleve (eller von Plehwe). Han var en renodlad byråkrat och hade dessutom en hel del av skoningslös hårdhet. Han accepterade som en självklar sak enväldets alla tillbehör: presscensuren, undertryckandet av friheten vid universiteten, jedeförföljelserna, polisväsendet. Medan Witte arbetade utåt mot Europa och den västliga världen, arbetade Pleve inåt i Ryssland. Som chef för statspolisen hade han jagat fram ledarna för den framgångsrika sammansvärjningen mot Alexander II 1881, och nu i början av 1890-talet styrde han skickligt och hänsynslöst kursen mot inrikesministerns nyckelposition. Witte och Pleve avskydde givetvis varann.

Mellan dessa tre, den tjurskallige intellektuelle Pobjedonostsev, finansmannen Witte och polismannen Pleve, lotsade sig Alexander III:s regering fram på sin konstgjorda bana, och inte ens den treåriga hungersnöden som började 1891 kunde skaka den. Under en period av bortåt trettio år hade inte en enda viktigare reform genomförts, och utöver det allt starkare förtrycket hade ingenting gjorts för att möta problemen som skapades av det nya ekonomiska läget och av oron som bulnade under ytan.

Under tiden växte Nikolaus upp på samma sätt som alla unga prinsar på 1800-talet — i en värld av släktingar och tjänstefolk, av lärare och gudstjänster, av uniformer och parader, av ferier på Krim och jakter i skogarna, av visiter hos morbror X eller kusin Y i Londons och Berlins kungliga palats. Aldrig kom han i närheten av de frågor som verkligen var viktiga för Ryssland. Hans enda känning av de revolutionära element som redan växte upp runt omkring honom var av det mera våldsamma slaget. Knappt sju år efter mordet på farfadern var han nära att dödas vid en järnvägsolycka. Kejsarens tåg spårade ur vid Borki, och även om Nikolaus inte skadades — Alexander hindrade med sina jättkrafter det splittrade trävirket i vagnen att rasa över sonen så att denne lyckades ta sig ur vraket — omkom tjugoen personer. Olyckan var i själva verket inte terroristernas verk men året förut, 1887, hade en verklig sammansvärjning avslöjats i sista ögonblicket. Det var en verklighetsfrämmande och dåraktig historia som hade startats av några studenter, men ändå fick den historisk betydelse eftersom den var det första vingsuset från den kommande revolutionen: en av ledarna var Lenins äldste bror, Alexandr Uljanov. Han blev hängd. Ännu en gång, några år senare, när Nikolaus var i Japan, undkom han nätt och jämnt döden när en fanatiker störtade sig över honom med ett

samurajsvärd.

Men i övrigt förde han en skyddad och asketisk tillvaro. Alexander III tycks ha varit något av en disciplintyrann inom familjen, och han såg till att Nikolaus sov i en fältsäng och gick upp klockan sex på mornarna. I skolningen ingick hårda kroppsövningar utomhus. Det var något som Nikolaus säkert inte tyckte illa om. Han älskade motion, hårda ritter, snabba vandringar och lägerlivet i armén. Det påstods att han gick ”snabbare än en häst”, och en gång vid ett senare tillfälle gjorde han en tio timmars forcerad marsch för att pröva en ny ränsel för armén. Det finns knappast något tvivel om att han ville göra det bästa möjliga för att på ett hedersamt sätt fylla sin plats i tillvaron. Och hur den platsen såg ut fick han ordentligt inpräntat i sig av Pobjedonostsev och fadern. Den sidan av hans uppfostran var faktiskt en enda lång övning i absolut makt, i oinskränkt härskarställning. Nikolaus älskade och vördade fadern. Han ville likna fadern i allt.

Men ändå växte han upp till en helt annorlunda människa. Han var spenslig, vänlig och lugn. Hans samtida minns hans ”milda, skygga, nästan lite sorgsna leende”, hans ”frimodiga blå ögon”, hans verkligt smittsamma charm. Han såg uppseendeväckande bra ut på samma skäggiga, kultiverade, lite tillbakadragna sätt som sin kusin, George V av England, som han var oerhört lik. Det finns ett vackert fotografi av de två ynglingarna där de står sida vid sida, båda med samma seglarmössa, samma sjömansjacka, samma vita buldansbyxor, samma välputsade spets-skägg. De levde i en värld som var fylld av beundran och prestige, de var så allvarliga, så unga och ståtliga, de personifierade en viktorskammarjungfrus drömbild om hur kungar borde se ut. Det finns till och med en balettdansös i denna tidigare del av Nikolaus liv – den berömda Ksjesinskaja som sedan skulle hålla sig flytande genom revolutionen på ett så märkligt symboliskt sätt – men hans äventyr med henne tycks inte ha varit särskilt allvarligt.

Hans verkligt djupa böjelse — det var antagligen den största händelsen i Nikolaus liv – började år 1889 när prinsessan Alix av Hessen besökte Petrograd. Det verkar som om historien hade svårt att komma igång. Nikolaus eleganta och skräckinjagande mor, tsaritsan Maria, gillade den inte, och Nikolaus själv, som då var tjuugoett år gammal, trodde inte att han hade några utsikter – han tyckte att flickan var alltför vacker, alltför oåtkomlig. Han gav sig iväg på en världsomsegling utan att någonting var beslutat eller några planer uppgjorda för deras framtida sammanträffanden.

Det unga parets förälskelse och deras följande privatliv tillsammans badar i ett nästan alltför klart och avslöjande ljus. Nikolaus var en flitig dagboksskrivare av den ytterst personliga typen, och vi kan vara säkra på att han aldrig skulle ha varit så naiv, så tanklös och så spontan om han hade vetat att hans anteckningar skulle bli lästa. Dessutom har vi breven från Alix till honom, och att skriva de breven blev för henne en helig handling, en bikt.

Hur mycket vi än vet om förälskade och deras sätt att skriva behöver Alix i alla fall en liten förklaring, eftersom hon hör till en värld som är alltför avlägsen för att vi omedelbart ska kunna sympatisera med henne och ändå inte tillräckligt långt borta att få ett eget estetiskt och historiskt värde. Hon var en av de yngre döttrarna till den tyske storhertigen av Hessen-Darmstadt som hade gift sig med prinsessan Alice av England, och hon var alltså barnbarn till drottning Viktoria. Hon var fyra år yngre än Nikolaus, och när hon var sex år gammal dog modern. Hon hade genast tagits om hand av sina engelska släktingar och uppfostrades under drottning Viktorias övervakning i Kensington Palace i London. När hon träffade Nikolaus i Petrograd var hon det perfekta resultatet av en aristokratisk viktorskammarjungfrus uppfostran: en sjuuttonårig, blåögd, ljushårig, mjukkindad, bräcklig flicka, vacker i allt utom kanske hakan som hade fått en lite för bestämd kontur. Hon var skygg och blyg och romantisk till sin läggning. Viktorianerna hade befäst henne i den enda form av kärlek som de kände till, en rörande och absolut tro på den protestantiska läran. Hon älskade och trodde på kyrkans

magiska makt och skönhet på ett sätt som uteslöt nästan allt annat. Och så dök den underbare ynglingen Nikolaus upp i hennes liv.

”Å min Gud”, skrev han i dagboken, ”så gärna jag skulle vilja fara till Iljinskoje.”

Iljinskoje var den lantgård nära Moskva som ägdes av farbrodern, storhertig Sergej som var gift med Alix syster Elizabeth, och Alix var på besök där. Nu var det år 1891, men uppvaktningen gick fortfarande inte särskilt raskt framåt. I januari året därpå återfinns vi Nikolaus när han bedrövat skriver: ”Jag drömmer om att någon gång kunna gifta mig med Alix H. Jag har älskat henne länge och allt djupare och starkare sedan 1889, när hon tillbringade sex veckor i S:t Petersburg.”

Det viktigaste hindret var inte tsaritsan Marias kyla utan det förhållandet att Alix för att kunna äkta det ryska tsarväldets arvtagare måste övergå från protestantismen till den ryska ortodoxa läran, och det var en sak som hon inte på några villkor av egen kraft kunde förmå sig till. Men det fanns starka krafter som arbetade på att få bröllopet till stånd. Tyske kejsaren var inte mot det, drottning Viktoria var fullt villig att se sitt barnbarn på Rysslands tron och Alexander III hade fallit för Nikolaus enträgna böner. I april 1894 träffades tyske kejsaren, drottning Viktoria, det unga paret och en rad släktingar i Koburg i Tyskland för att se vad som kunde göras åt saken.

Vi kan följa diskussionerna i Nikolaus dagbok. ”Himmel, en sådan dag!” skrev han den 17 april. ”Hon [Alix] såg alldeles särskilt vacker men mycket sorgsen ut. De lämnade oss ensamma och — — — vi talade till klockan tolv men utan resultat. Hon vill fortfarande inte byta religion. Stackars flicka, hon grät ganska mycket. När vi skildes var hon lugnare.”

Men drottning Viktoria var inte så lätt att avspisa, och efter tre dagar hade flickan gett sitt samtycke.

”Underbara, oförglömliga dag i mitt liv”, skrev Nikolaus i dagboken den 20 april, ”dagen för förlovningen med min älskade, den dyrkans-värda Alix. [Nenagljadnaja, det ryska ordet för dyrkansvärd, kan också översättas 'Jag kan inte se mig mätt på henne.'] — — — Å min Gud vilket berg som har lyfts från mina axlar! — — — Hela dagen har jag gått i en dimma och inte riktigt förstått vad som har hänt. Wilhelm [tyske kejsaren] satt i rummet intill och väntade tillsammans med alla släktingarna, tills vi hade pratat färdigt. Tillsammans med Alix gick jag rakt fram till drottningen [Viktoria] och — — — hela släkten blev alldeles hänförd.”

Och i ett brev till modern hette det: ”Hela världen har förändrats för mig, naturen, människorna, allting. Allt verkar vara gott och lyckligt och värt att älska.”

Det var antagligen den lyckligaste tiden i Nikolaus liv. Drottning Viktoria tog honom med sig till England för att han skulle få vara tillsammans lite längre med Alix — de hade utflykter i det gröna till Walton vid Themsen — och man började göra upp planer för bröllopet. Detta kom till och med tidigare än de hade tänkt sig. Alexander III hade insjuknat på godset Livadia på Krim, och under hösten 1894 försämrades hans tillstånd snabbt. Han var bara femtio år gammal, men han hade fått allvarliga inre skador vid järnvägskatastrofen i Borki sex år tidigare, och han var inte lagd för att lita särskilt mycket på läkare eller följa deras råd.

Alix kallades skyndsamt från England för att hon skulle få träffa sin blivande svärfar medan det ännu var tid, och den officiella trolovningen ägde rum i tsarens sängkammare bara några dagar innan han dog den 1 november. Fem veckor senare, medan hovet ännu befann sig i sorg, ägde vigseln rum. Nikolaus var tjugosex och hans hustru tjugotvå år gammal.

”Aldrig trodde jag”, skrev hon i sin mans dagbok (dagboken liksom allt annat hade nu blivit gemensam egendom) ”att det i denna världen kunde finnas en så oändlig lycka, en sådan känsla av överensstämmelse mellan två dödliga mänskliga varelser. Jag älskar dig — dessa tre ord rymmer hela mitt liv.” Ett par dagar senare skrev hon åter: ”Inga fler skilsmässor.

Äntligen förenade, bundna vid varann för hela livet, och när detta liv är till ända möts vi åter i den andra världen för att stanna hos varann i evighet. Din, din.”

Känslorna var så starka att de inte kunde tyglas, och de blandades med alltför mycket oerfarenhet och upphetsning. Det idealiska slutet, som i Marie Corellis romaner (och Alix fullkomligt slukade dem), hade varit om historien hade slutat med den enorma känslouppladdningen, och sedan skulle det unga paret ha dragit sig tillbaka till undanskymdheten i någon lantlig liten stat i stil med Hessen. Också om de hade varit ensamma och olyckliga hade ingen av dem några förutsättningar att handha en rysk härskares fantastiska envåldsmakt. Nikolaus skrämdes av den. Hans hustru hade inte tid för den — det enda hon önskade här i världen var att få vara tillsammans med honom.

Och därför började hon nu, nästan så snart bröllopet var över, med den oändliga verklighetsflykten in i nycker och fantasier när det gällde hennes privata liv som skulle bli en av de utlösande orsakerna till den ryska revolutionen. Den lilla blåögda prinsessan Alix förvandling är på sitt sätt lika otrolig och oväntad som puppans förvandling till fjäril men man kan inte neka till att den var följdriktig. Det fanns bara två viktiga saker i hennes liv, Nikolaus och religionen, och under större delen av sitt liv lyckades hon röra ihop de båda sakerna ganska ordentligt i sina tankar och sitt känsloliv. Den unga tsaritsan klamrade sig fast vid sin nya tro på den ryska ortodoxa kyrkan med all den iver, all den hängivna övertygelse som man återfinner hos dem som har nått sin tro genom fruktansvärd inre kamp. Just det förhållandet att hon hade gjort så starkt motstånd i början ledde till att hon kapitulerade totalt. Hon hade av naturen ett djupt religiöst sinnelag, och nu kom den ortodoxa kyrkan i all sin glans och gav henne alla svaren på hennes frågor. Liksom kärleken till Nikolaus var hennes tro särpräglad och oerhörd intensiv. Från och med nu blev hon i sin religiösa hängivenhet mera rysk än ryssarna själva.

Nikolaus mor, änkekejsarinnan, förutsåg möjligen en del av detta, och det kan ha varit skälet till att hon ursprungligen satte sig emot äktenskapet. Hur som helst började de första tecknen på att Alix inte var lämplig för sin högt uppsatta ställning att visa sig ganska snart. Hon upptäckte att hon inte stod ut med krets gången av invecklade mottagningar och banketter i Petrograd. Hon gillade inte parader av något slag. Hon gick så långt att hon drog för gardinerna på det kejsarliga tåget när det stannade för att hon skulle slippa se ämbetsmännen och den slött beundrande lantadeln som väntade utanför på perrongen.

I stället fick änkekejsarinnan rycka in. Det var hon som stod vid sonens sida vid mottagningarna i palatset, medan Alix stannade kvar i den privata våningen och väntade på att Nikolaus skulle komma tillbaka. Alix var inte heller särskilt omtyckt av hovet. Hon hatade de ofrånkomliga intrigerna, krypandet och armbågåendet omkring maken, och i stället för att göra den minsta ansträngning att finna sig i människorna gjorde hon just det som verkligen fick dem att hata henne: hon brydde sig inte om dem. Alla kunde se att hon föraktade dem.

Till och med vid den stora kröningshögtidligheten (då hon verkligen gjorde sitt bästa för att uppträda som man väntade av henne) gick det galet. Kröningen ägde rum i Moskva i maj 1896, och i ceremonierna ingick den traditionella utdelningen av små presenter till folkmängden på Hodinka-fältet. En enorm massa människor hade samlats och presenterna låg uppstaplade på långa bord — rubler, näsdukar och bägare. Plötsligt spreds ett rykte om att det inte skulle finnas tillräckligt med gåvor till alla. Folk började störta fram som vanvettiga och på ett ögonblick knuffades tusentals skrikande människor, däribland många kvinnor och barn, på huvudet ner i några öppna diken som gick över fältet. Många hundra kvävdes eller trampades till döds.

Samma kväll gav franske ambassadören i Moskva en bal, och man tyckte att det var ganska egendomligt att den unga tsaritsan just vid det tillfället valde att dansa hela natten. Förmodligen visste varken hon eller Nikolaus särskilt mycket om den tragiska händelsen, och

dessutom krävde antagligen hovetiketten att de genomförde det fastslagna programmet. Men förklaringarna hindrade inte att historier började cirkulera om att den nye tsaren var född till olyckor och att hans unga hustru, den där utländskan, till råga på allt var känslolös och det ryska folkets fiende. Man kan nästan höra hur tsaren mumlade: ”Hur mycket jag än försöker så misslyckas jag med allt. Jag har ingen tur.”

Den andra anledningen till att tsaritsan inte var populär var orättvisare och allvarligare. Ryssland behövde en manlig arvtagare till tronen, och Alix tycktes bara kunna föda flickor. År efter år kom det en ny, tills de slutligen var fyra: Olga, Tatiana, Maria och Anastasia. Alix själv var bittert besviken och i sin förtvivlan började hon att nästan som en narkoman klamra sig fast vid vidskepelsen, som alltid låg nära till hands hos henne. Hon var ett enkelt offer för vilken kvacksalvare som helst, under förutsättning att han blandade upp sina patentmediciner med en lämplig dos religion. En rad dubiösa präster, astrologer, helbrägdagörare och spiritister började hitta vägen till palatset vid Tsarskoje Selo utanför Petrograd, där hon tillbringade större delen av sin tid. Hon fascinerades av historien om en mystisk död munk som påstods ha kunnat bestämma könet på ofödda barn och satte in sitt inflytande på att få honom helgonförklarad — någonting som kyrkan inte alls gillade. Vid ett annat tillfälle lyckades en fransk ”lekmannaläkare” faktiskt övertyga henne om att hon skulle föda en son, och hon gick igenom hela det hysteriska havandeskapets smärtsamma procedur.

Men hela tiden tycks Nikolaus tålmodigt och vänligt ha skött om henne. Också hans läggning var sådan att han mer och mer lockades av horoskop, spådomar och allt som bringade lycka, och så småningom litade han alltmer på sin hustru som rådgivare och som den enda han verkligen hade förtroende för. Hon lugnade och tröstade honom och gav honom vad han verkligen behövde: självförtroende.

Till slut blev de bönhörda. Den 12 augusti 1904 föddes en son, och medan kyrkklockorna klämtade över hela Ryssland döpte de honom till Alexej Nikolajevitj. Men lyckan hade ännu inte riktigt kommit ifatt dem. Pojken hade av sin mor ärvt en sjukdom som hemsökte många av de kungliga familjerna i Europa, blödarsjukan. Man måste vara enormt försiktig med honom under uppväxttiden, och ingen trodde att han skulle överleva sitt artonde år.

Under de första tio åren av äktenskapet blandade sig tsaritsan mycket lite i statens affärer. Nikolaus, som hade Pobjedonostsev vid sin sida, fick följa sin egen väg, och han visade snart nog hur den vägen såg ut. Det var sed att när en ny tsar besteg tronen kom lägre ämbetsmän från landsorten och lämnade över gratulationsadresser till härskaren. Vid kröningen kunde Nikolaus fortfarande räkna med en hel del sympati — han var ung och såg bra ut, hans bröllop låg så nära i tiden och han var så iögonenfallande förälskad att han hade fått en viss strålgans. Man tänkte att det kanske inte var så omöjligt att hans regering skulle föra med sig en bättre framtid för alla. Men en av gratulationsadresserna — den kom från zemstvon Tver utanför Moskva — innehöll ett stänk av kritik. Den uttryckte förhoppningen att ”det behövande folkets röst alltid kommer att nå fram till tronens höjder” och att ”individernas och de offentliga institutionernas rättigheter kommer att skyddas med fast hand”.

Hade Nikolaus varit ensam skulle han säkert ha accepterat det milda rådet. Men det verkar som om Pobjedonostsev dök på det, och det är inte svårt att höra hans tonfall i tsarens svar, som var Nikolaus första viktigare politiska uttalande. Zemstvons ideer om att blanda sig i statens styrelse var, förklarade han, ”meningslösa drömmar”, och han tillade: ”Jag kommer att upprätthålla autokratins princip lika fast och obevekligt som den vidmakthölls av min oförlömlige döde far.”

Ett ögonvittne har skildrat hur det gick till när uttalandet gjordes. ”En liten ämbetsman kom ut”, berättar ögonvittnet. ”I mössan hade han en papperslapp. Han började mumla någonting medan han då och då tittade på papperet, och sedan skrek han plötsligt högt: 'Meningslösa drömmar.' Då förstod vi att vi läxades upp av någon anledning. Å, varför skulle han skälla?”

Det är mycket möjligt att det var just i det ögonblicket som Nikolaus började vägen utför. Det var inte revolutionärerna som han den gången stötte ifrån sig (de var ändå hans obevekliga motståndare) utan allt som fanns av uppriktig liberalism i Ryssland. Liberalerna kunde bara svara med en förtvivlad suck — och motvilligt söka sig över till vänstern. Varför skulle han skälla?

Tills vidare var det inte mycket som kunde göras för att rädda situationen. Alexander hade lämnat över enväldet till sonen som en industriman lämnar över ett rutinmässigt arbetande företag. Statspolisen var mäktig överallt, och folkets stora massa var lika eftersatt och förvirrad som tidigare. Det enda nya i situationen var det alltså inte många som lade märke till, nämligen att Alexander III hade varit en stark personlighet medan Nikolaus inte var det. Nikolaus var svag, välmenande, kanske med en hel del personligt mod men svag. Han hade inte styrka nog att kompromissa. Han avskydde diskussioner, han hatade att höra någonting obehagligt och han reagerade instinktivt inför ett problem på det sättet att han lät tiden gå, sköt undan frågan eller flydde in i det enkla familjelivet ute på landet.

Trotskij, som var mästare i att förstöra allting för sig genom sin vassa tunga, rasar mot Nikolaus i sin "Den ryska revolutionens historia". Han skriver:

"Inget vittnesmål är bättre än tsarens egen dagbok. Dag efter dag, år efter år drar över dess sidor en beklämmande uppvisning av andlig tomhet. 'Vandrade länge och dödade två kråkor. Drack te i gryningen.' Promenader, roddturer. Och sedan nya kråkor och mera te — — -

Nikolaus var inte bara nyckfull utan också falsk. Smickrarna kallade honom för charmör och tjusare på grund av hans älskvärdhet mot hovmännen. Men tsaren sparade sina speciella ynnestbevis åt just de ämbetsmän som han tänkte avskeda. En minister kunde bli förtjust över all måtta vid en mottagning, men när han kom hem fann han ett brev som krävde att han skulle avgå. Det var ett slags hämnd från tsarens sida för hans egen obetydlighet.

Nikolaus var fientligt inställd till alla som var begåvade och betydande. Han kände sig väl till mods bara tillsammans med fullkomligt intetsägande och ointelligenta människor, lismande bedragare, heliga män som han inte behövde se upp till. Denne 'charmör' utan vilja, utan mål, utan fantasi, var mera skräckinjagande än alla tyranner i äldre eller nyare tid."

Detta är naturligtvis våldsamt överdrivet, men ändå är de första tio åren av Nikolaus II:s regering i mycket hög grad historien om hans flykt-tendenser, om tankeverksamheten hos en man som skulle ha kunnat bli en utmärkt konstitutionell monark men som var alldeles ur stånd att förstå och behärska de krafter som så småningom skulle föra fram till den ryska revolutionen.

Det ligger en hel del i Trotskijs påstående att Nikolaus avskydde män som var skickligare än han själv. Witte, hans bäste minister, började ganska snart få mothugg, och Pleve, som var bättre som smickrare, höll inrikesdepartementet i ett fast grepp år 1902. Pleve hade som målsättning att göra Ryssland till en polisstat i ännu högre grad än landet redan var, och han misslyckades inte. Allt större vågor av strejker, gatudemonstrationer och bondeuppror krossades mot hans mur av poliser och ledde inte till mycket mera än allt fler arresteringar, allt fler deportationer till Sibirien, allt starkare judeförföljelser och allt mäktigare stöd åt den revolutionära underjordiska rörelsen.

En tunn hinna av apati vilade över 1900-talets första år i Ryssland. Alla såg faran, ingen var nöjd — och ändå gjordes ingenting, ingenting avgörande hände och till slut behövdes det ett krig för att driva fram krisen.

Det rysk-japanska kriget 1904-1905 var den sista av ätten Romanovs privata expeditioner, en ren expansionistisk angelägenhet, ett försök att roffa åt sig mera land. Det lämnade den stora massan av ryssar fullkomligt oberörd, och till och med byråkratin och de bildade ryssarna var söndrade i frågan. En del av dem önskade faktiskt att deras egen armé skulle lida nederlag för att det följande politiska jordskredet skulle tvinga tsaren till reformer inom landet.

Nikolaus del i affären har aldrig gått att klara ut riktigt, men det råder inget tvivel om att han, till skillnad från sin far, lockades av tanken på militära erövringar. I yngre år — och han var alltjämt bara omkring trettiofem år — hade han rest i Japan och Sibirien, och tyskarna gjorde allt de kunde för att egga upp honom, eftersom de ville hålla Ryssland utanför det som hände i Europa och Mellersta östern. ”Ryssland har ingenting med Västern att göra”, förklarade en gång Bismarck, ”det bara drar på sig nihilism, och andra sjukdomar. Dess verkliga arbetsfält är Asien, eftersom det där representerar civilisationen.” Tyske kejsaren gick ännu längre. När han 1902 var närvarande vid den ryska flottmanövern i Östersjön sände han följande avskedsbudskap till Nikolaus: ”Atlantens amiral hälsar Stilla havets amiral.”

Dessutom var det enklast för ryssarna att gå mot öster. Tsarens arméer hade inte haft några större framgångar under fälttågen i väster på 1800-talet, men det primitiva Kina och Stilla-havskusten var inte svåra att lägga beslag på — i varje fall verkade det så. Transsibiriska järnvägen hade redan gett ryssarna en bra språngbräda. Ursprungligen hade linjen dragits till Vladivostok — som faktiskt betyder ”Österns herre” — helt och hållet på rysk mark. För att kunna göra det fick den vika av och löpa längs norra delen av Manchuriet, som hörde till Kina, och det betydde en omväg på cirka tusen kilometer eller en och en halv dagsresa genom obebott område. Nyligen hade emellertid ryssarna fått Kinas tillstånd att dra en direkt linje över Manchuriet till Vladivostok, och det betydde att ryssarna måste bevaka området med egna trupper eftersom Manchuriet vimlade av rövarband och laglösa. Undan för undan hade Manchuriet på ett förstulet och diskret sätt blivit ett ryskt protektorat, och nu planerade man att gå vidare och utvidga inflytandet ända in på den koreanska halvön. En grupp affärsmän, som var kända för att stå tsaren nära, hade redan erhållit koncession på gruvdrift och skogs-avverkning vid floden Yalu-kiang i norra Korea.

Japanerna tyckte att allt detta såg mycket hotande ut, och de protesterade. De var inte ovilliga att i värsta fall gå med på det ryska beskyddet av Manchuriet, men Korea var en helt annan sak, och vid mitten av år 1903 förberedde sig båda sidorna för krig.

I Petrograd stod mäktiga intressen både för och emot expeditionen. Pleve, arméledningen och gruppen kring Yaluföretaget talade alla för den, Witte och utrikesdepartementet var motståndare. Mellan de båda motsatta lägren svängde tsaren hit och dit under en tid. Han försökte att köpslå med japanerna om Yalukoncessionen, och han gjorde det inte genom de vanliga diplomatiska kanalerna utan genom sina egna medhjälpare och andra privata sändebud. På det sättet kom Ryssland att tala med två röster, och varken i Tokyo eller i Petrograd visste någon särskilt väl hur läget var. Enorma intriger spred sitt gift i hovet i Petrograd, där många satsade stora pengar och hela sin ställning. Mitt i röran, i augusti 1903, grep Nikolaus tillfället att göra sig av med Witte, som han aldrig hade tyckt om, och nu stod det allt tydligare för Tokyo att tsaren aldrig tänkte gå med på att släppa planerna på Korea. I början av 1904, medan parterna fortfarande utväxlade diplomatiska noter, slog japanerna till genom ett flottanfall mot Port Arthur i Gula havet. Liksom vid Pearl Harbor trettiosju år senare var det inte tal om någon förvarning.

Det arton månader långa kriget som sedan följde blev en obruten rad av ryska nederlag. Minst en större skandal kom också in i bilden. Den ryske befälhavaren i Port Arthur, en fästning som ansågs ointaglig, kapitulerade för japanerna medan han ännu hade ammunition till två miljoner skott och proviant för fyra månader framåt.

Den kritiska punkten i kriget kom när ryssarna sände sin Östersjöflotta runt världen i den sista desperata förhoppningen att den skulle krossa den japanska flottan i Gula havet. Det var en fantastisk plan som byggde mera på önskedrömmar än på realistisk krigföring, och det fanns inte många i Petrograd som trodde att skeppen hade skuggan av en chans. Östersjöflottan var svag och föråldrad, och den var bemannad med oerfarna besättningar. Man får en känsla av att den kastades in i striden ungefär på samma sätt som när en spelare efter att ha förlorat stadigt

under hela kvällen plötsligt riskerar allt han har kvar på ett enda tärningskast, som antingen ger honom tillbaka vad han har förlorat eller ruinerar honom fullständigt.

Fartygen avseglade i oktober 1904 och råkade omedelbart ut för svårigheter. Då de trodde att de skulle bli anfallna vid Doggers bank på natten öppnade de eld mot några brittiska fiskebåtar, och det gjorde inte britterna (som i alla fall stödde japanerna) särskilt hjälpsamma när det gällde att öppna Suezkanalen för dem. En del av de ryska fartygen blev därför tvungna att ta den långa omvägen runt Afrika, förbi Madagaskar och över Indiska oceanen för att komma till kinesiska farvatten, och det dröjde ända till maj 1905 innan de slutligen nådde fram. Japanska agenter hade sänt en ström av rapporter om hur de närmade sig. Den 27 maj ägde massakern utanför ön Tsushima rum. Japanerna bildade en linje på sex-tusen meter och ångade fram mot de ryska fartygen. På fyrtiofem minuter var allting över. Av en ren slump lyckades tre ryska fartyg ta sig ur striden och nå hamn.

Därmed var kriget slut. Båda sidorna var nu villiga att acceptera president Theodore Roosevelts erbjudande om fredsmedling. Witte var Rysslands representant vid konferensen i Portsmouth i New Hampshire. Det var i september 1905 — han hade kallats tillbaka av tsaren när det började se illa ut för landet — och han lyckades uppnå mycket lindriga villkor av japanerna. Korea skulle ställas under deras överinseende och ryssarna måste utrymma södra Manchuriet. Ryssland behövde inte betala något skadestånd.

Nikolaus hade lidit nederlag nästan i alla avseenden: rysk prestigeförlust i världens ögon, allvarliga skador på krigsmakten, sammanbrott för hans dröm om ett nytt välde i öster. Dessa förluster var de mest iögonenfallande, men de var obetydliga i jämförelse med någonting som var mycket mera allvarligt och ödesdigert. Kriget hade skapat förutsättningarna för revolution inom Ryssland. Det hade brutit eller i varje fall lossat hans envåldsgrepp över landet, och under några korta månader gav det en olycksbådande föraning om vad som skulle hända. Det som Nikolaus fruktade mest av allt hände nu: den underjordiska rörelsen trädde fram i dagsljuset, ”det mörka folket” visade sig på gatorna och tågade fram till Vinterpalatsets portar i Petrograd.

3. Den nya människan

Den revolutionära rörelsen i Ryssland hade växt fram på ett sätt som skulle ha varit otänkbart i något annat land, och det är möjligt att man bara kan förstå dess förvirrande motsägelser om man ständigt håller Rysslands natur i minnet: den långa mörka vintern, de häftiga kastningarna mellan intensiv kyla och hetta, de enorma slätterna vilka liksom havet bara leder till ständigt undanflyende horisonter. En människa är som ett litet kryp i detta landskap utan gränser. Man kan förstå vilket desperat behov ryssen här hade av att vinna erkännande för sin personlighet hans önskan att i ett skrik eller en trotsig handling övertyga sig själv om att han hade någon som helst betydelse i världen. Ingenting är lätt eller bekvämt. Både den klimatiska och den geografiska strukturen ropar på extremism och idealism men inte på liberalism eller kompromisser. Halvmesyurer duger lika lite i vildmarken som en läckande båt ute på oceanen. Man behöver visshet, en känsla av säkerhet, någonting solitt som man kan hålla sig till i det farliga tomrummet — och det måste vara solitt på ett absolut sätt.

Den absoluta inställningen var kärnan i de ryska revolutionsidéerna. De måste nå ända ut till gränsen, antingen vara absolut fel eller absolut riktiga men i varje fall absolut fixerade. Det ligger ett slags mystisk glädje i denna totala hängivelse. Allt eller ingenting, kaos eller himmelriket, och under tiden måste världen plånas ut. ”Nihilismen föddes i Ryssland”, förklarade Dostojevskij. ”Vi är alla nihilister.”

”Blod kommer att flyta i strömmar”, utropade Alexander Herzen. ”Och hur det ska sluta? — — — Det räcker med att — — — den värld går under som förtrycker den nya tidens nya människor — — — Därför: länge leve kaos, länge leve förintelsen! Vive la mort — — — Vi är det förflutnas bödlar.” Och Mihail Bakunin hade en vision av ”en tornado av förintelse”.

På 1800-talet var Ryssland nästan lika isolerat som nu från huvudströmmarna i Västerlandets tankeliv. Det var svårt att komma över utländska böcker, framför allt om de handlade om så misstänkt samhällsomstörtande ämnen som filosofi och samhällsvetenskaper. Men också om en student verkligen lyckades få tag på några insmugglade eller illegalt tryckta pamfletter stötte han på en allvarlig svårighet: han hade ingen egentlig kännedom om Västerlandet och ingen klar uppfattning om hur dess kultur skulle kunna föras över till Ryssland. Dessutom var han ofta okritisk och otålig. Han kunde kasta i sig ett halvt dussin dunkla filosofiska skrifter från Tyskland och det var tillräckligt för att göra honom till fanatiker. Här tyckte han att han på ett ögonblick hade upptäckt den bländande sanningen om allting, och det låg inte i den ryska naturen att finna sig i att bli emot-sagd. Han kunde sitta nätterna igenom i oändliga diskussioner, men ändå tyckte han illa om andras åsikter. De som sade mot honom betraktade han som avfallingar och fiender.

Det Ryssland som Nikolaus II hade växt upp i var fullt av alla slags ”troende”, som svalde de märkligaste läror från mindre religiösa avvikelser och sekter som trodde att frälsningen skulle vinnas genom att man drack mjölk till inte fullt lika harmlösa människor som specialiserade sig på sprit- och sexualorgier, våld, kollektiv tortyr, självstympling och ibland kollektivt självmord.

Just passionen som dessa människor lade in i sin tro gjorde det oundvikligt att blodiga strider uppstod mellan rivaliserande grupper, och de striderna bredde givetvis ut sig också i den revolutionära rörelsen. Också här bidrog Rysslands efterblivenhet till att göra så att saker och ting blev mycket värre än vad de egentligen hade behövt bli. I ett land utan parlament fanns det ingen ansvarstradition, inga regler för vad som var juste eller inte, ingen vana vid förhandlingar, varken lugn eller besinning någonstans. Våldsamma angrepp kom i stället för diskussioner och fysiskt våld var aldrig långt borta. Det var en värld av fientliga maffior. Bara tolkningen av begreppet lojalitet var fullkomligt oförståelig för oss västerlänningar, eftersom det i själva verket knappast alls var någon lojalitet utan bra mycket mera liknade rena rama

förräderiet. Snart kommer vi att möta en verkligt skum figur i den tilltrasslade intrigen — en man som förråder sina vänner, en polisspion, en *agent provocateur*.

Detta betyder givetvis inte att det inte samtidigt skulle finnas framstående och storsinnade män inom de många grupperna som kämpade för att hävda sig — det var Tolstojs, Dostojevskijs och Turgenjevs tidsålder eller att revolutionens hela kärna var ruten. Revolutionen var oslipad, den var rå, den saboterades av okunnighet och den kämpade i underläge. Mycket kom i olag på grund av den enorma klyfta som skilde dem som hade fått skolning från bönderna. De var nästan som främlingar som talade olika språk och som visste mycket lite om varandras liv. Därför hade den ryska revolutionen ända från början två sidor. När bönderna revolterade var det oftast på eget bevåg, utan ledare och bara på det lokala planet, och hela historien blev ett spontant utbrott av folkets vrede. Under tiden fortsatte de revolutionära intellektuella i universiteten med sina oändliga, verklighetsfrämmande diskussioner, som bara då och då avbröts av enstaka terroraktioner.

En viktig sak för den ryska revolutionen var att överbrygga klyftan mellan studenterna och bönderna, att finna ett slags kemisk formel för att smälta samman de intellektuella och folkmassorna. Det var när den punkten hade nåtts som revolutionen blev verkligt explosiv.

När vi ser tillbaka så märker vi att en revolution till slut hade varit oundviklig. Ryssland var ett utmärkt exempel på en stat som var mogen för revolution, och den inneboende svagheten hos tsarväldet gjorde det otänkbart att detta skulle kunna leva vidare. Liksom Fabrizio i Stendahls "Kartusianklostret i Parma" måste revolutionärerna till slut bryta sina fjätrar eftersom de oftare grubblade över medel till flykt än deras fångvaktare, ätten Romanov, grubblade över medel att hålla dem kvar i fängelset.

Början av kampen — man skulle nästan kunna kalla den för ett underjordiskt inbördeskrig — ligger så långt tillbaka som 1700-talet, när kosacken Pugatjov satte igång ett uppror som varade i sexton månader och som hade till stridsrop "land och frihet". Voltaire, Diderot och d'Alembert lästes alla i vida kretsar inom ryska hovet vid den tiden, under Katarina II:s regering (1762-1796), och den första revolutionära ryska boken följde snart. Den skrevs av en adelsman, Alexandr Radistjev, den bar titeln "Resa från S:t Petersburg till Moskva" och var inspirerad av Laurence Sternes "En sentimental resa". Den kritiserade byråkratin och livegenskapen och talade för alla människors likställdhet. Katarina visste hur hon skulle sätta stopp för sådana saker. Radistjev arresterades, dömdes till döden och sändes till slut till Sibirien. Han lyckades ta sig tillbaka efter Katarinas död och anställdes för att skriva ut regeringsdekret. När han snart hotades av nya förföljelser begick han emellertid självmord.

Det var Napoleonkrigen som gav den första verkliga farten åt högerrevolutionärerna. Många av de ryska officerare som 1814 förföljde franska armén till Paris blev starkt påverkade av vad de såg i Frankrike och kom tillbaka till Ryssland med föresatsen att avskaffa livegenskapen och instifta en republik. Resultatet blev dekabristupproret 1825. När det krossades blev hundratjugofem av de sammansvurna dömda till döden eller sända till Sibirien. Under de följande tjugo åren — då Nikolaus I regerade — förekom femhundrafemtiosex olika bonderevolter i Ryssland, och den intellektuella revolutionära rörelsen växte fram på allvar. Både Herzen och Bakunin författade sina skrifter i lugna tillflyktsorter i Västeuropa under den senare hälften av seklet — Herzen med sitt krav på att den revolutionära rörelsen skulle kasta av sig romantiken och i stället vända sig till socialismen, ateismen och materialismen, och Bakunin med sin anarkistiska tes om att både stat och kyrka borde krossas för att individen skulle vinna frihet.

I 1850- och 1860-talens nihilism — ordet uppfanns av Turgenjev — tränger tron på raserandet av all sedfäst auktoritet in, och den åtföljdes av tanken att framtiden inte skulle byggas på konsten utan på vetenskapen. Den senare blev nu det stora universalbotemedlet. Det var också under de här åren som de första allvarliga försöken gjordes till samarbete

mellan intelligentsian och bönderna. Narodnikrörelsen var en utpräglat rysk företeelse, en anpassning till bönderna i stället för ett försök att höja dem. Narodnikerna trodde att revolutionen skulle bygga på lantarbetarna och att deras instinktiva kommunism skulle räcka som grundval för den nya ryska staten. Ur det fröet växte ett av de båda stora vänsterpartierna, socialrevolutionärerna, fram.

Under tiden höll man på att utveckla en teknik för revolutionens konkreta sida — för terrorism och allt som hörde samman med hemliga celler och kontakterna mellan grupper och människor i den underjordiska rörelsen. En ny människotyp trädde i dagen: yrkesrevolutionären, mannen som betraktade sig själv som ett redskap, som blint följde ledaren och partilinjen, som kunde ljuga, förråda och mörda om det blev nödvändigt för att han skulle nå sitt mål. Han kände varken till patriotism eller medlidande; det enda han trodde på var själva revolutionen, och på den punkten var han fanatiker. En sådan idé fördes fram för första gången av Sergej Nehajev och utvecklades sedan vidare av Peter Tkahev, och den slog rot hos ryssarna. Tkahev är i själva verket en föregångare till Lenin eftersom han tänkte sig en kommunistisk stat av utopisk natur som skulle grundas av en liten men viljekraftig skara av dessa övermänniskor. Men det var Turgenjev som i följande brottstycke ger det klaraste uttrycket för denna ryska drift till extremism, fulländning och martyrskap:

”Du som önskar träda över tröskeln, vet du vad som väntar dig?’ ‘Jag vet’, svarade flickan.

’Köld, svält, avsky, hån, förakt, misshandel, fängelse, sjukdom och död!’ ‘Jag vet, jag är beredd, jag skall uthärda allt.’

’Icke blott från fienden utan också från släktingar och vänner.’

’Ja, också från dem ...’

’Är du beredd att begå ett brott?’

’Jag är beredd även till brott.’

’Vet du att du kan bli besviken på det du tror på, att du kan upptäcka att du har begått ett misstag och att du offrade ditt unga liv förgäves?’

’Jag vet det också.’

’Träd in!’

Flickan steg över tröskeln och ett tungt draperi föll ner bakom henne. ’En idiot!’ sade någon och gnisslade med tänderna. ’Ett helgon!’ svarade någon annan.”

Här finns både terrorn och kallelsen att frälsa. Ändamålet — enväldets krossande — rättfärdigar allting, inklusive bomber, och rättfärdigar till och med sig självt, också om det visar sig vara fel. Offret av sig själv blir den egentliga kärnan.

Turgenjev fantiserade inte ihop någonting. Redan på 1860-talet drog en rad förhärjande eldsvådor över träbyggnaderna i Petrograd och andra städer. De kan mycket väl ha åstadkommit av revolutionära mordbrännare. Bomben som dödade Alexander II var bara ett led i en hel serie med bombattentat. Det fanns till och med underjordiska skolor där vapnen tillverkades och där nybörjarna undervisades i konsten att detonera bomber. Terroristerna var nu yrkesterrorister, inte adelsmän och gardesofficerare utan universitetsungdom som levde i en värld av våldsam idealism och våldsamt hat. Våld började föda våld i en djävulscirkel utan slut och förintade möjligheten att på reformvägen finna en vettig lösning. De unga männen brann av längtan efter självuppoftning och föraktade liberalismen. Socialismen — tsarväldets fall och en omfördelning av ägandet var vad de direkt syftade till och det blev för dem en helig tro. På så sätt växte under 1880-talet så småningom fram en klart formulerad revolutionär doktrin — tron på ”folket”, socialismen, materialismen och vetenskapen, idén om den skoningslösa ”nya människan” som skulle bryta ner det förflutna och vända det ryggen.

Men dittills hade den nya religionen saknat ritual och kyrka. Inte ens trosläran var riktigt utformad. De olika grupperna av konspiratörer hade ännu inte utvecklats till partier, de hade inga egentliga kadrer, ingen bestämd mötesplats och inget fastställt program. Ännu kunde det inte bli tal om någon gemensam aktion. Var och en arbetade under jorden, illegalt. Frånvaron av en konstruktiv linje kompensades av en vag tro på terrorismen för dess egen skull.

År 1883 — samma år som Karl Marx dog i London — började man skymta slutet på allt detta. Den förste mera framträdande ryske revolutionären stiger fram. Georgij Valentinovitj Plechanov intar en egendomligt neddämpad plats i Rysslands historia. Det är ingenting att förundra sig över att bolsjevikerna under Stalin senare förvanskade och fördolde hans roll det gjorde de med nästan alla. Men till och med i böcker som skrevs av hans samtida skymtar Plechanov bara som en skugga. Han var ganska färglös; visserligen erkänner man honom som pionjär och grundläggare men med ett slags mekanisk vördnad. Revolutionshistorien skyndar sig i stället fram mot det stora namnet — Lenin.

Ändå var Plechanov, mannen som nu bara förunnas några få rader i uppslagsböckerna, inte bara grundaren av den ryska marxistiska rörelsen; han dominerade denna i mer än tjugo år. Under största delen av den tiden skulle varken Lenin eller Trotskij eller någon av de andra ens ha drömt om att ifrågasätta hans intellektuella överlägsenhet eller hans ledarskap. De satt vid hans fötter, de vördade honom och de lärde av honom. Det var hans idéer som slog rot i dem.

Plechanov var son till en förmögen godsägare i Tambovdistriktet (många av revolutionsledarna kom inte från städerna utan från de stora slätterna) och skulle egentligen ha blivit officer men började i stället syssla med politik under studenttiden (också den utvecklingen var ganska förhärskande). Innan han ännu hade fyllt tjugo demonstrerade han med narodnikerna på Petrograds gator, men strax efteråt vände han sig från dem på grund av deras terrortaktik och utvandrade till Schweiz. En grupp vänner och anhängare följde med honom. Bland dem var Vera Zasulitj och Pavel Akselrod de viktigaste. År 1883, när Plechanov ännu bara var tjugosex år, grundade de i Geneve ett parti som kallades Arbetets frigörelse. Det var den första marxistiska gruppen i Rysslands historia, och dess viktigaste mål var att systematiskt anpassa marxismen till ryska förhållanden.

Plechanov trodde att revolutionen i Ryssland skulle följa europeiska linjer, det vill säga att Ryssland måste bli industrialiserat och få en stor arbetarklass, ett proletariat, innan tsarväldet kunde störtas. Det var bara arbetarna som kunde åstadkomma en revolution. ”I Ryssland”, sade han, ”kommer den politiska friheten att erövrats av arbetarklassen eller också kommer den överhuvudtaget inte att kunna existera. Den ryska revolutionen kan bara segra som en arbetarrevolution. Det finns inte och det kommer inte att finnas någon annan möjlighet.”

Under de följande trettiofem åren av Plechanovs liv — och han tillbragte nästan hela tiden i landsflykt — var denna förutsägelse ett av den ryska underjordiska rörelsens stora diskussionsämnen. Andra tänkte sig andra lösningar. Så till exempel trodde inte narodnikerna (”tillbaka-till-bondengruppen”), att Ryssland nödvändigtvis måste passera ett kapitalistiskt och industriellt skede innan revolutionen kunde äga rum. De hävdade att man kunde ta steget direkt från feodalsystem till socialism.

Här kan man börja skymta tecknen till framtida fejder: marxisterna med tyngdpunkten på industriarbetaren, narodnikerna med tyngdpunkten på bonden. Det var Plechanov, där han satt och presiderade över sitt revolutionshov i Geneve, som vann terräng snabbast. I sina skrifter hävdade han att terrorn bara var ett sekundärt vapen. Det viktigaste var att grunda en socialistisk organisation bland de ryska arbetarna, att utbilda agitatorer, att uppmuntra strejker och demonstrationer och att sprida marxistiska idéer med hjälp av illegala tryckpressar. Snart fick han små grupper av lärjungar i de större ryska städerna. De kallade sig socialdemokrater.

Under hela den här perioden var ryssarna bara småpotatis i den internationella revolutionära rörelsen. Tyskarna var mycket mera aktiva. När Plechanov år 1889 var med på den kongress i

Paris vid vilken Andra internationalen bildades (Första internationalen hade organiserats av Marx och Engels på 1860-talet) befann han sig i en minoritet. För övrigt hade varken Marx eller Engels haft särskilt höga tankar om ryssarna. Marx var speciellt bitande när det gällde dem. ”Jag litar inte på någon ryss”, skrev han en gång till Engels. ”Så snart en ryss slingrar sig in bryter hela helvetet löst.” Och hur som helst, tänkte Marx, hade Ryssland alltjämt en bra bit att tillryggalägga, innan det kunde nå fram till socialismen. Då hade han mycket större förhoppningar på Förenta staterna, där ”massorna är mera lätttröliga”.

Ändå fortsatte Plechanov och hans vänner att vinna anhängare, framför allt inom Ryssland. Hungersnöden i början av 1890-talet främjade deras sak, och år 1898 hölls en konferens i Minsk för att ena alla de marxistiska grupperna i Ryssland. Det beslöts att de skulle anta namnet Rysslands socialdemokratiska parti. Från och med det ögonblicket utvecklades partiets underjordiska organisation allt snabbare.

Vid sekelskiftet hade den revolutionära rörelsen existerat i sådär en hundra år och lutat åt socialismen i femtio år, men nu blev marxismen den ledande revolutionära ideologin i Ryssland. Socialdemokraterna hade vid den tidpunkten bara en viktigare medtävlare, narodnikpartiet, som snart också det tog sig ett officiellt namn. Det lät bra mycket mera explosivt: Rysslands socialrevolutionära (eller socialistrevolutionära) parti.

I det virrvarr av partinamn som ofrånkomligen måste med i en skildring av det här slaget är det lika så gott att lägga de här båda namnen på minnet från början, ty de representerar de viktigaste grupperna inom den ryska vänstern: socialdemokraterna som har Marx och industriell socialism som evangelium och socialrevolutionärerna, vilkas huvudtanke var att med hjälp av bönderna nå fram till en bondesocialism.

Flertalet av de revolutionära splittergrupper som snart dök upp passade in i någon av de båda huvudgrupperna, och även om de på sin tid verkade betydelsefulla försvann de snart igen i den allmänna störtrusningen mot revolutionen. Det fanns fortfarande inga center- och högerpartier, om inte tsaren, hans hov och hans stora ämbetsmannaklass skulle betraktas som ett parti, och hur fantastiskt tilltrasslat läget än var vid den här tiden existerade i alla fall en klar skiljelinje mellan de revolutionära grupperna och enväldet.

Ett underjordiskt nät höll nu på att knytas över Europa och in i Ryssland, och det behärskades av Plechanov och socialdemokraterna. De hade sin egen tidning, *Iskra*, Gnistan (namnet hämtat från Pusjkins ”Gnistan skall föda flamman”)¹, sina kurirer som förde den med sig in i Ryssland tillsammans med annan omstörtande litteratur, sina tryckpressar inne i själva Ryssland, sin terrorsektion, sin underjordiska organisation för att ta hand om politiska flyktingar och slutligen sitt eget om än ganska begränsade system för att finansiera verksamheten.

Huvudfrågan för Plechanov och hans vänner var nu hur de skulle bära sig åt för att hålla samman denna spretande och ojämna organisation. Framför allt gällde det att samordna målsättningarna så att alla visste vad det var de arbetade fram emot. Principerna — den nya religionens nedskrivna trosbekännelse — måste fixeras och man måste enas om de taktiska vägarna. För att kunna göra det blev det nödvändigt att hålla ett möte någonstans utanför Ryssland, där delegaterna kunde tala fritt utan att riskera att arresteras. Det var ett mödosamt arbete att organisera mötet. Partiledarna var inte bara skingrade över hela Ryssland eller landsförvisade till Sibirien utan också kringströdda över Europa, huvudsakligen i England, Schweiz och Tyskland, och de hade nästan allihop olika synpunkter på dagordningen och hur den skulle läggas fram. Men år 1903 var saken äntligen klar och Bryssel valdes till mötesplats. Det var höjdpunkten på Plechanovs tjuogoåriga arbete, och till och med mot bakgrund av det obarmhärtiga revolutionära livet var det kanske i hårdaste laget för honom att just ögon-

¹ Lenins roll i *Iskra* skildras längre fram.

blicket för hans triumf också blev början till hans fall. En ny man hade dykt upp på scenen.

Alla skildringar av Lenin stämmer överens åtminstone på en punkt: han såg inte särskilt bra eller ens intressant ut. Han var en kort, grovhuggen man med ett rödgrått skägg, han hade blivit flintskallig tidigt och hans kläder var billiga och säckiga. ”Vid första ögonkastet”, säger Bruce Lockhart, ”verkade han snarare specerihandlare på landet än politisk ledare.”

Men han var inte fåfång. ”Få stora män har varit så lite självupptagna som Lenin”, skriver Edmund Wilson. ”Det var honom likgiltigt om han fick sitt namn i tryck, han ville inte veta av folks hedersbetygelser. Han brydde sig inte om hur han såg ut, och han poserade aldrig med att inte bry sig om det.”

Som talare beskrivs Lenin av Trotskij som ”platt”, och Suchanov, som var en av den revolutionära utvecklingens mest initierade kommentatorer, säger att han varken spelade på känsloträngar eller var kvick. Mot slutet av sitt korta liv blev han fruktansvärt monotont. Men när han var som bäst, berättar Suchanov, ”var han en talare med enormt anslag och kraft. Han bröt ner komplicerade system till deras enklaste och lättillgängligaste element och hamrade, hamrade, hamrade sedan in dem i åhörarnas huvuden, tills de satt trollbundna.”

Som de flesta målmedvetna män var Lenin ytterst enkel och disciplinerad i sitt levnadssätt. Utsvävningar i stil med dryckenskap lockade honom säkert aldrig. Det berättas att han tyckte om schack och musik och ibland till och med sådana idrotter som skridskoåkning och jakt men att han övergav alla tidsfördriv eftersom ”de hindrade honom i hans arbete”. Han var inte surmulen eller dyster till sinnes. Trotskij berättar att han ibland kunde vara riktigt uppsluppen på ett retfullt och lycklande sätt. Men blev han retad kunde han å andra sidan råka i ett kallt och skoningslöst raseri.

Den antagligen bästa beskrivning som en samtida har gjort på Lenin är den som har lämnats av en okritisk beundrare, den amerikanske tidningsmannen John Reed. Han skildrar sin hjälte som han såg ut under en av revolutionens allvarligaste kriser:

”En undersättsig gestalt med ett stort huvud som vilar direkt på skuldrorna, kalt och buckligt. Små ögon, trubbnäsa, en stor generös mun, tung haka som nu är slätrakad men där det välbekanta skägget som han hade både tidigare och senare åter börjar växa fram. Klädd i luggslitna kläder, byxorna alldeles för långa för honom. Fullkomligt oberörd av att vara folkets idol, älskad och vördad som kanske bara ett fåtal av historiens stora män har varit. En konstig folkledare — en man som har blivit ledare bara tack vare sitt intellekt, en färglös, humorfri, principfast och fördomsfri man utan pittoreska personliga egenheter — men med förmågan att förklara djupa idéer med enkla ord och att analysera konkreta situationer. Och skarpsinnighet i kombination med den allra största intellektuella oförvägenhet.”

Vladimir Iljitj Uljanov, som han egentligen hette, var av rysk-tyskt ursprung. Han föddes 1870 i Simbirsk (som nu heter Uljanovsk). Hans ryske far var lärare i fysik och matematik, och hans mor tillhörde den från början tyska familjen Blank. Simbirsk låg vid Volga och var en sömnig stad med 30 000 invånare, som till större delen bodde i trähus. Det fanns ingen järnväg fram till den efterblivna staden. Främlingar som for igenom den minns den framför allt på grund av fruktträdgårdarna och näktergalarna men också på grund av de stora översvämningarna när vintersnön smälte och floden steg.

Lenin var den tredje i ordningen av sju syskon, av vilka en dog vid födseln, och hans barndom i den lilla landsortsstaden var lycklig. Han fick aldrig pröva på vad fattigdom vill säga. Hans far steg i graderna i rask takt, tills han blev inspektör för skolorna i provinsen, en värdighet som gav honom titeln ”aktiv statsrådgivare”, vilket motsvarade generalmajors rang i armén och gav honom rätten att tilltalas ”Ers Excellens”.

Barnen klarade sig fint i skolan. Äldste pojken, Alexandr, vann en guldmedalj, och den fyra år yngre Lenin följde snart exemplet. Familjen var religiös och arbetsam, och inget av barnen

fick några revolutionära idéer från de allvarligt sinnade föräldrarna. Det berättas att Alexandr tyckte om Dostojevskij medan Lenin föredrog Turgenjev; Marx nämndes däremot aldrig. År 1887 blev vändpunkten i deras liv. Det var det året då Alexandr, som hade rest till Petrograd för att fortsätta studierna, deltog i studenternas sammansvärjning mot Alexander III. Det var på alla sätt en sorglig och bedrövlig historia. Vid universitetet i Petrograd hade Alexandr Uljanov gripits av ett fanatiskt hat mot tsardömet – han ångrade sig aldrig och han bad aldrig om nåd under rättegången – och han och sex andra sammansvurna var mycket unga. De kastade aldrig sin bomb (polisen grep dem medan ett par av dem höll på att bära den nerför Nevskij prospekt), och det var kanske i hårdaste laget att tsaren vägrade att ge dem möjligheten att ändra sinnelag. Han undertecknade den dom som sände den unge Uljanov och fyra av de andra i döden. De hängdes den 20 maj 1887.

Józef Pilsudski, som senare skulle bli ledare för den nya polska staten, var också inblandad i sammansvärjningen, och redan det var nog för att ge den tragiska händelsen historisk betydelse. Men det som mest intresserar oss är den verkan händelsen fick på Lenin. Han hade just fyllt sjutton år och påverkades på ett avgörande sätt. Från det ögonblicket låg hans väg utstakad för honom. Med orubblig beslutsamhet gjorde han hädanefter den revolutionära vänsterns sak till sin och ända till sin död mattades han aldrig i kampen.

Men det var också en annan sak som spelade in. Lenins far hade dött helt plötsligt i hjärnblödning året förut och modern var därför tvungen att resa ensam till Petrograd för att be för sin son. Ingen av de högst respektabla grannarna i Simbirsk ville följa henne. Det ansågs inte passande och kunde dessutom bli politiskt farligt att ha någon som helst beröring med en historia av det slaget. Änkan var med hela tiden under rättegången, träffade sin son innan han dog och återvände hem för att finna att hon och hennes familj var praktiskt taget utstötta ur den krets av människor som de tidigare hade umgåtts med. Det kan mycket väl tänkas att en del av Lenins nattsvarta hat mot och förakt för de besuttna klasserna, oberoende av om de var konservativa eller liberala, föddes just under den tiden.

Hur det än förhåller sig med den saken så störtade han sig huvudstupa in i den revolutionära verksamheten vid universitetet i Kazan vid Volga, dit han hade skickats för att studera juridik. Det dröjde inte tre månader efter det han hade skrivits in vid universitetet, förrän han blev inblandad i ett protestmöte som studenterna hade anordnat. Han arresterades och relegerades från universitet. Nu sökte han upp sin äldsta syster Anna på moderns jordegendom vid Kukusjkino, och senare kom han till en annan bondgård utanför Samara där han gjorde ett halvhjärtat försök att slå sig på jordbruk.

Under de här åren läste Lenin enormt. År 1890 fick modern äntligen ett positivt svar på alla sina böneskrifter till myndigheterna: hennes son fick tillstånd att återuppta de juridiska studierna i Petrograd. Under tolv månaders intensivt arbete lyckades han hämta in den fyraåriga rättsvetenskapliga kursen och gick ut som etta vid examen 1891. Följande år var han jurist i Samara och året efter kom han tillbaka till Petrograd. Det var här som han träffade Krupskaja, sin blivande fru. Båda var de marxister och anhängare till Plechanov och socialdemokraterna, båda var de verksamma bland arbetarna i Petrograd och båda kom de från adliga familjer som hade förlorat sin ställning i samhället. Han var tjugofyra år gammal och började redan bli flintskallig. Hon var tjugosex år, och i hennes starka rena vackra ansikte fanns något som påminde om Lenins mor, även om det inte bar samma spår av lidande och tålamod. Det var som om de var förutbestämda för varann.

Ungefär vid den tiden togs ett fotografi av Lenin och hans närmaste vänner. De sitter i fotografens ateljé med krukpalmer och pelare bakom sig och tofsar på stolarna, de är välkammade och ser mera ut som en grupp studenter än som en revolutionär liga. Lenin sitter resolut i mitten och ser allvarlig och professorlig ut.

Men hans hälsa var vacklande. År 1895 drabbades han av lunginflammation, och nu ville han

åka utomlands, dels för att tillfriskna och dels för att ta kontakt med de ryska emigranterna vilkas skrifter han redan var så väl förtrogen med. På sommaren 1895 gav myndigheterna honom äntligen tillstånd att resa, och under fyra månaders tid genomkorsade han Frankrike, Tyskland och Schweiz. Hans möte i Geneve med Plechanov, Zasulitj och Akselrod blev kanske inte en fullständig framgång — redan nu verkar det som om det hårda, oböjliga draget hos ynglingen gjorde dem misstänksamma — men de gladde sig åt hans kraft och hans intelligens. De tog upp honom i sin krets av lärjungar, och i början av oktober vände han tillbaka till Ryssland för att fortsätta det underjordiska arbetet. Ryska polisspioner hade snokat reda på vad Lenin hade haft för sig i Europa; eftersom han var bror till den beryktade Alexandr Uljanov hade han i flera år stått på polisens listor över misstänkta. Men det verkar som om tulltjänstemännen slarvade med kontrollen av hans bagage, och inte heller upptäckte de att en av hans resväskor hade dubbel botten. Den var fylld med samhällsomstörtande litteratur.

Nu började Lenins revolutionära verksamhet i Ryssland att ta verklig fart. Det var den enda sammanhängande period av arbete som han kom att få inom landet ända fram till de sista åren av sitt liv. Han bildade det illegala Kampförbundet för arbetarklassens frigörelse. Han reste runt till Moskva och andra större platser. Han skrev pamfletter och hjälpte till med att organisera en strejk. Och i december 1895, knappt tre månader efter sin hemkomst, arresterades han just som han skulle börja ge ut en revolutionär tidning. Han hade förråts av en tandläkare som han trodde var en bundsförvant; men man har en känsla av att även om den mannen inte hade funnits skulle Lenin ändå inte ha kunnat undgå polisen någon längre tid. Alla de tidigare revolutionärerna var våghalsiga, och ibland verkar det nästan som om de ville bli förföljda. De fann säkert också ett visst nöje i leken att lura polisen, i hela det spännande spelet med dubbelbottnade väskor, listiga koder, budskap som gömdes i bokrygggar, bokstäver i böckerna som fick en särskild betydelse genom att prickas för, täcknamn (Lenin hade ännu inte blivit Lenin utan var helt enkelt Iljitj eller Uljanov) och osynligt bläck i stil med mjölk, som framträder med en brunaktig färg när papperet doppas i te och värms upp.

Lenin använde ofta knep i den stilen. Ungefär vid denna tid skrev han till Akselrod i Genève: ”Du måste skriva med tusch. Och det är ännu bättre om du blandar i en kristall av kaliumdikromat ($K_2Cr_2O_7$); på det sättet kan skriften inte tvättas ur. Använd *tunnare* papper.” Och en annan gång: ”Det är nödvändigt att använda lättflytande klister: inte mer än en tesked mjöl till ett glas vatten (och dessutom potatismjöl och inte vanligt mjöl som är för starkt).” Lenins första brev från fängelset riktades till den kvinna som han hyrde sin bostad av och var avfattat i chifferskrift.

Lenin anpassade sig efter fängelsetillvaron som bara munkar, asketer eller fanatiska bokläsare kan anpassa sig. Det vill säga han accepterade den; han försökte inte fly (på den punkten skilde han sig från så många av de andra, fysiskt mera aktiva och emotionellt mera otåliga revolutionärerna). Han hade delat in sin dag mycket noga: så och så många timmar för att läsa ett slags litteratur och så och så många timmar för ett annat slag — politik på morgonen, skönlitteratur på kvällen — ett visst antal timmar för att skriva, för att översätta, för att studera språk och (mycket viktigt) regelbundna kroppsövningar. Han upptäckte att det bästa sättet att hålla sig varm i den iskalla cellen var att falla på knä femtio gånger med händerna mot golvet, som om han bad. Han berättade senare: ”Det störde mig inte det minsta att fångvaktaren kanske tittade in genom det lilla fönstret och förbluffat undrade hur det kunde komma sig att karln plötsligt hade blivit så from nu, trots att han inte en enda gång hade bett om att få besöka fängelsekapellet.”

Att sitta i fängelse var på den tiden egentligen inte särskilt hårt för politiska brottslingar. Lenin hade tillgång till fängelsets bibliotek och fick en ström av böcker utifrån. Hans mor och system Anna skickade mat och vinterkläder. Det var inte särskilt besvärligt att smuggla ut de revolutionära broschyrer som han skrev. Det verkade inte som om han var missnöjd. Efter

fjorton månader och utan att någonsin ha ställts inför rätta, upplystes han om att han skulle förvisas till Sibirien på tre år.

Förvisning till Sibirien var under tsarens tid inte tillnärmelsevis en så fruktansvärd tragedi som straffet senare har kommit att bli. Om fången hade särskilt tillstånd och ekonomiska möjligheter att själv betala för resan färdades han som en helt vanlig resenär till sin bestämmelseort. Det fanns inga vaktare. Han anmälde sig helt enkelt hos myndigheterna längs vägen, och när resan var slut slog han sig ner i den sibiriska by dit han hade förvisats och satte upp sitt eget hushåll. Han kunde inte resa runt i Sibirien utan tillstånd, men i sitt distrikt kunde han förflytta sig tämligen fritt. Han kunde ta arbete, gifta sig och besöka sina vänner. De enda fängelsemurarna var de ofantliga avstånd som skilde honom från yttervärlden.

På den tid då Lenin kom dit hade Sibirien blivit en utbildningsplats för de intellektuella revolutionärerna. Nästan allihop tillbringade åtskilliga år av sitt liv där, och i regel hade de god nytta av den tiden. De fick tillfälle att tänka och skriva och planera. Vanligtvis förbättrades deras hälsa (Sibiriens klimat är inte överallt så dåligt) och även om de kanske inte direkt var glada över upplevelsen så gav den dem i alla fall en viss hårdhet inför den kamp som låg framför dem.

Lenin begav sig av i februari 1897 och han tog gott om tid på sig för att via järnväg och ridhäst komma österut. Först i slutet av mars anlände han till Krasnojarsk, och där väntade han i ytterligare en månad på islossningen för att han skulle kunna ta flodångaren till byn Sjusjenskoje, som myndigheterna hade utvalt till hans förvisningsort. Det var ett primitivt samhälle på 1 500 människor, som ansattes av moln av myggor på sommaren och som avstängdes från yttervärlden av snö och is under vintern. Långt borta kunde man se Sajanska bergen. Här tillbringade Lenin de följande tre åren. Han var ganska mycket ute och jagade — hans brev är fulla av änder och beckasiner och svårigheterna att få tag på en riktigt dresserad hund — och på sommaren badade han i Jenisej. Han besökte sina vänner som hade förvisats till kringliggande städer. Men mest av allt arbetade han. Han översatte Sidney och Beatrice Webbs ”Fackföreningsrörelsens historia”. Han skrev färdigt sitt eget första större arbete, ”Kapitalismens utveckling i Ryssland”. Han skrev artiklar för socialistiska tidningar och brevväxlade regelbundet med Plechanov, Akselrod och andra revolutionärer som befann sig utomlands. Ännu mer än tidigare sökte han sig till böckerna. Brev efter brev skickades till modern eller systemen med böner om att de skulle sända nya paket, och allting dög åt honom: politiska skrifter, uppslagsböcker, grammatikor (han gjorde snabba framsteg i engelska, tyska, franska och italienska), historiska böcker, romaner och filosofi. Det verkade som om snustorra statistiska tabeller gjorde honom särskilt förtjust.

I början av år 1898 häktades Krupskaja i Petrograd och dömdes till tre års förvisning i Sibirien. Hon såg sjuk och utsliten ut, när hon kom till Sjusjenskoje i maj och mötte en Lenin som var solbränd och hade lagt på hullet. De gifte sig strax efteråt.

”När jag började min förvisning”, skrev Lenin ungefär vid den tiden, ”beslöt jag att aldrig röra vid en karta över det europeiska Ryssland eller ens hela Ryssland, eftersom det skulle väcka till liv hela min bitterhet när jag såg alla de svarta fläckarna. Men nu känns det inte längre så farligt.”

När han bara hade kvar ett år av straffet började han förbereda framtiden. Hans brev till utlandet fick ett fränare tonfall och han diskuterade våldsamt om hur Marx skulle tolkas. Till sammans med Julij Martov och Alexandr Potresov, som också var landsförvistä, planerade han att ge ut Iskra, den nya revolutionära tidningen som skulle bli en samlingspunkt för det socialdemokratiska partiet och förena alla marxister var de än befann sig.

I februari år 1900 var förvisningen slut, och Lenin måste lämna Krupskaja som fortfarande hade ett år kvar. Med hela sin uppsamlade energi kastade han sig in i uppgiften att starta Iskra. Först slog han sig ner i Pskov, och där slöt sig de andra till honom för att ordna med agenter

som kunde sprida den nya tidningen över landet. Under våren och försommaren reste Lenin runt i Ryssland för den sakens skull (han häktades när han gjorde ett olagligt besök i Petrograd men hade tur och slapp undan med bara några dagar i fängelse), och i juli 1900 begav han sig slutligen till Genève.

Det verkar som om det till en början kom till en del hårda sammandrabbningar. Plechanov, Zasulitj och Akselrod var den ryska marxismens gamla garde, och Lenin och hans unga vänner hade inte alltid samma åsikter som de. Framför allt var Lenin mot alla försök att revidera eller vattna ur det ortodoxa marxistiska programmet. Han hade ingen lust att spilla tid på sådana reformer som åttatimmars arbetsdag. Det var själva revolutionen som var hans mål, och han ville att den skulle organiseras och ledas av en liten elit av specialister. Dessa specialister kunde absolut inte, ansåg han, väljas på demokratiskt sätt av arbetarna utan måste vara män som själva valde sin uppgift, kände sig kallade på samma sätt som prästerna känner sig kallade, och de måste vara lika bergfasta i sin tro som prästerna. Varje avvikelse från tron skulle vara en dödssynd. Det var uppenbarligen ett slags diktatur Lenin syftade till, och det gamla gardet tyckte inte riktigt om det.

Till slut lyckades man i alla fall få till stånd en kompromiss. Iskra skulle ges ut av en styrelse där Plechanov, Zasulitj och Akselrod representerade den gamla skolan och Lenin, Martov och Potresov representerade den yngre gruppen. Lenin ordnade så att tidningen kunde tryckas i Tyskland där han själv tänkte slå sig ner. (Man har en känsla av att det delvis var för att slippa ifrån Plechanovs övervakning.) När Krupskaja där slöt sig till honom utsågs hon till sekreterare för företaget. Dessutom hade Lenin fortfarande ett fast grepp om den underjordiska organisationen i Ryssland.

Iskra och socialdemokraterna finansierades tack vare bidrag från en rad olika källor. Det är känt att tvåtusen rubel kom från Alexandra Kalmykova som ägde en bokhandel i Petrograd och som var Lenins förläggare. De tyska socialdemokraterna kan möjligen ha bidragit med pengar. Det är också möjligt att medel kom från en annan landsflyktig ryss — Alexandr Helphand. Helphand gick under täcknamnet Parvus och är en märklig gestalt i den ryska revolutionen och en dubbelbottnad människa. Han kom till Tyskland på 1890-talet och gjorde sen en framgångsrik karriär som affärs- och finansman. Ett av hans många företag var ett bokförlag som översatte och tryckte Maxim Gorkijs skrifter. Men han var samtidigt en marxistisk nationalekonom och författare med intima kontakter med de tyska socialisterna. Han följde den inte så ovanliga regeln att äta middag med högern och rösta med vänstern, och han hade sina fingrar med överallt. Tack vare sin kunskap om tysk politik och sina tryckerier hjälpte han troligen Iskra igenom svårigheterna vid starten, och han stod i stort sett på Lenins sida.

Tidningens första nummer kom ut i december 1900. Det nådde aldrig Ryssland eftersom polisen lade beslag på det vid gränsen, men sedan blev den underjordiska organisationen effektivare. Man lyckades få tag på sjömän på lastfartyg som var villiga att smuggla med sig exemplar på båtar som gick på Petrograd vid Östersjön och Batum vid Svarta havet. En av metoderna var att packa tidningarna i vattensäkra emballage och kasta dem överbord på bestämda platser; andra transportleder öppnades genom Österrike, Egypten och Persien. Till slut nådde de flesta tidningarna sin bestämmelseort. För den underjordiska rörelsen i Ryssland fick Iskra nästan en mystisk glans. Den var det strålande budskapet från de landsflyktiga ledarna i utlandet, gnistan som äntligen skulle utlösa revolutionen. Snart blev tidningens bidragsgivare berömda namn, Lenin kanske mera än någon annan. Från första början arbetade han på att pränta in detta "Lenin"² i folks medvetande som en källa för idéer och ledarskap. Han använde på ett ganska självmedvetet sätt tredje personen i sina artiklar och han kunde skriva: "Som Lenin sade i sin artikel i förra numret ..." Det var ett tillvägagångssätt som

² Tidigare brukade han använda pseudonymen Iljin, som förmodligen var en sammandragning av hans riktiga namn, Vladimir Iljitj Uljanov. Lenin kan ha kommit av Iljin.

revolutionärerna snart skulle bli väl bekanta med, detta myndiga sätt att tala från ovan. Lenins pamflett ”Vad måste göras?”, som byggde på hans artiklar i Iskra, slog just an den rätta tonen av lugn ståndaktig ofelbar auktoritet.

Nu började konspiratörerna, framför allt Lenin och Krupskaja, att föra ett kringströvande, rotlöst liv som skulle pågå de följande sju ton åren. De reste från München till London, från Paris till Zürich, från Bryssel till Krakau och nästan alltid upprepades samma historia, samma rum mot gården i något skumt pensionat, samma oändliga diskussioner. Tre knackningar på dörren var tecknet på att kamrat X eller Y hade kommit via den hemliga vägen från Ryssland och hade med sig nyheter, brev från particellerna och kanske lite pengar. Trotskij berättar om en sådan ankomst till London 1902. Han kom till staden mitt i natten och tog en hästdroska till adressen som han hade fått i Finsbury. Hans tre knackningar på porten fick Krupskaja att rusa nerför trappan för att släppa in honom. Snart stod han inför den legendariske Lenin, som han hade hört så mycket berättas om och vars artiklar han så ofta hade läst. Lenin blev mycket tilltalad av den unge lärjungen — Trotskij var nio år yngre — och skulle ha placerat honom i redaktionsstyrelsen för Iskra om bara Plechanov hade tillåtit det. De brukade promenera på Londons gator och Lenin pekade på stadens sevärdheter: ”Det där är *deras* parlamentshus, det där är *deras* Westminster Abbey.” Det dröjde litet innan Trotskij förstod att Lenin med ”deras” inte menade briterne utan den kapitalistiska klassen. De som var tillsammans med Lenin fick finna sig i att aldrig slappna av, aldrig rikta uppmärksamheten mot någonting annat än den stora klasskampen som förestod.

Lenin var ofta utan pengar. En gång under den här perioden fick han bältros, och eftersom han inte hade råd att kalla på en engelsk läkare satt Krupskaja uppe hela natten och baddade honom med mjölk. Följande dag gick han som vanligt till British Museums läsesal. Var han än befann sig hittade han alltid något bibliotek som han gjorde till centrum för sin tillvaro. Om han hade fört dagbok så skulle den ha sett ut på ett helt annat sätt än tsar Nikolaus anteckningar i Ryssland. ”Skrev brev”, kunde han ha noterat. ”Gick till biblioteket. Läste Adam Smiths 'The Wealth of Nations' och Locke. Gick hem.” Och sedan ännu fler brev, ännu fler böcker.

Han drog inte till sig uppmärksamhet, gjorde ingenting särskilt iögonenfallande, flöt namnlös och obemärkt in i mängden. Det går en apokryfisk historia i London om hur man många år efter den ryska revolutionen började fråga om Lenin i läsesalen på British Museum. En äldre besökare där tänkte efter en stund och sade sedan: ”En liten man med rött skägg? Flintskallig, luggslitna kläder? Utlänning? Javisst kommer jag ihåg honom. Jag undrar vad det har blivit av honom.” Historien skulle kunna vara sann. Åtminstone till det yttre lade man inte mera märke till Lenin än så.

Under den här tiden var han på ett tigerliknande, obevekligt sätt inriktad på den stundande socialdemokratiska kongressen i Bryssel. Liksom Plechanov såg han den som den första verkligt betydelsefulla krisen för partiet, vägskälet där dess framtida kurs skulle avgöras, och han var bergfast besluten att föra sina idéer till seger. När Lenin i april 1903, omedelbart före kongressen, flyttade över till Geneve från London var han inte långt ifrån öppen brytning med Plechanov. Han skrev om Plechanovs utkast till ett partiprogram, som skulle läggas fram inför kongressen, nästan helt och hållet och kom med ett eget som inte var lika elegant men mera realistiskt. Vidare arbetade han sig med hjälp av Krupskaja, som nu hade blivit ett slags stabschef för det socialdemokratiska partiet, mödosamt igenom listan på delegater och såg till att såvitt möjligt hans egna anhängare skickades till kongressen. Detta krävde många månaders arbete och en hel del tålmodigt argumenterande.

När kongressen slutligen samlades i Bryssel i juli 1903 var vid pass sextio delegater närvarande. En del av dem hade drällt omkring i staden i flera veckor och väntat på att överläggningarna skulle börja. Det var en ganska märklig samling: en minoritetsgrupp bestod av

personer som hade lyckats att i hemlighet ta sig ut ur Ryssland, tre eller fyra var arbetare och resten var huvudsakligen intellektuella från de emigrantkolonier som var utspridda över Europa. Mötet skulle egentligen ha varit hemligt, men närmare ett sextiotal talföra ryssar som skriker och grälar dag och natt är svåra att dölja, och snart visste hela Bryssel att de var där. Kongressen öppnades till slut den 30 juli i ett spannmålsmagasin där rött tyg hade spänts upp över väggarna. Belgiska poliser strök omkring i gränderna utanför. Det var en het dag. Plechanov steg upp i talarstolen och höll inledningsanförandet, och bredvid honom på podiet stod Lenin och de andra från gruppen kring Iskra. Nästan omedelbart bröt grälet ut, och det blev till sist så våldsamt att den belgiska polisen hade fått nog redan mot slutet av första veckan i augusti. En grupp av deltagarna fick order att lämna landet inom tjugofyra timmar. Då flyttade hela kongressen över till England, oavbrutet grälände under hela båtresan, och från den 11 till den 23 augusti fortsatte mötet i London.

I den oändligt slingriga debatten fanns det, som Lenin hade förutsett, bara en verkligt viktig fråga: skulle partiet ta en demokratisk form och alla få möjlighet att ansluta sig, eller skulle det ta formen av en liten diktatur? Skulle alla få dela makten och vara med när besluten fattades, eller skulle kontrollen överlämnas åt en centralkommitté?

Lenin själv tvekade inte ett ögonblick. Han ville att Iskragruppen skulle få kontrollen, och han ville själv kontrollera Iskra. Av ögonvittnesskildringarna att döma var han alldeles utom sig under de här dagarna. Han gav sig knappt tid att sova eller äta, och han var fullkomligt besatt av att få sin vilja igenom. När han på ett tidigt stadium märkte att han inte hade den minsta chans att få hela kongressen över på sin linje och omröstningen sedan faktiskt gick emot honom började han medvetet arbeta på att splittra partiet i två grupper. Hans metoder när det gällde att bygga upp den egna gruppen har åtminstone en viss skoningslös klarhet över sig. Han lyckades låsa ute motståndare från utskottssammanträdena, outtröttligt försökte han övertala dem som alltjämt vacklade och slutligen lyckades han göra den viktiga judiska grupp som gick under namnet Bund så rasande att dess medlemmar lämnade kongressen. Då grep Lenin blixtnabbt sin chans och lyckades vinna en votering med två rösters övervikt. Det var ett historiskt ögonblick för partiet och för Ryssland, eftersom Lenin omedelbart proklamerade att han och hans anhängare var i majoritet — bolsjeviker — och hans motståndare i minoritet — mensjeviker. Det var benämningar som nätt och jämnt var riktiga just då och ännu mindre när han senare röstades omkull.

Under kongressens slutskede lyckades emellertid Lenin driva igenom en rad viktiga beslut. Partistadgan avfattades på ett sådant sätt att ledningen för Iskra också fick möjlighet att kontrollera partiets centralkommitté i Ryssland. Vad Iskras styrelse beträffar så var Plechanov den ende av det gamla gardets representanter som satt kvar i den. Den nya styrelsen kom att bestå av bara tre män: Lenin, Martov och Plechanov.

Den sista veckan i augusti 1903, när tsaren höll på att planera sitt krig mot Japan, bröt äntligen denna kongress, som det hade tagit två och ett halvt år att förbereda och som var avsedd att ena alla, upp på grund av rena utmattningen. Deltagarna var totalt splittrade. Det kunde inte undvikas att Lenins ytliga seger på några månader omintetgjordes, och reaktionen mot honom blev förvånansvärt stark. Trotskij, den mest glänsande av hans lärjungar, övergav honom, och även om han inte direkt anslöt sig till mensjeviker stod han i alla fall mycket nära deras läger. Martov, Lenins närmaste vän, vägrade helt framt att ta säte i Iskras styrelse, och snart kände sig Plechanov stark nog att fordra att Akselrod och Vera Zasulitj skulle återinträda i tidningen. Till och med i Ryssland minskades Lenins inflytande, eftersom många av parti-medlemmarna hade gripits av motvilja för hans metoder vid kongressen, och det dröjde inte länge förrän de ekonomiska resurserna började sina. Det är dessutom ganska säkert att han vid denna tid började lida av den sjukdom som ansätter alla politiska flyktingar: känslan av rotlöshet, meningslöshet och kontaktlöshet.

Lenin var expert på konsten att retirera för att kunna angripa desto effektivare nästa gång; därför fann han sig i nederlaget eller uppträdde åtminstone som om han gjorde det. Han avgick från Iskra och sina andra poster i partiet och gav sig ut på vandringar med Krupskaja i de schweiziska alperna.

Året 1904 förflöt och Lenin gick helt upp i sin kamp mot mensjevikerna. Det japanska angreppet mot Port Arthur ägde rum den 8 februari, men Lenin tycktes knappt lägga märke till det. Den 28 juli mördades Pleve, Rysslands härskare under tsaren, och Lenin brydde sig inte om det. Den 1 januari 1905 föll Port Arthur, men bortsett från att han gillande antecknade att de ”progressiva japanerna” klarade sig fint visade han inget intresse.

Japanerna lade ner stora ansträngningar på att framkalla en revolution i Ryssland under den här perioden och de tog kontakt med de flesta av de revolutionära ledarna, också med Lenin. Det var ett tålmodsprövande arbete som sköttes både energiskt och skickligt av överste Motoziro Akashi. Denne dök upp i Stockholm på våren 1904 som japansk militärattaché och tog där kontakt med en förmögen finsk agitator, Konni Zilliacus, som var starkt fientlig mot tsaren. De båda kläckte tillsammans ut en grandios plan som inte bara gick ut på att smugla ammunition in i Ryssland utan också att överallt stödja och finansiera den antitsaristiska rörelsen. De arbetade så träget att de i oktober 1904 lyckades få till stånd ett möte mellan trettio revolutionära ledare i Paris, och man enades om en plan för sabotage och mutor åt män på nyckelposter inom Ryssland. Japanerna stod för pengarna. Människor av de mest skiftande slag drogs vid ett eller annat tillfälle in i deras nät: respektabla ryska liberaler som Miljukov och Sjipov, fransmän som Georges Clemenceau, Anatole France och Jean Jaurès, amerikanska sympatisörer som Mrs Ella Hall (en förmögen änka som släppte till sin yacht för vapentransporterna) och de flesta ledande socialdemokraterna.

Lenins andel i historien vilar i dunkel. Det är emellertid känt att det fanns ett avtal med japanerna om att bolsjevikerna skulle använda de pengar de fick till att följa en självständig linje. Pengar hittade alldeles säkert vägen till Lenin vid den här tiden, eftersom han i december 1904 kunde starta sin nya tidning *Vperjod* (Framåt), som var avsedd att ta vinden ur Iskras segel. Han stod själv som utgivare och han hade ett enda mål i sikte: att besegra mensjevikerna och vinna tillbaka kontrollen över partiet. Själva revolutionen (och givetvis det japanska intresset av den) var nästan en bisak.

Vperjod blev liksom alla propagandaaktioner som Lenin företog en succé redan från början, och snart kunde han samla en ny och kraftfull skara anhängare omkring sig: Anatolij Lunatjarskij, en ateist som trodde på människokulten, Meier Wallach som skulle bli känd som Maxim Litvinov, A. I. Rykov som senare skulle bli en av ledarna för de sovjetiska folkkommissariernas råd samt filosofen och nationalekonomen A. A. Bogdanov.

De slöt sig alla till *Vperjod*, och Lenin fick allt större möjligheter att nå sitt mål och splittra det socialdemokratiska partiet, när det plötsligt och oväntat kom nyheter från Ryssland som skulle förändra inte bara hans utan alla de andras liv: det japanska kriget hade resulterat i en kris i Petrograd. Revolutionen hade brutit ut.

Nu hade äntligen tillfället kommit när tsaren och den underjordiska rörelsen skulle mäta sina krafter på öppna fältet.

4. Revolten 1905

Rysslands historia har stora omvälvningar ofta följt efter krig. De livegnas befrielse nödvändiggjordes av krimkriget på 1850-talet, mordet på Alexander II blev följden av kriget mot Turkiet 1877-1878, och nu hade det japanska kriget skyndat på den allvarligaste revolution som landet hade fått uppleva. Vid 1905 års början hotades Nikolaus av mycket större faror från sitt eget folk än från den fientliga staten i öster. Elva månaders militära motgångar hade brutit ner den ryska arméns moral, och i städerna var invånarna utleda att tvingas till forcerat arbete under miserabla förhållanden för ett krig som de inte tyckte om eller ens förstod någonting av.

Både polisen och de stabilare borgerliga skikten märkte att det skulle bli oroligheter, och på båda håll försökte man, var och en på sitt sätt, att avvärja dem. Under de sista månaderna av 1904 slöt sig många av de ledande affärsmännen i Moskva till liberalerna — de intellektuella vid universiteten, zemstvorledamöterna och den yrkesutövande medelklassen. De höll möte på möte för att tvinga regeringen till reformer men möttes bara av ett blankt, styvnackat nej. Zemstvorna gjorde bäst i att inte överskrida gränsen för sina befogenheter, upprepade tsaren, och enväldet tålde inga inskränkningar. Han antydde emellertid att han själv umgicks med planer på vissa nya politiska lagar som han skulle lägga fram när han ansåg det lämpligt. Det var på sätt och vis ett löfte, men nu behövdes något mera påtagligt än löften.

Inrikesdepartementet försökte å sin sida möta farorna med andra metoder. Redan 1901 hade S. V. Zubatov, en av cheferna för ochranan (hemliga polisen) i Moskva, kommit på idén med säkerhetsventiler som en möjlighet att hindra oroligheter. Han bildade med regeringens stöd ett slags fackförening, Sällskapet för ömsesidig hjälp åt arbetarna i maskinindustrin. Här fick arbetarna möjlighet att vädra sitt missnöje och föra fram krav på högre löner och kortare arbetsdag, men samtidigt var polisen noga med att se till att mötena hölls i en anda av vördnad och lojalitet mot tsaren. Saken hade också en religiös sida. Den psykologiska bakgrunden har belysts av general D. F. Trepov, som var chef för moskvapolisen.

”För att kunna avvärja agitatorerna”, skrev han år 1898, ”måste vi ge arbetaren en möjlighet att finna en legal lösning på sina svårigheter. Vi måste nämligen hålla i minnet att agitatorn kommer att följas av de yngsta och djärvaste inom massan, medan genomsnittsarbetaren i stället föredrar den mindre sensationella, den lugnare legala vägen. Om massan klyvs på detta sätt kommer den att förlora sin makt.”

Det var inte långt ifrån att Trepov räknade rätt. Polisövervakad socialism prövades på en rad olika områden, och det fanns officiellt sanktionerade fackföreningar i alla de viktigare industrierna. Men nu, mot slutet av år 1904, höll systemet till följd av trycket från kriget på att snabbt falla i bitar. För varje vecka som gick stod det allt klarare för arbetarna att de bara spillde tid på att sätta samman fromma petitioner som aldrig gav något resultat hos myndigheterna. Vad de nu ville ha var direkt aktion och en ledare. Och de fann båda sakerna hos en ortodox präst som hette fader Georgij Gapon.

Gapon är en egendomlig gestalt i den ryska revolutionen. Han var en av dessa små men idoga själar som brinner av längtan att omskapa världen och som skulle ha klarat sig mycket bra om han hade fått fortsätta i liten skala. Men det blev hans olycka att han kastades mitt in i riks-viktiga frågor som låg långt utanför hans horisont. Han flög för högt, och eftersom hans motiv var så rena blev hans besvikelse förödande. Han liknade på sätt och vis Ikaros, och han var lika verklighetsfrämmande som heroisk. Gapon härstammade från en bondesläkt i Ukraina. I unga år hade han gripits mycket starkt av Tolstojs tankar om icke-våld och om en mild och kärleksfull anarki som skulle utgöra lösningen på världsproblemen. Han hade gått in i ortodoxa kyrkan, men egentligen var han mera socialreformator än präst. Han avskydde dryckenskap och spel och läxade upp arbetarna ordentligt för deras utsvävningar — han gjorde ett

starkt intryck som talare — och medan han arbetade för bättre villkor i fabrikena så påminde han också sina anhängare om vad de var skyldiga religionen och tsaren. Om fader Gapon hade haft ett politiskt motto så kunde det ha lytt: ”Gud skydde tsaren och åttatimmarsdagen!” År 1905 var han en trettiotvåårs man med fångslande utseende, spetsigt svart skägg och ett magert helgonansikte. Han hade blivit folkets idol. Hans Ryska fabriksarbetares fackförbund omspände hela landet.

Polisen motsatte sig inte alls fader Gapons verksamhet. Hans fromhet och hans strävan efter fredliga reformer gjorde att han var just den mannen som polisen ville ha. De stödde honom, de betraktade honom som en av sina agenter och det verkar inte som om de oroades särskilt mycket av att han också hade kontakt med Maxim Gorkij och andra socialdemokratiska ledare. Han var mannen som gav signalen till 1905 års uppror.

I början av januari organiserade metallarbetarna i Petrograd en fyradagarsstrejk, och när den inte gav resultat beslöt Gapon att gripa till kraftigare åtgärder.

Den 21 januari skrev han till tsaren:

Eders Kejsrerliga Majestät!

Tro inte på ministrarna! De föra Dig bakom ljuset och säga inte hur det verkligen står till i landet. Folket tror på Dig. De ha beslutat sig att samlas vid Vinterpalatset i morgon klockan två på eftermiddagen för att framlägga sina krav inför Dig — — — Frukta ingenting! Träd i morgon fram inför folket och tag emot vår ytterst ödmjuka böneskrift. Jag, det arbetande folkets talesman, och mina kamrater garanterar Dig full säkerhet.

Gapon

Det här var ingenting i stil med musjikernas vanliga små böneskrifter. Gapon hade ett enormt inflytande i de stora Putilovfabrikena i Petrograd, och han hade verkligen möjlighet att få folket ut på gatorna till en massdemonstration. Om han sedan skulle kunna hindra den från att spåra ur är mera tvivelaktigt, och inrikesdepartementets tjänstemän kom i svårt bryderi. Mannen som de hade hjälpt fram hade blivit alldeles för stor för dem och gått alldeles för långt åt vänster, och på natten efter den 21 januari såg det ut som om allvarliga oroligheter skulle kunna bryta ut i staden. Redan två dagar tidigare, under trettondagshelgen, hade en olycksbådande händelse inträffat. Den sedvanliga kanonsaluten hade avlossats från Peter-Paulsfästningen, men minst ett av skotten var skarp-laddat, och granaten hade kreverat alldeles invid Vinterpalatset. Det kunde ha varit fråga om ren vårdslöshet från kanonservisens sida, men den saken kunde man inte vara riktigt säker på. Nu beslöt myndigheterna att hindra demonstrationen genom att häkta Gapon. Men det var omöjligt att få tag på honom, och därför återstod det bara att kalla in så mycket polis och soldater som möjligt till staden och att vänta och se vad följande dag skulle ha i sitt sköte.

Nikolaus II hade lämnat Petrograd. Om han någonsin fick Gapons brev så besvarade han det i varje fall inte, och hur som helst hade han inte den ringaste lust att ta emot en demonstrerande pöbelhop i palatset. Han flyttade med hela sin familj över till Tsarskoje Selo, som låg tjugofem kilometer söder om staden. Han kom aldrig mer att bo någon längre tid i Petrograd.

Vid utsatt tidpunkt den 22 januari samlades cirka tvåhundrausen män, kvinnor och barn på de snöiga gatorna. De bar ikoner och bilder av tsaren, och med fader Gapon i spetsen drog de mot Vinterpalatset. De sjöng ”Gud bevare tsaren” medan de tågade fram. Gapon höll i handen deras böneskrift om åttatimmarsdag, en minimilön på en rubel om dagen (ungefär 2: 50 i svenska pengar), inget övertidsarbete och en lagstiftande församling. Gapon hoppades personligen kunna överlämna böneskriften till tsaren, medan folket väntade i snön utanför palatset.

När Peter den store byggde Petrograd var han noga med att se till att staden lätt kunde försvaras. Breda boulevarder gick som ekrarna på ett hjul in mot Amiralitetet och Vinterpalatset

vid Nevas strand, och därför hade också de båda fästena fritt skottfält längs stadens huvudådror. En sådan stadsplanering gjorde också att parader och politiska demonstrationer tog sig speciellt ståtligt ut. Denna enorma mängd av sjungande, ikonbärande arbetare måste ha gjort ett mäktigt intryck när den i fem olika kolonner strömmade ut på den stora öppna platsen framför Vinterpalatset. Men scenen måste också ha verkat ganska hotfull.

I varje fall verkar det som om full panik grep de officerare som hade lämnats kvar av tsaren för att reda upp situationen. De uppmanade demonstranterna att stanna och skingra sig. Men det är inte lätt att skingra en folkmassa av den storleksordningen. Arbetarna var exalterade, och de var övertygade om att om de bara fick komma fram till tsaren skulle han förstå deras svårigheter. När de tågade vidare öppnade soldaterna i slottsvakten eld. De sköt på bara tio eller tjugometres håll rakt in i den skrikande, panikslagna folkmassan. Blodbadet blev fruktansvärt. Mer än åttahundra människor dödades och många tusen sårades. Efteråt var det en sak som var outplånligt inpräntad i de överlevandes minne: snön som färgades röd av blod. Från och med nu var det rent enfaldigt av Nikolaus att sentimentalt försöka intala sig att han verkligen skulle vara älskad av sina enklaste och fattigaste undersåtar. De mindes den blodiga söndagen och liken som låg på Petrograds gator.

Det råder ingen tvekan om att Nikolaus blev upprörd över det inträffade, och han gjorde också ett försök att rädda situationen. Han gav ett bidrag till insamlingen för de dödas och sårades familjer, och senare tog han också emot en deputation av på förhand utvalda arbetare. Men varken det ena eller det andra gjorde något särskilt starkt intryck på folket. Efter ”den blodiga söndagen” ökade strejker, demonstrationer, upplopp och öppen terrorism stadigt. Den 17 februari mördades storhertigen Sergej Alexandrovitj, Moskvas guvernör, utanför Kreml, och när året gick mot sitt slut hade mer än 1 500 statstjänstemän dödats.

Fader Gapon lyckades undgå att häktas efter den blodiga söndagen genom att fly över gränsen till Finland. Därifrån sände han ett bittert brev till tsaren. ”Arbetarnas, deras hustrurs och barns oskyldiga blod kommer alltid att ligga mellan Dig, själarnas fördärvare, och det ryska folket”, skrev han. ”Aldrig mera kommer det att finnas några andliga band mellan Dig och dem --- Bödel, må allt det blod som måste utgutas drabba Dig och Din släkt!”

Den blodiga söndagen hade gjort Gapon till revolutionär och inte långt ifrån till ren terrorist. Det första han gjorde när han kom till Schweiz (där han hälsades som hjälte) var att söka upp de tvistande politiska flyktingarna. Han uppmanade dem enträget att lägga all oenighet åt sidan och förena sig för att omedelbart starta en revolution i Ryssland. Han kunde lika gärna ha ställt sig att skälla på månen. Såväl Plechanov och mensjevikererna som Lenin och bolsjevikererna var upptagna med att organisera partikongresser, och ingen av dem hade särskilt stor lust att göra något annat. Men Trotskij såg inte saken på samma sätt utan begav sig omedelbart iväg till Petrograd.

I den ryska underjordiska rörelsens historia måste 1905 absolut betecknas som Trotskij's år. Han höjde sig över alla de andra, han insåg vad det var som hände mycket klarare än vad de andra gjorde, han band sig inte i striderna mellan fraktionerna och han var en intellektuell som på samma gång var en handlingsmänniska.

Trotskij var en av de yngsta bland flyktingarna (han var tjugosex vid den här tiden) men han hade lidit och gått igenom lika mycket som de andra. Han var son till en välbärgad judisk bonde och han växte upp på stäppen. Redan innan han var tjugohade han häktats i Odessa och han hade tillbringat två och ett halvt år i ryska fängelser innan han förvisades till östra Sibirien. I motsats till Lenin försökte han att fly, och det förhållandet att han var gift och hade två döttrar avhöll honom inte. Hans fru hade gjort en stor docka som lades i hans säng, och i fyra dagar uppehöll hon polisen med att säga att han var så sjuk att han inte fick störas, medan han var på väg mot Ryssland försedd med ett falskt pass. Han hade nu lagt bort sitt riktiga namn, Lev Davidovitj Bronstein, och hans högst speciella skämtlynne hade gjort att han

kallade sig Trotskij en av hans fångvaktare i Odessa hade burit det namnet. Han hade varit den mest aktive i den underjordiska rörelsen. Han hade organiserat revolutionära celler, han hade skrivit i Iskra och till slut lyckades han ta sig över den ryska gränsen i en bondkärra för att slå sig ner i Västeuropa.

Det hade varit en fullkomlig upplevelse för den unge Trotskij att möta sina hjältar, Plechanov, Akselrod och Lenin, att lära av dem och ta order av dem, men nu när de hade grävt ner sig i sina sterila teoretiska gräl så vände han dem ryggen, lämnade Västeuropa och blev den verkliga ledaren inom själva Ryssland.

Trotskij kom till Petrograd över Kiev på våren 1905, och han fann att läget ännu inte hade mognat till en verklig kris. Tsarpolisen jagade honom snart över gränsen till Finland. (Finland var en ovärderlig lustgård för revolutionärerna. Trots att landet formellt var en del av det ryska väldet hade det egen regering, och tsaren inkräktade mycket sällan på dess rättigheter. När revolutionärerna väl hade kommit över gränsen kunde de i lugn och ro sitta bara trettio kilometer från Petrograd och hålla intim kontakt med den underjordiska rörelsen där.) Snart kom Parvus från Tyskland och slöt sig till Trotskij i dennes gömställe. Tillsammans smidde de båda unga männen planer, medan de höll ögonen öppna och väntade på att läget skulle mogna.

Den ryska flottans förkrossande nederlag vid Tsushima den 27 maj 1905 blev den första i en hel rad av explosioner. Knappt en månad därefter gjorde matroserna på pansarkryssaren *Furst Potemkin* revolt. Under några dagar satte de skräck i Svarta havet, därpå lät de internera sig i Rumänien. Nästan med detsamma efteråt kom nationella revolter i Polen, de baltiska staterna och Kaukasus; överallt inom själva Ryssland drog bönderna ut för att plundra och bränna herresäten. Judiska pogromer uppmuntrades och organiserades kanske till och med av myndigheterna (man trodde i vida kretsar att judarna bar ansvaret för den revolutionära oron), och på det sättet ökade förvirringen. I september, när den förödmjukande freden med Japan hade slutits och soldaterna kom tillbaka halvt i myteri österifrån så spred sig oron in i städerna. Bråket började i Moskva med en ganska menlös dispyt med typograferna om sättarna, som arbetade på ackord, skulle få betalt för skiljetecknen eller inte. "Kommastrejken" ledde till sympatistrejker i andra industrier, och på en gång drogs järnvägarna in i konflikten. Det var nästan som om Ryssland bara hade väntat på den signalen. Nu dök på det mest otroliga sätt alla slags människor fram för att demonstrera mot regeringen. Petrograds balettkår gick i strejk. Arbetsgivare som hade sina speciella anledningar att önska en uppgörelse betalade ut strejklöner till sina anställda. I Petrograd var tidningarna, spårvägen, telegrafan och posten försatta ur funktion och bagarna vägrade att baka bröd. På nätterna slogs revolutionära plakat upp på husväggarna, och folket strömmade ut i mängder för att demonstrera under olycksbådande röda fanor. Advokater vägrade att sätta upp köpekontrakt, bankerna höll stängt. Nästan hela den vuxna befolkningen i huvudstaden lade ner arbetet. Det var en av världshistoriens mest fullständigt genomförda storstrejker.

Äntligen hade flyktingarna i utlandet börjat få fart på sig. Lenin hade hållit på och studerat böcker om gatustrider i biblioteken i Genève, och han sände en flod av instruktioner till sina anhängare i Ryssland. "Jag märker med verklig skräck", skrev han, "att vi har hållit på och diskuterat bomber i mer än ett halvt år utan att en enda har tillverkats." Han fortsatte med att ge några energiska råd beträffande användandet av "gevär, pistoler, bomber, knivar, knogjärn, klubbor, trasor doppade i olja för att sätta igång eldsvådor, rep eller repstegar, skyfflar för att bygga barrikader, dynamitladdningar, taggtråd och spik som skydd mot kavallerianfall". Han föreslog att pengar skulle anskaffas genom inbrott i bankerna, och han gav detaljerade anvisningar om hur åldringar, kvinnor och barn skulle kunna hjälpa till i kampen.

Under tiden sköttes vapenanskaffningen av fader Gapon, Litvinov och en del andra som av allt att döma fick pengar av japanerna och av förmögna sympatisörer i Förenta staterna och

andra länder.¹ Händelsen med *John Grafton* är ett talande exempel på hur förvirrat läget var vid det här laget. Litvinov lyckades köpa stora mängder vapen i Europa genom att omväxlande utge sig för att vara en sydamerikansk officer och en agent för rövarband i Makedonien. Enligt en källa kom han på det sättet över 4 000 bajonetter, 5 000 pistoler, 10 000 gevär och mer än 4 000 000 patroner. En brittisk båt på sjuhundra ton, *John Grafton*, chartrades för att frakta partiet till Ryssland genom Östersjön och avseglade i slutet av juli 1905. Men som så ofta händer med sådana historier hade tsarens agenter fått reda på allt om båten, som uppbringades av det ryska krigsfartyget *Asien* på finskt vatten och tvingades på grund. Vapnen beslagtogs, men sedan följde en skum transaktion med kaptenen på *Asien*, som i utbyte mot kraftiga mutor förmåddes att lämna tillbaka bytet till revolutionärerna. En del av detta användes vid gatustriderna i Moskva senare på året.

Mitt under det att allt detta pågick så inträffade två mycket betydelsefulla händelser i Ryssland. I Moskva lyckades Pavel Miljukov, en känd historiker, och Dmitrij Sjipov, som var ordförande för zemstvon i staden, att samla de mera framstegsvänliga liberalerna till ett enhetligt politiskt parti som slutligen trädde fram under namnet Konstitutionellt demokratiska partiet — vanligen förkortat till kadetterna. Kadetterna var halvrevolutionära och icke-socialister, de önskade en demokrati och ett parlament i brittisk stil, och eftersom det var en möjlighet att tvinga tsaren till att ge landet en författning stödde de strejken. Från och med nu blev kadetterna ett av de tre partier som dominerade den politiska utvecklingen. De stod en bra bit till höger om de marxistiska socialdemokraterna (som nu var kluvna i bolsjeviker och mensjeviker) och det socialrevolutionära partiet, böndernas parti; men för ögonblicket var tsaren deras huvudmotståndare.

Den andra händelsen har med Trotskij att göra. Så snart strejken i oktober 1905 hade tagit fart kom han i hemlighet tillbaka till Petrograd och deltog i arbetet på att få till stånd ett storstrejksutskott, som skulle bli arbetarnas generalstab. I fabrikena valdes delegater, en man för femhundra arbetare, vilka tog säte i ett centralt råd eller sovjet, och denna sovjet ledde nu strejken i Petrograd. Den fördelade vapen och livsmedel, tog hand om alla politiska frågor, sände ut order i form av tryckta bulletiner, organiserade vakthållning och demonstrationer och fungerade faktiskt nästan på samma sätt som ett arméhögkvarter fungerar i fält. Tanken på en sovjet var inte ny — Akselrod och andra hade diskuterat den något tidigare — men nu fick arbetarna för första gången en central ledning i en krissituation. Fast experimentet bara varade ett par veckor gav det ett uppslag som sedan skulle följas år 1917.

Ett liknande organ sattes upp i Moskva, men sovjeten i Petrograd var den viktigaste. Den behärskades till största delen av mensjeviker. De båda första ordförandena, Zubrovskij och Hrustalev-Nosar, följde mer eller mindre troget den mensjevikiska linjen, och Trotskij delade i praktiken ledarskapet med Parvus. Bolsjeviker i Petrograd försökte till en början bojkotta sovjeten — Lenin hade varken hemma eller utomlands någon större förkärlek för ett organ som han inte kunde behärska — men till slut anslöt de sig när de såg från vilket håll vinden blåste.

I själva verket blåste den alldeles för hårt mot tsaren. På sommaren hade han gjort några få trevande eftergifter i syfte att dämpa stormen. Han hade till exempel befriat universiteten från statskontrollen. Men oppositionen fortsatte att växa sig stark, och nu såg det ut som om hela Ryssland stod enigt mot honom. Först hade han funderat på att beordra armén att krossa strejken, men mot slutet av oktober, då landets näringsliv var praktiskt taget förlamat, hade utvecklingen gått för långt för att en sådan åtgärd skulle ha någon utsikt att lyckas. Han gav vika. På Wittes inrådan utfärdade han ett manifest som gav Ryssland dess första författning.

Oktobermanifestet var ett försiktigt och blodfattigt aktstycke. Det godtog ett valt parlament,

¹ I Amerika fanns många som stödde revolutionen. ”Om en sådan regering inte kan störtas på annat sätt än med dynamit”, skrev Mark Twain, ”så låt oss tacka Gud för dynamiten.”

en дума, men tsaren skulle förbli den högste styresmannen. När den nya författningens lydelse senare tillkännagavs visade det sig att Nikolaus behöll den direkta ledningen av armén och flottan, utrikespolitiken och inrikesdepartementet. Den lagstiftande makten delades mellan duman och ett kejserligt råd, där hälften av medlemmarna skulle utses av tsaren. Regeringen kunde också utfärda dekret när duman inte sammanträdde. Det var uppenbart bara ett steg mot demokrati, men i alla fall innebar det en viktig brytning med enväldesprincipen, och det tillfredsställde därför i stort sett Miljukov och kadetterna. Det fick ett ännu viktigare resultat: det krossade strejken. Så snart manifestet hade offentliggjorts bröt kadetterna med sovjeterna, eftersom de inte hade något intresse av att hjälpa revolutionärerna i deras långsiktiga strävanden, och regeringen började så småningom att få läget under kontroll igen.

Ännu återstod några intensivt spännande ögonblick. Knappt hade ett myteri vid örlogsbasen i Kronstadt undertryckts förrän oroligheterna satte fart igen i Svarta havet. Hjälten i äventyret var en viss löjtnant Schmidt, och han hade för några dagar en nästan svindlande framgång. Schmidt tog ledningen för ett myteri bland sjömännen i Sevastopol, lade beslag på kryssaren *Otjakov*, hissade den röda flaggan och signalerade till tsaren: ”Jag tar befälet över flottan. Schmidt.” Det var inte så verklighetsfrämmande som det kunde tyckas, myteriet spred sig mycket snabbt längs kajerna och till elva andra fartyg, och först när myteristerna led nederlag i en sjödrabbning gav de upp. Schmidt avrättades. Andra revolter inom garnisonerna i Vladivostok, Kiev, Voronesj och Tjita var lättare att slå ner.

Nikolaus kände sig nu tillräckligt stark att gå till aktion mot sovjeten i Petrograd. Den 9 december häktades dess ordförande, Hrustalev-Nosar, och Trotskij övertog ledningen. Han funderade på att mana till väpnat uppror i staden men beslöt sig slutligen för en plan som Parvus hade lagt fram. Arbetarna skulle uppmanas att vägra att betala skatt och börja en sabotageaktion mot bankerna. De skulle ta ut sina sparmedel och kräva betalning i guld. Det var en effektiv metod, och under det trycket gick regeringen med på åtminstone några av arbetarnas ytterligare krav.

Lenin och Krupskaja hade äntligen fått fart på sig och kom i flygande fläng tillbaka till Ryssland tillsammans med fader Gapon och några av de socialdemokratiska ledarna. Men de kom för sent. Petrograd hade tröttnat på oroligheterna och sovjetens andra maning till storstrejk den 16 december misslyckades totalt. Trotskij hade häktats och skulle snart följas av Parvus och större delen av delegaterna i sovjeten.

I Moskva varade kampen lite längre. Arbetarna fick pengar från de revolutionära kassorna och uppmuntran från Lenin och gick ut i en bitter kamp på de isiga gatorna mot slutet av december, men armén riktade sina kanoner mot de strejkande som drevs tillbaka från barriaderna. När årets sista dag grydde höll landet snabbt på att glida in i en visserligen vacklande och osäker men i alla fall fredlig period.

Det hade varit ett stormigt år som hade medfört överraskningar för alla. Efteråt var revolutionärerna snarast i en svårare situation än tidigare. Lenin besökte Moskva och klamrade sig fast några månader in på år 1906, men till slut tvingades han ta sig över till Finland, och det var nätt och jämnt att han undgick att häktas. Plechanov begav sig överhuvudtaget inte till Ryssland och Akselrod och Martov vände tillbaka när strejken bröt samman. Av de trehundra medlemmarna av Petrograds sovjet som hade häktats frisläpptes så småningom tvåhundra-åttiofyra. Men Trotskij och Parvus hölls kvar i fängelse, och efter många månader sändes de i livstids förvisning till det kallaste och mest avlägsna hörnet av Sibirien. De lyckades fly båda två. Fader Gapon tog sig utomlands men slutade sina dagar som polisagent och ett slags revolutionär korridorpolitiker. 1906 mördades han i Finland.

Praktiskt taget den enda vinst som den revolutionära rörelsen kunde peka på efter sin korta tolv månaders vistelse i dagsljuset var att den hade varit i stånd att hålla samman under krisen, och det var i mycket hög grad Trotskijs förtjänst. De enkla partimedlemmarna hade aldrig

tyckt om vare sig klyvningen i bolsjeviker och mensjeviker eller rivaliteten mellan socialdemokraterna och socialrevolutionärerna. De ville att hela rörelsen skulle slå sig samman, och på den punkten hade Trotskij varit deras ledare.

Det fanns ett annat, mindre iögonfallande resultat som gjorde revolten 1905 till en generalrepetition för 1917. Sovjeten eller i varje fall dess mensjevikiska medlemmar hade under några korta veckor kraftigt fått vädra sin makt, och efteråt hade de en känsla av att de ännu inte var mogna att handha den. Den hade gjort dem virriga och bortkollrade. De behövde fler utbildade män innan de kunde leda "det mörka folket" till makten. Mensjevikerna ansåg att de måste lära sig att gå fram långsammare och att de borde hjälpa en liberal borgerlig kadetteregering att ta makten, innan de slog in på den raka vägen till marxistisk socialism. Detta var en fråga som skulle hålla revolutionärerna ordentligt söndrade i många år framåt — åren då de åter måste gå under jorden.

Vad tsaren beträffar verkar det som om oroligheterna år 1905 inte skakade honom särskilt mycket. Ingenting av det som hade hänt hade på något sätt rubbat hans inställning eller försvagat hans tro på enväldet. Under en kris hade han tvingats till eftergifter. Men nu var krisen slut. Han trädde över tröskeln till det nya året fast besluten att så snart han fick en chans ta tillbaka så mycket som möjligt av den makt som han så brutalt hade tvingats att lämna ifrån sig.

5. Demokratin får sin chans

De följande åtta åren i Ryssland, 1906-1914, har kommit att överskuggas av första världskriget och bolsjevikrevolutionen och har därför i ganska hög grad blivit försummade och bortglömda. Men ändå hör den perioden på många sätt till de viktigaste i Rysslands historia. Landet var rikare än det någonsin hade varit tidigare, budgeten var balanserad och visade till och med ett överskott, det stora järnvägsnätet växte i en takt som ingen senare kommunistisk regering har kunnat uppvisa maken till, den privata affärsverksamheten blomstrade och från hela den västliga världen kom företag som International Harvester och Singers symaskinsfabriker och grundade dotterbolag i Ryssland. Dessutom var skördarna goda, och den tunga industrin, exempelvis gruvorna, slog alla tidigare produktionsrekord. Efter år 1906 minskade strejker och terrordåd snabbt och år 1911 var den revolutionära rörelsen praktiskt taget förlamad.

Det fanns en annan sida av saken som var ännu viktigare: för första gången fick demokratin sin chans i Ryssland. Efter västerländsk måttstock var det en primitiv och snedvriden form av demokrati, men experimentet gjordes i alla fall, och det förhållandet att det slutade i revolution är ingen anledning att tro att det var förutbestämt att misslyckas. Det kunde mycket väl ha lyckats. Den kamp mot Rysslands enorma efterblivenhet som hade inletts var aldrig fullständigt hopplös, och experimentet visade i alla fall fullkomligt klart att ryssarna likaväl som alla andra folk kan styras med andra medel än dem som polisstaten använder.

Givetvis skulle det vara verklighetsfrämmande att påstå att Ryssland nu hade kommit in i något slags guldålder. Både arbetarna och bönderna levde alltjämt i förhållanden som inte skulle tolereras i tio minuter i en modern demokrati; verklig personlig frihet var fortfarande bara en dröm och den tsaristiska byråkratin höll alltjämt sin blytung hand över landet. Men ändå var perioden 1906-1914 ett ljus kapitel, det bästa som Ryssland någonsin hade upplevt. Det mest värtaliga beviset för den saken är kanske den omständigheten att till och med Lenin gav upp hoppet. Mer än en gång vid den här tiden använde han uttrycket: "Jag tror inte att jag får uppleva revolutionen."

Det är lätt att illustrera de här åren grafiskt med två kurvor, en som utvisar ryska regeringens och en som utvisar revolutionärernas ekonomiska tillgångar. Den första kurvan går lika brant uppåt som den andra går nedåt. Efter 1906 fick ryssarna allt bättre namn om sig, och kulmen nåddes när Pjotr Stolypin 1909 blev regeringschef. Men sedan sjönk regeringens aktier igen (bortsett från en liten uppgång 1914 och i början av år 1915) fram till det slutliga och ödesdigra kaos som kriget skapade. Det var då den revolutionära rörelsen åter dök upp och, den här gången för gott, bröt fram i dagsljuset.

Prövostenen för hela den här utvecklingen blev duman, Rysslands första parlament. I hela den ryska tragedin finns ingenting sorgligare och bittrare än att se hur denna förhoppningsgivande institution undan för undan saboterades och ansattes från alla håll och drogs i smutsen just av de människor som den var avsedd att rädda. Det fanns till och med tillfällen när det verkade som om också deputeraderna i duman var beslutna att förinta sig själva.

Ändå skulle det vara orättvist att döma duman efter de normer som i våra dagar gäller för parlamentet i väster. Duman var bara själva början, den sprang fram nästan utan övergång från feodalismen i det förflutna och de nya deputeraderna måste söka sig en väg utan att kunna stödja sig på tidigare erfarenheter. De hade fiender överallt: tsaren och hovet avskydde hela idén, de revolutionära partierna bojkottade till största delen valen och byråkratin skulle ha föredragit att fortsätta att styra landet på sitt eget enväldiga sätt utan kritik eller inblandning av andra.

Det kunde verka som en fullständigt hopplös situation — en tsar i ledningen som var fast besluten att behålla så mycket av sin makt som möjligt, under honom ett servilt ministerråd

där tsarens utvalda män innehade nyckelposterna. Och så kom detta nya, oprövade och odisciplinerade organ av amatörer och krävde att få delta i landets styrelse.

Allt det här var illa nog, men Nikolaus II gjorde saken ännu mycket värre när han avskedade Witte som ordförande i ministerrådet omedelbart efter dumans första sammanträde. Han hade aldrig tyckt om Witte, han betraktade honom som en konkurrent och kunde inte förlåta honom, att han hade drivit igenom att en дума skulle tillsättas. Han väntade ett slag för att Witte skulle kunna ordna ett stort lån i Frankrike — på en summa som motsvarade två miljarder svenska kronor — och sedan sparkade han ut honom. Man har en känsla av att Witte åtminstone skulle ha försökt att göra duman funktionsduglig, men hans efterträdare som ministerpresident, en byråkrat som hette I. L. Goremykin, aktade sig noga för den saken. Det verkar som om inte en enda människa till vänster om tsaren, vilket praktiskt taget var detsamma som hela Ryssland, hade något gott att säga om Goremykin. Han beskrivs som obetydlig, bakslug, cynisk och smickrande, och den sista beskrivningen är sannerligen inte överdriven eftersom den nye ministerpresidenten mycket kraftigt hävdade att tsaren alltid hade rätt och att vilken personlig åsikt ministrarna än hade så var deras uppgift bara att tolka hans vilja.

Den дума som för första gången sammanträdde i Tauriska palatset i Petrograd i maj 1906 var inte på något sätt ett revolutionärt organ. Kadetterna hade drygt hundrafemtio platser och var det största partiet. Till såväl utseende som idéer var de inte olika de respektabla, bonjourklädda liberalerna i Gladstones England — ett England som de dessutom beundrade mycket och som de var beslutna att efter bästa förmåga söka omskapa Ryssland till. Det näst största partiet var en fraktion av socialrevolutionärerna, en arbetargrupp som kallades trudovikerna och som hade drygt hundra platser. Trots att trudovikerna representerade arbetarna och bönderna var de inte helt fientligt inställda till tsaren. Valet hade i själva verket gett ett högst aktningvärt resultat, varken fanatiker eller extremister hade haft några framgångar utan väljarna hade verkligen försökt rösta för de lämpligaste och allvarligaste kandidaterna, män av det slag som tidigare hade stått i spetsen för de lokala zemstvorna.

Förhandlingarna öppnades med en ”hänvändelse till tronen” enligt engelskt mönster. I denna begärde duman en rad reformer av ett slag som skulle ha betraktats som minst sagt berättigade i vilken demokrati som helst. Härskaren svarade inte omedelbart, och när han äntligen beslöt sig för att göra det framträdde han inte personligen. Han skickade Goremykin till Tauriska palatset, och Goremykin förklarade torrt att dumans krav — framför allt i frågan om en jordreform — helt enkelt var ”oantagbara”. Därefter uttryckte duman i en omröstning sitt misstroende för regeringen.

”Dittills hade allting följt den engelska modellen”, skriver Bernard Pares, som har lämnat den bästa redogörelsen för den här tiden, vilken han själv upplevde som ögonvittne, ”och efter misstroendevoteringen borde egentligen regeringen [det vill säga Goremykin och ministerrådet] avgå. Men det gjorde den inte, och regeringen och duman satt sen och stirrade på varann, båda undrande vilket steg man nu skulle våga ta och vilket stöd man kunde räkna på från folket.”

Vad duman beträffar kunde den bara förlora på historien, eftersom den kunde visa sitt existensberättigande enbart genom handlingar, och det enda som den nu kunde göra var att fortsätta att hålla ilska tal mot regeringen. Nikolaus II stod ut med det i två månader och satte sedan stopp för all ytterligare diskussion genom att förklara duman upplöst. Det gjorde han genom att omge Tauriska palatset med soldater och artilleri. När deputeraderna den 22 juli kom dit fann de portarna låsta och för-bommade.

Reaktionen blev kraftig. En del av kadetterna och trudovikerna tog sig över gränsen till Finland och sände därifrån ut det ”viborgska manifestet”, en uppmaning till folket att trotsa regeringen genom att vägra att betala skatt och att göra militärtjänst. Men de kunde inte räkna

med särskilt starkt gensvar. 1905 års händelser låg alldeles för nära i tiden, och den beryktade ryska passiviteten hade ännu en gång tagit massorna i besittning.

Därför utbildades redan nu vid början av det demokratiska experimentet ett mönster som sedan skulle upprepas gång på gång under de följande tio åren. Tsarens ministerråd knogar vidare, tills det märker att det behöver folkets stöd och därför återinkallar duman. Det samarbetar med duman en kort tid — och valen är manipulerade för att i görligaste mån få in deputerade från högerpartierna — tills det upptäcker att deputeraderna fortfarande är halsstarriga. Hur långt till höger de än står tycker de i alla fall, att tsaren och hans råd har satt sig alldeles för högt på enväldets alptopp. Och så upplöses eller nedtystas eller åsidosätts duman, och förbittringen sprider sitt gift överallt.

Den dystra kretsgången bröts i alla fall under en kort och viktig period. Tsaren upptäckte snart, att Goremykin inte på något sätt var vuxen sin uppgift och lät Stolypin inta hans plats. Pjotr Stolypin var ingen särskilt varm anhängare till duman — han lät ännu ett val av deputerade äga rum och gjorde sig sedan snabbt av med dem — men han insåg att det skulle vara dåraktigt att krossa duman fullständigt. Det vettigaste var att behärska den, söka möjligheter till samarbete med de mera sansade partierna och samtidigt själv driva igenom sitt eget reformprogram.

Stolypin var en märklig man och den bästa ministerpresident Ryssland någon har haft. Vad hans samtida huvudsakligen minns av honom är hans rättframhet. Han kom från landsbygden och förde in en fläkt av frisk lantluft i den förkonstlade och efterblivna atmosfären i Petrograd. Till och med tsaren blev till en början imponerad. ”Jag kan inte säga”, skrev han till sin mor, ”hur mycket jag har kommit att tycka om och respektera denne man.” Bernard Pares kände Stolypin personligen och säger att han ”inte hade någonting av den tvetydighet som man finner hos ämbetsmän, vilka har stigit i graderna. Det var första gången som ministerrådet inte bara hade en passiv ordförande i stil med Goremykin eller en diktator i stil med Witte utan en verklig ledare”. Izvolskij (utrikesministern) beskriver honom som ”begåvad och med en mycket klar och sund inställning”.

Dessutom såg den nye ministerpresidenten ut som en verklig ledare. Han var kraftigt byggd och hade stort svart skägg och ett särskilt sätt att se folk rakt in i ögonen. Det fanns något tryggt och mycket klokt i hela hans hållning. Vidare var han modig. Under oroligheterna 1905 hade han styrt den besvärligaste av alla de ryska guvernementen, Saratov, och han hade gjort det kallblodigt och väl. Varken bomber eller kulor kunde rubba honom — en kula invaliderade hans dotter för hela livet. Det var det slags personliga tapperhet som står på gränsen till okänslig hårdhet. Nästan det första han gjorde, sedan han hade tagit makten, var att upprätta en rad domstolar som dömde varenda terrorist som han kunde få tag i till döden. Efter denna brutala start satte han sig bestämt emot tsarens alla försök att helt och hållet kväva duman. Han började energiskt arbetet med att genomföra den jordreform som skulle bli det viktigaste resultatet av hans regering.

Det var en beundransvärd reform, och den var fruktansvärt behövlig. I korta drag gick planen ut på att bönderna själva skulle äga sin jord i stället för att dela den med de andra i kommunen. Förbättringen märktes omedelbart. Männen började bli stolta över sina gårdar och arbetade hårt för att kunna köpa mera jord och öka avkastningen. Stolypin lade grunden för en ny klass av självägande bönder och hade dessutom turen att det nya systemet kunde starta med en rad av goda skördeår. 1916 hade 6 200 000 bondefamiljer sina egna gårdar. 1917, när bolsjevikerna demonstrerade under parollen ”All jorden åt bönderna”, hade bönderna tack vare Stolypins plan redan fått tre fjärdedelar av den.

Följaktligen omskapades Ryssland på sätt och vis tack vare Stolypins insats. Den alltid realistiske Lenin uppfattade detta som en stor fara: faran att den revolutionära andan skulle dö ut bland bönderna. ”Om det här [Stolypins jordreform] fortsätter länge till”, skrev han, ”kan vi

bli tvungna att helt och hållet avstå från något reformprogram för bönderna. Det skulle bara vara en tom och dum lek med demokratiska fraser att säga att en sådan politik inte skulle ha någon chans att lyckas i Ryssland. Den kan mycket väl göra det!” Också Trotskij hyste respekt för Stolypin. Det är ganska anmärkningsvärt att man bland Trotskijs otaliga angrepp mot tsarens ministrar knappt finner ett ont ord om denne kraftfulle man.

Men det var inte Lenin eller Trotskij eller någon av revolutionärerna som åstadkom de största svårigheterna för Stolypin under denna hoppningivande period. Från år 1909 kom det huvudsakliga eller i varje fall mest försåtliga motståndet från ett högst oväntat håll, nämligen från själva tsaritsan. Ännu en gång måste vi se lite närmare på hennes privatliv för att förstå varför.

Efter sonens födelse 1904 hade tsaritsan mer och mer dragit sig tillbaka från det offentliga livet, och när hon trädde fram vid kejserliga mottagningar var hon tvär och otillgänglig. En rad ambassadörer har med en rysning berättat i sina memoarer, att så snart de var med på en middag eller mottagning i palatset hade de en otäck känsla av att värdinnan med de kalla ögonen och det undflyende sättet bara väntade på och såg fram emot det ögonblicket när hon kunde få dem att gå hem. Hon var besatt av barnets hälsa, av faran för att den lättaste knuff när som helst kunde resultera i en ödesdiger inre blödning, och hon drog på så sätt på sig en nervös hjärtsjukdom. Det gick långa tider då hon knappt lämnade barnet ur synhåll, och oroligheterna under 1905 hade givetvis försvårat hennes nevros. Hon behärskades fullständigt av tanken att den kejserliga familjen måste skyddas för folkmassan. Och det var inte frågan om något passivt försvar. Så snart någon politiker hotade eller störde hennes make fick hon ett våldsamt utbrott av raseri och indignation.

Under tiden växte barnen upp i trädgårdarna innanför murarna på Tsarskoje Selo, fullständigt isolerade från det liv som levdes i det vanliga Ryssland. Ända upp i tjugoårsåldern talade och uppträdde de fyra flickorna som om de fortfarande bara var tio- eller tolvårs barnungar. De få utomstående som såg dem beskriver dem som ovanligt undergivna och tilldragande på ett okonstlat sätt. De hade sina smeknamn på varann, de sydde, de läste förädlade böcker och lekte med pappa eller mamma på kvällen, och framför allt var de djupt religiösa. Det var den föreskrivna viktorianska uppfostran, en blandning av oskuldfullhet och spartanskt levnads sätt (ett kallt bad varenda morgon var regel i familjen), och det kan inte råda någon tvekan om att de verkligen älskade varann djupt.

Det var inte många utomstående som släpptes in i denna slutna cirkel. Om man räknar bort ett tjugotals anförvanter och de närmaste underlydande (och bortsett från lärarna och sjuksköterskorna stod ingen av dem familjen särskilt nära) återstår bara två personer. Den ena var Anna Vyubova, som tsaritsan av allt att döma kände ett slags personligt och överseende ansvar för, sedan hon hade uppmuntrat henne att ingå ett katastrofalt olyckligt äktenskap. När äktenskapet splittrades slog sig Anna Vyubova ner i ett litet hus på palatsets domäner och hon passade perfekt in i rollen som den fattiga och ständigt tacksamma släktingen. Hon brukade beskrivas som familjens fula ankunge och var alltid tillsammans med den. Utomstående tyckte att hon var undvikande, kelsjuk och irriterande.

Den andre som lyckades tränga in i den kejserliga familjens avskildhet, och den som direkt framkallade tsaritsans hat till Stolypin, var Rasputin.

Grigorij Jefimovitj Rasputin har blivit så nedsvärtad och skändad under de drygt fyrtio åren efter sin död, att det vid det här laget är praktiskt taget omöjligt att få en klar bild av honom. På samma sätt som Rikard III av England och Cesare Borgia framstår han som helt och hållet ond, som ett koncentrat av all världens skändlighet, ett monstrum med Jagos list och Calibans djuriskhet. Ingenting var gott hos honom: han tvättade sig sällan och stank förfärligt; vid matbordet doppade han sina giriga händer i fisksoppan; när han var full slog han sönder möblerna; han var hädisk, lastbar och otuktig, och hans liderlighet hade ett barbariskt

mongoliskt drag som gjorde att han mera liknade ett djur än en mänsklig varelse. ”Jag hade i min ägo”, skrev Rodzianko, en av talmännen i duman, ”tjogtals med brev från mödrar vilkas döttrar hade förförts av Rasputin.”

Utan att förneka ett ord av allt detta har man i alla fall en känsla av att bilden inte är fullständig. Det återstår exempelvis att finna en förklaring på hur en sådan demon kom in i det kejsrerliga palatset och stannade kvar där älskad och vördad tills han blev Rysslands verkliga härskare. Det räcker inte med att säga att tsaritsan var otroligt lättrogen och vidskeplig. Det fanns andra som också accepterade Rasputin, inte bara när han hade blivit hovets favorit utan långt tidigare, när han inte var något annat än en kringvandrande fakir ute på landsbygden. De trodde att de hade funnit någonting övernaturligt hos denne bonde, någonting som höjde honom över alla andra människor och som gjorde att han hade kontakt med mystiska krafter, antingen de nu var sataniska eller gudomliga. Säkert är att ju mer man får reda på om Rasputin, desto tydligare märker man att han inte alls var någon bluffmakare. Enligt hans egen perverterade moral var han helt och hållet konsekvent; han tog heller aldrig tillbaka någonting som han hade sagt, han hade inget hokusfokus för sig med mystiska tecken och ceremonier, ingen skara med mantelklädda lärjungar, han gjorde exakt vad han hade sagt att han skulle göra.

Hans egentliga brott i samhällets ögon var givetvis att han bröt mot konventionerna, trotsade de vanliga normerna för livet. Han fann en sadistisk glädje i att visa på allt som var uppblåst, pompöst och enfaldigt hos hans välbärgade herrar. Societeten i Petrograd var mycket korrumberad och det visste Rasputin. Han kunde förnedra och förödmjuka smickrarna runt tsaren, just därför att de var smickrare och därför lika korrumberade som förskrämda. Rasputin själv var inte direkt korrumberad, i varje fall inte på det sättet att han tog emot pengar. Han samlade aldrig några rikedomar utan njöt helt enkelt av att leva farligt, att driva allting till sin yttersta gräns och innerst inne kunde allting gå åt skogen vad honom beträffade. Han var dessutom oerhört slug. Han kunde med några få ord fullkomligt avslöja folk (Nikolaus II, exempelvis, påstod han ”saknade insida”) och han klarade det politiska intrigspelet bättre än de flesta av byråkraterna i Petrograd. Till sist var han en överdådig skådespelare, han spelade sin roll som om han absolut trodde på den och kanske gjorde han det också.

Rasputin var tre år yngre än tsar Nikolaus och ett år yngre än Lenin och han började sitt liv på samma sätt som han ville fortsätta det. Hans far var bonde i byn Pokrovskoje i Tobolsk-guvernemet i Sibirien, och han gick i faderns fotspår som bråkmakare, dryckeskämpe, dagdrivare och vild jägare av flickorna i trakten. Han gick aldrig i skola (han lyckades inte under hela sitt liv att lära sig skriva ordentligt), och ända tills han var trettio år gammal drev han omkring i det bottenlösa dödvatten som utgjorde de ryska böndernas liv och var känd av folket i trakten som hästtjuv och som en vild fantast med glupande aptit på kvinnor och med enorma kroppskrafter. Någon gång vid sekelskiftet lämnade han sin hustru och sina tre barn åt deras öde och vandrade åstad som ett slags tiggande helig man, en *starets*, en man som trots att han inte var prästvigd i alla fall hade sett Guds sanna ljus. Det fanns många av det slaget i tsarens Ryssland, men det var inte många som färdades så långt som Rasputin. Det sägs att han åtminstone en gång kom till berget Athos i Grekland och till Jerusalem. Vidare hade han en verkligt passande personlig tro: man måste synda, förklarade han, innan man kunde få förlåtelse. Han påstod att han kunde rädda människorna på det sättet, framför allt kvinnorna förutsatt att de förenades både till kropp och själ med honom. Många gav efter för den glänsande hypnotiska blicken och lät sig övertygas.

Vid slutet av år 1903 dök Rasputin upp i Petrograd. Han var en trasig bonde av medellängd med långt tovtigt skägg och smutsigt hår som hängde ner över axlarna på honom. Han hade redan föregåtts av en viss ryktbarhet — det sades att han kunde förutsäga torka och andra naturkatastrofer — och han togs om hand av munkarna som han vände sig till för att få

härbarge. Vid den tiden gick en våg av mysticism över Petrograd, och Rasputins fanatiska ögon och ovanliga utseende hjälpte givetvis till att öka hans ryktbarhet. Det dröjde inte länge förrän han togs om hand av storfurstinnan Militsa, som mycket energiskt ägnade sig åt ockulta idéer, och från henne kom han över till Anna Vyrubova, som just vid den tiden skulle gifta sig. Hon frågade Rasputin vad han ansåg om det steget och han svarade förutseende nog att det skulle sluta med en katastrof. Anna Vyrubova blev Rasputins inkörspport till hovet. I november 1905 skrev Nikolaus i sin dagbok: ”Vi har lärt känna en gudsman, Grigorij, från Tobolskguvernemetet.”

Det kan knappast ha varit på grund av tsarevitjs sjukdom som Rasputin först blev mottagen vid hovet, eftersom barnet vid den tidpunkten bara var femton månader gammalt. Det avgörande måste ända från början ha varit det intryck som han personligen gjorde på tsaren och tsaritsan. Det verkar som om de fick en känsla av att de genom denne egendomliga och primitive bonde kom i beröring med det ”verkliga” Ryssland, med det svarta folkets massa. Det var genom honom som de skulle kunna sätta stopp för de intrigerande politikerna i duman och nå fram till sina undersåtars hjärtan. Men banden mellan dem blev oändligt mycket starkare, när det visade sig att Rasputin hade övernaturlig makt över pojken. Han behövde bara se in i barnets ögon medan han mumlade tröstande ord, eller till och med tala med honom i telefon, för att allt skulle bli bra, smärtorna ge vika och pojken falla i sömn. Det berättas så många fantastiska historier om Rasputins grepp över tsarsonen och hans förmåga att få pojken att tillfriskna efter blödningar, att det är svårt att veta vad som var sant. Men faktum är att ända till hans död trodde tsaritsan blint på att Rasputin och ingen annan än Rasputin kunde hålla hennes son vid liv.

Med tanke på hennes djupt religiösa läggning behövdes det inte mycket för att hon skulle bli en blind anhängare till den sluskige profeten. Hon avgudade honom. Ingenting som han gjorde, ingenting som kunde bevisas mot honom rubbade på något sätt hennes förtroende, svart blev vitt, kritik viftades åt sidan som lågsinnad avundsjuka, varenda tvivelaktig handling slätades över. ”Folk anklagar Rasputin för att kyssa kvinnor etc.”, skrev tsaritsan en gång till tsaren. ”Läs vad som skrivs om apostlarna! De kysste alla människor som ett sätt att hälsa.”

Ingen har gått så långt som till att antyda att tsaritsan skulle ha haft ett förhållande med Rasputin. Hennes känslor var för eteriska och för högstämda för något sådant. Ändå tog sig hennes dyrkan ibland förbluffande uttryck. 1909, när Rasputins stjärna tillfälligt hade dalat, skrev hon till honom:

Min älskade oförglömlige lärare, förlössare och vägledare! Så tråkigt det är utan dig! Min själ är lugn och jag slappnar av bara när du, min lärare, sitter vid min sida. Jag kysser dina händer och lutar huvudet mot dina välsignade skuldror. Å, hur lätt, hur lätt blir inte livet då! Jag önskar bara en sak: att få somna, få somna för alltid mot din axel och i dina armar. Vilken lycka det är att känna dig nära. Var är du? Vart har du gått? A, jag är så sorgsen och mitt hjärta längtar. Kommer du snart att vara hos mig? Kom snabbt, jag längtar efter dig och jag pinas för din skull. Jag ber om din heliga välsignelse och jag kysser dina välsignade händer. Jag älskar dig i evighet. Din M.

M betydde Mamma.

Sådana överdrifter var kanske inte så skadliga, så länge de bara rörde det privata umgänget mellan tsaritsan och Rasputin. Men det gjorde de inte. Redan på Stolypins tid började Rasputin att föra fram sina åsikter i politiska frågor och de anammades av tsaritsan som gudainspirerade, i all synnerhet som Rasputin försiktigtvis såg till att aldrig säga något ont om enväldesprincipen. Hon bad sin gemål att lyssna på hennes vägledare och ta råd av honom.

Stolypin var å sin sida mycket väl medveten om den nya vind som blåste från hovet, och han tyckte inte om den. Han hade det svårt nog ändå med duman utan att samtidigt behöva kämpa med ett fientligt läger inom hovet. I polisarkiven fanns klara bevis för Rasputins eskapader i Petrograd, och de var långt ifrån så heliga som tsaritsan inbillade sig. *Staretsen* begapades nu

som ett underdjur av societeten, och han frossade i de tillfällen som han nu fick att förföra rika adelsdamer — som han påstod att han föredrog framför bondkvinnorna, därför att de ”luktade bättre”. Det fanns kanske någonting just i Rasputins djuriskhet som gjorde honom åtråvärd, eller också var det hans välkända förbindelse med tsaritsan, men hur som helst var det ett stort antal societetsdamer som såg honom som gäst i sitt hus eller som besökte honom i hans egen bostad. Mellan sådana eskapader rumlade han i zigenarlägren i utkanten av staden, och natt efter natt var han dödfull.

Polisspioner följde överallt i hans spår, och deras rapporter blev nästan monotona: ”Han kom hem i dag klockan fem på morgonen fullständigt berusad”; ”natten mellan den 25 och den 26 tillbragte skådespelerskan V. hos Rasputin”; ”han anlände med furstinnan D. till Hotel Astoria”; ”Rasputin kom hem tillsammans med furstinnan Sj. mycket berusad”.

Han var fullkomligt vild. Prinsessornas guvernant var tvungen att protestera mot att han gick in i flickornas sängkammare i palatset och inte ens det hindrade honom från att förföra tsarevitjs sköterska. När sådana saker rapporterades till tsaritsan slog hon bort dem som fullkomligt orimliga.

Vid början av 1911 hade emellertid Rasputin blivit öppen skandal i Petrograd, och Stolypin beordrade honom att lämna staden. Det här var fortfarande bara i början av Rasputins väg till makten, och trots att tsaritsan hatade Stolypin för hans beslut och aldrig efteråt kunde förlåta honom var hon ännu inte tillräckligt stark för att kunna få bannlysningen hävd. *Staretsen* vände tillbaka till sin fäderneby i Sibirien.

På sommaren 1911 hade Stolypin därför fiender på alla håll. Revolutionärerna var emot honom både av principiella skäl och därför att hans jordreform höll på att sätta krokben för dem. Duman var emot honom eftersom han kämpade mot alla försök att ge den större inflytande. Med tsaren var han redan i dispyt, eftersom han höll på att bryta ner enväldet, och nu hade han genom bannlysningen av Rasputin lyckats göra tsaritsan till sin allra bittraste fiende. ”Tala aldrig om den mannen med mig”, sade hon senare. ”Han försökte överskugga sin härskare.”

Stolypin var sjuk, trött och besviken. Han ville avgå men hölls kvar, eftersom han var den ende tänkbare mannen för ämbetet. Han var ännu en gång på väg mot en brytning med tsaren och duman, när den 14 september 1911 det hände som de väl alla halvt om halvt hoppades på: han mördades.

Det var ett ovanligt otäckt brott. Nikolaus hade begett sig till Kiev på ett officiellt besök, och Stolypin var tillsammans med honom när han bevistade ett framförande av Rimskij-Korsakovs *Tsar Saltan* på operan. Ministerpresidenten sköts under en mellanakt av en terrorist vid namn Dmitrij Bogrov. Nikolaus själv ger den bästa skildringen av händelsen i ett brev till modern:

Olga och Tatiana [tsarens båda äldsta döttrar] var tillsammans med mig när det hände. Under andra mellanakten hade vi just lämnat logen, eftersom det var så hett, när vi hörde två ljud som om man tappat någonting. Jag tänkte att en kikare kunde ha fallit ner i huvudet på någon och skyndade tillbaka till logen för att se efter. Till höger såg jag en klunga officerare och andra. Det verkade som om de släpade på någon. Kvinnor skrek och rakt framför mig i gången stod Stolypin. Han vred långsamt huvudet mot oss och gjorde med vänstra handen korstecknet i luften. Det var först då som jag upptäckte att han var mycket blek och att högra handen och uniformen var blodfläckade. Sakta sjönk han ner i fåtöljen och började knäppa upp rocken — — — Folk försökte lyncha mördaren. Tyvärr räddade polisen honom från massan och förde in honom i ett avsides liggande rum för ett första förhör — — — Sedan fylldes teatern igen, nationalsången sjöngs och jag gav mig iväg med flickorna klockan elva. Ni kan föreställa Er med vilka känslor!

Greve Vladimir Nikolajevitj Kokovtsov, den nye ministerpresidenten, var långt ifrån någon ny Stolypin. Men han var i alla fall en dugande kraft, han hade varit en av Stolypins närmaste medhjälpare och lugnt och försiktigt lyckades han föra samma politik under de sista åren av fred i Europa. Men redan framträdde tecken på att den revolutionära rörelsen tog ny fart. Tolstojs död i november året förut hade gett upphov till stora gatudemonstrationer i Petrograd, och 1912 ökade antalet strejker stadigt månad för månad. I april flammade oron upp ordentligt. Arbetarna vid guldgruvorna i Lena lade ner arbetet, och en oansvarig polisofficer beordrade sina män att öppna eld mot dem. Det var en ny blodig söndag i mindre skala, och från det ögonblicket märker man tydligt hur alla slags oroligheter och störningar ökade. Den officiella statistiken ger en mycket klar bild av vartåt det bar hän. Efter 1905 minskade antalet män och kvinnor som tog del i politiska strejker årligen från närmare två miljoner till ungefär en halv miljon 1907. Året efter är siffran nittiotretusen. 1909 är den åttatusen, men 1912 är vi plötsligt tillbaka till en halv miljon. År 1914 hade det sammanlagda antalet ännu en gång stigit över miljonstrecket.

År 1912 valdes den fjärde och sista duman, och även här märker man hur den politiska febern steg. År efter år blev deputeraderna djärvare i angreppen på regeringen och på tsaren själv. Efter den olyckliga händelsen vid guldfälten i Lena skickade de en av de nyvalda medlemmarna, en intelligent ung advokat som hette Alexandr Kerenskij, för att ta reda på gruvarbetarnas klagomål. Vad han då fick se gjorde att han gled allt längre mot vänster. Samtidigt krävde duman en officiell undersökning av Rasputins verksamhet, och medan tsaritsan rasade i sitt palats diskuterade och kritiserade deputeraderna öppet det inflytande som han hade på hovet. ”Hängning är alldeles för lindrigt för honom”, sade tsaritsan om en av de mera frispråkiga medlemmarna. Hon bad Nikolaus att upplösa duman och ännu en gång införa pressensur, och hon lyckades faktiskt att få åtskilliga ministrar och ämbetsmän avskedade för att de var fientligt inställda till Rasputin.

Under tiden vandrade *staretsen* mellan hemmet i Sibirien och lägenheten Gorohovoj 64 i Petrograd. Nu kunde han inte öppet visa sig på Tsarkoje Selo, men han höll kontakten med hjälp av Anna Vyubova. I oktober 1912 inträffade en olyckshändelse som gjorde tsaritsan ännu mera besluten att ta honom tillbaka: tronföljaren halkade när han skulle stiga i en båt och fick genast en allvarlig inre blödning. Barnet hade svåra smärtor. Anna Vyubova telegraferade om händelsen till Rasputin i Sibirien, och han svarade lugnt: ”Sjukdomen är inte så allvarlig som den verkar. Se till att läkarna inte skrämmer upp honom.” Det var en fantastisk lyckträff. Så snart meddelandet kom började pojken krya på sig. För tsaritsan stod det ännu en gång utom allt tvivel att Rasputin var Guds redskap.

Nu riktades mycket av hennes hat mot den nye ministerpresidenten Kokovtsov, eftersom han var den huvudansvarige för att den officiella undersökningen av Rasputins leverne hade kommit till stånd. Kokovtsov hade dittills varit mycket väl sedd av hovet, och tsaren hade tagit för vana att ibland omfamna honom. ”Kom ihåg, Vladimir Nikolajevitj”, sade tsaren en gång till honom, ”att dörrarna till mitt arbetsrum alltid står öppna för dig närhelst du vill träffa mig.” Men nu vände tsaritsan bort blicken när hon gick förbi Kokovtsov vid de offentliga mottagningarna, och i februari 1914 gick han samma väg som alla ministerpresidenter under Nikolaus som hade tur nog att inte mördas: charmfullt, älskvärt och oväntat avskedades han. Goremykin, den trogne betjänten när det gällde att genomföra tsarens politik, kom tillbaka i hans ställe. Vid det här laget var Goremykin sjuttiofyra år gammal och inte särskilt hågad, men han visste sin plikt.

Nikolaus kände sig mycket stark. Till och med mot Rasputins råd gav han sitt stöd åt antijudiska lagar, och i det följande fick bara de allra mest reaktionära anhängarna säte i regeringen. På våren 1914 tänkte han ut en plan på att försvaga duman och till slut fullständigt undertrycka den. Det var en fruktansvärt orealistisk politik. Duman hade skött sig väl under de närmast föregående åren, hade så småningom lärt sig hur parlamentariska debatter går till

och hade i praktiken blivit en viktig del av de styrande organen i Ryssland. Till och med de mest rabiata monarkisterna vid hovet nödgades förklara för tsaren att han inte kunde göra någonting mot duman utan att framkalla allvarlig oro i landet, och därför fick idén falla.

Nikolaus hade nu suttit på tronen i tjugo år, och fortfarande hade han kvar sin stålhårda mildhet och sin absoluta övertygelse om furstars gudomliga rätt. Vad honom anbelangade kunde Lenin och de andra konspirerande landsflyktingarna lika gärna ha levat på månen.

6. Landsflyktingarna

Upproret år 1905 kom alldeles oförberett för att bli något annat än ett fuskverk, men ändå hjälpte det till att skärpa den revolutionära rörelsen, göra den mera yrkesmässig och lära revolutionärerna metoder som de inte hade känt till tidigare. Efter upproret var det socialdemokratiska partiet mycket försvagat, men nu var det trots allt någonting förmer än bara ett band laglösa; det hade blivit accepterat som en av medspelarna på den politiska scenen. En man kunde nu göra karriär inom partiet och till och med fullt lagligt väljas som dess representant i duman. Partiet började få ansvarskänsla, övergav sin tidigare desperation och begagnade inte längre våldsamma metoder under försöken att nå sina syften.

En klar bekräftelse fick man på den saken vid den socialdemokratiska kongress som hölls i Stockholm på våren 1906. Den kallades för en "endräktskongress", och åtminstone mensjevikerna var fullt villiga att bevara endräkten. De var nu den starkaste gruppen inom partiet. Det var de och inte bolsjevikerna som hade haft ledningen i petrogradsovjeten 1905, och år 1906 hade de, erkände Lenin, "mera pengar [än bolsjevikerna], flera skrifter, större transportmöjligheter, flera agenter, flera 'namn', flera medhjälpare". Nu ville de begrava tvisten med Lenin och hans grupp, så att partiet kunde omformas efter fastare och mera realistiska linjer. Som första steg i den riktningen drev de i Stockholm igenom ett beslut om att "expropriation" inte skulle få användas.

Det var en viktig förändring. Expropriationer hade tidigare varit partiets viktigaste medel av skaffa pengar för revolutionen. Tanken med expropriationerna (de gick under namnet "exes") — att ta pengar från de rika och använda dem till revolutionära ändamål — var lika gammal som Robin Hood men hade blivit ganska snedvriden i Ryssland: partimedlemmar rånade banker, statliga förvaltningskontor och affärsmän och överlämnade åtminstone en del av pengarna som de fick tag på till partiets centralkommitté. Det var en inkomstbringande affär. En enda kupp mot Köpmännens kreditbank i Moskva år 1906 inbragte ungefär åttahundratusen rubel. Men ibland ledde expropriationerna till fruktansvärda blodbad. Som vapen vid kupperna användes huvudsakligen bomber, och dessa kastades ofta hänsynslöst på gator som myllrade av människor.

Vanligen utförde inte socialdemokraterna själva terrordåden. Den saken överlät de åt olika grupper av specialister, men dessa betalades, hjälptes och gömdes av den socialdemokratiska underjordiska organisationen. Och nu beslöt mensjevikerna vid mötet i Stockholm med en kraftig majoritet bakom sig att de hade fått nog. I framtiden skulle de föra kampen på ett mindre hänsynslöst sätt. Plechanov gick till och med så långt att han kritiserade arbetarna i Moskva för att de hade gått ut i gatustrider mot slutet av år 1905.

Lenin reagerade våldsamt. Det enda misstag som arbetarna i Moskva hade gjort, sade han, var att de inte kämpade hårdare och bättre. Våldet var själva kärnan i revolutionen och var därför oundvikligt. Lenin kämpade hårt för att hindra förbudet mot expropriation, men det enda han uppnådde var att mötet beslöt att upprätta en liten beväpnad skara som kallades "militära tekniska byrån". Den skulle egentligen bara handla i självförsvar, eftersom den hade till uppgift att bekämpa de ryska högerextremisternas militära liga, "de svarta hundradena". Kongressen lät helt omisstänksamt Lenin ta ledningen över byrån. Och här såg Lenin sin chans. Om mensjevikerna tänkte kasta bort den guldgruva som expropriationerna utgjorde fick de skylla sig själva; Lenin tänkte ta hand om den för egen räkning. Han utnyttjade sin nyvunna ställning till att sammankalla ännu en kongress som bara bestod av hans närmaste anhängare, och sedan satte han igång med just det som kongressen hade förbjudit honom att göra. Han fick fart på expropriationskupperna i Ryssland igen, och de pengar som strömmade in på det sättet nådde aldrig partiets centralkassa, för Lenin använde dem för sina egna syften. Han hade ett mål som han inte ett ögonblick förlorade ur sikte, och det var att återta ledningen över partiet. Men han

behövde pengar för att kunna starta en egen tidning och för att kunna vinna nya bolsjevikiska anhängare i Ryssland.

Det ser ut som om hans planer hade arbetats ut med allra största omsorg. Det dröjde inte länge förrän Lenins lilla grupp hade sitt eget nät av bolsjevikiska agenter i alla de större städerna, och expropriationerna tog en omfattning som aldrig tidigare. Lenin själv stannade i Finland, men inne i Ryssland hade han en rad verkligt dugliga medhjälpare som utförde operationerna, framför allt filosofen och vetenskapsmannen Alexandr Bogdanov och Leonid Krassin. Den senare är en märklig man i den revolutionära rörelsen, ett perfekt exempel på hur man kan föra ett dubbelliv. Myndigheterna hade inte en aning om att han var något annat än en välbärgad ingenjör, men i hemlighet var han en bolsjevikagitator med ett mycket vitt verksamhetsområde. Han skötte en illegal tryckpress, samlade in pengar från sympatisörer bland liberalerna, skickade agenter fram och tillbaka över ryska gränsen och tillverkade, mera som en hobby, bomber åt terroristerna. Men dessutom fick han tid till teoretiska diskussioner med Lenin om marxismens mening och förverkligande. De båda männen skulle senare bli oense, men vid den här tiden var de varma vänner; tillsammans pumpade de av alla krafter in pengar i den bolsjevikiska rörelsen.

Åren 1906 och 1907 hade våldet nästan blivit en del av vardagstillvaron i Ryssland. Omkring fyratusen människor beräknas ha mördats under de åren. I juni 1907 gjorde en desperado som hette Kamo en verkligt sensationell kupp i Tiflis. Med ett litet band av manliga och kvinnliga sammansvurna överföll han en penningtransport mitt på ljusa dagen och klarade sig undan med 340 000 rubel¹ som skulle gå till "saken". En del av pengarna hittade vägen till bolsjevikerna.

Lenin hade ännu en inkomstkälla. Då och då hände det att förmögna sympatisörer testamenterade pengar till det socialdemokratiska partiet, och ganska ofta — man känner till en alldeles speciell inkomstbringande historia, i vilken en moskvamiljonär var inblandad — hittade Lenin på något sätt att leda över pengarna till sina egna fickor.

Så småningom blev hans namn känt i allt vidare kretsar. Hans nya tidning, *Proletarii*, utkom regelbundet, och han kunde räkna med ungefär trettiotusen anhängare inom Ryssland. På våren 1907 skulle en ny partikongress hållas i London och han var beredd att sätta hårt mot hårt. Lenin lade ner ett enormt arbete på förberedelserna till de här kongresserna. Han skrev brev på brev till sina anhängare, i vilka han tålmodigt diskuterade, förklarade och insisterade, tills han blev absolut säker på deras lojalitet. 1907 kunde han göra ännu en sak. Han valde ut ett antal pålitliga män som han visste skulle rösta för honom och försåg dem med pengar, så att de kunde resa till London.

I den långa och fruktansvärt allvarliga raden av ryska partikongresser bryter 1907 års möte av som en livlig och till och med färgstark historia. Det var det största uppåtdet av revolutionär intelligens som dittills hade samlats. Något över trehundra delegater kom från Ryssland eller från utlandet — av dem var cirka tvåhundra intellektuella och resten arbetare och de måste ha erbjudit en fascinerande syn. En del av dem som kom raka vägen från Ryssland bar fårskinns-mössor och arbetarblusar, andra var klädda i de bonjourer som affärsmännen bar på den tiden, många hade förklätt sig genom att låta skägget växa och raka huvudet och alla var mycket bullersamma. Plechanov var där med sina förtrogna inom gamla gardet, Vera Zasulitj och Akselrod, och bland hans mensjevikiska anhängare märktes Martov, Dan och Tsereteli som redan hade blivit legendariska inom rörelsen. Maxim Gorkij kom från Italien där han ledde en skola för ryska revolutionärer på en plats som man minst av allt skulle kunna vänta sig, ön

¹ Sådana siffror måste betraktas som ungefärliga eftersom det inte finns någon bokföring av expropriationerna. Med det dåvarande rubelvärdet (två rubel = en dollar) var det i alla fall högst avsevärda belopp det rörde sig om.

Capri. Lenin anlände från Finland, och givetvis dök också Trotskij upp.²

Lenin kunde nu räkna på stöd från en ny och mäktig grupp av anhängare, som nästan allihop skulle spela en ledande roll i revolutionen: Bogdanov, den intellektuelle läkaren, Kamenev och Zinovjev — två av de yngre veteranerna i kampen inom Ryssland vilka stod honom närmare än kanske någon annan — Litvinov, som senare skulle bli utrikesfolkkommissarie, Vorosjilov, som så småningom skulle bli fältmarskalk, Jaroslavskij, Rykov, Nogin och många andra. Där var också en nästan okänd anhängare från Georgien, Josef Vissarionovitj Dzjugasjvili som senare skulle ta pseudonymen Stalin men som ännu inte hade varit tillräckligt länge i partiet för att få rösta på kongressen.

Som vanligt fick mötet en utdragen och bråkig start. Delegaterna samlades först i Köpenhamn men blev snart utkörda av polisen och begav sig så småningom över till London. Här kunde den brittiske socialistledaren Ramsay MacDonald ge dem ett handtag. Han lyckades ordna så att de fick låna Brotherhood Church i Whitechapel i östra delen av London. Den ägdes av en strängt religiös sekt som kallades för kristna socialister, och dessa enades om att ryssarna skulle få hålla sina möten i den oväntade lokalen under tre dagar. Tre veckor senare höll de kristna socialisterna fortfarande på med att försöka övertala sina gäster att åtminstone lämna kyrkan så länge att de kunde hålla bönemötena där på söndagarna. Under tiden hjälpte Gorkij en del av de fattigare delegaterna genom att skaffa pengar från sina engelska vänner. En förmögen tvålfabrikant bidrog med tretusen pund.

Gorkijs egna minnen från kongressen är verkligt talande. Av allt att döma pågick oavbrutet tumult, och mitt i tumultet stod Lenin. Gorkij skriver:

”När vi presenterades skakade Lenin hjärtligt hand med mig, och medan han såg skarpt på mig sade han glatt, som om vi var gamla bekanta:

'Roligt att ni kunde komma. Jag har en känsla av att ni tycker om ett rejält gräl. Det kommer att bli ett präktigt slagsmål här.' Jag hade inte trott att Lenin skulle vara på det sättet. Det var något som fattades hos honom. Han rullade gutturalt på r-en och såg ganska självbelåten ut, där han stod med armarna i kors och händerna inkörda någonstans i armhålorna. Han verkade för alldaglig, gjorde inte alls intryck av att vara en ledare — — — Men plötsligt störtar Vladimir Iljitj [Lenin] upp i talarstolen och skriker 'Kamrater!' med sin gutturala röst. Jag tyckte att han talade illa, men efter en minut var jag och alla andra trollbundna av hans ord. Det var första gången jag hade hört komplicerade frågor behandlade på ett så enkelt sätt — — — Inga ansträngningar att hitta klingande fraser — — — men varje ord uttalades tydligt, och deras innebörd var förunderligt klar — — — Han avbröts av hatfulla utrop. En stor och skäggig karl hoppade gång på gång upp från sin plats och stammade: 'Små k-komplotter... 1-leker med små k-komplotter!' Men de fientliga utfallen tycktes inte göra något intryck på honom.”

Den ryske historikern Pokrovskij ger också en talande bild av Lenins styrka i diskussionen:

”Framför allt var det hans enorma förmåga att se till grunden av allting, en förmåga som jag till slut nästan tyckte var övernaturlig. Det hände ofta att jag var oense med honom i praktiska frågor, men varenda gång råkade jag illa ut. När den saken hade upprepats vid pass sju gånger slutade jag att spjärna emot och underordnade mig Lenin, också när allting talade för att vi borde göra på ett annat sätt. Därefter var jag övertygad om att han förstod saken bättre och

² Trotskij hade sänts av tsarpolisen till en ort som hette Obdorsk och som låg en bra bit över polcirkeln i den mest avlägsna delen av Sibirien. Den närmaste järnvägslinjen låg 1 600 km därifrån. ”För var dag som går”, skrev han till sin hustru på resan dit, ”tränger vi allt längre in i köldens och barbariets kungarrike.” Men det avskräckte honom inte. Medan en kamrat bland de landsförvista ledde polisen på falskt spår, som försenade dem åtskilliga dagar, låg Trotskij, som hade svept in sig i pälsar mot den bitande kölden, dold under ett lass hö i en renslåde och kom undan på det sättet. Han hade gömt guldmynt i klackarna på sina stövlar för att kunna betala för sig under flykten och lyckades snart ta sig över gränsen i väster.

ägde en förmåga att se fem meter ner i jorden som jag inte hade.”

Hela den första veckan gick åt till att välja en ordförande, och till slut blev Plechanov med minsta möjliga marginal besegrad av Lenin. I övrigt var kongressen virrig och föga övertygande, och delegaterna var efteråt mera söndrade än någonsin. Mensjevikerna skulle ha varit förtjusta, om de hade kunnat sätta åt Lenin för hans terrorverksamhet, men de hade ingen möjlighet att lägga fram ovedersägliga bevis.

En viktigare klyfta började nu bli märkbar, och hur dimmigt och förvirrat läget än var drevs till slut praktiskt taget alla över på antingen den mensjevikiska eller den bolsjevikiska sidan. Mensjevikerna hade i stort sett inställningen att de borde lämna underjorden och utkämpa kampen i öppen dag. De ville ta säte i duman och där slå sig samman med kadetterna och de andra liberalerna mot tsarregimen. De ville ha ett stort och legalt parti som i huvudsak var uppbyggt efter demokratiska riktlinjer, och de ville göra slut på våldspolitiken.

Lenin och en del av bolsjevikerna (inte alla — några av hans närmaste anhängare började lämna honom vid det här laget) bytte åsikt då och då, men i stora drag var de benhårda fiender till sådana tankar. De önskade alla fortsätta den underjordiska kampen och hävdade energiskt att den måste ledas av en liten grupp självutnämnda professionella revolutionärer. De trodde inte att de kunde nå resultat genom att samarbeta med kadetterna, då de ansåg kadetterna mycket svaga och beredda att kompromissa med tsarregeringen.

Sådana argument lades fram gång på gång under kongressens lopp och kramades till sista droppen, men det var hela tiden fråga om argument som varken stödde sig på styrka eller makt och som därför inte gjorde någon verkan. År 1907 höll den revolutionära rörelsen inom Ryssland på att försvagas. När kongressen avslutades i juni hade inte en enda viktigare fråga lösts.

Under de följande åren råder full förvirring hos de landsflyktiga. De jagar i skockar. De sluter sig samman bara för att söndras igen och bilda nya grupper i ett ständigt växlande mönster. De bästa vänner blir de bittraste fiender. De driver över Europa från kongress till kongress, och när de inte är tillsammans grälar de på långdistans i sina tidningar. Och allihop lider de då och då av landsflyktigens kroniska melankoli: ledan och missräkningen över att aldrig få komma hem, att se åren flyta förbi utan att någonting tycks bli uträttat. Behovet av pengar är en ständig press på dem, och varenda stad där de rastar ett kort ögonblick på sina irrfärder är lik alla andra. De lever livet indirekt, de talar ständigt om det Ryssland som de inte befinner sig i och revolutionen som inte har inträffat; de läser tidningar i all oändlighet och väntar på nyheter från Ryssland. Men i Ryssland fortsätter det att gå bakåt för dem.

Lenin led lika mycket som de andra av den demoraliserande inverkan som landsflykten hade, eftersom han bara hade ett mål i sikte och därför hade svårt att ägna sig åt andra, mindre viktiga saker. Han var totalt utarbetad efter londonkongressen. Det nästa vi vet om honom är att han vände tillbaka till Finland med skägget avrakat och en stor halmhatt på huvudet som ett slags förklädnad. Tillsammans med Krupskaja gav han sig ut på strövtåg i skogarna i sydöstra delen av landet. De slog läger ute under tallarna, och Krupskaja brukade göra den två timmar långa järnvägsresan till Petrograd och komma tillbaka på kvällen med korrekturen på artiklarna som Lenin hade skrivit för tidningarna och med alla nyheter om kamraterna som hon kunde fånga upp i staden. På vintern 1907 slogs plötsligt alarm. Lenin fick reda på att den ryska säkerhetspolisen var på väg över gränsen för att göra ett stort svep efter revolutionärer, och med hjälp av en vägvisare störtade han nattetid åstad över isen till en ö i Finska viken, varifrån han tog en ångare till Stockholm. Sedan Krupskaja hade slutit sig till honom där fortsatte de genom Tyskland till Schweiz. De följande åren blev för dem ett ständigt kringflackande: besök i London, Paris, Berlin, österrikiska delen av Polen, Bryssel, Köpenhamn och så tillbaka igen till Schweiz. Ett slag höll Lenin på med att föreläsa vid Gorkijs skola på Capri, men varken där eller någon annanstans hade han någon möjlighet att

vinna lika stor anklagelse som vid londonkongressen. Han stötte sig med den ene efter den andre av sina gamla anhängare, och de lämnade honom. De motsatte sig honom framför allt i expropriationsfrågan, och snart blev han tvungen att alldeles överge den formen av verksamhet. År 1909 var han absolut på botten, och Krupskaja skrev: ”Vi har överhuvudtaget inget parti.” Det var värre än när han hade hela den kompakta massan av mensjeviker mot sig. Sanningen om vapensmugglingen, som han tidigare hade ägnat sig åt, och om stödet åt expropriationskuperna i Ryssland började sippra ut, och mensjevikerna blev uppretade över Lenins sätt att lägga beslag på partimedel för eget bruk. De tyckte också att han hade bragt vanära över hela det socialdemokratiska partiet genom sina ”smutsiga pengar” från expropriationerna — de var inga brottslingar, inga simpla banditer — och nu krävde de att Lenin skulle sluta att ständigt sätta sig upp mot majoriteten. Den bolsjevikiska tidningen Proletarii borde läggas ner.

I denna bittra stund var Lenin alldeles för svag för att kunna kämpa emot. Han gick med på att Proletarii skulle slås samman med Pravda, den mera moderata tidning som Trotskij gav ut i Wien. Han gick med på vapenvila inom partiet. I början av år 1910 skrev han till systemen Anna från Paris:

Älskade Anjuta!

Vi har haft en mycket ”stormig” period den sista tiden, men den slutade i ett försök att sluta fred med mensjevikerna. Jaja, det kanske låter underligt: partiorganet [Proletarii] har lagts ner, och vi arbetar hårt på en återförening. Om vi lyckas får framtiden utvisa.

Brevet avslöjar tydligt hur klenetrogen han var, och sanningen att säga gjorde han inte särskilt stora ansträngningar, om han nu gjorde några överhuvudtaget. Mensjevikerna blev rasande, när de upptäckte att Lenin hade återupptagit terrorkuperna i Ryssland och att han i sina artiklar och sina ansträngningar att bygga upp nya bolsjevickceller var lika obeveklig i sin opposition som någonsin. År 1911 gav Martov — som alla respekterade och tyckte om och som en gång hade varit en av Lenins bästa vänner — ut en broschyr med titeln: ”Befriare eller raserare?” Det var en anklagelse mot Lenins alla hemliga metoder. ”Den famösa majoriteten vid Londonkongressen”, skrev Martov, ”var fabricerad — — — 'Röstande enheter' hade bildats i största hast med hjälp av enorma ekonomiska resurser, som ledningen för Proletarii hade skaffat sig dels genom expropriation, dels genom 'konfiskering' av medel som var avsedda för partiets allmänna politik — och dessa 'röstande enheter' hade rätt att sända var sin delegat.”

Lenin svarade aldrig på anklagelserna, men strax efteråt blev han tvingad att lämna ifrån sig åtminstone en del av de pengar han hade skaffat på olagligt sätt. En del av sedlarna från kuppen i Tiflis brändes faktiskt tillsammans med en packe sedelpapper som hade anskaffats för falskmyntning.

Det är Lenins förmåga att komma tillbaka — hans förmåga att genom rena envisheten få alla andra att utmattade lägga ner vapnen — som egentligen är det mest förbluffande hos mannen. År 1911 är han av allt att döma nere på botten av sin bana. Han är utskämd i de flesta av partimedlemmarnas ögon, pengarna är borta, han har ingen tidning som kan hålla samman bolsjevikerna, och Krupskaja, den enda anhängare som han kan räkna helt och hållet på, är sjuk.

Året därpå, 1912, har allting förändras eller håller åtminstone på att snabbt förändras, och Lenin studsar upp i toppen på rörelsen igen. Givetvis fick han hjälp av oron inom Ryssland, som tog allt starkare fart efter skottlossningen på Lenas guldfält, och hans underjordiska organisation var visserligen svag men den var skickligt uppbyggd i städerna där den hade största möjligheterna att dra fördel av strejker och demonstrationer. Men den avgörande faktorn var säkert hans egen personlighet, hans absoluta vägran att ge vika, hans hänsynslöshet och hans förunderliga förmåga att överrumpla. Det är också möjligt att Martovs

pamflett sporrade honom till en extra kraftansträngning.

I januari 1912 samlade han en partikongress i Prag. I själva verket var det inte alls någon partikongress — egentligen var det bara bolsjeviker som var närvarande — men den förklarade att den representerade hela det socialdemokratiska partiet. I partiets namn företog sig de närvarande att helt frankt utesluta Martov, bryta vapenstilleståndet med mensjevikerna och utan några som helst ändringar anta Lenins program för den revolutionära verksamheten inom Ryssland. På samma självsvåldiga sätt stals namnet på Trotskijs tidning, Pravda (Sanningen), och revolutionära tidningarna, den fick en upplaga på mellan 20- och 40 000 exemplar, och Lenins rykte växte med upplagan. Tidningen beslagtogs och förbjöds av tsarpolisen gång på gång, men på samma sätt som Lenin själv studsade den ständigt upp på nytt under nya namn och förklädnader som Nordens Pravda och Arbetarnas Pravda, tills den slutligen förbjöds helt och hållet år 1914.

För att kunna sköta om den delen av verksamheten på ett effektivare sätt flyttade Lenin 1912 närmare Ryssland och slog sig ner i Galizien i den österrikiska delen av Polen. Det är ingen tvekan om att den österrikiska polisen såg genom fingrarna med den saken, eftersom det världspolitiska läget före det första världskriget gjorde österrikarna i allra högsta grad benägna att hålla den ryska revolutionära rörelsen vid liv.

Det fanns en annan iakttagare av den förvirrade utvecklingen som vi inte får glömma bort — ochranan, Rysslands hemliga polis. Ochranan var en förbluffande företeelse. Inte ens den revolutionära rörelsen kunde överträffa den i cynism, svek och fantastiskt dubbelspel. Den fungerade som man väntar sig att en hemlig organisation ska fungera, det vill säga genom att låta sina agenter bli medlemmar i de revolutionära partierna; men detta gjordes i en omfattning som säkert inte har någon motsvarighet någonstans i hela världen utom i våra dagars Ryssland.

Vid seklets början var ochranan en relativt liten organisation med ungefär 12 000 agenter. Men år 1912 hade den vuxit till en armé på cirka 20 000 man, och av dem intog en del högt uppsatta poster inom den revolutionära rörelsen. Det beräknas att tio procent av medlemmarna i de revolutionära grupperna var ochranaagenter. De myllrade överallt, inte bara inom Ryssland utan i alla de revolutionära tillhållen i Europas huvudstäder. De var med på alla partikongresserna, medarbetade i partitidningarna och tog aktiv del i vapentransporterna, smuglingen och till och med terrordåden. Även om de inte lyckades att fullkomligt undergräva den revolutionära rörelsen så bidrog de utan tvekan till att bromsa den, försvaga den och skapa ytterlig förvirring. Ochranan hade inte först och främst uppgiften att totalt krossa de revolutionära grupperna utan följde den klassiska regeln att söndra och härska. Den underblåste fientligheten mellan de båda huvudgrupperna, socialrevolutionärerna och socialdemokraterna, eftersom dessa var mindre lagda för terror. Inom partierna arbetade agenterna energiskt på att åstadkomma splittring och tvister. År efter år strömmade deras rapporter till arkivet i ochranans högkvarter i Petrograd.

Allt detta var nog så invecklat, men det blev tio gånger så komplicerat när ochranaagenterna vid en del tillfällen förrådade sina egna arbetsgivare och helhjärtat anslöt sig till den revolutionära rörelsen — och hundra gånger så komplicerat när rivaliserande grupper uppträdde inom själva ochranan och bekämpade varann, ibland utan att rygga tillbaka för att begå mord.

Till och med av ett mycket snabbt ögonkast på den beryktade Jevno Azevs liv kan vi få en uppfattning om vilka märkliga ytterligheter som sådana uppgörelser kunde ta sig. Azev var son till en fattig judisk skräddare och född i Grodneskijguvernementet år 1869. Till yrket var han ingenjör. Till temperament och läggning var han en av världshistoriens verkliga mästare i dubbelspel, han hade en hög ställning inom ochranan och var en av grundarna av det socialrevolutionära partiet, där han hade som speciell uppgift att förestå terrorsektionen. Att begå mord och att sälja upplysningar var ingenting som Azev drog sig för, och år 1904 nådde han

den verkliga höjdpunkten på sin bana när han fick reda på planerna att mörda hans egen arbetsgivare, inrikesministern Vjatjeslav Pleve, utan att han ingrep. Anledningen är oklar — möjligen kan den ha varit därför att han trodde att Pleve hade uppmuntrat judepogromer — men säkert är att Azev aldrig ställdes inför domstol. Långt därifrån, han fortsatte i ochranans tjänst, och när revolutionärerna flera år senare upptäckte vem han verkligen var — på den tiden väckte det en ordentlig skandal — så gick de inte längre än till att döma honom till döden pro forma. Men han varken sköts eller hängdes.

Det är också anmärkningsvärt att när bolsjevikerna efter år 1917 lade beslag på ochranans arkiv gjorde de inte några särskilt stora ansträngningar att spåra upp de agenter vilkas namn de fann där. Den förklaring som har getts går ut på att täcknamn i de flesta fall hade använts och att det var svårt att vara riktigt säkert på vilka agenterna egentligen var. Det kan också ha förhållit sig på det sättet att en del av de högre bolsjevikerna inte ville att en undersökning gjordes.

Azev var ingen vanlig förrädare, och Bertram Wolfe kommer antagligen i närheten av sanningen när han skriver: ”Azev tog pengar från både polisen och revolutionärerna, han svek och lurade båda parter. Han förrådade planerna för många terrordåd, förhindrade många planerade mord, utlämnade många av sina kamrater till myndigheterna. Med andra aktioner såg han genom fingrarna, och han planerade och genomförde till och med själv en del av dem. Vad hade han för skäl? Att pressa upp priset för sina tjänster hos polisen, att inte skapa misstänksamhet hos revolutionärerna, att tjäna det dunkla intrigspelet mellan olika ämbetsmän, att göra upp tvister, kanske till och med att arbeta för sin egen egendomligt ambivalenta övertygelse. Till slut visste han knappast själv om han var en terroristagent som spionerade på regeringen eller en polisagent som spionerade på terroristerna.” Strax före sin död år 1918 utfrågades Azev av en tjänsteman i tyska utrikesdepartementet och då förklarade han att han innerst inne var antirevolutionär.

Den andra beryktade ochranaspionen är Roman Malinovskij, och han spelade en viktigare roll i det sammanhang som intresserar oss än vad Azev gjorde. Han var inte lika fantastisk som Azev, men också han spelade ett dubbelspel, och det finns något nästan komiskt i hans fräckhet och djärvhet. Malinovskij var åtta år yngre än Lenin, och han beskrivs som en tilldragande, ganska hetsig man med hög ansiktsfärg, en flytungad konversatör och talare. Fotografierna av honom i de ryska polisarkiven och polisfotografer brukar inte ha för vana att smickra sina motiv — visar ett runt ryskt huvud, tjockt kortklippt hår, slokande mustascher och intelligenta, klara ögon, kort sagt en ståtlig karl. Han hade rykte om sig att slösa med pengar och dricka mycket sprit, och i början av sin bana åkte han åtskilliga gånger fast för mindre brott. Han hade både ryssar och polacker i släkten och kom från små förhållanden. Han var metallarbetare och hade 1907 avancerat till sekreterare i metallarbetarnas fackförbund i Petrograd. Ungefär vid den tiden fick ochranan grepp om honom, och han började i liten skala med att spionera på sina arbetskamrater för polisens räkning. Men snart blev han regelbundet avlönad av ochranan och fick det viktiga uppdraget att splittra det socialdemokratiska partiet.

Lenin träffade honom första gången på pragkongressen 1912, där han dök upp som en entusiastisk bolsjevikisk representant för fackföreningsrörelsen i Moskva. Det verkar som om Lenin redan från början fängslades av honom, och han önskade att Malinovskij skulle väljas in i duman som bolsjevikisk representant. Ochranan hade ingenting att invända mot det — ju högre Malinovskij kunde stiga i graderna hos bolsjevikerna, desto bättre tyckte man att det var — och hjälpte honom också att bli vald genom att helt enkelt arrestera hans konkurrenter om platsen. Nu blev Malinovskij ochranans högst betalde spion med en lön på 500 rubel i månaden, och det ser ut som om han gick in för dubbellivet med verklig ambition. Han skickade avskrifter av sina tal i duman till både Lenin och polisen för godkännande. Ibland hände det att Lenin, Kamenev och Zinovjev skrev talen åt honom; pliktroget skickade han

dem vidare till ochranan för kontroll, innan han höll dem. Hans ekonomiska ställning blev allt bättre, ochranan höjde lönen till 700 rubel i månaden, och när han skänkte pengar till bolsjevikerna kunde han sätta upp beloppet på polisens expenskonto. Polisen tycks å sin sida ha bemästrat det slaget av dubbelspel till fulländning. Den tvingade en gång av Pravda 500 rubel i böter för en upprorisk artikel som hade skrivits av Malinovskij.

Men i början av år 1914 började både bolsjevikerna och ochranan att tvivla på sin man. Ochranan beslöt att göra slut på samarbetet. Malinovskij fick order att avgå från sin plats i duman och erhöll dessutom 6 000 rubel för att börja ett nytt liv utomlands. Han begav sig raka vägen till Galizien, vilket inte var särskilt klokt av honom, eftersom bolsjevikerna omedelbart började syna honom i sömmarna. Tack vare Lenins inflytande kunde Malinovskij emellertid rädda skinnet den gången. Han blev dock senare avrättad av bolsjevikerna i Moskva.

Det här slagets berättelser om äventyrliga individer har kanske i alla fall sin betydelse: de visar att nu på tröskeln till det första världskriget, när de verkligt avgörande dagarna närmade sig, var den revolutionära rörelsen långtifrån obefläckad. Tvärtom var den ordentligt nersmittad, och Lenins och de andra ledarnas tillfälliga blindhet för vad som verkligen hände inom deras egna led var inte mindre än tsarens blindhet för vad som i själva verket hände i Ryssland. De erbjuder ett egendomligt skådespel, alla dessa envisa män som går mot sitt eget fördärv. I en vadhållning om det var tsaren eller bolsjevikerna som hyste de största skurkarna i sina led skulle en objektiv iakttagare inte ha offrat en enda kopek. Det är i alla fall säkert att Rasputins svarta själ verkar lite mindre svart i jämförelse med hänsynslösheten hos män som Azev och Malinovskij.

Hur som helst fanns under dagarna före 1914 krafter i rörelse som var så starka att varken tsaren eller Lenin kunde behärska dem. Liksom 1905 var det den stora massans upprörda känslor som började ta ledningen, och de lydde inga order från ledarna vare sig till höger eller till vänster. Människorna drevs framåt av sina egna bittra erfarenheter och uppfylldes av den känsla som Trotskij tolkade med orden: ”Den gamla ordningen hade blivit outhärdlig.” Det feodala tsarsystemet hade brutit samman. Försöket som liberalerna i duman hade gjort att finna ett botemedel i ett demokratiskt system hade saboterats. Och därför vände sig det ryska folket mot den enda återstående lösning det kunde se. Den 14 maj 1914 gick hundratusen industriarbetare i strejk i de större städerna, och därefter kom en treveckorsstrejk i flottarsenalen. Textilarbetarna i Moskva vägrade att fortsätta arbetet och öppna gatustrider utbröt i Baku mellan oljegrubarbetarna, kosackerna och polisen.

Oroligheterna hade mycket lite att göra med de revolutionära partierna. Både bolsjevikerna och mensjevikerna var praktiskt taget lamslagna av de inbördes striderna och deras ledare var mera skingrade än någonsin. Trotskij arbetade som journalist i Wien. Parvus, som också hade lyckats rymma från Sibirien, var i Konstantinopel. Plechanov och hans krets höll fortfarande på med att diskutera revolutionsteori i Schweiz. Gorkij hade övergett sin skola på Capri och hade kommit tillbaka till Schweiz. Många av de mindre ledarna, exempelvis Stalin (som hade spelat en underordnad roll vid överfallet i Tiflis och som senare förråddes av Malinovskij), var tsarens fångar i Sibirien och praktiskt taget avskurna från yttervärlden. Lenin och Krupskaja hade flyttat från Kraköw till den lilla polska orten Poronin i Karpaterna. Till och med det hotande kriget gav upphov till tvister mellan de landsflyktiga, och en del av dem trodde faktiskt att kriget överhuvudtaget inte skulle bli av.

”Ett krig mellan Österrike och Ryssland”, skrev Lenin 1913 i ett brev till Gorkij, ”skulle vara till stor hjälp för revolutionen, men det är knappast troligt att Frans Josef [den österrikiske kejsaren] och Nikolasja [tsaren] kommer att ge oss den tillfredsställelsen.”

Plechanov intog en helt annan ståndpunkt. När kriget så småningom bröt ut blev han glödande patriot och rekryterade ryska landsflyktiga till den franska armén. Trotskij ansåg att kriget under sitt begynnelsekedde inte alls var bra för revolutioner, och i den saken hade han förvisso

rätt. Gorkij var pacifist. I Tyskland stödde det tyska socialdemokratiska partiet kriget. Andra revolutionärer splittrades i ett läger som ville att de allierade skulle segra, ett läger som stödde Tyskland och centralmakterna och ett läger som stod neutralt. Förmodligen kom krigsutbrottet — Tyskland förklarade Ryssland krig den 1 augusti 1914 — som en fullkomlig överraskning för dem.

Sin praktiskt taget första kännning av kriget fick Lenin när han i sin isolerade bergsby arresterades som utlänning av fientlig nationalitet. Efter tre veckor i fängelse släpptes han fri tack vare en österrikisk socialists hjälp. Tillsammans med Krupskaja reste han vidare till den lugna tillflyktsort som Schweiz utgjorde. Där satt han under de följande tre åren och såg på hur katastrofen närmade sig.

7. Kriget

Kriget var ett kraftigt medel som skapade klarhet i Ryssland. Det hade samma verkan som en del kemikalier som hålls i en grumlig lösning, förändringen inträffade nästan i en handvändning. Under den sista juliveckan 1914 tycktes alla sektorer av ryskt liv ha kastats in i en hopplös, olösbar förvirring. I Petrograd gick arbetarna åter i strejk och demonstrerade mot regeringen. Duman var invecklad i en serie av ilska tvister med tsarens ministrar. Inom ochranan och de revolutionära partierna fortsatte samma småaktiga intriger lika hetsigt som någonsin. Aristokratin hade glidit in i en slapp likgiltighet och brydde sig inte om någonting annat än ett planlöst skvallrande om småsaker; till och med begeistringen över mysticismen som ersättare för religionen höll på att mattas.

Rasputin hade kommit tillbaka till hovet, och även om praktiskt taget alla fortfarande hatade och fruktade honom fanns ingen som kunde skada honom. Tsaritsan var sjuk, och när hon någon enstaka gång visade sig offentligt verkade hon så nervös och splittrad att det var sorgligt att se henne. Den franske presidenten Poincaré kom på ett statsbesök som föranledde en rad glänsande banketter och parader, men det väckte ingen entusiasm i Petrograd. Tvärtom uppfattades besöket som ett förebud till krig, och det blev ett plötsligt kursfall på petrogradbörsen.

Det var en varm sommar — de korta ljusa milda nätterna förmådde knappt skilja afton från morgon — och de som bodde i Petrograd under den tiden erinrar sig att atmosfären föreföll laddad av apatisk fruktan.

När kriget äntligen kom, den 1 augusti, upplöstes den tryckande atmosfären plötsligt. På en gång upptäcker alla att de är besatta av ett intensivt hat mot tyskarna och en ny sentimental kärlek för Ryssland och tsaren. Arbetarna inställer omedelbart strejkerna, och när de nu demonstrerar är det för regeringen. De ryska flaggorna hissas på gatorna och kyrkorna är fulla med församlingsbor som nu är besatta av tanken på självuppoffring och seger. Och det är inte bara i Petrograd som det är på det sättet. Över hela Ryssland svarar bönderna och arbetarna villigt på den första mobiliseringen; mer än nittio procent finner sig på kallelsen och de unga sönerna i de adliga familjerna skyndar sig att inta sina befälsposter i armén. Söndagen den 2 augusti avlägger Nikolaus offentligt samma ed som Alexander I hade svurit när Napoleon angrep Ryssland: att inte sluta fred förrän den siste utländske soldaten hade fördrivits från rysk jord. Enligt Bernard Pares ”föll den enorma människomassan på knä och sjöng 'Gud bevara tsaren' så som hymnen aldrig förr hade sjungits”.

Två dagar senare stormar folket tyska ambassaden i Petrograd, en jättestor byggnad mellan Isaakskatedralen och Marinskijpalatset. De båda bronshästarna på taket vräks ner på gatan, och sedan fortsätter hopen med fanor och ikoner i spetsen för att bejubla sina allierade i de franska och brittiska ambassaderna.

Under tiden överträffar regeringen sig själv i patriotiska proklamationer och påbud. S:t Petersburg låter för tyskt, det ändras till Petrograd. För att bekämpa dryckenskapen förbjuds försäljningen av vodka, och det verkar som om ingen har något att invända. Duman glömmer bort alla stridigheter, och deputeraderna röstar praktiskt taget enhälligt för krig. I Polen lyssnar folket med glänsande ögon på löftet att deras land, så snart kriget är slut, äntligen ska bli självstyrande. Nu är de också helt och hållet på ryske tsarens sida, och den polska revolutionära rörelsen smälter samman till ingenting.

Kriget för också med sig en underbar förändring hos den kejsrerliga familjen. Bara några veckor tidigare hade den franske ambassadören Maurice Paléologue vid en av de stora banketterna för Poincaré kommit att sitta mitt emot tsaritsan. ”Hennes fyrtyotva år”, skrev han senare, ”hindrar inte att hennes ansikte och figur fortfarande är behagliga att se på. Efter den första rätten började hon konversera med Poincaré, som satt till höger om henne. Men det

dröjde inte länge förrän leendet stelnade och ådrorna började framträda på hennes kinder. En gång i minuten bet hon sig i läppen. Hennes ansträngda andhämtning fick flätverket av diamanter att gnistra på hennes bröst. Ända tills middagen var slut, och det dröjde mycket länge, höll den stackars kvinnan tydligt på och kämpade med hysterin. Hennes spända anletsdrag slappnade plötsligt av, när tsaren reste sig för att utbringa en skål ”

Allt sådant har nu förändrats. Tsaritsan kastar sig energiskt in i sjukhus-och rödakorsarbete, och fast hon ibland måste skjutas i rullstol ser hon mycket yngre ut. Också tsaren har förändrats. Nu händer det inte längre att ministrarna får höra hur han muttrar över sin otur eller märker hur han är besatt av dystra tankar om en snar död. Han rasar mot tyske kejsaren. Han brinner av iver att själv ta befälet över armén vid fronten och det är bara med största svårighet han kan övertalas att i stället utnämna storhertig Nikolaj. Med tydlig rörelse hälsar han regementena när de avtågar till fronten och soldaterna svarar honom med hurrarop. Nu äntligen, efter tjugo bittra år, är Nikolaus II ett med sitt folk. Det är en fantastisk skillnad mot 1905 års krig mot Japan, när halva Ryssland var defaitistiskt. Nu vill nästan alla kämpa, och de är övertygade om att Ryssland kommer att segra. Men samtidigt finns under dessa dagar några få människor i Petrograd — Rasputin och greve Witte hörde till dem som håller sig utanför den allmänna känslostormen och ser på framtiden med olycksbådande aningar. Witte gör faktiskt en rundvandring bland ministrarna och på middagsbjudningarna och hävdar att det är vanvett av Ryssland att gå i krig och att både en seger och ett nederlag kommer att resultera i revolution. Så har det alltid varit efter krig, säger han. Men det är inte många som lyssnar. Witte har inte längre något offentligt ämbete och saknar inflytande. Och hur som helst är det för sent nu, tyskarna tränger redan genom Belgien, och ryssarna själva ska just till att gå till offensiv på östfronten.

Det är nästan omöjligt att föreställa sig det skådespel som den ryska armén utgjorde i detta århundrades båda stora sammandrabbningar. Det rör sig om alldeles för stora mängder. Dessa oändliga horder av människor försvinner i grå anonymitet. Man kan möjligen förstå lidandena hos ett tusental, men en miljon är för mycket. De försvinner som skuggor i de fruktansvärda iskalla polska ödemarkerna, och de som inte var med och bevittnade blodbadet eller som inte har specialiserat sig på krigshistoria har svårt att skilja de olika drabbningarna från varann. En ny miljon män följer på den första och uppslukas i sin tur, och så fortsätter det skoningslöst, tills man slutligen står inför en bild och en hopsummering av siffror som bara är en enorm, en steril abstraktion. Alldeles för mycket har packats in i tavlan; varje enskilt ansikte drunknar i mängden, det är kort sagt alldeles för omänskligt och för stort.

Därtill kommer att första världskriget på många sätt var mycket olyckligare för Ryssland än vad det andra var. 1914 var landet inte på långt när förberett. Till och med mått efter den tidens måttstock var befälet undermåligt, strategin var föråldrad och armén stod under en krigsminister som var en fullkomlig militär fossil. General Vladimir Suchomlinov hade utnämnts av tsaren, och det påstås att han en gång skröt med att han inte hade läst en militär handbok på tjugofem år. Han trodde på bajonetten. Dessutom var han besviken: han hade hoppats att själv få högsta befälet vid fronten och blev därför avundsjuk på storfurst Nikolaj. Till råga på allt var Suchomlinov också mutkolv. Han var vansinnigt förälskad i sin vackra, många år yngre hustru, som hade lätt att sätta rublerna i omlopp, och de pengarna fick han genom att sälja leveranskontrakt för armén möjligen också genom att sälja upplysningar till tyskarna.

Krigsministern hade sina skäl att tro på bajonetten, eftersom tillgången på alla andra vapen var hopplöst otillräcklig. Bristen på och bristfälligheterna hos gevär, kulsprutor, kanoner och ammunition var skrämmande, och det saknades till och med möjligheter att transportera soldaterna fram till fronten. När järnvägarna inte räckte till fick man ta hästar, för övrigt marscherade männen. Antalet ryssar som användes i underhållstjänst var fyra gånger så stort som motsvarande siffra i Frankrike och ökade ytterligare, ju längre kriget varade.

Det var sannerligen inte svårt att få tag på män. Mot slutet var ungefär femton miljoner mobiliserade. De var mycket tappra men påtvangs en disciplin som måste ha slagit ner modet på dem och gjort dem trilska och ovilliga. De meniga soldaterna förbjöds att åka i spårvagnarna, äta i restaurangerna utom på bufféerna vid järnvägsstationerna och liknande ställen, ta emot böcker eller tidningar utan tillstånd från sina officerare, höra till något slags politisk rörelse eller bevista föredrag och teaterföreställningar utan särskild passersedel. Det hände fortfarande ibland att prygelstraff utmättes. När en soldat fick en order så svarade han inte: ”Ja, kapten.” Man fordrade att han skulle säga: ”Jag vill gärna försöka, Ers Excellens.” I stället för att säga ”Ja” och ”Nej” och ”Jag vet inte” till en officer måste han svara ”Just det”, ”Inte på något sätt” och ”Jag kan inte veta det”. Han kunde inte veta det, eftersom ingen väntade sig att han skulle veta något, han var inte utbildad till att veta något. Han skulle höja sig över den plats i livet som hade blivit honom anvisad, om han verkligen visste något. Han var den lojale, stumme orderlydaren. Man ville inte ha några meniga som avancerade till befäl. Officerarna borde komma från de klasser som fick gå i skola, de borde gå igenom de sedvanliga militärakademierna, de borde ha det rätta utseendet och uppträdandet. För allt detta gick storfurst Nikolaj själv i spetsen.

Storfursten var en tvättäkta Romanov, sonson till Nikolaus I, högväxt och ståtlig. När kriget bröt ut var han femtiosju år gammal. Han var då Petrograds militärguvernör och han hade tillbragt större delen av sitt liv i armén. Han var säker, han var energisk, han var omtyckt av soldaterna — men han var inte på något sätt vuxen sin svåra uppgift. Det var först i allra sista ögonblicket — dagen efter krigsutbrottet — som han utnämndes till överbefälhavare, och de planer han beordrades att utföra hade han själv inte fått besluta om. Men också de planerna måste läggas åt sidan innan augusti månad var slut.

Med en front på niohundra kilometer att övervaka och en armé som ännu inte var mogen för några större operationer hade det uppenbart varit klokast av ryssarna att till en början hålla sig på defensiven. Men det var det inte tal om. Ryssarna själva ville utnyttja vågen av entusiasm som gick genom folket till extra drivkraft åt en offensiv, och nästan ända från början manade fransmännen dem att gå till attack. Den tyska blyxtstöten mot Belgien och Frankrike utvecklade sig snabbt till en förvirrande och skrämmande framgång, och någonting måste göras för att lätta på trycket. Genom sin ambassadör i Petrograd sände fransmännen desperata uppmaningar till tsaren och storfursten att angripa på östfronten.

Det var ett besvärligt läge. Ryssland kunde givetvis inte låta den franska armén duka under, eftersom tyskarna sedan skulle kunna kasta sina samlade styrkor mot öster. Men hur långt kunde storfursten våga sätta sin egen ställning på spel genom att kasta sig i strid utan att vara förberedd? Han beslöt att ta steget fullt ut. Oförskräckt, snabbt och totalt felaktigt satte han in offensiven, medan bara en tredjedel av hans män hade nått fronten. Hans första plan gick ut på att slå till på den punkt där han trodde att fienden var svagast: mot österrikarna i södra Polen och Galizien. När sedan de franska vädjandena blev allt enträgnare — det såg ut som om Paris skulle falla när som helst — startade han en andra offensiv, mot tyskarna i Ostpreussen. Inom kort fogades en tredje offensiv till de båda första — från Polen i riktning mot Berlin. Allt detta var farligt nog, men det blev tio gånger farligare när två verkligt skickliga militärer, Hindenburg och Ludendorff, inom kort tog befälet över den tyska armén på östfronten.

Detta var bakgrunden till slaget vid Tannenberg, som utkämpades i slutet av augusti 1914. Den katastrofen följdes i september av slaget vid Masuriska sjöarna, som ledde till att ryssarna totalt drevs bort från tyskt område. I januari 1915 utkämpades ett nytt slag vid Masuriska sjöarna, och till följd av detta tredje nederlag bröts udden av den ryska offensiven i norr. Den ryska armén hämtade sig aldrig efter detta.

På mellersta och södra fronterna hade ryssarna en tid framgångar mot österrikarna. Både

Lwów och Czernowicz erövrades av ryssarna i september 1914, och trots att Turkiet gick med i kriget mot dem i oktober klarade sig storfurstens arméer ganska hyggligt över nyåret. Men 1915 erövrade tyskarna större delen av Polen och intog Warszawa. Både Litauen och Kurland gick förlorade i norr, och i söder måste ryssarna lämna ifrån sig nästan hela den del av Galizien som de hade hållit besatt. På sommaren 1915 hade storfursten dragit sig tillbaka ungefär trehundrafemtio kilometer och hans förluster uppskattades till närmare fyra miljoner man förmodligen den största manspillan någon armé någonsin har lidit. Nu hade läget svängt — det var ryssarna som bad sina allierade om hjälp och britterna och fransmännen svarade genom att landsätta en armé på den turkiska halvön Gallipoli. Målet med operationen var att tränga fram till Konstantinopel och sluta upp vid ryssarnas sida i Svartahavsområdet.

Men de franska och brittiska soldaterna tvingades att gräva ner sig bara några kilometer från landstigningsplatserna på halvön.

Ryssarna hade liksom alla de andra folken gått i krig fyllda av hoppet om att de skulle vinna seger på några få månader, och de hade till och med ännu svårare än de andra att anpassa sig efter en långvarig krigsansträngning. Till sin läggning var den ryske soldaten fatalist. Hans plötsliga vilda entusiasm följdes snabbt av lika extrem förtvivlan. Och dessutom hade regeringen inte gett honom de vapen han behövde för att få en chans till framgång. Mot slutet av 1914 hade ammunitionen såväl till artilleriet som till handvapnen så gott som tagit slut. På en del frontavsnitt hade bara var tionde man gevär, och rena rama villervallan rådde i områdena närmast fronten. Flyktingar från Polen fyllde vägarna, järnvägarna hade ingen chans att klara av den extra belastningen över så enorma avstånd som det var frågan om, och ofta lämnades de sårade helt enkelt att dö i tusental. Spionskräcken, som är ett ofelbart tecken på motgångar och nederlag i krig, grep ryssarna överallt, och den uppmuntrades av storfursten. Eftersom en del ryska judar ansågs ha samarbetat med tyskarna fick han för sig att alla judar var suspekta individer. Han drev ut dem från Polen i stora skaror och lämnade dem att ta sig tillbaka till Ryssland bäst de kunde. Det var närmare en miljon judar som tvingades att överge sina hem. Många av dem svalt eller frös ihjäl.

Nu blev det uppenbart att tyske kejsaren hade handlat mycket klokt när han påskyndade krigsutbrottet. Hans militära experter hade räknat med att om man lämnade de franska och ryska arméerna i fred skulle dessa nå sin maximala styrka 1917. Det skulle ha varit ödesdigert att vänta, eftersom den tyska styrkan minskade relativt sett för varje år som gick. ”Nu eller aldrig”, skrev kejsaren i marginalen på ett av sina officiella dokument 1914. Ett år senare visade sig hans uträkning vara alldeles riktig, i varje fall vad den ryska fronten beträffar. Ryssarna befann sig 1915 på fullt återtåg.

I Petrograd och Moskva hade paniken ännu inte brutit ut, men den första våldsamma entusiasmen vid krigsutbrottet hade ersatts av en bitterhet mot regeringen som växte sig allt starkare. När duman i februari 1915 höll en kort session, visade sig deputeraderna mycket kyligare gentemot tsaren, och när de i augusti sammanträdde igen var många av dem öppet fientliga. Det var inte bara för att de trodde att kriget hade missköts — den saken var uppenbar för alla — utan därför att misstanken hade gripit omkring sig att hovet och en stor del av regeringen hade tappat segerviljan och kanske till och med blivit direkta landsförrädare. Vid den här tiden bodde ungefär två miljoner tyskar eller människor av tysk härstamning i Ryssland, och många av dem hade höga befattningar i den statliga förvaltningen eller i de statsägda företagen. De styrde banker och stora bolag. I Petrograd fanns många som talade tyska och tänkte och kände med tyskarna. En rad äktenskap hade ingåtts mellan den tyska och den ryska adeln, först och främst tsarens eget äktenskap. Och nu trodde många att en inflytelserik grupp inom de kretsarna inte bara fungerade som spioner utan direkt tänkte ut planer för en kapitulation.

Moskva var ofta en bit framför Petrograd när det gällde att ge uttryck för vad massorna

verkligen kände (enligt ett gammalt ryskt talesätt är Petrograd Rysslands huvud och Moskva dess hjärta), och i juni 1915 kom det till ett hysteriskt utbrott där. Ännu en gång började man jaga syndabockar, ännu en gång vändes det blinda hatet mot judarna. För en tid greps folk av vanvett. I tre dagar plundrades och brändes tyska butiker, banker och fabriker. Alla som bar ett tyskt namn efterspanades, och i vissa fall blev de lynchade. Det var en av de grymmaste pogromer som någonsin har ägt rum i Ryssland och den klarast tänkbara varningen om att en kris var i annalkande. Nästa gång skulle pöbelupploppen vända sig mot tsaren och regeringen.

I själva verket hade de tolv krigsmånaderna blivit en fruktansvärd påfrestning för byråkratin och det föräldrade förvaltningssystemet. Arméns kamp vid fronten var inte i något avseende samordnad med landets sedvanliga fredstidsekonomi. Storfurst Nikolaj fungerade i praktiken som diktator i frontdistrikten, och trots att han var fullkomligt beroende av de civila fabrikerna och verkstäderna bakom fronten hände det ofta att han och hans stab försvårade eller förhindrade deras arbete genom att göra felaktiga eller alldeles omöjliga rekvisitioner. Motsägande order strömmade från högkvarteret liksom från utrikes-, och krigs- och inrikesdepartementen, och ämbetsmännen visste knappt längre vad de skulle göra eller vem de skulle lyda. De allierade, Frankrike och Storbritannien, märkte man ingenting av, de var så långt borta, och folket i Petrograd började säga att briter och fransmän var beredda att ”kämpa till den siste ryske soldaten”. Det enda som genomsnittsryssen kände till var att varannan familj hade en son eller make som var död eller sårad, att vården av sjuka och sårade praktiskt taget hade upphört att fungera, att priserna steg och att livet blev svårare för var dag som gick.

Men samtidigt hade motgångarna — och kritiken mot tsaren som kom i deras spår — verkligen satt fart på tsaritsan. Redan krigsutbrottet hade ryckt upp henne, och nu under den katastrofala sommaren 1915 brann hon av patriotisk och religiös energi. Det fanns någonting av sträng profetissa i hennes uttalanden, och att dessa fick den för en väluppfostrad viktoriansk skolflicka typiska formen gjorde dem kanske ännu mera slagkraftiga. Kejsarinnans tes var mycket enkel. Ryssland måste räddas. Endast Nikolaus kunde rädda landet och endast Rasputin kunde visa honom den rätta vägen. De intrigerande politikerna i duman borde krossas, förödmjukas, drivas bort. Tidigare kunde man ha en viss föraktfull fördragsamhet med deras kritik mot tsaren, men nu var den rena kätteriet. Och om Nikolaus inte ville göra något fick hon själv ta itu med förrädarna.

Trotskij har lyckats lägga in en otrolig mängd galla i sitt porträtt av kejsarinnan från 1912. Men det är värt att återge, eftersom det inte överdriver den avsky som kejsarinnan vid den tiden drog på sig i Petrograd. Trotskij skriver:

”För att rättfärdiga sin nya ställning tog denna tyska kvinna med ett slags kallt raseri upp alla traditionerna i minsta detalj från den ryska medeltiden, den fattigaste och rääaste period som något land har genomlevat, just i samma ögonblick som folket energiskt arbetade på att göra sig fria från den. Denna hessiska prinsessa var bokstavligen besatt av enväldets demon. Sedan hon hade lyfts upp från sin lantliga avkrok till den bysantinska despotismens höjder ville hon för allt i världen inte ta ett enda steg nedåt igen.”

Den 27 juni skrev hon till Nikolaus, som då var vid fronten: ”Var i högre grad enväldshärskare, min egen oändligt älskade!” I juli for hon ut mot ”den där vidrige Rodzianko” (talmannen i duman) som ville kalla samman deputeraderna för att diskutera kriget. ”Å, gör det inte, det är ingenting som de bör lägga sig i — — — De måste hållas borta — — — Ryssland är Gud vare lovad inget konstitutionellt land.”

Sin verkliga illvilja sparade hon för dem som vågade angripa Rasputin, och just vid den här tiden publicerade en tidning i Petrograd en artikel med bittra anklagelser mot honom. Den minister som hade tillåtitt att artikeln släpptes igenom censuren blev snart avskedad, och en olycklig medhjälpare som hade plockat fram ur polisarkiven en redogörelse för Rasputins

senaste utsvävningar gick samma väg.

I juli 1915 upptäckte tsaritsan ännu en fiende: överbefälhavaren. Det var inte storfurstens misslyckande på slagfältet som satte fart på henne utan hans negativa inställning till Rasputin. När denne ville bege sig till fronten för att välsigna soldaterna tillät sig storfursten att svara: ”Kom bara så ska jag låta hänga dig.” Och nu förklarade kejsarinnan att storfursten måste bort från sin post. Han höll på att bli för populär, menade hon, han planerade till och med att ta makten från tsaren. Nikolaus borde själv ta befälet.

Dag efter dag skrev hon långa brev till tsaren för att ge honom råd, lirka med honom, bönfälla honom att lyssna till ”Vår Vän” Rasputin, mannen som förkroppsligade Rysslands själ. Tvärt emot tsaritsans och Rasputins inrådan gjorde han sig av med Suchomlinov och placerade på hans post general Polivanov, som var dugligare och alldeles säkert hederligare. Tre andra reaktionära och misslyckade ministrar blev också avskedade, och fem försvarsråd inrättades för att få ordning på landets krigsekonomi. I dem satt de män som tsaritsan hatade mest — representanter för duman, zemstvorna och de nybildade krigsindustriutskotten — och snart började bättre vapen och utrustning att strömma till fronten. Läkarvården förbättrades, och energiska försök gjordes att få ordning på transporterna och på krigsproduktionen.

Ingenting av det här gjordes särskilt glatt och villigt — Suhomlinovs korruption hade blivit en öppen skandal innan han avskedades och fängslades — och när Nikolaus hade nått denna punkt började han slå till reträtt. Han var speciellt känslig för storfurstens växande popularitet, och ända från krigsutbrottet hade han hela tiden velat ta befälet själv. Det var naturligtvis fullkomligt absurt — ungefär som om George V av England eller senare president Woodrow Wilson hade beslutat att personligen leda sina arméer — och ministrarna gjorde allt som stod i deras makt för att avråda tsaren. De påpekade att det var omöjligt för honom att klara av två arbeten samtidigt, att vara både kämpande soldat och statsman, och att nu när armén var på reträtt hans namn skulle sättas i samband med misslyckandet. Det fanns en annan fara som alla var medvetna om fastän ministrarna kanske inte vågade göra tsaren uppmärksam på den: så snart denne hade begett sig till fronten kunde ingen människa hindra tsaritsan och Rasputin att överta regeringen.

Under augusti 1915 tvekade Nikolaus, medan tsaritsan försökte dra honom åt ena hållet och ministrarna åt det andra. Men i början av september dök han oväntat upp i Petrograd tillsammans med sin hustru. De knäböjde länge i tre olika kyrkor och bad framför ikonerna. Följande dag, den 4 september, begav han sig till fronten. Som ny överbefälhavare slog han upp sitt högkvarter i Mogiljov vid Dnjepr. Storfursten fick nöja sig med ett befäl i Kaukasus. Den enda ljusa sidan av historien var att Nikolaus tänkte sig att bli praktiskt taget bara en galjonsbild. Det verkliga befälet gavs åt general Mihail Alexejev som visserligen inte var särskilt lysande men i alla fall en någotsånär duglig yrkessoldat. I Petrograd, där gamle Goremykin fortfarande stod i ledningen för regeringen, avvaktades vad tsaritsan och Rasputin skulle ta sig för.

Väntan blev inte lång. Den 16 september, tolv dagar efter tsarens avfärd, prorogrades duman och därefter följde den serie av avskedanden och återtaganden av ministrar, av intriger och spel under täcket som skulle föra Ryssland fram till randen av revolution. ”Efter sommaren 1915”, skriver Michael Florinsky i ”The Fall of the Russian Empire”, ”urartade den tidigare relativt hederliga och effektiva byråkratin, i och med att den kom att uteslutande rekryteras med Rasputins gunstlingar. Det var ett förbluffande, orimligt och sorgligt skådespel som man inte finner någon motsvarighet till i civiliserade staters historia.” Innan slutet kom hade tjugo ministrar avskedats.

De metoder *staretsen* använde hade ett drag av barbarisk enkelhet. Han tog ett bastubad sent varje kväll, och när han sedan hade druckit en rad flaskor madeira var han mogen för att grubbla över de politiska frågorna. Om han ställdes inför något speciellt problem kastade han

ner en anteckning på en papperslapp. (Tidigare, innan han hade lärt sig skriva, använde han en pinne som han gjorde skårar i.) Sedan lade han papperet under huvudkudden. På morgonen steg han upp och tillkännagav sitt beslut med orden: ”Min vilja har segrat”, och sedan fick tsaritsan meddelande om beslutet. Hon satte sig genast ned för att skriva till tsaren och bedja honom godkänna det.

I början av år 1916 gjorde sig ”kamarillan” av med Goremykin. Visst hade han varit tillräckligt tjänstvillig, men nu var han alldeles för gammal för att kunna genomföra Rasputins planer. Hans plats som ordförande i ministerrådet gavs åt en mera aktiv lakej, en provinsguvernör och tidigare ceremonimästare vid hovet som hette Boris Stürmer. Den sextioåttåriga mannen såg ut som en jultomte och hade rykte om sig att vara beredd till vilka svek som helst och avgjort värre än Suchomlinov— som nu tillsammans med sin fru slapp ut ur fängelset. ”Det är omöjligt att säga något om Stürmers politiska program”, skriver Florinsky, ”eftersom han inte hade något. Förhållandet att han hade tillsatts av Rasputin och tsaritsan gjorde bara tanken att han skulle ha något eget program definitivt omöjlig.” Polivanov, den nye krigsministern, hörde till liberalerna och hatade Rasputin; han stod som näste man på listan. ”Gör dig av med Polivanov”, skrev tsaritsan till tsaren den 22 januari 1916. Den 17 mars skrev hon igen: ”Glöm inte bort ”Polivanov!” Och den 25 mars: ”Älskling, förspill inte tiden!” Samma dag avskedades Polivanov, och tsaritsan uttryckte sin tacksamhet. ”Å, vilken lättnad! Nu kan jag sova lugnt.” Därefter följde utrikesministern Sazonov som hade varit svåger till Stolypin. Det var en kultiverad man med västerländska idéer och intim vän till de franska och brittiska ambassadörerna. De protesterade hos tsaren men lyckades inte rädda Sazonov. Stürmer blev både utrikesminister och ministerpresident.

Den enda betydande post som återstod att tillsätta var inrikesministerns. För det ämbetet letade Rasputin upp en kandidat som bara kan beskrivas som grotesk. Alexandr Protopopov var en hal karl som såg bra ut, på samma sätt som en skyltdocka ser bra ut. Han hade ett försiktigt, inställsamt sätt att uppträda. Kort före sin ministerutnämning hade han i sin egenskap av vice talman i duman lett en delegation till England; i Stockholm hade han på hemvägen tagit kontakt med tyskarna. Hur långt han gick i sina fredsträvanden i Stockholm är inte känt, men det är mycket troligt att hans initiativ hade Stürmers godkännande. Stürmer själv var av tysk härkomst. Andra kännetecknande drag hos Protopopov var hans dragning åt det mystiska. Han sysslade med ockultism och led av en kronisk sjukdom, förmodligen långt framskriden syfilis. Han var sjuk och halvt vansinnig.

Tsaritsan var alldeles hänryckt över Protopopov. Den 20 september 1916 skrev hon till sin gemål ”Grigorij [Rasputin] ber dig allvarligt att utnämna Protopopov”, och två dagar senare: ”Var snäll och ta Protopopov till inrikesminister! Eftersom han sitter i duman kommer han att hjälpa till att tysta ned dem.” Till och med Nikolaus skyggade till en början. ”Vår Väns uppfattning om folk”, svarade han, ”är ibland mycket egendomlig.” Men snart gav han vika, och den 3 oktober 1916 tillträdde den nye ministern sitt ämbete. Protopopov var utom sig av barnslig förtjusning över sin befordran. När en av deputeraderna i duman sade till honom att utnämningen var en offentlig skandal och att han borde avgå utbrast han: ”Hur kan ni säga till mig att avgå? I hela mitt liv har jag drömt om att bli viceguvernör, och nu har jag blivit minister.”

Rasputin tog nu fullständigt ledningen över regeringen. Han hade slagit alla med bestörtning, till och med de mest lismande, de mest skeptiska och de mest upprörda. Det såg ut som om de inte skulle kunna göra någonting åt saken. Han var Rysslands verkliga härskare. Han levde på stor fot i Petrograd, höll hov i sin våning, fördelade inkomstbringande ämbeten till män vilkas hustrur hade legat med honom och avskedade män vilkas hustrur hade sagt nej till honom. Till och med de högre kyrkliga ämbetena gavs åt charlataner och politiserande präster som Rasputin hade utvalt. Ingen som satte sig emot honom gick säker. Vad tsaritsan beträffar ängslades hon framför allt av tanken att tsaren kanske skulle börja vackla nu när enväldet höll

på att återställas. ”Ge inte vika! Tänk på att du är ledaren! Lyd din beslutsamma lilla hustru och Vår Vän! Tro på oss!”

Nikolaus II älskade av flera skäl frontlivet. Han hatade ”den förgiftade luften i Petrograd” och ambassadörer och ministrar som kom till hans högkvarter märkte hur frisk och full av förtröstan han var. Förändringarna i ledningen hade på det hela taget inte blivit så katastrofala. Efter reträtten på sommaren 1915 kunde tyskarna inte göra annat än hålla sig på defensiven. I Frankrike tycktes det desperata skyttegravskriget aldrig få något slut, och den tyska krigsledningen hade absolut inga möjligheter att företa några större operationer i öster. I juni 1916 sattes en ny rysk offensiv in på det södra frontavsnittet, och ryska förband hade snart trängt in fyrtio kilometer på österrikiskt område. Det var Rysslands största framgång i kriget, och den skulle ha kunnat följas av flera, om inte Rumänien hade gått med i kriget i augusti. Så länge Rumänien var neutralt var landet till fördel för ryssarna eftersom det avgränsade fronten mot söder. Som bundsförvant — och det var till stor del tack vare franska och ryska påtryckningar som Rumänien anslöt sig till de allierade — blev Rumänien en fruktansvärd belastning. Tyskarna krossade snabbt sin nya ynkliga fiende, och när den rumänska armén strömmade tillbaka in i Ryssland gav den signalen till allmänt återtag. Det var vintern som räddade situationen. Ryssarna slog sig ner för att bevaka sina frusna skyttegravar och började utan särskilt mycket hopp sin långa väntan på våren.

Nu i oktober 1916 ansattes Nikolaus av en ström av meddelanden som berättade om förräderi bakom fronten i Petrograd. De nya motgångarna vid fronten ovanpå Rasputins bravader i huvudstaden hade blivit för mycket. Ända från yttersta högern till den revolutionära vänstern började partierna att utan undantag sluta sig samman mot regeringen. Petrograd lamslogs av en ny serie strejker, och det syntes olycksbådande att de soldater som hade satts in för att återställa ordningen vägrade att ge eld mot arbetarna. Först sedan kosackerna hade kommenderats ut på gatorna återvände lugnet i staden, och det hjälpte inte mycket att Stürmer lät arkebusera hundrafemtio av de upproriska soldaterna. Under tiden gjorde en rysk brigad som hade sänts till Frankrike revolt mot sina officerare i Marseille. Översten lynchades, och franska trupper måste tillkallas för att fängsla och avrätta myteristerna.

Bland liberalerna i Petrograd hade talesättet ”Genom seger till revolution” utbytt mot ett uttryck av en helt annan innebörd: ”Genom revolution till seger”. Och i salongerna hos monarkisterna och till och med hos släktingar till tsaren diskuterades öppet möjligheten att avsätta Nikolaus, ersätta honom med hans son och utse en av storfurstarna till regent. Duman stod i centrum för planerna när den tidpunkt nalkades då den åter skulle sammanträda. Men tsaritsan hade ännu inte förlorat modet. ”Det kommer att bli en ruten дума”, förespådde hon, ”men vi behöver ingenting frukta; blir den för besvärlig så upplöser vi den.” Beträffande dumans talman skrev hon: ”Vad jag önskar att jag kunde hänga Rodzianko!”

Den 14 november 1916 samlades deputeraderna i Tauriska palatset. Det blåste genast upp till storm mot regeringen. Den nådde kulmen när kadetternas ledare Miljukov, som var anhängare till konstitutionell monarki och inte på något sätt var revolutionär, direkt angrep Rasputin, tsaritsan och Stürmer. Den senare anklagade han rakt på sak för att vara mutad av tyskarna. Medan han räknade upp den ena efter den andra av sina anklagelser mot regeringen upprepade han gång på gång: ”Är det dumhet eller förräderi?” Så nära öppen revolt hade ännu ingen liberal vågat gå.

Ett annat viktigt och nästan lika häftigt tal hölls vid den sessionen, och det gjorde ett särskilt starkt intryck därför att det kom från Vladimir Purisjkevitj som representerade den mest reaktionära högern. Purisjkevitj riktade huvudangreppet mot Rasputin. På åhörarläktaren satt en ung man som lyssnade på talet och sög upp vartenda ord av det. Han hette furst Felix Jusupov och var släkt till tsaren. Han planerade att mörda Rasputin.

Vid slutet av november hade dumans motstånd blivit så allvarligt att det inte längre gick att se

bort från det. Nikolaus gjorde då ännu en taktisk reträtt. Stürmer avsattes och i hans ställe kom kommunikationsministern Alexandr Trepov som var motståndare till Rasputin. Nikolaus beslöt också att göra sig av med Protopopov. Han var alldeles för obetydlig, alldeles för tvetydig, och han spred ett löjets skimmer över regeringen. ”Jag ber dig bara”, skrev Nikolaus till sin hustru, ”att inte dra in Vår Vän i det här. Det är jag som har ansvaret.” Tsaritsan svarade med en hel rad av hysteriska brev, och när det såg ut som om de inte skulle få önskad effekt begav hon sig själv till högkvarteret för att övertala tsaren. Protopopov fick stanna.

Under den här perioden stegras tonen i tsaritsans brev nästan till raseriutbrott. ”Ta inga viktiga steg utan i förväg ha varskott mig”, skriver hon i slutet av december 1916. ”Ryssland älskar att känna på piskan — — Vad jag önskar att jag kunde ingjuta min vilja i dina ådror — — — Jag har inte kunnat sova — men hör pi. mig, vilket betyder Vår Vän. Jag lider för din skull som för ett stackars varmhjärtat barn. Förlåt, tro och förstå!” Nu hyste hon planer på att deportera partiledarna till Sibirien, och hon skriver: ”Var Kejsaren, var Peter den store, Ivan den förskräcklige, kejsar Paul! Krossa dem alla!” Och hon slutar: ”Vi har satts på tronen av Gud, och vi måste hålla fast vid den och lämna över den orubbad till vår son. Jag kysser dig, smeker dig, älskar dig, längtar efter dig, kan inte sova utan dig, välsignar dig.”

Trepov, den nye ministerpresidenten, hade bara med största tveksamhet övertagit sin hopplösa uppgift; gång på gång ville han avgå, men tsaren vägrade att godkänna hans avskedsansökan. Trepov insåg att det var nödvändigt att klara upp Rasputinproblemet och kom på tanken att köpa denne: *staretsen* skulle få en engångssumma som motsvarade 475 000 svenska kronor, ett hus och ett regelbundet underhåll, om han avstod från att blanda sig i politiken. Som extra lockbete — man har svårt att tänka sig någonting mera cyniskt — skulle Rasputin ha rätt att göra vad han ville med prästerskapet. Det var ett klumpigt mutförsök, och Rasputin bara skrattade åt det.

Under de sista dagarna år 1916 — mitt i den hårda ryska vintern, när det var naturligt att människorna drogs åt melankoli och misströstan hade därför situationen kommit att mer än något annat påminna om en av de ohyggliga tragedier som brukade ges på operan. Förvirringen och hopplösheten hade nått höjdpunkten. Från fronten rapporterades att soldaterna dagligen deserterade i tusental, att knappast någon längre trodde på seger. Bakom fronten förde ryssarna en hopplös kamp för att skaffa sig tillräckligt att äta och för att hålla kölden från livet. Det verkade som om tsaren hade brutit samman som ledare. Han gled som i dvala mellan fronten och huvudstaden och hade inte längre någon hand vare sig med armén eller med politiken. Hans roll spelades av ett parlament och en byråkrati som hatade varann, av en tsaritsa som hatade nästan alla människor och av en galen präst som i Guds namn uppträdde som djävulen själv. Inte ens i de mest ödesmättade slaviska legenderna kan man hitta en så kompakt självmordsstämning som den som nu rådde. Det var bara en sak som fattades: en våldsamt dramatisk handling. Den kom när Rasputin mördades.

Detta mord, säger Trotskij, ”utfördes på samma sätt som i filmer som görs för folk med dålig smak”. Det är sant nog, men hur ofta historien än berättas vilar i alla fall någonting spöklikt spännande över den, och om man vill förstå revolutionen måste man hålla i minnet att revolutionärerna själva inte hade någon del i den. De sammansvurna var allihop patricier eller ivriga monarkister. Furst Jusupov, som hade studerat vid Oxforduniversitetet, hörde till en av de förmögnaste och inflytelserikaste adliga familjerna och var gift med tsarens brorsdotter furstinnan Irina. Storfursten Dmitrij Pavlovitj var kusin till tsaren och en av de tänkbara tronföljarna. Vasilij Maklakov och Purisjkevitj tillhörde dumans högerflygel. En doktor Stanislaw Lazovert, som också spelade en liten och ganska grotesk roll i historien, var arméläkare och rörde sig i den högre societeten. Andra var också inblandade — faktiskt tycks pratet om sammansvärjningen ha spritt sig över Petrograd på det mest oförsiktiga sätt flera dagar i förväg — men de var varken marxister eller terrorister utan hörde till huvudstadens stabilaste aristokrati. Det var inte deras avsikt att störta tsaren utan att rädda honom. En del av

dem hoppades att tsaritsan efter mordet skulle placeras på ett nervhem och att tsaren skulle inta sin rättmätiga plats i landets ledning.

En hel del människor, däribland två av de sammansvurna själva, har berättat om hur mordet gick till, och deras relationer är inte samstämmiga i frågan om detaljerna. Men om vi följer Bernard Pares, som har gjort en sammanfattning av alla samtida vittnesmål, kommer vi antagligen någonstans i närheten av sanningen.

På kvällen den 29 december, säger Pares, var alla planerna klara. En källare i furst Jusupovs hus hade preparerats omsorgsfullt: den var möblerad med en björnfäll på golvet, länstolar, ett komplicerat skåp som var fullt med speglar och på vilket det stod ett krucifix. Choklad och mandelkakor hade placerats ut; en del av dem hade fått en cyankaliuminsprutning, och det fanns också ett förråd av förgiftat vin. En trappa ledde upp till ett rum där de sammansvurna hade samlats, och av någon anledning spelade de oavbrutet en grammofonskiva med ”Yankee Doodle” om och om igen. Fram emot midnatt begav sig Jusupov ensam för att som avtalat hämta Rasputin i hans våning och han fann honom ”luktande av billig tvål, klädd i vit sidenblus och svarta sammetsbyxor”.

Det verkar som om *staretsen* hade en föräning om att allt inte var som det skulle, men han hade sagt ja till inbjudan att supera hos Jusupov eftersom han var ivrig att träffa den vackra furstinnan Irina. De båda männen, Jusupov mycket nervös, begav sig iväg, och när de kom fram gick de raka vägen ner i källaren. Först vägrade Rasputin att äta eller dricka någonting, men till slut tog han två av de förgiftade kakorna och bad om madeira. Jusupov släppte ett rent glas som han höll i handen och gav Rasputin ett annat som det var cyankalium i. *Staretsen* började nu dricka kraftigt utan att visa några andra tecken än att han såg hatiskt på sin värd. ”Allting gick runt för mig”, skrev Jusupov senare. Efter en stund ville Rasputin ha te och bad Jusupov att spela gitarr för honom. Pares berättar att Rasputin ”satt och lyssnade med hängande huvud och begärde den ena [sången] efter den andra; men hur mycket mördaren än sjöng visade den mördade inga tecken att sjunka samman. Under tiden satt resten av sällskapet i våningen ovanför, oroligt väntande på att någonting skulle hända och lyssnande på den ständigt upprepade 'Yankee Doodle' ”.

Då och då slank Jusupov uppför trappan till sina vänner för att berätta för dem vad som hände och desperat fråga dem vad han skulle göra. Halv tre på morgonen blev nervpressen outhärdlig; doktor Lazovert svimmade när han skulle gå ut för att hämta luft. En upphetsad överläggning hölls. Storfurst Dmitrij ville ge upp hela historien, men Purisjkevitj satte sig bestämt emot förslaget. Till slut gick Jusupov tillbaka ner i källaren med Purisjkevitjs pistol bakom ryggen. Rasputin verkade illamående; han satt hopsjunken vid bordet och andades tungt. Ett nytt glas vin fick honom dock att kvickna till, och han föreslog att de skulle gå till något av zigenarnas nöjesfält — ”med Gud i tankarna”, sade han, ”men med människan i köttet”. Jusupov, som hela tiden var dödligt rädd för Rasputins övernaturliga krafter, bad nu *staretsen* att stiga upp och be en bön framför krucifixet. Meningen var, förklarade fursten senare, att ”underkuva djävulen” i hans offer, innan han sköt honom. Han sköt verkligen också just i det ögonblicket ett skott, riktat mot hjärtat. Med ett vrål föll Rasputin baklänges på björnskinnsfällan.

Omedelbart störtade de andra sammansvurna ner i källaren och förvirringen blev enorm när någon ofrivilligt stötte emot kontakten, så att det elektriska ljuset släcktes. De undersökte snabbt kroppen, som verkade vara död, och sedan gick de uppför trappan igen. Efter en kort stund tyckte Jusupov att det var bäst att gå ner i källaren och kontrollera hur det egentligen var med den döde. Han skakade på den slappa kroppen och fylldes av fasa när han såg hur det ryckte i ena ögonlocket. I samma ögonblick reste sig Rasputin från golvet, grep Jusupov i axlarna, slet av en epålett och föll sedan tillbaka igen. I full panik störtade Jusupov uppför trappan med Rasputin kravlande på alla fyra efter sig. I rummet ovanför fanns en stängd dörr,

som ledde ut i det fria. Rasputin bröt sig igenom den och kom ut på den snötäckta gårdsplanen ”medan han vrålade av raseri”. Purisjkevitj sprang efter honom och sköt två skott med sin pistol men bommade, bet sig i handen av desperation och sköt ytterligare två skott. Nu föll Rasputin. Purisjkevitj ställde sig över honom och sparkade honom i huvudet.

De sammansvurnas krafter var vid denna tidpunkt totalt uttömda. Purisjkevitj sprang genom huset till stora ingången och sade till de båda soldater som stod på vakt där: ”Jag har dödat Grisjka Rasputin, Rysslands och tsarens fiende.” De båda soldaterna följde med honom tillbaka in på gården för att hjälpa till att bära in den döde i huset. Under tiden hade Jusupov blivit häftigt illamående; han kastade sig över kroppen och slog den med en stålpress. Ändå fanns fortfarande tecken till liv hos Rasputin: det ena ögat var alltjämt öppet. Soldaterna drog undan Jusupov, som fullkomligt föll ihop, när hans tjänare tog hand om honom.

Nu gällde det att göra sig av med kroppen i floden. Enligt Purisjkevitj var den fortfarande varm när de band armarna och benen och lindade in den i ett blått förhänge. Sedan körde de snabbt bort till en av de broar som ledde över till öarna ute i Neva. Där slängdes kroppen ner i det iskalla vattnet. I hastigheten hade de sammansvurna glömt bort tyngderna, som de hade tagit med sig; dessa slängdes nu också i floden tillsammans med Rasputins päls och en av hans pampuscher. Först när de kom hem upptäckte de att den andra pampuschen och det blodfläckade blå förhänget låg kvar i vagnen. Det blev nu nödvändigt att gräva ner dessa föremål.

Följande dag, lördagen den 30 december, spreds nyheten över hela Petrograd. Den 1 januari anträffades Rasputins pampusch som hade sköljts upp på isen. Dykare gick ner i floden och hittade kroppen. Enligt en sagesman hade Rasputin lyckats befria sig från repet som han hade bundits med, och obduktionen lär ha utvisat att lungorna var fulla med vatten, vilket skulle kunna tyda på att han inte var riktigt död när han kastades i floden.

Men nu var Rasputin riktigt död. Liket fördes till Tjesmékapellet på vägen ut till Tsarskoje Selo, och tsaritsan föll på knä bredvid kroppen och bad. På nyårsdagen 1917 kom Nikolaus i ilfart tillbaka från fronten för att trösta henne. När underrättelsen om vad som hade inträffat nådde fram till Berlin uppfattade kejsar Vilhelm det som ett tecken på att Ryssland skulle kunna förmås att sluta separاتفred. Det var visserligen sant att Rasputin hade varit motståndare till kriget; men det politiska tumult som hans död framkallade skulle kanske bli ännu värdefullare för tyskarna.

8. Tyskland och den revolutionära rörelsen

När Tyskland vid slutet av andra världskriget bröt samman inträffade någonting för historikerna mycket värdefullt: det tyska utrikesdepartementets dokumentsamlingar räddades från förintelse och ställdes senare till forskarnas förfogande. Det rör sig om en enorm mängd handlingar, och de kastar nytt ljus även över den tyska utrikespolitiken vid seklets början. Man kan vecka för vecka följa hur den tyska regeringens syften och målsättningar växlade med hjälp av de rapporter från deras ambassadörer utomlands och instruktionerna som skickades till dem från Wilhelmstrasse. Dessutom får man reda på en hel del om de metoder som tyskarna använde vid sin planering och var de fick sina upplysningar ifrån. Det är faktiskt den hemliga politiska historien om en stormakt vid kulmen av sin styrka, historien sådan den på den tiden uppfattades av statsmännen, generalerna och diplomaterna i ledningen.

Helt naturligt är den mest kritiska perioden just den som börjar med det första världskrigets utbrott på sommaren 1914 och för fram till ryska revolutionen 1917 — de åren då Tyskland var mycket nära att nå sitt mål att behärska världen. Dokumenten avslöjar på ett ingående sätt vad tyskarna ville vinna genom revolutionen, hur de planerade den, hjälpte till att finansiera den och med ett nät av agenter och ryska revolutionärer försökte behärska den.

Det var alltså inte principen för den politiska krigsföringen som höll på som planerar krig försöker åstadkomma en revolution hos motståndaren. När amerikanerna på 1700-talet revolterade mot England fick de hjälp av Frankrike, Spanien och Holland. Några år senare stödde britterna i hemlighet dem som gjorde motstånd mot franska revolutionen. Vi har redan sett hur japanerna försökte underminera tsarväldet inifrån under rysk-japanska kriget 1905.

Det var alltså inte principen för den politiska krigsföringen som höll på att förändras; det var metoderna. Under tidigare sekler hade oliktankande aristokrater eller grupper inom fiendens gränser mutats eller finansierats. Nu på 1900-talet sker det hela i mycket större skala och man försöker påverka hela det fientliga folket med hjälp av radion och den tryckta propagandan, och när så är möjligt sår man fröet till förräderi i vartenda regeringsorgan med hjälp av en skara agenter som är välförsedda med pengar. Redan på 1800-talet hade Bismarck börjat använda de nya metoderna genom att lägga åt sidan statliga medel (han använde uttrycket ”reptilkassan”) för att muta pressen, och till och med ännu tidigare hade Clausewitz riktat sin kalla blick mot Ryssland. ”Ett sådant land”, sade han, ”kan underkuvas bara genom egna svagheter och genom följderna av inbördeskrig.”

Men ändå är det ett farligt företag att underblåsa en revolution. Risken är att branden hotar anstiftarna själva, om den inte sköts försiktigt, och den risken var speciellt stor i Ryssland 1914. En monark som underminerar andra monarker genom att uppmana till förräderi sätter hela monarkins princip i fara — det var en sak som tyske kejsaren måste ta hänsyn till. Vidare var den nya revolutionära tekniken på den tiden mycket ny. De inblandade måste experimentera sig fram, och saker som nu verkar självklara var långtifrån så på den tiden. Sålunda måste antalet agenter vara begränsat och såvitt möjligt måste de obetydligare länkarna i kedjan hållas ovetande om vilka de arbetade för och till och med vilka som var deras närmaste överordnade. Baser måste upprättas på neutralt område runt omkring Ryssland, och det var i allra högsta grad önskvärt att de tyska diplomaterna inte blev för iögonenfallande inblandade: agenter eller ”säkerhetsproppar” måste anskaffas för att ta kontakt med revolutionärerna inom och utanför Ryssland.

Lika önskvärt var det att ingenting sipprade ut om förberedelserna, och skrivna meddelanden fick komma till användning bara i yttersta nödfall. Så småningom blev det också tydligt att tyskarna fick akta sig för att satsa bara på en enda häst: de måste hjälpa en rad olika ryska revolutionära grupper för att hindra att någon av dem blev så stark att den inte längre gick att bemästra. Det var vanligen fördelaktigt att hålla varje grupp i okunnighet om att de andra

också hade kontakt med tyskarna. Man måste alltid räkna med en stor risk att bli förd bakom ljuset, att agenter försvann med pengarna och gick över till fienden, att felaktiga upplysningar avsiktligt lämnades ut, att partiledarnas inbördesträtor resulterade i att ingenting blev uträttat. De praktiska svårigheterna var legio. Hur skulle agenterna på neutral eller fientlig mark kunna ge en oskyldig förklaring till att de plötsligt hade fått en massa pengar? Hur skulle man bära sig åt för att få fram sedlarna (aldrig checker) till dem och i rätt valuta? Hur skulle vapnen och den revolutionära propagandan transporteras till Ryssland?

När kriget bröt ut i augusti 1914 förlorade tyskarna plötsligt de flesta av sina kontakter inom Ryssland. Ambassadören och hans stab fick sina pass, tyska agenter lämnade också landet eller häktades och andra som var av rysk härkomst var inte längre villiga att lämna tyskarna upplysningar eftersom detta var förräderi så länge kriget varade och bestraffades med döden. Resultatet blev att hela nätet av agenter i Ryssland måste byggas upp igen ända från grunden.

Det framgår tydligt av wilhelmstrassearkiven att Tyskland inte hade gjort upp några långsiktiga planer på att åstadkomma revolution i Ryssland. Under Bismarck hade den tyska politiken i stort sett varit ryskvänlig. Tyskarna hade uppmuntrat tsaren i kriget mot Japan år 1905, och det var först när Theobald von Bethmann-Hollweg 1909 blev rikskansler som Tyskland började svänga över till en antirysk linje. Förändringen blev påtaglig när Berlin 1913 erkände att kriget förmodligen inte gick att undvika; men ännu så sent som sommaren året därpå hoppades tyske kejsaren att fientligheterna skulle kunna begränsas till ett krig mellan Österrike och Serbien eller åtminstone mellan centralmakterna samt Serbien och Frankrike och att Ryssland skulle hålla sig utanför. När den illusionen i juli brast började tyskarna äntligen studera möjligheten att åstadkomma en revolution bakom de fientliga linjerna — inte bara revolution i Ryssland utan revolution i världsomfattande skala. I början av augusti beslöt de att försöka få till stånd oroligheter i Brittiska Indien och Egypten liksom i Kaukasus, Ukraina, Polen och Finland. Tyngdvikten skulle läggas på ”de undertryckta folkens frigörelse”. Från och med hösten 1914 koncentrerades programmet så småningom på själva Ryssland.

Det var en politik som i någon mån grundades på desperation eller åtminstone en pessimism som visserligen var fördold men ändå stark. Bland de tyska dokumenten från november 1914 finner vi ett förbluffande erkännande från Bethmann-Hollweg: han trodde inte att Tyskland skulle kunna vinna kriget, så länge den brittisk-fransk-ryska alliansen höll. På den punkten fick han stöd av von Falkenhayn, en av de högsta generalerna i krigsledningen. Därför blev också revolutionen i Ryssland ett av de viktigaste tyska målen redan på ett tidigt stadium av kriget.

Fem tyska ambassadörer som hade nyckelpositioner i neutrala länder berördes av planerna: baron Hellmuth von Lucius i Stockholm, greve Ulrich von Brockdorff-Rantzau i Köpenhamn, baron Gisbert von Rom-berg i Bern, baron von dem Bussche i Bukarest och baron von Wangenheim i Konstantinopel. De fem männen kunde tillsammans övervaka alla vägar som ledde in i det europeiska Ryssland, och det är till mycket stor del tack vare deras rapporter i wilhelmstrassearkiven som vi kan se hur den tyska planen växte fram. Det gällde att följa två vägar: dels uppmuntra självständighetsrörelser i Kaukasus, Ukraina, Polen och Finland, dels med hjälp av de ryska revolutionärerna slå mot Rysslands hjärta.

Det var i Ukraina som framgångarna i början var störst. Redan i juli 1914 hade österrikarna skickat vapen över gränsen, eftersom de hoppades på myteri i Svartahavsflottan och räknade med att kunna förbereda terrängen för sin offensiv in i Ryssland i augusti. Det var en halvdan historia, dels därför att österrikarna inte var beredda att satsa särskilt mycket pengar och dels därför att deras offensiv aldrig blev av. Faktum var att en medlem av generalstaben, en överste Alfred Redl, hade sålt planerna till Ryssland, och därför blev det ryssarna och inte österrikarna som ryckte fram. Tyske kejsaren lade i alla fall stor vikt vid revolutionen i

Ukraina. Den 8 augusti 1914 gav han order om att betydande summor skulle satsas på den; senare instruerade han tyske ambassadören i Konstantinopel, von Wangenheim, att ”obarmhärtigt och skoningslöst” göra allt för att hjälpa rörelsen framåt. Turkiet var visserligen fortfarande neutralt men starkt tyskvänligt, och Konstantinopel framstod därför som den bästa basen varifrån man skulle kunna sända agenter, pengar och vapen in i södra Ryssland. Snart bildades ”Förbundet för Ukrainas frigörelse” med hjälp av tyska och österrikiska pengar. Detta blev högst användbart eftersom pengar kunde sändas under dess täckmantel inte bara inom Ryssland utan också mellan andra länder i Europa. Det var den första av en hel rad liknande organisationer som till synes var internationella men som i hemlighet styrdes från Berlin. Vi vet nu att den ledande kraften bakom Ukrainiska förbundet var Marian Melenevskij, alias Bassok, en ukrainsk socialdemokrat som tidigare hade hört till Trotskijs vänner. Han kom dock snart i skuggan för en mycket mera betydande agent som hade bott i Konstantinopel sedan år 1910.

Den 8 januari 1915 rapporterade Wangenheim till Berlin att Alexandr Helphand hade infunnit sig för ett samtal på tyska ambassaden. Det var Parvus, Trotskijs medarbetare i petrogradsovjeten år 1905, den förtyskade ryske revolutionären, som hade sådana naturliga anlag för att tjäna pengar. Parvus hade skickats till Sibirien efter 1905 års händelser men flytt därifrån och hade ägnat de senaste åren åt att bygga upp en märklig position åt sig på Balkan. Han hade blivit rådgivare i finansfrågor åt ungturkarnas regering, som nu höll på att leda sitt land i krig på Tysklands sida; han hade varit representant för tyska affärsföretag i Balkanländerna, ryktesvis hade han haft sitt finger med i den ryska spannmålshandeln och möjligen också i oljeaffärer, och nu var han rik. Han var också ivrigare än någonsin att starta ett uppror i Ryssland. Wangenheim märkte att Parvus hade en del intressanta idéer om hur Tyskland skulle kunna hjälpa till att få fart på revolutionen och i januari 1915 kallades Parvus till Berlin.

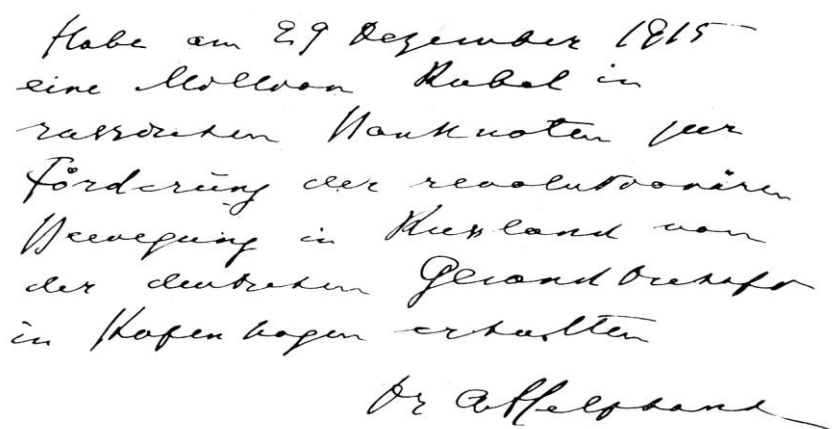
Parvus kom till den tyska huvudstaden den 6 mars 1915 och mottogs av rikskansler Bethmann-Hollwegs konfidentiella rådgivare dr Kurt Riezler. Vi vet en del om det samtal som ägde rum, eftersom Parvus efteråt skrev en arton sidor lång rapport, ”Förberedelser för en politisk masstrejk i Ryssland”, som innehöll de förslag som han hade kommit med. Det är ett viktigt dokument — det kom i själva verket att läggas till grund för den tyska strategin i den ryska revolutionen. När Parvus skrev sin rapport byggde han både på sina egna erfarenheter från revolten år 1905 och på sin intima kännedom om de ryska revolutionärernas politik. Dokumentet präglas av hans intelligens och mångsidiga kunskaper.

Sedan Parvus hade lagt fram de ganska självklara förslagen att minoritetsgrupperna i Ryssland skulle stödjas och presskampanjer etc. startas gav han sig in på de praktiska detaljerna. Han förklarade att Petrograd måste göras till den revolutionära rörelsens centrum och den politiska propagandan måste framför allt inriktas på tre stora fabriker, Obuhov-, Putilovoch Balticverken. Kartor över gatorna i Petrograd måste tryckas och smugglas in i Ryssland tillsammans med vapen och ammunition så att arbetarna kunde besätta nyckelpunkterna i staden när ögonblicket var inne. En järnvägsstrejk måste organiseras för att skära av förbindelserna från Moskva och Petrograd till Warszawa, samtidigt som den sydvästra järnvägslinjen måste fungera normalt. Ledningen för upproret borde, sade Parvus, anförtros åt det socialdemokratiska partiet och åtgärder borde vidtas för att stödja det med tyska pengar. Han föreslog att en konferens skulle hållas i Schweiz eller i något annat land för att ena bolsjevikerna, mensjevikerna och alla de andra ryska landsflyktingarna som var fientliga mot tsaren. Vad det socialrevolutionära partiet i Ryssland beträffade skulle man kunna nå det med hjälp av ryska agenter, huvudsakligen skollärare ute på landsbygden. Parvus föreslog åtgärder för att framkalla myteri i Svartahavsflottan, sätta eld på oljekällorna i Baku och organisera strejker i gruvorna på Donetsplatån. Han rekommenderade också att en expedition skulle sändas för att befria Sibirien, så att de politiska fångarna där skulle kunna vända tillbaka.

Under tiden borde judarna i Förenta staterna hetsas upp mot Ryssland och i Finland skulle revolutionära stödjepunkter upprättas längs ryska gränsen. På så sätt skulle tsaren tvingas abdikera, varpå en provisorisk regering skulle upprättas, som skulle vara villig att sluta fred med centralmakterna.

Trots att Parvus var alldeles för optimistisk (han trodde att strejkerna kunde sättas igång inom tre månader), lyckades han således i det närmaste förutse hela den kommande utvecklingen, och det dröjde inte länge innan tyskarna förstod att de hade att göra med en verkligt användbar och energisk man. Parvus fick tyskt pass och tillstånd att resa omkring för att förverkliga planerna. En dag senare gavs order åt tyska finansdepartementet att betala ut två miljoner mark för propaganda i Ryssland.

Det står en glans av guld kring Parvus. Eftersom han själv var rik och fullkomligt utan skrupler hade han möjlighet att konfidentiellt begära summor som de andra revolutionärerna inte ens skulle ha vågat drömma om; och han gjorde ett starkt intryck på tyskarna. Hur som helst fick han personligen mot slutet av mars 1915 en miljon mark, som var exakt hälften av den tyska revolutionsbudgeten för Ryssland vid den tiden. Parvus gjorde av med pengarna på samma sätt som han skaffade dem — elegant, snabbt och med en min av yrkesmässig likgiltighet. Förmodligen kommer vi aldrig att få reda på exakt hur mycket som passerade genom hans händer, varifrån alla pengar kom, hur mycket som hamnade i hans egna fickor och hur mycket som gick till den revolutionära organisationen. Men det är känt att Parvus när han vid krigets slut tillfälligt slog sig ner i Schweiz, för skattemyndigheterna där deklarerade en personlig förmögenhet på trettio miljoner schweizerfrancs.



Habe am 29 Dezember 1915
eine Million Rubel in
russischen Banknoten zur
Förderung der revolutionären
Bewegung in Russland von
der deutschen Gesandtschaft
in Kopenhagen erhalten
Dr. Helfhand

”Härmed erkänner jag att jag av tyska legationen i Köpenhamn har mottagit en miljon rubel i ryska sedlar för att stimulera den revolutionära rörelsen i Ryssland.”

Detta kvitto undertecknades den 29 dec. 1915 av den ryske emigranten Helfhand, kallad Parvus. Dokumentet, som efter det andra världskrigets slut anträffades bland det tyska utrikesdepartementets arkiv, bevisar definitivt revolutionären Parvus länge anade ekonomiska beroende av den tyska regeringen.

Nu på våren 1915 hade emellertid Parvus just börjat den delen av verksamheten och han gick fram med största försiktighet. Först återvände han till Balkan för att avveckla sina affärer där. Sedan fortsatte han i maj till Schweiz och tog där in på det eleganta Hotel Baur au Lac i Zürich. Han hade redan en plan för sin verksamhet, och den godkändes av tyskarna. Den gick ut på att upprätta ett ”vetenskapligt institut” vars verksamhet utåt bestod i att översätta och ge ut nya upplagor av socialistisk litteratur. Dess verkliga eller snarare huvudsakliga syfte var att tjäna som central för den ryska revolutionen. Köpenhamn i det neutrala Danmark utsågs till säte för företaget, därför att landets regering var ivrig att inte på något sätt gå tyskarna emot

och den socialistiska rörelsen där var stark; dessutom var det ganska lätt att från Danmark ta sig till Ryssland. Brockdorf f-Rantzau, den tyske ministern där, hade också gripits av entusiasm för revolutionsplanen.

I Schweiz rekryterade Parvus sina medhjälpare ur kretsen av revolutionära ryska landsflyktingar och lovade dem hög lön och resan genom Tyskland till Danmark betald och underlättad på allt sätt. I juni 1915 började organisationen fungera.

Parvus var givetvis inte tyskarnas enda tillgång. Vid det här laget skedde arbetet längs en rad parallella linjer. En särskild byrå för den ryska revolutionen hade inrättats på Wilhelmstrasse, och den samarbetade intimt med både tyska överkommandot och utrikesdepartementet. Över hela Europa främjade de tyska ambassaderna omstörtande verksamhet, rekryterade agenter och sände rapporter om allt som hade med Ryssland att göra. Men ändå gick arbetet inte särskilt raskt framåt. Det visade sig att de ryska massorna inte alls var så mogna för en revolution som man hade trott. Kriget hade på ett oväntat sätt gjort dem till patrioter, och själva kampens hårdhet hade skapat starka antityska känslor. Bland folken i det ryska väldets västra del — polackerna, balterna och finnarna — hade de nationalistiska partierna inte visat sig särskilt ivriga att kasta sig in i förhastade revolutioner på Tysklands begäran. De förutsåg att Tyskland inte skulle vinna kriget, och om revolterna misslyckades skulle de kunna vänta sig fruktansvärda repressalier från ryssarna. De föredrog att avvakta.

Tyskarna gjorde också samma upptäckt som Karl Marx hade gjort långt tidigare: så fort man ger sig i lag med ryssarna ”slipper hela helvetet löst”. De landsflyktiga revolutionärerna var mycket svåra att handskas med. De var fullkomligt besatta av sina inbördesfejder; partierna splittrades gång på gång och de tvistande ledarna kände bara indignation och förakt för varann. Allt detta gjorde det oerhört svårt att få tag på pålitliga agenter. Många av de äldre revolutionärerna hade fullkomligt tappat sugen och inte hängt med i utvecklingen; de nya visste man för lite om och de begick ofta allvarliga misstag.

I september 1914 hade emellertid en man som hette Alexander Kesküla dykt upp i Schweiz, och det visade sig att han på alla sätt var lika användbar och välinformerad som Parvus. Kesküla var en socialistisk politiker vars stora mål här i livet var att göra sitt hemland, Estland, fritt från ryssarna. För den sakens skull var han villig att göra vad som helst. Han hatade Ryssland — det var därför som han blev tyskarna trogen och dessutom var hela hans läggning av det slaget att det tilltalade de högre ämbetsmännen i det tyska utrikesdepartementet — män som statssekreteraren von Jagow och Alfred Zimmermann, en understatssekreterare som var inkopplad på det revolutionära arbetet. Kesküla talade tyska flytande och var en intellektuell med både skarpsinne och erfarenhet. Tyske ministern i Bern, Romberg, blev så imponerad av Kesküla att han skickade honom till Sverige för att undersöka möjligheterna där. Från Sverige skrev Kesküla en del brev till Romberg som har bevarats. Han visar sig där inte särskilt optimistisk beträffande möjligheterna att åstadkomma revolution inom själva Ryssland utan ansåg att tyskarna gjorde klokast i att huvudsakligen stödja frihetsrörelserna inom befolkningsminoriteterna. Senare föreslog han en konferens mellan icke-ryska revolutionärer som skulle tillsätta ett centralt organ för det revolutionära arbetet i Polen och andra länder som stod under ryskt herravälde.

Ett av Keskülas brev från Stockholm är av särskilt stort intresse. Han rapporterade, fullkomligt riktigt, att en rad bolsjevikiska deputerade i duman hade häktats i Petrograd och fortsatte sedan: ”De hörde till den fraktion som leds av herr Lenin (Bern); men om man sköter saken skickligt skulle man kunna få ut mera av den än vad de berörda personerna själva kanske skulle önska.” Det kunde med andra ord ha sina fördelar att engagera Lenin och hans vänner i det tyska arbetet, också om det måste ske mot deras vilja. Detta brev, som är daterat

den 30 november 1914, är det första uttryckliga omnämmandet av Lenin i de tyska arkiven.¹ Kesküla blev väl omhändertagen i Berlin på vägen tillbaka till Schweiz.

Han träffade von Jagow och andra högre ämbetsmän inom utrikesdepartementet (en av dem, baron Rudolf von Nadolny, blev längre fram tysk ambassadör i Moskva) och han fick tillfälle att besöka ett läger för framstående — och lovande — ryska krigsfångar. Vid slutet av februari 1915 var Kesküla tillbaka i Schweiz, och det dröjde inte länge förrän han började det arbete som har gett hans insats ett speciellt intresse i den ryska revolutionens historia: han blev den kanal genom vilken tyskarna förhandlade med Lenin. Det första sammanträffande som vi känner till ägde rum i slutet av mars 1915.

Vid den tiden var Lenin oerhört fientligt inställd till de socialistiska partierna i Europa. I England, Frankrike, Österrike och Tyskland liksom i Ryssland hade de allihop slagit in på en patriotisk linje och givit stöd åt sina kapitalistiska regeringars krigsansträngningar. De gjorde det med fruktansvärda samvetsförebåelser. ”Jag vet att vi måste rösta ja”, sade den österrikiske socialistledaren Viktor Adler, ”men jag vet inte hur jag bar mig åt för att få det över läpparna.”

De tyska socialisternas resonemang gick i korta drag ut på att socialismen var starkare i Tyskland än i något annat land, och att ett tyskt nederlag skulle betyda slutet på den. Socialismens verkliga fiende var tsarismen. Därför var den enda riktiga vägen för dem att besegra Ryssland och upprätta en socialistisk republik där i stället för tsarväldet. När detta var gjort skulle de tyska socialisterna själva ha en mycket bättre utgångspunkt för sin egen revolution mot kejsaren; i själva verket kunde de kanske då bli så starka, att det inte längre var nödvändigt att gå så långt som till revolution i Tyskland.

Det argumentet, som var så bekvämt för de tyska socialisterna, tilltalade inte alls flertalet ryska socialister. De trodde att en tysk seger bara skulle betyda att tsarsystemet skulle fortsätta och att den tyska militarismen antagligen skulle leda till att socialismen krossades i hela Europa. De hävdade att Tyskland var en imperialistisk angripare och att Ryssland måste försvara sig. När Ryssland hade vunnit kriget skulle ögonblicket vara inne att sätta igång revolutionen mot tsaren.

Lenin bekämpade båda sätten att resonera. Han stämplade ”defensismen” — försvaret av det egna landet — som förräderi mot socialismen. Socialisterna i alla länder, sade han, måste resa sig mot sina krigshetsande kapitalistiska regeringar. Det imperialistiska kriget skulle kort sagt förvandlas till en rad inbördeskrig, och i det kaos som uppstod på det sättet skulle socialismen triumfera överallt.

Som handlingsprogram hade Lenins plan sina svagheter: Krig brukar inte sluta med att alla deltagande staterna bryter samman på en gång. Någon av sidorna måste segra, och som vi har anmärkt tidigare brukar revolutioner i regel inte inträffa i segerrika stater. Om de tyska socialisterna hade följt Lenins recept och startat en revolution i Tyskland, eller om de bara hade saboterat krigsansträngningarna är det möjligt att Tyskland hade brutit samman under krigets första två år; de tyska socialisterna var tillräckligt starka och väl organiserade för att kunna uppnå ett sådant resultat. Resultatet skulle i så fall ha blivit att ryska trupper hade ockuperat Berlin och att östra delen av Tyskland, för att inte tala om de slaviska delarna av Österrike-Ungern, hade kommit under ryskt herravälde. Under sådana omständigheter skulle det med all säkerhet aldrig ha blivit någon rysk revolution. Tsarregimen skulle ha fått en ny

¹ Ett annat omnämmande av en okänd men verkligt insatt person finns också i samlingarna från denna tid. Det står i en rapport om möjligheterna att åstadkomma strejker i Ryssland och det lyder: ”Ett försök bör göras att ta kontakt med representanter för bolsjevikerna, [exempelvis] Lenin, genom privatpersoner.” Den anonyme författaren föreslår att pengar ska ges till Lenin och att varje arbetare i Petrograd ska få löfte om 11/2 mark för varje dag han är i strejk.

frist, och om den överhuvudtaget störtades skulle den ha efterträtts av en regering som var starkt militaristisk och medelklassdominerad.

Både Marx och Engels hade sett mycket klart i den frågan. De tog alltid parti i de många krig som utkämpades under deras livstid på 1800-talet. De trodde inte att socialismen skulle slå ned som en blixtnedslåg utan att den måste kämpa sig fram gradvis från de mest utvecklade staterna till de mest underutvecklade. I praktiken betydde det att de stödde Tyskland, därför att socialismen där var starkast, och de önskade hela tiden att Ryssland skulle lida nederlag. Marx och Engels intog med andra ord samma ståndpunkt som de tyska socialisterna valde 1914, men de gjorde ett tillägg: det var möjligt, sade de, att den tyska regeringen kunde bli alldeles för stark och utgöra ett hot mot socialismen. I det fallet var det socialisternas plikt att vända sig mot den.

Alla de här motsägelsefulla åsikterna blev så småningom modifierade framför allt som resultat av det fruktansvärda mördandet 1914, 1915 och 1916. År 1916 hade i själva verket de flesta ryska socialisterna både hemma och utomlands bytt sida. En del av dem sade nu att tsaren var oförmögen att försvara Ryssland, medan andra fruktade att tsaren skulle sluta separatfred med Tyskland för att kunna inrikta allt det han hade kvar av kraft på att undertrycka den framväxande revolutionära rörelsen inom landet. Därför ville de inte längre uppskjuta revolutionen utan ville tvärtom att den skulle äga rum snarast men under oblidiga former, så att de själva kunde överta uppgiften att försvara Ryssland. Men det fanns också de som, när de märkte att krigströttheten började få ett ödesdigert grepp över de ryska massorna, ville ha fred så snart som möjligt. Det var huvudargumenten; också om det naturligtvis fanns många som resonerade på annat sätt, så kan man nog lugnt säga att många av de ryska socialisterna började år 1914 som "försvarspatrioter" för att år 1917 bli revolutionärer och defaitister.

Också Lenin ändrade ståndpunkt, och det gjorde han nästan i början av kriget. Först greps han av besvikelse och avsmak över det häftiga känsloutbrottet överallt och över hur socialisterna i det ena landet efter det andra — Tyskland, Frankrike, England och Ryssland — röstade för regeringarnas begäran om krigskrediter. Men snart slog han in på en ny linje. Han övergav inte helt och hållet sina tankar om världsrevolution men gick med på att Rysslands nederlag skulle vara "det minst onda" — mindre, alltså, än Tysklands nederlag.² Det var ett halvt medgivande om att han önskade en tysk seger, och det räckte för att agenten Kesküla skulle söka upp Lenin i Bern på våren 1915. Keskülas handskrivna anteckningar från sammanträffandet är oläsbara, men det verkar som om han fann Lenin ganska motsträvig. Förmodligen vägrade Lenin att ställa sin organisation till tyskarnas förfogande. Han tvekade överhuvudtaget att ge sig in på någonting som innebar ett klart ställningstagande utan nöjde sig med att upprepa sin nya uppfattning — först ryskt nederlag och sedan världsrevolution; i övrigt fick utvecklingen sköta sig själv vad honom anbelangade. Något slags överenskommelse slöts i alla fall mellan de båda männen, och det är nästan säkert att överenskommelsen också omfattade ekonomiskt stöd.

Dessförinnan hade bolsjevikerna i Schweiz fått ungefär 30 000 svenska kronor från Förbundet för Ukrainas frigörelse, och med hjälp av dessa pengar hade Lenin startat sin nya tidning *Social-Demokrat*. Från våren 1915 fram till sommaren 1916 — den period när han hade kontakt med Kesküla — var Lenin vid kassa igen. Vi vet att Kesküla fick en summa pengar

² Ordagrant uttryckte han saken så: "Det är omöjligt ur den internationella arbetarklassens synvinkel att säga vad som skulle vara det minst onda för socialismen, ett österrikisk-tyskt nederlag eller ett fransk-rysk--engelskt nederlag. Men för oss ryska socialdemokrater kan det inte råda någon tvekan om att för de arbetande klasserna och de trälade massorna i Ryssland det minst onda skulle vara att den tsaristiska monarkin led nederlag. Vi kan inte bortse från att utgången av de militära operationerna antingen underlättar eller försvårar vårt arbete på att befria Ryssland. Och vi säger: Ja, vi hoppas på Rysslands nederlag eftersom det kommer att underlätta den inre segern i Ryssland — slaveriets upphävande, befrielsen från tsarväldets fjättrar."

från tyskarna som motsvarade 250 000-300 000 svenska kronor, och det gjorde att han hade möjlighet att finansiera bolsjevikernas publikationer så länge de följde en antirysk, defaitistisk linje. Publikationerna trycktes till största delen på det tyska amiralitetets pressar. Det hela gick till på det sättet att tidningarna och broschyrerna först gavs ut i liten upplaga och på billigt papper i Schweiz. Sedan sändes nummer av dem till Tyskland, där de reproducerades på fotografiskt tunt papper av amiralitetet. Till slut skickades de till fronten eller smugglades på omvägar in i Ryssland.

Ett annat resultat av Keskülas kontakt med Lenin och andra bolsjeviker blev att han i maj 1915 kunde lägga fram en rapport om dem inför tyska utrikesdepartementet. Det är ett klokt och balanserat aktstycke. Han börjar med att påpeka att medan de förtryckta minoriteterna inom det ryska väldet mycket väl skulle kunna förmås att stödja Tyskland öppet kunde de ryska revolutionärerna bara göra det i hemlighet för att inte falla offer för det hat som alltid drabbar förrädare i krigstider. Vidare fanns en viktig tvistefråga mellan de båda grupperna: minoriteterna önskade decentralisering och styckning av Ryssland efter kriget, medan revolutionärerna å sin sida ville ha centralisering och så mycket makt som möjligt i sina egna händer.

Kesküla beskrev Lenin som en god organisatör och en hänsynslöst energisk människa, men han sade också att Lenin hade anhängare endast bland arbetarna i de ryska städerna, medan mensjevikerna hade en bredare bas. Eftersom en hel del av mensjevikernas ledare var judar fick de ganska mycket pengar från judiska källor. Haken när det gällde mensjevikerna var emellertid att de allihop med undantag för en liten ”internationalistisk grupp” bland de mindre betydande anhängarna var patrioter och följaktligen motståndare till en tysk seger.

Rapporten fortsatte med att säga att socialdemokraterna ur Tysklands synvinkel också hade en annan nackdel. Både bolsjevikerna och mensjevikerna trodde nu (år 1915) att ingenting kunde hindra revolutionen i Ryssland. Men de ville uppskjuta revolutionen till krigsslutet, så att de skulle kunna ta ledningen över ett enat land. De trodde nämligen att en förhastad revolution kunde leda till en sönderstyckning av Ryssland. Det förklarar Lenins passiva hållning: han ville inte att revolutionen skulle kunna ”utnyttjas” av tyskarna. Följaktligen kunde dessa inte hundraprocentigt lita vare sig på honom eller på de andra socialdemokraterna.

Keskülas rapport utmynnade i att Wilhelmstrasse råddes anta ett trepunktsprogram: öppet stöd till de nationella minoritetsgrupperna, ansträngningar att bygga upp en självständig revolutionär rörelse inom Ryssland (för att sätta press på de tvekande landsflyktingarna i Schweiz) och slutligen ett energiskt försök att få de landsflyktiga att ansluta sig till den tyska ståndpunkten.

Det finns många bevis i de tyska arkiven på att Kesküla fortsatte att träffa Lenin i Schweiz under sommaren 1915. Tydligt arbetade han framför allt på att förverkliga den sista av sina tre punkter. Vid slutet av september 1915 infann han sig på tyska legationen i Bern med ett mycket viktigt dokument, som omedelbart sändes till rikskanslern i Berlin. Det var ingenting mindre än Lenins förslag till en fredsuppgörelse med Tyskland ifall bolsjevikerna tog makten i Ryssland. Lenins sju villkor var följande:

- Republik utropas i Ryssland.
- De stora jordegendomarna i Ryssland förstatligas.
- Åttatimmarsdagen införs.
- Minoriteterna blir självstyrande.
- Inget krigsskadestånd betalas, inga landområden avträds till Tyskland [men Lenin hade ingenting att invända mot att en kedja av buffertstater upprättades mellan Tyskland och Ryssland].
- Ryska armén dras tillbaka från Turkiet.
- Ryssland sätter in ett angrepp mot Indien.

De båda sista punkterna är ganska märkliga. De avslöjar hur långt Lenin var beredd att gå vid det här laget för att få till stånd en fred med Tyskland. I själva verket innebar de att ett bolsjevikiskt Ryssland skulle vara villigt att ge Tyskland fria händer i Främre Orienten och bli Tysklands bundsförvant i ett angrepp mot det brittiska imperiet.

Om Lenin verkligen tänkte sig att uppfylla villkoren är en sak som vi aldrig kan få reda på; men hans villighet att förhandla med tyskarna är verkligen avslöjande. Och upptäckten av detta dokument kastar ett nytt ljus över det vapenstillstånd mellan Ryssland och Tyskland som 1918 slöts i Brest Litovsk.

Den andra viktiga händelsen som inträffade mot slutet av sommaren 1915 var den länge väntade internationella konferensen mellan vänstersocialister. Den hölls i Zimmerwald utanför Bern. Den bevistades av socialistiska extremister av många olika slag och tendenser och resulterade i ett manifest som blev ett slags motstöt till den patriotism som center- och högersocialisterna hade visat när det gällde att stödja krigsansträngningarna. Det uppmanade arbetarklassen överallt, både i krigförande och i neutrala stater, ”att ta sig samman och kämpa för freden” och för ”socialismens heliga mål”. Det talade om fred utan skadestånd eller landavträdelser och det krävde energiskt att ”förtryckta nationer” skulle befrias och självbestämmanderätten skulle göras till norm. Det föreslog emellertid inte något handlingsprogram.

Lenin hörde till dem som undertecknade aktstycket men han tyckte inte om det. Bara några veckor därefter sände han och en grupp av hans närmaste anhängare — Zinovjev, Radek, en schweizisk delegat som hette Fritz Platten m. fl. — ut en deklaration i vilken de förklarade att de inte var nöjda. De ansåg att manifestet var alldeles för blodfattigt: det motsatte sig inte ”opportunist” och det ”uttalade sig inte klart i frågan om hur man bör kämpa mot kriget”. De föreslog en rad åtgärder: vägran att rösta för krigskrediter, brännmärkning av kriget i både de vanliga tidningarna och den illegala pressen, gatudemonstrationer mot regeringarna, förbrödning i skyttegravarna, strejker inom näringslivet. Kort sagt: ”Inbördeskrig, inte inbördesfred — det är parollen.”

Ytligt sett var detta en betydlig reträtt från Lenins ”nya linje” som hade förklarat att ett snabbt ryskt nederlag var ”det minst onda”. Å andra sidan band han sig knappast oåterkalleligen vid ett visst handlingsprogram, eftersom han inte hade någon möjlighet att förverkliga sina ideer. I stället var deklarationen mycket viktig som bekräftelse på att han var en ren och omutlig socialist — en sak som han alltid var angelägen att understryka.

Det är omöjligt att uppfatta Lenin som någon verkligt drivande kraft under de första krigsåren. Han svänger, han tvekar, han tar ett kort steg framåt för att omedelbart dra sig tillbaka inom sitt skal igen; han visar sig misstänksam och tveksam så fort någon gör ett försök att närma sig honom. Vid början av kriget tog han emot pengar från Förbundet för Ukrainas frigörelse, men snart föredrog han att inte ha för mycket att göra med den organisationen. Det verkar som om han trodde att den skulle kunna hala över honom till mensjevikernas läger, och han avbröt förbindelsen med den. Parvus kom och hälsade på honom i Schweiz, och i honom vädrade Lenin omedelbart en rival i kampen om ledningen för socialdemokraterna. Parvus hade både pengar och energi och var fullt ut lika hänsynslös som Lenin själv. Det föreföll som om Parvus skulle kunna växa Lenin över huvudet och ta ledningen av partiorganisationen både i Västeuropa och i Petrograd. Till en början bröt Lenin i alla fall inte öppet med Parvus. Han lyssnade på hans planer och ordnade sedan en privat övervakning av Parvus verksamhet i Köpenhamn. En av de anhängare som Lenin hade största förtroendet för, den polske marxisten Ganetski, sändes till Danmark med instruktioner att sluta sig till Parvus vetenskapliga institut och sända rapporter om dess verksamhet. Först vid slutet av 1915 gick Lenin öppet till angrepp mot sin medtävlare.

Detta var typiskt för revolutionärerna. Tysklands styresmän hade lagt märke till hur deras

egna socialister började bli mera tveksamt inställda till kriget; socialisterna började till och med tala om att eftersom Rysslands nederlag nu var säkert var tiden inne att börja sabotera den tyska krigsansträngningen efter de linjer som hade uppskisserats på Zimmerwald-konferensen. Parvus, den ryske revolutionären som för tillfället var mera tysk än tyskarna själva, erbjöd sig att göra något åt den saken. Han skrev en artikel i sin tidskrift *Die Glocke*, där han sade att den tyska generalstaben nu var de revolutionära gruppernas starkaste bundsförvant, eftersom bara den kunde störta tsaren. Lenin angrep en sådan uppfattning i *Social-Demokrat* den 20 november 1915, men han var ännu ganska försiktig i sitt ordval, tydligen därför att han ännu inte ville bryta kontakten med Parvus.

Det var samma sak med hans relationer med Kesküla. Först hade Lenin misstänkt, att Kesküla var en *agent provocateur*, men sedan accepterade han honom som en mellanhand mellan sig och tyskarna, tog pengar av honom och gav honom sin fredsplan. På sommaren 1916 bröts emellertid förbindelsen.

Den som står utanför är alltid ensam och ineffektiv, och kriget hade gjort Lenin till en utomstående på tre sätt, han hade inte något fosterland, ingen fosterlandskärlek och alltjämt inte någon större skara anhängare. På sommaren 1916 irrar han planlöst omkring. Han blandar sig i den lilla schweiziska socialiströrelsens obetydliga angelägenheter, han skriver en bok om imperialismen, och det som händer i kriget tycks inte intressera honom över hövan. Från 1 juli till mitten av september beger han sig med Krupskaja på semester i de små bergsbyarna och när de kommer tillbaka till Zürich har de mycket ont om pengar.

”Iljitj sökte överallt”, berättar Krupskaja, ”efter någon möjlighet att förtjäna pengar. Han skrev brev om den saken till Granat, till Gorkij, till släktingar och en gång kom han till och med på den fantastiska tanken att ge ut en pedagogisk uppslagsbok.” Slutligen fick hon själv arbete på en flyktingbyrå och det gav lite pengar.

Under tiden var Parvus febrilt verksam i Köpenhamn. Hans forskningsinstitut hade börjat med åtta anställda som arbetade i Danmark och tio agenter som reste omkring i Ryssland, men nu hade det utvidgats till alla slag av omstörtande verksamhet. Ett vapenförråd lades upp i Danmark och en regelbunden kurirrukt inrättades för att smuggla in vapen i Ryssland. *Die Glocke* kom ut två gånger i veckan och följdes av andra publikationer. Ett nät av spioner hade upprättats, och genom det kom en ständig ström av upplysningar från Ryssland. Allt det här krävde pengar, och Parvus meddelade Berlin genom förmedling av Brockdorff-Ranzau, tyske ministern i Köpenhamn, att det enligt hans beräkningar skulle kosta tjugo miljoner rubel att på allvar få i gång en revolution i Ryssland. Tyskarna var beredda att stå för åtminstone en del av summan; det finns papper på att en miljon rubel överlämnades till Parvus mot slutet av december 1915 utöver de andra stora summorna som han hade fått tidigare. Men svårigheten var att få tag i tillräckligt med pengar i ryska sedlar och att finna ett säkert sätt för pengarnas överförande till de revolutionära grupperna i Ryssland.

Parvus visade prov på sitt vanliga födgeni när det gällde att lösa problemet: han började göra affärer med Ryssland. Under hela den här tiden var den rysk-finska gränsen mycket svagt bevakad, och de ryska restriktionerna för handeln med utlandet hade många smyghål. I december 1915 och januari 1916 strök det ryska handels- och industridepartementet en lång rad av varor från listan över sådant som inte fick utväxlas med fientliga länder och framför allt tilläts import till Ryssland av många tyska metaller, bland annat koppar, järn, stål, aluminium, nickel, tenn och bly. Parvus slog sig på den sortens affärer i stor skala och han lyckades också vidga listan till att omfatta elektriska maskiner och läkemedel, exempelvis salvarsan, som under falska etiketter eller på annat sätt skeppades till Petrograd. Åtminstone en del av de rubler som han fick in på det sättet fick stanna i Ryssland och delades ut till de revolutionära cellerna av hans agenter inom landet.

Samtidigt ägde en präktig affärstransaktion rum i Danmark. I början av kriget fick Danmark

större delen av sitt kol från Storbritannien, men när ubåtskriget satte fart steg priserna och Parvus fick möjlighet att underbjuda brittena med tyskt kol. Han ökade sina inkomster genom att inte släppa ut kolet på marknaden, förrän krisläget hade pressat upp priserna ordentligt, och sedan hade han bara att inkassera vinsten.

I alla de här affärerna var Brockdorff-Rantzau till god hjälp. Han tyckte om Parvus och beundrade hans intelligens, och han rådde Berlin att lita på och använda sig av Parvus så länge det var möjligt att kontrollera honom. Tyskarna var ganska tveksamma — det fanns en grupp på Wilhelmstrasse som omfattade statssekreteraren von Jagow och som hade sina tvivel på Parvus — men Brockdorff-Rantzau envisades. Hans brevväxling med tyska utrikesdepartementet visar att han och Parvus ofta träffade varann under den här perioden.

Samtidigt höll Parvus också på att förverkliga de andra punkterna i sin stora revolutionsplan. Hans ide att skicka en expedition till Sibirien var naturligtvis alldeles för fantastisk, men han tog kontakt med det social-revolutionära partiet, som stod ännu närmare bönderna än något av de andra partierna och som hade inflytande i provinser i det inre av Ryssland. Tjernov och Bobrov, de båda ledarna för socialrevolutionärernas vänsterflygel, hade flytt till utlandet, och det var antagligen med deras hjälp som agenter skickades med pengar till det centrala Ryssland. Tyskarna hade således nått ett gott stycke, och stora mängder tyska pengar strömmade in i Ryssland.

Förberedelserna till revolution i minoritetsområdena gick också framåt. En rysk nationalitetsförening bildades i Lausanne i Schweiz, och eftersom det tyska ursprunget till organisationen omsorgsfullt doldes fick den stöd av människor i de neutrala stater som uppfattade Ryssland som identiskt med tsarens tyranni, förtryck av småstater och förföljelser mot judarna. I februari 1915 höll det amerikanska utskottet för hjälp åt judarna ett massmöte i New York för att samla ihop pengar åt judiska flyktingar; vid detta och andra möten under de första krigsåren fick man in så mycket som sex och en halv miljon dollar. Omkring en tredjedel av den summan gick till ryssar. Det judiska utskottet i Amerika var givetvis ingen tysk täckorganisation — det arbetade helt och hållet för välgörande syften — men alldeles säkert vandrade en del av pengarna över till de ryska revolutionärerna.

I november 1916 gjorde tyskarna ett klumpigt försök att få polackerna att revoltera mot Ryssland genom att proklamera upprättandet av ett självständigt konungarike Polen. Det lockade inte fram någon som helst entusiasm bland polackerna. När storfurst Nikolajs trupper hade dragit sig tillbaka befann sig ryska Polen under tysk ockupation, och polackerna insåg kanske tydligare än några andra vilken fara som den tyska militarismen utgjorde. Dessutom stod det vid det här laget klart att Ryssland verkligen snabbt närmade sig en kris.

Under senare delen av år 1916 fick tyskarna en ständig ström av upplysningar från Ryssland, och några verkade uppmuntrande. De visste om strejkerna i Petrograd, den ökade fientligheten mot tsaren i duman och den spända stämningen i ryska armén. Parvus agenter rapporterade sådana saker förbluffande snabbt och exakt, och Parvus själv hyste stora förhoppningar om att en verklig explosion skulle inträffa den 22 januari 1917, den blodiga söndagens tolvårsdag.

I nyheterna fanns dock en sak som gjorde tyskarna betänksamma: en del agenter rapporterade till Berlin att om en revolution ägde rum i Ryssland skulle inte de ryska socialisterna utan de liberala partierna bilda regering — och liberalerna var fast beslutna att fortsätta kriget. Det bekräftades av Kesküla, som hade ett samtal med Miljukov i Stockholm i september. Han rapporterade att kadettledaren var emot tsaren men i vad det gällde kriget och Rysslands försvar till och med var ännu mera patriotisk än tsaren själv.

Tyskarna satt i en besvärlig knipa. I mer än två år hade de hjälpt fram detta monstrum, den planerade ryska revolutionen, och gett ut miljoner mark på den, och nu var de inte längre säkra på om de verkligen önskade att den skulle äga rum. Om den inte resulterade i att

Ryssland lämnade kriget eller ens att landet blev mycket försvagat, var det givetvis mycket bättre att undersöka möjligheterna att omedelbart sluta en separatfred med tsaren. Kunde man inte bedriva utpressning mot honom för att få honom medgörlig? Tyskarna borde inte ställa några oresonliga krav och borde garantera tsaren fria händer att slå ner oron inom landet, så snart vapenstilleståndet var undertecknat. Med ett enda schackdrag skulle tyskarna kanske då uppnå allt det som förberedelserna för en revolution inte hade givit dem.

Tanken var inte omöjlig. I Petrograd fanns en tyskvänlig grupp. Protopopov hade som sagt gjort en trevare hos tyskarna, när han 1916 tog vägen över Stockholm, och nu fungerade Protopopov som tsaritsans rådgivare. Han stöddes av Stürmer och andra i tsarens hov som var kända för att tycka illa om britterna. Också Rasputin uppfattades som motståndare till kriget. Följaktligen kunde man vara ganska säker på att tsaren själv inte skulle vara omöjlig, om saken sköttes på rätt sätt.

Den uppfattningen började slå rot vid Wilhelmstrasse på sommaren 1916; det tyska utrikesdepartementets arkiv avslöjar hur den växte sig allt starkare vecka för vecka. Kontakten med Lenin avbröts. Kesküla blev föremål för mindre uppmärksamhet och det beslöts att tyska pressen skulle få order att inte skriva någonting om gruppen omkring Protopopov och Stürmer. Överhuvudtaget bromsades revolutionsplanerna upp — eller låt oss säga att de ryska revolutionärerna fick fortsätta för egen maskin, medan Berlin på högsta och hemligaste nivå började planera förhandlingar med tsaren.

Någon gång på sommaren 1916 instruerade tyske kejsaren Bethmann-Hollweg att göra ett försök att ta kontakt med tsaren genom icke-officiella mellanhänder och judar. Nästa viktiga papper i den frågan i de tyska arkiven är daterat den 3 oktober. Den dagen upplyste Bethmann-Hollweg kejsaren om att han hade antagit den svenske utrikesministern Wallenbergs erbjudande att försöka förmå Ryssland till separatfred och att Wallenberg skulle sköta förhandlingarna genom Sveriges minister i Petrograd general Bränd-ström och andra kanaler. Samtidigt togs andra inofficiella kontakter under medverkan av tidningsmän, bankirer, affärsmän, politiker och medlemmar av den internationella aristokratin. En verklig fredsplan började ta form.

Tyskarnas politiska strategi var alltså vid slutet av 1916 följande. En grupp vid Wilhelmstrasse börjar allt mera bestämt hävda att revolutionsplanen har prövats och fallit till marken och att den bör bytas ut mot försök att ta direkt kontakt med tsaren. Den andra gruppen håller alltså fast vid den ursprungliga tanken att revolutionsplanen bör gå i första hand, eftersom tsarens detronisering måste leda till ett sådant kaos att Ryssland inte längre är i stånd att fortsätta kriget. Men ingen av dessa meningsriktningar kan skaffa något verkligt solitt stöd för sin uppfattning. Det finns ingen egentlig tilltro till att det kommer att gå att få kontakt med tsaren, men det finns heller inte något bevis för att män som Parvus och Lenin verkligen tar makten, så snart revolutionen är genomförd, och sluter separatfred. I denna värld av korrupktion och dubbelspel har man inte förtroende för någon.

Det var i ett sådant förvirrat läge som Berlin under de första dagarna av 1917 mottog underrättelsen om mordet på Rasputin. Tyska intrig-spinnare och ryska revolutionärer satte sig ner, alla lika okunniga om det egentliga läget, och väntade för att se vad som nu skulle hända.

9. Marsrevolutionen

Mordet på Rasputin gjorde djupt intryck i hela Ryssland, och ändå blev resultatet inte särskilt anmärkningsvärt. Tsaritsan bröt inte samman. I stället gick hon dag efter dag som i trans, besatt av en mystisk tro. Hon bad i timtal vid *staretsens* grav, och hennes beslutsamhet att krossa fienderna var lika stark som någonsin. Mördarna ställdes inte inför domstol; de stod tsarens familj alldeles för nära för att något sådant skulle gå för sig. Alla människor uppfattade dem som hjältar och till och med som helgon, och folk brände ljus för dem i kyrkorna. Till slut förvisades de: Jusupov till sitt gods i södra Ryssland, storfurst Dmitrij till Kasvin i Persien och Pervisjkevitj till fronten. Därefter hör man inte mycket talas om dem.

Inga demonstrationer ägde rum, och regeringen föll inte. *Staretsen*, mannen utan tro och utan några stora skaror av anhängare, försvann från den politiska scenen på samma sätt som han hade dykt upp — som ett slags joker, ett kort som egentligen inte hörde till leken. Han blev ett glänsande exempel på sanningen att det onda som människor gör lever kvar efter deras död. Han hade underminerat det politiska livet i Petrograd och överallt rubbat folks lojalitet, och när man efter några dagar märkte att det inte skulle bli någon förändring, att Nikolaus och Alix tänkte fortsätta precis på samma sätt som tidigare, började en mycket stark modfälld stämning att sprida sig. Få var de som nu såg någon chans att vinna kriget eller att bringa tsaren till förnuft igen. Det sades allmänt i Petrograd att revolutionen nu var oundviklig och att den skulle följas av svält, kaos och Rysslands undergång. Ryssarna gav efter för de pessimistiska fantasierna på ett sätt som bara människor med självmordsidéer har någon möjlighet att förstå. Förtvivlan blev till en dygd. Ryssarna kände att nederlag och tragedi var det ofrånkomliga priset för deras egen skuld, och det som de nu såg fram emot var den yttersta gottgörelsen: Rysslands eget självmord. Men eftersom man inte i all evighet kan vältra sig i självmeddlande, ersattes — tacktes är kanske ett bättre ord — de känslorna av en mera normal känsla av depression, av vrede mot tsaren. I januari 1917 var så många komplotter igång mot Nikolaus II och hans gemål att det är omöjligt att hålla reda på dem allihop. Tsaritsan skulle fängslas nästa gång hon besökte högkvarteret. Tsaren skulle överfallas när han satt på tåget. Hela tsarfamiljen skulle rövas bort. Det här var inga påhitt av terrorister eller av Lenins bolsjeviker utan tankar som diskuterades av de mest ansvars-kännande männen i duman och till och med inom det monarkistiska partiet. I de mest blåblodiga salongerna i Petrograd och i närvaro av tsarens egna släktingar utbragtes upproriska skålar och diskuterades öppet hur tsaren skulle kunna förmås att abdikera.

Men det var prat utan handling. Det verkade som om just det hopplösa i läget förlamade folks energi. Liksom för att göra det hela ännu värre drog en fruktansvärd köldvåg över landet. I januari 1917 sjönk temperaturen till mer än fyrtio grader under noll och järnvägsnätet, som var så oerhört viktigt för transporten av livsmedel till städerna och av vapen till armén, frös sönder. Behovet av mat, värme och fred ansatte det stora flertalet ryssar, och man behövde bara ställa sig i en brödkö för att inse att den ryske arbetaren trots sin foglighet och sin välkända förmåga att uthärda fruktansvärda svårigheter nu höll på att få ett av sina återkommande raseriutbrott då han inte kan tänka på något annat än att krossa och bränna och förstöra. Det var den faran — och inte hotet från tyskarna — som de ”officiella” kretsarna allvarligt fruktade och som de förtvivlat sökte få tsaren att inse.

Men Nikolaus var vid det här laget svårare att tala med än någonsin. Det ser ut som om Rasputins död hade försänkt honom i ett slags fatalistisk och trumpen dvala. Han stängde in sig på Tsarskoje Selo tillsammans med sin familj, som om han var belägrad av fiender, och det fanns inte mycket charm och vänlighet kvar hos honom. När någon försökte resonera med honom blev han bara ännu mera fientlig och misstänksam. Vid det här laget hade självhärskaren fått en stark prägel av profeten Job. När storfurstarna, hans egna farbröder och bröder, skrev till honom och varnade honom i allvarliga ordalag, att revolutionen inte skulle

kunna hindras, om han inte gav landet en regering som hade folkets stöd, kunde han svara i stil med: ”Jag tillåter ingen att tala om för mig vad jag ska göra.” Han upprepade hårdnackat sin åsikt, att det var hans plikt att ända till slutet upprätthålla enväldet. Den 12 januari begav sig brittiske ambassadören Buchanan till Nikolaus för att tala om den oro som Storbritannien och Frankrike hyste inför läget. Tsaren mottog ambassadören stående och fällde vid det tillfället det ryktbara yttrandet: ”Menar ni att jag bör vinna tillbaka mitt folks förtroende, herr ambassadör, eller att det bör vinna tillbaka *mitt* förtroende?”

Andra som träffade Nikolaus vid den här tiden berättar att de togs emot i ett rum som avskärmades på ena sidan av ett förhänge och att de hade en obehaglig känsla av att tsaritsan satt bakom förhänget och hörde vartenda ord som yttrades.

I början av januari lyckades Trepov få tsaren att godkänna sin avskedsansökan som ministerpresident. En karriärämbetsman, furst Nikolaj Golitsyn, intog hans plats. Det verkar inte som om det överhuvudtaget fanns någon anledning till att utse honom bortsett från att fursten var sjuk, svag och mycket ålderstigen och följaktligen lätt att handskas med. Han blev fullkomligt skräckslagen när han mottog sin utnämning men visste inte hur han skulle kunna säga nej, och hur som helst var Rysslands verkliga ministerpresident vid det här laget Protopopov. Hatet och raseriet mot Protopopov i duman var så starkt att han överröstades av ilska rop, så snart han visade sig där, men han hade andra möjligheter att göra sig gällande: det påstods att han varenda natt hade seanser vid vilka Rasputin uppenbarade sig för honom, och resultatet av de mystiska samtalen vidarebefordrade han på mornarna per telefon till tsaritsan.

Mot slutet av januari 1917 anlände en viktig delegation från de allierade till Petrograd. Den leddes av lord Milner från England, Doumergue från Frankrike och Scialoja från Italien och hade till uppgift att samordna de allierades planer till gagn för den ryska fronten. En glänsande rad av banketter och tillställningar hölls, men ingenting uträttades, ingenting annat än att det ännu klarare märktes att Ryssland var på väg in i en kris och att det inte tycktes finnas någon enda människa som var kapabel att hindra den eller ens att förstå sig på den. Vid fronten var de högre generalerna, Alexejev, Brusilov och Russkij, minst lika pessimistiska som politikerna; också de höll i hemlighet på att diskutera hur man skulle bära sig åt för att bli av med tsaren. Brusilov lär till och med ha sagt: ”Om jag måste välja mellan tsaren och Ryssland så ställer jag mig på Rysslands sida.”

Under januari började åtminstone tre olika revoltcentra mot tsaren att växa sig starka i Petrograd. Ädlingarnas förbund var en organisation av adelsmän som höll på att förbereda en palatsrevolution. De extrema vänsterpartierna, framför allt socialdemokraterna, fortsatte att likt termiter äta sig fram under ytan och vann terräng i fabriker och inom krigsmakten. Och slutligen fanns duman. I alla de tre grupperna slingrade sig ochranan fram som en parasit som trivs allra bäst där den kan skapa förruttnelse och förfall.

Både i duman och det socialdemokratiska partiet visade de tvistande fraktionerna under krigets tryck tendenser att sluta sig samman, och dessa tendenser blev ännu starkare efter Rasputins död. I duman hade alla liberala eller vänstersympatiserande deputerade utom socialisterna bildat ett enda parti med namnet ”Framstegsvänliga blocket”. Det samlade tvåhundrafyrtio av de fyrahundratvå deputeraderna, och dess främsta män var dumans talman Rodzianko, kadetternas ledare Miljukov, Gutjkov, en monarkist som hade drabbat samman med tsaren i fråga om Rasputin¹, och furst Lvov som visserligen inte var medlem av duman men som betraktades med högaktning för sin insats som ordförande i Moskvas zemstvoråd.

¹ Gutjkov hade tidigare varit talman i duman. Han var en förmögen industriman men samtidigt en ganska fantastisk gestalt, ett slags rysk d'Annunzio. Han hade rest längs den stora kinesiska muren, han hade kämpat mot briter i boerkriget i Sydafrika och tillsammans med grekiska guerrillatrupper i Makedonien och han hade varit inblandad i en massa dueller. Vid början av 1917 var han en av ledarna i sammansvärjningen för att åstadkomma en palatsrevolution.

Alexandr Kerenskij förde sina skärmytslingar i utkanten av gruppen.

En parallell utgjorde det organ med namnet mesjrajonka som hade bildats inom det socialdemokratiska partiet med uppgift att ena mensjeviker och bolsjeviker. Medlemmarna var huvudsakligen intellektuella — Trotskij skulle så småningom bli en av ledarna — men vid det här laget blev de allt aktivare och fick ett allt större inflytande. Maxim Gorkij var egentligen aldrig någon ledare för mesjrajonka, men han har ändå bättre än någon annan gett uttryck för dess känslor och målsättningar.

Mot slutet av januari arbetade både det framstegsvänliga blocket och mesjrajonka, men på olika sätt, på att tvinga fram ett regeringsskifte. Den 8 februari inträffade en sak som berörde båda grupperna: åtta representanter för arbetarna i krigsindustrikommittén² häktades därför att de hade gett uttryck åt pacifistiska åsikter. Framstegsvänliga blocket var absolut inte pacifistiskt, men det reagerade lika starkt mot godtyckliga regeringsingripanden som mesjrajonka och socialdemokraterna gjorde, och alla förenades av sin gemensamma avsky för Protopopov och sin önskan att avsätta tsaren.

Den 27 februari skulle duman samlas, och på alla kanter gjorde man upp planer på att hugfästa dagen genom att störta regeringen. Flygblad började dyka upp i industridistriktet med uppmaningar till arbetarna att göra revolt mot regeringen. Trots att bolsjevikerna och mensjeviker gjorde sitt bästa för att sabotera varandras planer ägde verkligen en demonstration rum. Inför duman höll Kerenskij ett våldsamt tal i vilket han förklarade att Ryssland var utmattat och att ögonblicket var inne att ”likvidera” kriget.

Därefter närmade sig de socialistiska partierna inom och utanför duman varann ännu mer. Med Gorkij som ordförande hölls ett samlingsmöte med vänsterdeputerade, bolsjeviker, mensjeviker, mesjrajonka och socialrevolutionärer. Ett organ inrättades för att samordna verksamheten.

Men trots allt kunde man ännu inte tala om en revolution. Den låg i luften, men ännu tycktes ingen människa kunna ge den en konkret form.

Revolutionen hängde över Petrograd som ett hotande åskmoln, men än slog blixten inte ner, och än hade ingen inom partierna och grupperna kraft att mana fram den.

Samma dag som duman började sin session skrev Rodzianko ett enträget vädjande brev till tsaren där han sade att revolutionen var omedelbart förestående. Något svar kom inte. Efter två deprimerande månader på Tsarskoje Selo beredde sig tsaren att fara tillbaka till sitt högkvarter i Mogiljov, som låg sjuhundrafemtio kilometer söder om Petrograd. Han längtade efter lugnet och friden där. ”Jag ska börja spela domino igen på min lediga tid”, sade han.

Man kan våga ett dussin gissningar när det gäller tsarens beteende de här dagarna. Hade han fått upplysningar om den tyska fredsplanen och tänkte han ta den under övervägande? Hade Protopopov och ochranan talat om för honom att de tänkte provocera en revolt i Petrograd, så att de skulle kunna krossa de revolutionära partierna där en gång för alla? Varskoddes han om att Gutjkov och hans vänner skulle försöka sig på en statskupp och kanske till och med ett attentat mot hans och tsaritsans liv?

Det går inte att med bevis styrka någon av dessa gissningar. Det enda man kan konstatera är att tsaren för från Petrograd i ett kritiskt ögonblick utan att veta om att det verkligen var frågan om en kris; det är kanske bättre att säga att han inte ville veta om det. Varningar om att stormen skulle bryta ut hade inte sagnats. Den 1 mars 1917 infördes brödransonering och folket stormade bagerierna. Därefter följde strejker i metallverken och kvinnorna

² Krigsindustrikommittén var ett organ med representanter för alla grupper alltså även arbetarna. Den hade inrättats av regeringen och fått som uppgift att öka och övervaka krigsproduktionen. Den var en av de få kuggjuln i regeringsmaskinen som arbetade effektivt.

demonstrerade. Men liknande saker hade hänt tidigare, och det fanns inget tecken till en mera allmän oro i Petrograd, inga verkligt allvarliga störningar i stadens dagliga liv. Den första veckan av mars flöt förbi, den var full av oro men ingenting hände. Verkligt effektiva försiktighetsåtgärder vidtogs inte heller utom att en liten avdelning sjömän sändes till huvudstaden och att disciplinen skärptes inom polisen.

Hur som helst såg Nikolaus II ingen anledning till att ytterligare förhala sin avresa. Han reste den 8 mars. Samma dag började ryska revolutionen.

När man ser tillbaka på händelserna i mars 1917, läser redogörelserna som har skrivits av folk som var på platsen och ser på de gamla fotografierna, slås man av hur föga dramatiskt, hur alldagligt det hela var. Man tycker att händelsen borde ha kommit som ett blixtnedslag, som en fruktansvärt spännande akt i det drama som tillkännager att en ny tidsålder har brutit in — men så var det inte alls.

Revolutionen smög sig faktiskt över Petrograd, och de första dagarna hade folk svårt att tro på det som hände framför ögonen på dem. Först trodde de att kulsprutesalvorna måste komma från soldater som övade i kasernerna, att ungdomarna som körde förbi på lastbilar och tjöt för full hals helt enkelt hade förlorat vettet och att de plötsliga perioderna av lugn — trafiken låg nere — inte var någonting ovanligt. Människorna fortsatte att leva sitt vanliga liv, och vardagliga detaljer blandades på ett groteskt sätt med striderna. En vagn med mjölkflaskor rullade nerför Nevskij prospekt just när polisen skulle börja öppna eld, och när skottlossningen väl började så kunde man se klungor med skrivmaskinflickor som tittade ut genom fönstren ovanför som om det bara var frågan om en parad eller någon annan form av ceremoni för att hälsa någon celeber besökare välkommen. Snart förstod naturligtvis alla hur allvarlig situationen var, men det satte ändå inte fullständigt stopp för det normala livet i staden. Umgängeslivet i palatsen längs Neva fortsatte exempelvis nästan som tidigare. Vi har Paléologues vittnesmål om att hans middagsgäster på franska ambassaden så sent som den 8 mars fortfor att diskutera vilken av Marinskijteaterns tre ledande primadonnor — Pavlova, Karsavina och Ksjesinskaja — som var den bästa. Den 9 mars rapporterade brittiske ambassadören Buchanan till London: ”En del oroligheter har ägt rum i dag men ingenting speciellt allvarligt.”

Det var också en annan sak som gjorde att marsdagarna i Petrograd verkade så onaturliga och överkliga: det var svårt att veta vilka som hade satt igång upproret eller vilka krafter som stod bakom. Även om de revolutionära ledarna höll i trådarna bakom scenen aktade de sig visligen för att dyka upp på gatorna. Där agerade löst folk, och marsupproret hade i verkligheten — lika lite som så många andra mera begränsade revolter tidigare — direkt framkallats av de revolutionära ledarna och allra minst av Lenin och de landsflyktiga bolsjevikerna. Det började som folkets egen aktion. Man kan inte kalla det för spontant. I veckor och månader, till och med i år hade ett utbrott väntats, och många olika revolutionära grupper var beredda att utnyttja det, så fort det kom. Till sist kokade helt enkelt folkets missnöje över. Arbetarna hade fått nog av kriget. De hade inget bröd, de frös och de var rasande på ämbetsmännen som de trodde var ansvariga för att livet var så hårt.

Under de första dagarna visste demonstranterna inte riktigt vart de var på väg eller vad de egentligen skulle göra. De ville helt enkelt protestera.

Men så småningom, när allt större mängder människor samlades på gatorna, började deras stora antal att ge dem självförtroende. De var inte bara några få oroliga själar utan ett hav av kamrater, som alla ville kämpa. Därför tog de emot de ledare som slöt sig till dem medan de tågade framåt, och eftersom de inte hittade några personliga fiender gick de till storms mot symboler. Den uniformerade polisen var en symbol. Det var också den rike mannen i sin vagn. Det var också Vinterpalatset, justitiepalatset, polisstationerna, fängelserna, Peter-Paulsfästningen, arsenalen. Allt detta var symboler för den murkna och förhatade överheten och därför angrep demonstranterna dem.

Många arbetare tvekade. De var förmodligen innerst inne ganska glada över att något slags demonstration mot regeringen äntligen kom till stånd, men de var inga verkliga revolutionärer, och under ytan var de rädda. De hoppades att andra skulle göra revolutionen för deras räkning och lade ner sina största ansträngningar på att komma undan helskinnade

Soldaternas hållning betydde mest. Vi har sett att en hel rad av myterier tidigare hade brutit ut inom krigsmakten, och vid en del tillfällen hade de gått hand i hand med civila strejker och demonstrationer. Men soldater och arbetare hade aldrig slutit sig verkligt samman i en förenad protest mot myndigheterna, och till slut visade sig alltid militära avdelningar i stil med kosackerna och tsargardet villiga att ge eld på folkmassorna. Men nu i mars 1917 var allting annorlunda.

Petrogradgarnisonen räknade vid den tiden något över 160 000 man, vartill kom 3 500 poliser. De var beväpnade med gevär, kulsprutor, pansarvagnar och till och med artilleri. Det kunde tyckas att den styrkan mer än väl skulle kunna hålla ordning på en stad med inte mycket mer än två miljoner invånare, och det skulle den väl också ha kunnat under förutsättning att soldaterna var lojala. Men många av männen var reservister arbetare mellan trettio och femtio år som hade rekryterats just från de industriområden där oroligheterna var som starkast. Socialistiska agitatorer hade länge i lugn och ro kunnat arbeta bland dem. Dessutom fanns det en hel del icke-ryssar — estländare etcetera — och även de hade under det deprimerande kriget fallit offer för revolutionär propaganda. Vad beträffar kosackerna, som i alla tider har utgjort tsarens bålverk mot revolter, var de för det mesta unga och oerfarna män från landsbygden som inte hade fått någon träning i gatustrider.

Därför skönjdes från början en tydlig sympati mellan garnisonen i Petrograd och de strejkande fabriksarbetarna. En hel del av soldaterna tvekade och ryggade tillbaka, men revolten var inte många dagar gammal när huvuddelen av soldaterna definitivt gick över på arbetarnas sida. Sedan fick man — för att låna ett uttryck från kärnfysikens område — en kritisk massa, ett sprängämne som var tillräckligt starkt för att sopa bort dynastin Romanov. Det var i själva verket soldaterna som genomförde revolutionen.

Revolutionen fick sin verkliga betydelse när politikerna till slut trädde fram och under kamp med varann försökte att ta ledningen över det nya läge som arbetarna och soldaterna och ”det mörka folket” slumpvis hade skapat. Denna politiska kamp var på ett helt annat sätt än gatustriderna revolutionens verkliga drama. Proletariatet utlöste kanske revolutionen, men det var andra som gjorde att den blev effektiv och som utnyttjade den för sina egna syften.

Den 3 mars gick en avdelning inom Putilovverken i Moskva-Narvadiet i strejk som protest mot att en del av arbetarna hade avskedats. Ett strejkmöte ägde rum och en delegation skickades till ledningen för att framföra kravet på att de avskedade männen skulle få tillbaka sitt arbete. Ledningen vägrade. Dittills hade konflikten bara berört själva företaget och inte varit av särskilt allvarlig natur. Men nu förändrades atmosfären. Arbetarna började erinra sig andra saker som de hade att klaga på, och sårad stolthet spelade också in. De kom tillbaka till ledningen med krav på löneökningar, och när de fick nej drogs andra avdelningar av företaget in i konflikten. Arbetarna satte igång en ”italiensk strejk”, en sittstrejk. Ledningen svarade med en lockout som berörde alla de anställda i företaget, sammanlagt omkring trettiotusen man. Arbetardeputationer begav sig genast till andra fabriker på Viborgsidan och bad om stöd från dem.

Nu inträffade något nytt och ovanligt. Den 8 mars hade utsetts till ”kvinnornas dag”. Det innebar i stort sett att de arbetande kvinnorna i huvudstaden skulle demonstrera för att få bättre arbetsvillkor, och planerna på demonstrationerna hade länge legat och mognat. Redan före kriget hade socialister i alla länder arbetat på att få med kvinnorna i arbetarrörelserna, och kvinnorna hade i själva verket blivit tilldelade en viktig roll under strejkerna. De deltog i gatudemonstrationer inte bara för att visa sin solidaritet utan också för att hindra polisen från

att spränga demonstrationstågen på ett alltför brutalt sätt — framför allt om kvinnorna också tog med barnen.

På kvällen den 7 mars höll kvinnorna ett möte i Lesnojs textilfabrik för att göra upp ritningarna för den kommande dagen. De beslöt att gå fram under parollerna ”ner med enväldet” och ”ner med kriget”. Vid mötet talade en viss Kajurov, som hade organiserat en av de bolsjevikiska cellerna i Viborgdistriktet. Det var ingen särskilt stor man i bolsjevikpartiet men han var mycket betydelsefull just i det här ögonblicket då alla ledarna var i landsflykt. Kajurov avrådde kvinnorna från att göra någonting som kunde verka provocerande. Det var inte ett råd som kvinnorna ville lyssna på. Följande morgon lamslogs de flesta textilfabriker som hade kvinnlig arbetskraft av strejk, och snart slöt kvinnorna upp vid sidan av de arbetare som hade stängts ute från Putilovverken. Ett politiskt jordskred var på väg.

Kajurov insåg snabbt nog att om han inte kunde hejda rörelsen var det bäst att han försökte ta ledningen över den så fort som möjligt. Tillsammans med två andra organisatörer — en mensjevik och en socialrevolutionär — bildade han ett strejkutskott. Alla manliga och kvinnliga arbetare beordrades ut på gatorna, och kolonner av strejkande tågade från fabrik till fabrik och samlade upp nya människomassor. De gick fram under krigsropet ”Ge oss bröd”, och en del bagerier plundrades. På eftermiddagen den 8 mars gjorde demonstranterna två försök att gå över Neva och tränga in i de centrala delarna av staden, men polisen ryckte ut och drev dem tillbaka. Senare gjordes ett tredje försök, och den här gången lyckades en grupp som huvudsakligen bestod av kvinnor att slå sig igenom till Nevskij prospekt. De kom så långt som till Kazankatedralen, och de sjöng ”Ge oss bröd” medan de tågade fram. Också här plundrades bagerierna.

Den 9 mars upprepades i stort sett föregående dags händelser med undantag för att de strejkande nu trängde över Neva i mycket större antal — vintern var fortfarande så sträng att man kunde gå över floden på isen — och polisen förmådde inte hindra dem från att tåga in i stadens centrum. Fram till detta ögonblick hade polisen i stort sett avhållit sig från att göra bruk av eldvapnen och arbetarna själva hade inte tagit till farligare vapen än isbitar, grova påkar och någon enstaka gång gatstenar. Myndigheterna hade faktiskt skött saken mycket försiktigt — inte kommenderat ut soldaterna från sina kaserner och inte ens släppt ut kosackerna med deras piskor, de vapen som de för det mesta använde sig av för att skingra ohörsamma folksamlingar.

Men nu på kvällen den 9 mars slogs alarm på allvar. Plötsligt började alla gå till aktion. De politiska vänsterledarna, som hade överrumplats av händelserna och i varje fall inte till en början förstått vilken omfattning demonstrationerna höll på att ta, började först nu träda fram. Mesjrajonka var först på platsen. Order gavs om en strejk som skulle lamslå spårvagnarna — alltid ett mycket effektivt sätt att skapa kaos — och på kvällen den 9 mars manades till en tre dagars storstrejk. Vad mesjrajonka hade för befogenhet att ge sådana order är omöjligt att säga, men organisationens medlemmar var mycket säkra på sin sak. Mesjrajonka var den mest aktiva vänstergruppen i Petrograd, och den hade det största inflytandet bland de kvinnliga arbetarna (som ju faktiskt hade varit de första att sätta fart på hela aktionen). Mesjrajonka hade länge dröjt med att öppet försöka ta ledningen över förloppet, och det var samma sak med bolsjevikerna. Allra först hade de satt sig emot resningen eller i varje fall inte velat stödja den; men nu var de uppfyllda av iver att ta åt sig en del av äran. Några timmar efter det att mesjrajonka hade gått till aktion sände också de ut en maning till folket: ”Alla ut på gatorna! ögonblicket för öppen kamp är inne.”

Också regeringen började å sin sida att inse att det här inte var någon vanlig demonstration. Bortsett från omfattningen och från de lidelser folkmassorna lade i dagen fick de styrande åtminstone ett olycksbådande bevis för att händelserna på ett viktigt sätt skilde sig från vad de hade varit med om tidigare: kosackerna hade inte lytt ordern om att hugga in på folkmassorna.

De hade bara ridit igenom dem ensamma eller i grupper på två eller tre, och på en del platser hade de faktiskt förbrödrat sig med demonstranterna. På kvällen den 9 mars sändes iltelegram till högkvarteret i Mogiljov. Ministrarna meddelade tsaren att läget hade blivit allvarligt och att de måste avgå. De bad tsaren att komma tillbaka till Petrograd och inleda förhandlingar, så att en regering som hade folkets stöd skulle kunna tillsättas. Sent på kvällen den 10 mars besvarade Nikolaus de upphetsade telegrammen genom att skicka en egendomligt självsäker order till general Habalov, Petrograds militärguvernör: ”Jag befäller att oroligheterna i huvudstaden skall hejdas i morgon.” Man kan inte låta bli att undra vilken roll som ochranan spelade i det här förloppet. Hade ochranan männe avsiktligt förhalat ett ingripande mot resningen i början för att tvinga fram en verklig kraftmätning med arbetarna? Sade den nu till tsaren att tiden var mogen att slå till?

I själva verket var tiden övermogen. Läget gick inte längre att behärska, och när general Habalov ställdes inför trehundrausen rasande arbetare som strömmade längs gatorna kunde han bara göra svaga och hjälplösa ansträngningar att återställa ordningen. Lördagen den 10 mars förbjöd han folksamlingar och offentliga möten. Han fängslade ett hundratal vänsterpolitiker, däribland åtskilliga medlemmar av bolsjevikernas centralkommitté. Och han gav order till arbetarna att vända tillbaka till arbetet inom tre dagar — inte omedelbart, anmärkningsvärt nog, och inte heller på måndagen, då det givetvis hade varit mest naturligt att de tog upp arbetet igen, utan på tisdagen den 13 mars, vilket var just den dag då storstrejken som mesjrajonka hade utlyst tog slut. General Habalov tog inga risker.

Tidigt på söndagen den 11 mars var stora folkmassor ute på gatorna igen. De kom över från Viborgsidan med röda fanor och skrek: ”Ner med den tyska kvinnan”, vilket bara kunde avse en enda person, tsaritsan. Ännu en gång satte de kurs mot Nevskij prospekt och stadens centrum. Den här gången möttes de av soldater, och trots att soldaterna inte var oblandat fientligt inställda så började en del förvirrade skärmytslingar. Strax före klockan tolv inträffade en allvarlig händelse framför Nikolajstationen där folkmassan gång på gång bröt igenom soldaternas led: ett kompani i Volinskregementet fick order om att öppna eld. Soldaterna sköt men riktade gevären uppåt skyn. Det var första tecknet på att man inte längre kunde lita på garnisonen, men det kom för tidigt. På eftermiddagen ägde en ny allvarlig sammandrabbning rum på Znamenskajatorget och den här gången sköt soldaterna rakt in i folkmassan. Ett sextiotal människor dödades och lika många sårades.

Nu greps folkmassan av raseri. Överallt angreps, plundrades och brändes polisstationerna, och de polismän som inte hade turen att kunna byta om till civila kläder jagades längs gränderna. Upprorsmakarna stormade justitiepalatset, störtade genom huset och kastade ut buntar av protokoll på den frusna kanalen utanför. Andra angrep fängelserna och släppte ut fångarna — mördare, tjuvar, politiska fångar utan åtskillnad. När natten föll på brann många eldar över hela staden, och ännu en gång hände något allvarligt i armén: ett kompani i Pavlovskijregementet gjorde myteri och lynchade sin överste. Fast soldaterna så småningom kunde avväpnas stod det klart att i det följande ingen officer kunde vara säker på att hans män skulle lyda honom.

Vi är nu nästan framme vid den kritiska punkten i revolten. Telegrammen flödade mellan staden, Mogiljov och fronten. General Ivanov, som tidigare hade fört befälet på sydvästfronten, fick order av tsar Nikolaus att omedelbart rycka fram mot Petrograd och underkuva staden. Han fick löfte om fyra regementen frontsoldater. I själva Petrograd höll tsarens ministrar det ena, desperata mötet efter det andra och en del av dem började redan söka sig gömställen. Rodzianko avslutade sitt sista telegram till tsaren så här: ”Må skulden inte falla på kronans bärare!” Det sägs att Nikolaus lade telegrammet åt sidan med anmärkningen: ”Lite mera smörja från den där tjocke Rodzianko” och gav order om att duman skulle upplösas. Men nu kunde det inte bli tal om att oskadliggöra männen i duman. De lät sig inte oskadliggöras. Liksom revolutionärerna tvingades de att gå till aktion, och det som utgjorde deras

verkliga styrka var armén.

Soldaterna hade blivit uppskakade, förvirrade och förbittrade av händelserna under dagen. Framför allt i Volinskegementet härskade avsmak och fasa för vad de hade gjort: att skjuta på beväpnade tyskar var en sak, men att mörda sina egna landsmän var någonting helt annat. Officerarna — och det fanns bara två officerare på ettusenfemhundra man — var till största delen äldre och missnöjda reservare, och en del av dem hyste samma känslor som manskapet. En lång diskussion ägde rum i kasernerna under natten till den 12 mars, och då trädde ännu en av de många nyckelgestalterna i den ryska revolutionen fram, en av dem som dyker upp ur tomma intet, som står på scenen som om det var en fullkomligt naturlig och självklar sak och som sedan försvinner nästan utan att lämna något spår efter sig. I det här fallet var det en sergeant Timofejef Kirpitjnikov. På måndagsmorgonen den 12 mars gick Kirpitjnikov i spetsen för Volinskegementet ut ur kasernerna för att kämpa för revolutionen. I marschformering och medan regementets musikkår spelade tågade soldaterna till Preobrasjenskij- och Litovskijregementena, som också hade påverkats av energisk revolutionär propaganda, och också här vände sig soldaterna mot tsaren. En snöboll hade kommit i rullning, och det var slutet på tsarens armé i Petrograd. En kort och häftig strid utbröt med ett förband ur Moskvaregementet, som ett slag lydte order från officerarna; men ett efter ett anslöt sig de andra regementena i staden till myteriet: Oranienbaums kulspruteregemente, Semenovskij och slutligen Ismailovskij. Kosackerna höll sig fortfarande neutrala, men snart meddelades från förstäderna att andra enheter också hade gjort revolt ”för folket”.

Den 12 mars fortsatte jordskredet. Många av soldaterna blandade sig med de folkhopar som angrep polisstationerna och drog plundrande längs gatorna. De skövlade ochranans högkvarter, de stormade arsenalen och delade ut alla vapen som de kom över där; de trängde sig in i själva Peter Paulsfästningen. Nu fanns inte längre någon polismakt kvar. Många av dess mindre kreatur hade klätt ut sig till soldater med hjälp av armékappor som de hade lånat. Under tiden förvandlades general Habalovs försök att göra någonting åt läget från tragedi till rena farsen. Sent på natten till den 13 sände han ut en order om att belägringstillstånd hade införts i staden, men det gick inte att sätta upp tillkännagivandet, eftersom det saknades klister. En spillra av lojala trupper, som uppgick till mellan femtonhundra och tvåtusen man, lydte fortfarande generalens order och han drog sig först tillbaka till Vinterpalatset och sedan till Amiralitetet.

Duman hade blivit händelsernas verkliga medelpunkt, och en oavbruten ström av folk skyndade mot Tauriska palatset. De trängde in i byggnaden, skrek och diskuterade, svängde med röda fanor och sjöng ”Marseljäsen”. De sken av triumf, de var utom sig av upphetsning och samtidigt besatta av någonting annat: en påträngande och kanske instinktiv känsla av att de måste få tag på någon som kunde ta ledningen. Den känslan var mycket stark hos soldaterna, som genom att begå myteri hade ställt sig utanför lagen. De hade för vana att lyda order, och nu behövde de nya ledare i stället för dem som de hade avsatt. De strömmade in på Tauriska palatsets gård, ropade på deputeraderna, krävde att någon person i ledande ställning skulle komma ut och tala till dem.

Deputeraderna själva hade under revolutionens första fyra dagar svävat i den allra största ovisshet. Först den 12 mars tvangs de under det starka trycket från folkmassan utanför erkänna, att tsarens regering hade störtat samman och att de inte längre hade något annat val än att ta makten själva. Ansvarer för att det steget togs tillfaller tydligt och klart Rodzianko, Miljukov, Gutjkov och det framstegsvänliga blockets övriga ledare, eftersom detta var i majoritet bland deputeraderna; men ännu så länge hade ingen av dem lust att gå till aktion ensamma. De ville ha stöd också från socialisterna. De hörde sig för hos Kerenskij och fann att han var villig att sluta sig till dem, men Nikolaj Tjcheidze, mensjevikernas ledare, var det inte. Andra stod passiva och tvekan. Till slut bildade en grupp moderata politiker under ledning av kadetterna ett krisutskott inom duman, och under de följande dagarna började detta

organ på ett förvirrat och ofta underligt sätt att fungera som Rysslands nya regering. Den 12 mars visste naturligtvis ingen riktigt vart händelseutvecklingen skulle leda, och krisutskottet syftade inte längre än till att återställa ordningen. Men för varje timma som gick märkte Miljukov och hans vänner hur allt mera makt föll i deras händer eller praktiskt taget tvingades på dem, låt vara att denna makt hela tiden ifrågasattes och kringskars av socialisterna.

Också socialisterna hade fått ordentlig fart på sig vid det här laget. De bildade ett eget krisutskott, det var i stort sett en kopia av den sovjet som hade tillsatts i Petrograd under revolten 1905. Denna nya sovjet var ingalunda någon redan klar organisation som plötsligt dök upp i det fria från sin underjordiska tillvaro, och det är svårt att nämna en enda man eller ett enda parti som ansvariga för att den bildades. I likhet med själva resningen var den en följd av ett invecklat nät av påverkningar och påtryckningar från alla de socialistiska partierna, från den revolterande garnisonen och från själva folkmassan. Organisationens kärna fanns redan: fabrikenas strejkutskott, socialistpartiets celler och gruppen av socialistiska deputerade i duman, och naturligtvis kunde man dra nytta av erfarenheterna år 1905. Men i alla fall kom tillsättandet av sovjeten att ske på ett hafsigt och improviserat sätt. Några få män slöt sig samman mitt i den sjudande folkmassan i Tauriska palatset den 12 mars, i samma ögonblick som dumans krisutskott höll på att bildas i en annan del av byggnaden, och konstituerade sig som ett slags verkställande utskott för den politiska vänstern. Sokolov, en socialistisk deputerad, hörde till männen, liksom Suchanov. Till dem slöt sig snart andra socialdemokrater och socialrevolutionärer. De beslöt att kalla samman ett möte i Tauriska palatset på eftermiddagen samma dag, och meddelanden skickades ut per telefon eller bud till fabrikena, kasernerna och olika socialistiska grupper och enskilda med uppmaningen att de skulle välja representanter. Sammanträdet ägde rum klockan nio på kvällen och bevistades av ungefär femtio arbetare och tjugo soldater.

Man har svårt att tänka sig ett mera odisciplinerat möte. Alla ville ha ordet på en gång, komma med stickreplik, diskutera, meddela nyheter och ge råd. Men ändå fanns något som höll dem samman. De var en blandning av strejkutskott och arbetarparlament, och åtminstone de ledare som var där hade en viss uppfattning om vad det var som de höll på med. De tillsatte en exekutivkommitté för sovjeten (som därefter blev känd inom rörelsen som Exkom), och de lyckades så småningom utse två utskott, ett som skulle ha hand om livsmedlen och ett som skulle sköta militära frågor. Exkoms medlemmar valde sig själva och de fortsatte med att ta upp andra, tills antalet steg från ett tjugotal till närmare hundra. Tjcheidze blev ordförande och bland medlemmarna märkes Kerenskij (som till en början hade en fot i vardera lägret), Sokolov, Suchanov, Skobelev, Steklov (som senare blev chefredaktör för Izvestija) och så småningom Sjljapnikov, Molotov, Zalutskij och andra bolsjeviker, som kom fram antingen från sina gömställen eller ur fångelserna. Exkom var emellertid till största delen vänstermensjevikiskt och fortsatte att vara det ända fram till det bittra slutet i november.

Man kan inte låta bli att undra över hur mensjevikerna kunde vara så toleranta mot bolsjeviker. Men allting flöt, de verkliga ledarna var fortfarande inte med och atmosfären var fylld av känslor av broderskap och segerglädje. Även om mensjevikerna redan på det här tidiga stadiet misstrodde bolsjeviker tyckte de i alla fall att dessa hade sin roll att fylla på vänsterflygeln.

På kvällen den 12 mars fanns alltså två rivaliserande grupper i Tauriska palatset som de strejkande arbetarna och soldaterna kunde vända sig till för att få ledning: dumans krisutskott och sovjetens exekutivkommitté. Ytligt sett hade dumautskottet ett försteg i kampen om makten, eftersom alla kände duman, medan Exkom var okänd. Viktiga sektorer inom samhället — statsförvaltningen, butiksägarna och köpmännen, armégeneralerna och till och med avdelningar bland soldaterna i armén — kunde ansluta sig till revolutionen bara under förutsättning att duman fick makten. Dessutom upprepades vad som hade skett 1905: mensjeviker, det vill säga Exkom, ville inte gärna överta ansvaret, eftersom de trodde att en

period med en borgerlig regering måste föregå den socialistiska revolutionen.

Stark fientlighet rådde i alla fall mellan de båda grupperna. Dumautskottet fruktade att sovjeten snart skulle bli så stark att den själv tog makten. Den fruktade att sovjeten skulle uppmuntra arbetarna och soldaterna att slänga all disciplin överbord och på så sätt göra det absolut omöjligt att tillsätta en effektiv regering. Den fruktade marxismen som djävulen själv, och Exkom var nästan homogent marxistisk.

Å sin sida misstänkte Exkom att dumautskottet skulle förråda revolutionen, att det skulle börja förhandla med tsaren, att det skulle tvinga landet att fortsätta kriget, att det skulle glömma bort alla löften beträffande arbetarlönerna och åttatimmarsdagen.

Därför intrigerade de båda parterna ända från början mot varann. Dumautskottet som hade hand om skattkammaren, vägrade i förstone att bevilja en begäran från Exkom om tio miljoner rubel. Exkom började för sin del skicka ut proklamationer och order till armén och arbetarna bakom ryggen på duman och stärkte sin ställning ganska avsevärt genom att besluta att tio procent av arbetarna skulle få vapen och utbildas till en milis som skulle ersätta tsar-polisen. Redan började kulsprutebeväpnade rödgardister med kokarder i mössorna dyka upp på gatorna. Exkom använde också ett annat vapen som senare skulle bli ett hävdvunnet medel i världspolitiken — vetot. Exkom gick inte till något verkligt angrepp mot dumautskottet, lika lite som den stödde det. Den lät bara dumautskottet ha hand om makten utåt sett och lägga fram lagförslag, varefter den lade in sitt veto mot de lagar som den inte tyckte om.

Och ändå kunde ingen av de båda sidorna i det här kritiska ögonblicket klara sig utan den andra. På Petrograds gator rådde ett kaos som snabbt spred sig över landet. Ännu viktigare var att båda lägren allvarligt fruktade att revolutionen skulle misslyckas, att tsaren skulle kunna samla tillräckliga styrkor för en motrevolution och tåga mot Petrograd för att krossa dem allihop. Duman var nu lika engagerad i revolutionen mot tsaren som sovjeten och Exkom var.

Tisdagen den 13 mars började det äntligen bli litet lugnare på gatorna. Några soldater stod fortfarande villrådigt och hängde utanför kasernerna, andra hade deserterat och en del samlades i klungor och röstade genom handuppräckning om de skulle göra myteri. I stort sett kan man säga att det inte längre fanns några tsartrupper kvar i staden.³ En liten skara armé-officerare höll fortfarande stånd i hotell Astoria, men general Habalov i Amiralitetet hade brutit samman. När revolutionärerna i Peter-Paulsfästningen hotade att rikta kanonerna mot byggnaden, om den inte utrymdes inom tjugo minuter, gav sig försvararna genast iväg. Distriktsdomstolen brann och alla nyckelpunkterna i staden hade fallit. Följande dag kom allvarliga nyheter från Tsarskoje Selo, där kejsarinnan och hennes familj var inneslagna: general Ivanov hade äntligen tagit sig fram dit med sin ömkliga styrka — han hade bara fått en bataljon i stället för de utlovade fyra fördelningarna — men bara för att upptäcka att kejsarinnans garnison hade gjort myteri. General Ivanov telegraferade till tsaren att han var alldeles ur stånd att rycka fram mot Petrograd och att det inte ens var möjligt att föra tsaritsan till en

³ Enligt uppgifter som senare lades fram av dumans militärutskott tog myteriet i armén följande utveckling:

| <i>Datum</i> | <i>Tidpunkt</i> | <i>Antal myterister</i> |
|--------------|-----------------|-------------------------|
| 11 mars | Kväll | 600 |
| 12 mars | Morgon | 10 200 |
| | Middag | 25 700 |
| | Kväll | 66 700 |
| 13 mars | Morgon | 72 700 |
| | Middag | 112 000 |
| | Kväll | 127 000 |
| 14 mars | Morgon | 144 700 |
| | Middag | 170 000 |

tryggare plats, eftersom hennes fem barn hade fått mässlingen och hon höll på att sköta dem.

Nu först började tsaren inse hur allvarligt läget var. Han meddelade att han tänkte vända tillbaka till Petrograd och skulle överväga möjligheten att tillsätta en ny regering som sannolikt skulle få Rodzianko till ledare. Med två tåg gav han sig iväg från Mogiljov till huvudstaden. Men han var redan för sent ute. Järnvägsarbetarna fick snart reda på tsarens avsikter och blockerade linjen. Nikolaus blev därför tvungen att vända om till general Russkij's stabsplats vid Pskov på nordfronten. Han satt där i sin järnvägsvagn, isolerad från familjen och från nästan alla sina undersåtar, medan de sista timmarna av hans regering rann bort.

Det är en av revolutionens paradoxer att tsarens isolering inte föranleddes av Exkom utan av dumautskottet — som fortfarande skulle ha velat rädda det monarkiska styrelsesättet om det bara hade kunnat. Dumautskottet hade utsett en högerdeputerad vid namn Alexander Bublikov till kommunikationskommissarie och klockan två på eftermiddagen den 13 mars tog han sig för att telegrafiskt meddela alla järnvägsstationer att duman hade övertagit makten (något som inte var riktigt sant). Han uppmanade järnvägsarbetarna att stödja duman och gav dem order om att stoppa alla truppförflyttningar på mindre än tvåhundrafemtio kilometers avstånd från Petrograd. Det var det första meddelandet om vad det var som hände i huvudstaden som nådde fram till många avlägsna orter, och det fick en fantastisk effekt.

Järnvägsarbetarna följde omedelbart de nya direktiven, och det var i enlighet med Bublikovs order som tsarens tåg skickades till Pskov. Men Bublikovs meddelande fick också ett annat viktigt resultat. Det gav intrycket att revolutionen var ett fullbordat faktum och nämnde ingenting om den roll som Exkom och sovjeten spelade i Petrograd. När generalerna vid fronten mottog meddelandet trodde de att det var duman och duman enbart som hade tagit makten. Och duman var de fullt villiga att lyda. Rodzianko hade redan tagit kontakt med Alexejev, som i praktiken var överbefälhavare, och Russkij på nordfronten. Båda hade antytt att de önskade att Nikolaus skulle avgå.

Den 14 mars var det lite lugnare på Petrograds gator, men Tauriska palatset sjöd fortfarande av besinningslös upphetsning. Improviserade sammanträden hölls överallt i byggnaden och dumans nödlägesutskott och Exkom var i färd med att arbeta ut sina motstridiga program. Kerenskij fungerade som mellanlänk. Han var i rastlös verksamhet, och varken bristen på sömn eller tumultet runt omkring kunde stoppa honom. Blek, lidelsefull och med blixtrande ögon störtade han från rum till rum, diskuterade än med dumautskottet, än med medlemmarna i Exkom. Ibland hejdade han sig för att tala till folkmassan utanför. Folket hälsade honom med hurrarop — i det ögonblicket tyckte alla att det var han som förkroppsligade revolutionen.

Sovjeten började nu sprida sig över hela ena flygeln av palatset och lät dumautskottet sköta sina egna angelägenheter i den andra flygeln. Soldater drev omkring överallt. De låg och sov på golvet, klafsade genom snösörjan på gården eller satt och lagade mat åt sig i korridorerna. De tog sig in i det rum där Exkom försökte arbeta. Delegater från fabrikerna och regementena fortsatte att strömma till i tjugotal för att få instruktioner. Det dröjde inte fem minuter mellan de olika budbärarna som störtade in till Exkom och krävde att man skulle lyssna till meddelanden ”av yttersta vikt”. En del av dem var av ganska groteskt slag. En skara studenter hade beslutat sig för att spåra upp och fångsla de tidigare tsarministrarna och kom nu tågande med sina fångar in i palatset: gamle Stürmer som var alldeles utom sig, den erbarmlige Protopopov (som hade drivits fram ur en skräddarbutik där han hade försökt gömma sig) och många andra, som helt enkelt själva hade överlämnat sig, medan de skalv av fruktan för sina liv. Vad skulle man göra med dem? Det beslöts att de skulle låsas in i dumans rådplägningskammare tillsammans med andra politiska fångar som gripits i staden. Där skulle de i alla fall inte riskera att lynchas av folkmassan som trängdes på gården och gatorna utanför palatset.

Exkom sammanträdde oavbrutet hela dagen och natten och fattade beslut med halsbrytande brådska. De bankanställda telefonerade: Skulle de öppna banken igen? Järnvägsarbetarna ville ha reda på om de skulle sända ett extratåg för att hämta storfurst Mihail. Vad skulle man göra med mängderna av soldater som strök längs gatorna, som inte kunde eller inte ville vända tillbaka till kasernerna och som riskerade att bli en allvarlig fara? Vem skulle skaffa mat och husrum åt dem? Vem skulle ta befälet över Röda gardet och göra föranstaltningar för att försvara staden, om tsarens trupper skulle rycka fram mot den? Civila ämbetsmän behövdes för att styra de olika delarna av staden.

Frågor av det slaget tillkom väl närmast dumautskottet att lösa. Men delegaterna och budbärarna gick inte till duman utan till Exkom, och trots att Exkom drunknade i arbete nödgades den ta ansvaret och ledningen.

Tidigt på morgonen den 15 mars hade Miljukov en ministerlista klar. Furst Lvov skulle bli regeringschef, Miljukov själv utrikesminister, Gutjkov krigsminister, Teresjtjenko (en liberalt sinnad mångmiljonär på trettiofå år) finansminister. Kerenskij hade till en början oroat sig lite för vad vännerna i Exkom skulle tycka om saken men till slut accepterade han posten som justitieminister.

Nu gällde det att enas om en politik, och en rad sammanträden hölls mellan de nya ministerrarna och Exkom. På ganska många punkter var man överens. Båda parter hade beslutat att den provisoriska regeringen så småningom skulle ersättas av en konstituerande församling som skulle tillsättas genom allmänna och hemliga val. Båda enades om att tsaren måste avgå. Några allvarliga meningsskiljaktigheter fanns inte i sådana frågor som pressfriheten och lika rättigheter för minoriteterna inom det ryska väldet.⁴

Men Exkom ville gå bra mycket längre. Den ville inte bara att tsar Nikolaus skulle avgå utan också att monarkin skulle avskaffas. Den ville att armén skulle fullständigt reorganiseras och att Petrogradgarnisonen (det vill säga den revolterande delen av armén) skulle stanna kvar i staden. Den sista frågan — vem som skulle leda armén — var det verkliga stridsäpplet mellan de båda partierna. Exkom hade skaffat sig ett försprång framför den provisoriska regeringen i denna fråga genom att skicka ut sin berömda Order nr 1.

Det första dunkla ursprunget till Order nr 1 var det sammanträde som sovjeten höll i Tauriska palatset tidigt på eftermiddagen den 14 mars. Det militära läget diskuterades, och många av soldaterna framförde klagomål mot officerarna. Slutligen antogs en resolution där soldaterna uppmanades behålla sina vapen, bilda utskott, välja delegater till sovjeten och bara lyda sådana order som sovjeten utfärdade. Vidare beslöts att soldaterna bara skulle lyda sina officerare medan de var i tjänst; utanför tjänsten skulle soldaterna betraktas som officerarnas jämlikar och åtnjuta alla fria medborgares rättigheter.

Gutjkov och de andra medlemmarna i den provisoriska regeringen förkastade givetvis dessa beslut. Men det avskräckte inte sovjeten, som tillsatte ett utskott med uppdrag att utarbeta en direkt order till arma Nio soldater och en matros hade säte i utskottet, men själva utformningen av Order nr 1 sköttes av Sokolov som var medlem av Exkom och stod bolsjevikerna nära. Den gick till och med ännu längre än sovjetens ursprungliga resolution. Den fastslog att de meniga i både flottan och armén i alla politiska frågor skulle lyda sovjeten och sina egna utskott. De skulle lyda order från dumans krisutskott, bara om dessa inte stred mot sovjetens påbud. Dessutom skulle soldatutskotten ha hand om alla vapen, och de fick inte dela ut vapen till officerare. Hälsningsplikten avskaffades utanför tjänsten, och det bestämdes att officerarna måste uppträda hövligt mot soldaterna; de fick sålunda inte använda tilltalsordet ”du” under samtal med soldater, som de brukade göra.

Den ordern sändes ut över Tsarskoje Selos radiostation på kvällen den 15 mars och

⁴ Vid den här tiden uppgick Rysslands befolkning till 173 miljoner. Den omfattade 200 olika folk och språk

publicerades i *Izvestija* följande dag. Den var ett förebud till vad som komma skulle och betydde på längre sikt ingenting mindre än att armén fick förfalla och att Ryssland för sin del drog sig ut ur kriget. Den provisoriska regeringen hade inget val utan måste acceptera ordern som ett fullbordat faktum. Det enda som ministrarna kunde hoppas på var att den inte skulle få någon verkan.

Men i en annan fråga var Miljukov beredd att kämpa till sista blodsdroppen med Exkom. Han ville behålla monarkin. Han utarbetade ett högtidligt aktstycke som sade att tsarevitj Alexej, som då var tolv år gammal, skulle ärva tronen och att Nikolaus II:s bror, storfurst Mihail, skulle bli förmyndarregent. Det var inte därför att Miljukov hyste någon särskilt stor beundran för släkten Romanov som han tryckte så hårt på den frågan; privat beskrev han den påtänkte arvtagaren och förmyndarregenten som "ett sjukt barn och en komplett enfaldig man". Det var helt enkelt därför att han inte trodde att någon regering skulle kunna överleva och ännu mindre hålla stånd mot trycket från sovjeten och Exkom som saknade förankring i det traditionellt rotfasta monarkiska systemet. Han visade inte aktstycket med sina förslag för sovjetledarna i andra ändan av Tauriska palatset utan anförtrodde det i stället åt krigsminister Gutjkov och till högerdeputeraden Vasilij Sjulgin och gav dem instruktioner om att genast bege sig till Pskov och få Nikolaus namnteckning på det. Ett tåg rekvirerades, och tidigt på morgonen den 15 mars begav sig de båda männen iväg. De kom fram till Pskov klockan tio samma kväll. Under tiden hade Nikolaus själv insett, att han måste avgå. De som var tillsammans med honom under denna period talar alla om hans ovanliga och upphöjda lugn. Han såg utarbetad ut men sov och åt som vanligt, och till och med när generalerna kom den ene efter den andre och meddelade honom att de inte längre kunde stödja honom behöll han fattningen; han var både saktmodig och värdig. Fallet från enväldshärskare till ingenting gick i en handvändning, och bortsett från ett nödrop som han skrev ner i dagboken samma kväll — "Allting omkring mig är bara förräderi, feghet och svek" ledde det inte till att han for ut i anklagelser eller visade tecken till vrede eller ens till överraskning. Det enda han visade var en fatalistisk undergivenhet som gjorde ett mycket starkt intryck.

Nikolaus ville emellertid göra en ändring i Miljukovs förslag. Så snart han förstod att abdikationen var oundviklig sände han efter sin läkare och bad honom säga uppriktigt, om sonens sjukdom någonsin skulle kunna botas. Svaret blev nej. Då beslöt Nikolaus att sonen skulle stanna hos honom i familjens sköte och spiran direkt skulle övertas av storfurst Mihail.

Sent på kvällen den 15 mars tog han emot Gutjkov och Sjulgin i salongen i sitt järnvägståg. Tålmodigt hörde han på, medan de utförligt redogjorde för läget. Han läste aktstycket, som de hade med sig, och utan svårighet fick han dem att gå med på att inte sonen utan storfursten skulle efterträda honom. Han gick in i en annan vagn och ändrade själv texten för att få in den saken, och före midnatt hade dokumentet undertecknats. Det började med en appell till krigsmakten att kämpa vidare mot fienden och fortsatte därefter: "I samförstånd med den kejsrerliga duman hava Vi ansett det riktigast att abdikera från den ryska statens tron och att nedlägga Vår makt. Då Vi inte önska skiljas från Vår käre son, överlämna Vi Vår arvedel till Vår broder, storfurst Mihail Alexandrovitj, och giva honom Vår välsignelse när han bestiger den ryska statens tron." Dokumentet slutade: "Må Herren Gud hjälpa Ryssland!"

Den var uppriktig, denna sista bön, inte bara en högtidlig fras, och de båda dumadeputeraderna var djupt rörda när de kom för att ta avsked. Sjulgin berättar senare att han utbrast: "Om Ers Majestät hade gjort det här tidigare och kanske ännu när duman kallades till sitt sista möte så skulle kanske allt det här ..." Han kunde inte avsluta meningen. "Tsaren såg på mig", fortsätter Sjulgin, "på ett egendomligt trohjärtat sätt: 'Tror ni att det hade kunnat undvikas?'"

Tidigt följande morgon, den 16 mars, kom de båda deputeraderna tillbaka till Petrograd, där det var lugnare på gatorna, medan full storm fortfarande rådde i dumapalatset. Motståndet mot släkten Romanov hade blivit ännu mycket starkare, sedan de lämnade staden. Nu förklarade

Ex-kom rakt på sak att den inte tänkte nöja sig med tsarens abdikation utan önskade få slut på hela dynastin och i stället införa republik. Ryktet om Gutjkovs och Sjulgin's ärende till tsaren hade spritt sig i staden, och när de kom fram till stationen i Petrograd möttes de av en skara järnvägsarbetare som krävde att de redogjorde för vad som hade utträttats. Sjulgin tillkännagav med rörelse och kanske också lite stolthet att storfurst Mihail skulle bestiga tronen. Men han hade totalt missuppfattat stämningen hos åhörarna: de var inte alls glada över att regeras av en ny Romanov och hindrade Gutjkov och Sjulgin från att lämna stationen.

Miljukov lyckades få tag på de båda deputeraderna med hjälp av telefonen och sade till dem att inte nämna något mera om abdikationspapperet utan i stället omedelbart komma med det till furst Putiatins hus vid Millionnaja, där den provisoriska regeringen överlade med storhertig Mihail. Till slut lyckades Gutjkov och Sjulgin komma loss och ta sig fram till mötesplatsen. I en salong hade en grupp människor samlats som verkade fullkomligt utom sig: storfursten själv, en blek och mager gestalt som satt nedsjunken i en fåtölj, Miljukov, Rodzianko, Lvov, Kerenskij och några andra — alla var totalt utpumpade. Miljukov och Gutjkov började en sista desperat kamp för att rädda monarkin. Rodzianko och Lvov uppmanade storfursten att inte anta erbjudandet. Kerenskij blev rasande vid blotta tanken på att monarkin skulle bevaras. Storfurst Mihail lyssnade lugnt på dem och sade sedan att han ville dra sig tillbaka till rummet intill, medan han tänkte över saken. Han kom tillbaka efter fem minuter och meddelade att han skulle bestiga tronen bara om den erbjöds honom av en konstituerande församling. Medan en sådan församling valdes skulle han abdikera. Tills vidare avstod han från alla anspråk.

”Ers Höghet”, utbrast Kerenskij, ”ni är den ädlaste av män.”

På ett par minuter hade ett andra abdikationsdokument skrivits ut och undertecknats. För första gången på mer än tre sekel befann sig Ryssland utan tsar. I hans ställe hade landet nu två utmattade grupper av politiker som närdes av samma misstänksamhet mot varann och som kämpade om makten i Tauriska palatset. Dessutom hade pöbeln släppts lös på gatorna, och ingen visste något om hur framtiden skulle gestalta sig. Tunga mörka moln hade börjat rulla in över Ryssland från Finska viken, och snön föll så tjockt över Neva att det var omöjligt att se den isklädda floden bara på tjugo stegs avstånd.

10. Sovjeten kontra provisoriska regeringen

”Brytningen hade fullbordats”, skrev Suchanov, ”på ett nästan övernaturligt enkelt sätt.” Mycket liten materiell skada hade åstadkommits, och sammanlagt kan de allvarigare personskadorna inte ha legat långt över tusen. Nu fladdrade en enorm röd fana över Vinterpalatset, som ända sedan Peter den stores tid hade varit tsarernas säkraste fäste.

Men ännu den 16 mars kunde man inte hitta något annat klart tecken på vart det bar hän än en deklARATION som hade undertecknats av både provisoriska regeringen och sovjeten i Petrograd. Den avslöjade att dessa två myndigheter hade lyckats sluta en överenskommelse föregående natt. Släkten Romanov skulle i varje fall tills vidare stanna på tronen, och den provisoriska regeringen skulle styra landet i dess ställe tills en konstituerande församling kunde väljas av folket. Den skulle genomföra ett revolutionärt program: amnesti för politiska fångar, yttrandefrihet, lika rättighet för alla medborgare, också för dem av utländsk härkomst, och Ryssland skulle försvaras mot den gemensamme fienden i väster.

Det var en bra och utslätande deklARATION om målsättningarna, och det dolde ett virrvarr av motsättningar inom och utanför Tauriska palatset. Provisoriska regeringen — det vill säga liberalerna — det vill säga Miljukov — hade inte så stort intresse av bestämmelser om medborgerliga rättigheter. Deras främsta mål var att återställa ordningen, att få kontroll över ”det mörka folket” och därefter, det var de alla eniga om, att fortsätta kriget. ”Rysslands ära” betydde mycket för dem, de var beslutna att inte sluta separatfred med Tyskland utan att fortsätta kampen tillsammans med de allierade, och de hoppades att Ryssland som belöning skulle få Konstantinopel, när segern hade vunnits.

För männen i Exkom var däremot inrikesfrågorna de viktigaste — åttatimmarsdagen, arbetarklassens förbättrade villkor — och de var långt ifrån villiga att fortsätta ett krig som de tyckte var både meningslöst och hopplöst. De ville ha fred och de tänkte inte lägga två strån i kors för Konstantinopel. Men ändå vågade de inte riskera att göra sig impopulära genom att klart ta ställning mot kriget. Ännu så länge luktade det alldeles för mycket av landsförräderi, och de visste att de bildade klasserna och till och med en stor del av armén var emot dem. De slingrade sig därför i krigsfrågan, antog vad de kallade för en ”försvarsvänlig” politik — vilket skulle betyda att de varken var defaitister eller krigshetsare. De önskade helt enkelt försvara landet och i övrigt inte lyfta ett finger medan fredsförhandlingar förbereddes.

Det såg ut att vara en vettig taktik tills vidare. Exkom kunde bromsa vartenda steg som provisoriska regeringen tog i ”reaktionär” riktning; senare, när kriget var slut och landet hade haft sin period av borgerligt styre, skulle tiden vara inne att kasta ut liberalerna från ledningen och införa marxistisk socialism i Ryssland.

Vid sidan av de här båda politiska grupperna och utanför Tauriska palatset fanns också de okunniga massorna av själva det ryska folket, de människor som verkligen hade satt igång den ryska revolutionen; och på ett förvirrat och obehärskat sätt gick de ännu mycket längre åt vänster. De ville ha fred, och det omedelbart. De hade aldrig ens hört talas om Konstantinopel. De ville ha jord, och de ville ha mat. Dessa motsättningar var, påpekar Florinskij, ”grundläggande, olösliga, ödesdigra”. Det fanns aldrig någon reell chans att åstadkomma en kompromiss.

Men ändå måste det kompromissas i Petrograd, åtminstone tills det stod klart hur starkt stöd revolutionen hade ute i Ryssland. Det dröjde inte länge innan det kom nyheter om den saken. Moskva revolterade och bildade en egen sovjet, och snart följde de flesta andra städerna exemplet. Också armén deklarerade att den var för revolutionen och erkände den nya regeringen. Det gjorde också de nationella minoriteterna inom det ryska väldet. Allt detta var uppmuntrande, men på varenda punkt fanns det åtminstone något som inte var lika bra. Enbart genom att revoltera mot de tsaristiska ämbetsmännen gjorde provinsstäderna ingenting för att

lösa det viktiga problem som huvudstadens livsmedelsbrist utgjorde. Denna blev allt svårare. Vidare tolkades sovjetens Order nr 1 vid fronten av en del soldater som en uppmaning till dem att göra ungefär som de själva ville — och vad de ville var inte krig utan fred. På sina håll längs fronten förbrödrade sig soldaterna med tyskarna och österrikarna, och alla slags optimistiska rykten kom i omlopp. Det sades att tyske kejsaren hade abdikerat, att de tyska arbetarna och soldaterna hade rest sig och genomfört sin egen ärorika revolution och att kriget snart skulle vara över. Sådana falska föreställningar ledde till någonting som var ännu mera demoraliserande: de ryska soldaterna började desertera i allt större skaror. Nu när revolutionen hade kommit greps musjiksoldaten av tanken att han måste bege sig hem för att njuta frukterna av den. Han måste ta sig tillbaka till sin by för att få vara med om gratisutdelningen av jord, medan det ännu fanns någon jord kvar. Bara några veckor efter marsrevolutionen hade ungefär en miljon soldater deserterat och var på väg hem i tåg, i karror och till fots. Det fanns inte längre någon myndighet stark nog att hindra dem.

I flottan fick provisoriska regeringen inte ens något politiskt stöd. Kronstadtbasen, där det fanns cirka femtiofemtusen människor, gjorde revolt mot officerarna, och sedan de hade lynchat en del av dem togs ungefär tvåhundra av de övriga som gisslan och sattes till det tyngsta och simplaste arbetet. Kronstadtmatroserna uppträdde sedan självständigt. Till att börja med vägrade de till och med att erkänna sovjeten i Petrograd.

De nationella minoriteterna godkände den provisoriska regeringens deklaration om likaberättigande med största entusiasm. Ett efter ett började länder och områden som Finland, Estland, Polen, Litauen, Ukraina, Kaukasus och Sibirien att kräva självständighet eller självstyrelse. Också dessa folk hade fått nog av kriget, framför allt av ett ryskt krig, och ville nu bryta sönder det ryska väldet.

I de officiella bolsjevikiska redogörelserna för de här marsdagarna i Petrograd får man en känsla av oundviklighet. Varenda händelse påstås ha inträffat, därför att den måste hända och just på det sättet som skedde: en oemotståndlig historisk process hade satts igång. Det stämmer inte med mera opartiska åskådares och ögonvittnens intryck. Av det som de berättar framgår fullkomligt klart, att inte en enda människa verkligen visste vad som skulle hända nästa dag. Om Exkom hade beslutat sig för att gå en annan väg i en del frågor i stil med Order nr 1, eller om tyska flottan hade angripit Kronstadt medan sjömännen gjorde myteri, eller om de allierade hade intervenerat, skulle hela händelseutvecklingen ha tagit ett annat förlopp och revolutionen kunde mycket väl ha fått ett brådstörtat slut. Det fanns med andra ord ingenting oundvikligt i det som hände under marsdagarna.

Revolutionen hade ännu så länge — som Florinskij skriver — ”ingen organisation, inga ledare, och det verkade till en början som om den inte ens hade någon klar målsättning. Den var som en snöboll som rullar nerför en brant sluttning och blir allt större ju längre den kommer”. Ryssarna hade sluppit ur bojorna från tsartiden, och för ögonblicket var den saken det enda som de var riktigt säkra på. Den förmodligen bästa bedömningen av läget är den som har tillskrivits en okänd sibirisk bonde. ”Vi känner”, sade han, ”att vi har sluppit ut ur en mörk källare och kommit upp i det klara dagsljuset. Och här står vi och vet inte vart vi ska ta vägen eller vad vi ska göra.”

Det ryska folkets okunnighet var en fruktansvärd belastning på den lilla gruppen av män i ledningen som försökte fungera som en regering. Okunnigheten var så stor att (för att citera en av dumans rapporter) ”en bildad man kände hur han förlorade all sin energi”, när han ställdes inför den. Eftersom det inte fanns många som kunde läsa eller skriva med någotsånär stor lätthet var massan mycket lättpåverkad av de talare som dök upp i gathörnen, i kasernerna eller i fabrikena. Tidningar betraktades med verklig vördnad. Och eftersom det fanns en uppsjö på talare av många nyanser, och eftersom Exkoms tidning Izvestija sade en sak, bolsjevikernas Pravda en annan och Maxim Gorkijs Novaja Sjizn ytterligare något annat,

rådde det full förvirring. Izvestija betyder Nyheter, Pravda Sanning och Novaja Sjizn Nytt liv, och alla påstod de att de leddes av det sanna marxistiska ljuset, trots att de då och då ändrade hållning på ledarsidan. Och dessutom fanns till råga på allt en rad högertidningar. Man kan knappast klandra arbetarna och soldaterna för att de kände sig förvirrade och ständigt hungrade efter att få reda på vad det var som egentligen hände i deras nya tillvaro. Över hela Petrograd hölls möten, och eftersom åsikter aldrig kunde ersätta fakta drog massan då och då spontant till Tauriska palatset och hotade att bryta in i byggnaden, om inte Tjcheidze eller någon annan av ledarna för Exkom kom ut och talade om för dem vad det var som hände.

Kerenskij var stor favorit vid sådana tillfällen. Han var fantastisk som talare, han kunde sänka rösten till en nervpirrande viskning och sedan bryta ut, som om han plötsligt sveptes iväg av en inre känslostorm som han inte kunde behärska. Han såg fruktansvärt blek och trött ut, och fast det ofta hände att han hostande och nästan medvetslös måste hjälpas ner från estraden förlorade han ingenting av sin nervösa energi. Han rusade från ställe till ställe runt om i staden följd av en klunga av lärjungar.

Liksom de flesta av revolutionsledarna hade Suchanov ingen hög uppfattning om Kerenskij. ”Den bråkige advokaten”, säger han, ”flög högt.” Redan tidigt i mars, när Kerenskij ”hade galopperat längs den historiska odödlighetens breda landsväg i tre dagar” hade han börjat tänka på möjligheten att själv bilda regering. Han hade lagt sig till med ett självrådigt och lite hysteriskt sätt. En dag, berättar Suchanov, utbröt panik i Tauriska palatset. Två skott hördes, och folket började ropa: ”Kosackerna!”

”Kerenskij rusade fram till fönstret, hoppade upp på fönsterbordet, stack ut huvudet och skrek med hes, sprucken röst: 'Alla till sina poster! Försvara duman! Lyssna på mig — jag, Kerenskij, talar till er! Kerenskij talar till er! Försvara er frihet och revolutionen, försvara duman! Alla till sina poster!' — — — Det var uppenbart att skotten hade lossats i misshugg — förmodligen av någon arbetare som för första gången i sitt liv höll ett gevär i handen. Det var löjligt och lite besvärande. Jag gick fram till Kerenskij, 'Allting är som det ska', sade jag med låg röst men fullt hörbar i tystnaden som nu hade inträtt. 'Varför skapa större panik än vad skotten gjorde?' Jag hade aldrig anat att mina ord skulle få en sådan effekt. Kerenskij, som stod mitt i rummet, råkade i fullständigt raseri och började skrika åt mig medan han skälvande sökte efter ord: 'Jag begär — att alla gör sin plikt — och inte lägger sig i — när jag — ger order!' Absolut rätt, hörde jag någon gillande säga.”

Det finns en hel del illvilja och förmodligen avundsjuka i berättelserna av det slaget, och de kan inte rubba det faktum att Kerenskij mitt i den förvirring som rådde kom med någonting som verkligen behövdes: ett anslag av demagogisk visshet, en röst som massan kunde lyssna till. Paléologue, den franske ambassadören, blev mycket imponerad av honom. Han skrev i sin dagbok:

”Det var bara en av dem [medlemmarna i provisoriska regeringen] som verkade vara en handlingsmänniska — justitieminister Kerenskij. Han är trettiofem år gammal, mager, av medellängd, slätrakad. Med håret på ända, vaxfärgad hy och halvslutna ögon (genom vilka han kastade skarpa och oroliga blickar) gjorde han så mycket starkare intryck på mig som han höll sig för sig själv och stod bakom alla kollegerna. Han är uppenbart den mest särpräglade gestalten i den provisoriska regeringen och förefaller given som dess ledande man.”

Men för tillfället var det Miljukov som hade ledningen. Och han ställdes inför svårigheter som såg ut att göra uppgiften omöjlig för honom. Den provisoriska regeringen hade ingen laglig status — den hade utsett sig själv — och var inte ansvarig inför någon, allra minst inför sovjeten, som inte heller hade några lagliga rättigheter. Vad beträffar bristen på mat och bränsle, som verkade hopplös att klara av, hade den bara en ljus sida: folket var villigare att stå ut med den nu när revolutionen hade kommit och våren var på väg. Armén vid fronten var i ett kritiskt läge och ingen visste om tyskarna inte höll på att förbereda en offensiv. Om de

gick till angrepp kunde man inte hoppas på någon stor och effektiv hjälp från de allierade, eftersom de pressades hårt av den tyska ubåtskampanjen. För övrigt fungerade inte järnvägen till Murmansk särskilt bra, trots att den nyss hade fullbordats; den räckte inte ens till för transporterna av de kanoner och den ammunition som britterna och fransmännen redan hade lossat där.

Det var ett läge som var så svårt att nästan allt som hände måste bli en vändning till det bättre, och faktum är att under senare delen av mars 1917 inträffade saker och ting som lättade trycket. Den offensiv tyskarna företog saknade kraft. På något mystiskt sätt, möjligen på grund av att Exkom lyckades få folk i arbete, började spårvägarna, fabriker, bankerna och arsenalerna att fungera, och ämbetsmännen vände tillbaka till sina sysslor. Fast petrograd-sovjetens vädjan till alla utländska arbetare och soldater att resa sig mot sina kapitalistiska herrar¹ inte fick mera resultat än ekot av en viskning i tomma rymden, fick Ryssland hjälp från annat håll. Förenta staterna, Frankrike, Storbritannien och Italien erkände nästan omedelbart den provisoriska regeringen, och på det sättet fick den åtminstone en viss position i utlandets ögon. Ännu mycket viktigare var att Förenta staterna beredde sig inte bara att självt gå med i kriget utan också att stödja den provisoriska regeringen både med varor och med pengar.

Amerikanerna gillade i förstörande helhjärtat den ryska revolutionen. Den 2 april 1917 talade president Wilson i samband med att han uppmanade till krigsförklaringar mot centralmakterna om ”de underbara och inspirerande händelser som har inträffat i Ryssland under de senaste veckorna”. Följande dag erbjöd han den provisoriska regeringen krediter, som till slut skulle komma att uppgå till 325 miljoner dollar.

Förenta staterna var också det första av de allierade länderna som erkände den provisoriska regeringen — till stor del tack vare David R. Francis, Förenta staternas ambassadör i Petrograd. Han var en välbärgad affärsman från Missouri som närmade sig sjuttio år. Nästan exakt tolv månader tidigare hade han anlänt med sin negerbetjänt Philip Jordan och bosatt sig i Fursjtaskaja som låg alldeles i närheten av Tauriska palatset. Francis var en särpräglad människa som skulle ha passat bättre i O. Henrys romaner än vid tsarens hov (och faktum är att O. Henry talar om honom som en älskare av bordets läckerheter). Han hade en portabel spottlåda, vars lock öppnades om man satte foten på en pedal; han hade sina egna cigarrer, sin Ford på sommaren och sin släde med eget hästspann på vintern. Hästarna hade amerikanska flaggan fastsatt i tyglarna och enligt Norman Armour, som var andre ambassadsekreterare, ”fick man när man var ute och åkte med honom intrycket av att man satt i en karusell”. Vid ambassadörens middagar (som var sällsynta eftersom Francis föredrog poker) spelade en handvevsgrammofon som stod gömd bakom ett förhänge.² År 1916 tyckte säkert tsarhovet och den högre societeten i Petrograd att allt detta verkade ganska löjligt. Men i mars 1917 hade läget totalt förändrats. Francis var inte rädd för revolutionen, och på den punkten var han praktiskt taget ensam i hela diplomatiska kåren. Här såg han en möjlighet att grunda en demokrati efter amerikanskt mönster, och när han satte in alla sina krafter på att skaffa all möjlig hjälp åt provisoriska regeringen var han på exakt samma våglängd som den allmänna opinionen och myndigheterna i Amerika. Han hade möjlighet att göra mera för Ryssland än vad någon annan av de allierade hade, och man kan inte lasta honom för att han i mars 1917 inte insåg hur starka och farliga bolsjeviker var, medan de befäste sin ställning under folkresningens täckmantel. Fortfarande hade ingen människa i Petrograd en aning om vad

¹ Denna vädjan byggde på ett förslag från Gorkij. ”Arbetare i alla länder”, hette det på ett ställe, ”som sträcker ut händerna i broderlig förening över bergen av brödernas lik, över strömmarna av oskyldigas blod och tårar, över de rykande ruinerna av städer och byar, över kulturens skatter som hotas av förintelse — vi vädjar till er att återställa och stärka den internationella enigheten. I den ligger garantin för våra framtida segrar och för mänsklighetens fullständiga frigörelse. Proletärer i alla länder, förena er!”

² En utförlig beskrivning finns i George F. Kennan: ”Russia Leaves the War”.

som skulle hända.

När revolutionen bröt ut den 8 mars var bolsjevikpartiet i Petrograd en ganska liten och obetydlig organisation, och på dess medlemslista återfanns inga av förgrundsgestalterna. Men en av de unga männen där skulle i alla fall så småningom bli ryktbar, nämligen Vjatjeslav Skrjabin som också bar namnet Molotov, den blivande utrikeskommisarien. Molotov var en intellektuell från Kazan och stod mycket långt åt vänster. Han ville genast göra slut på kriget och bekämpade alla kompromisser med den provisoriska regeringen. När Pravda började ges ut igen i mars (första numret delades ut gratis, andra numret såldes i 100 000 ex.) stod Molotov som chefredaktör, och från första början gav han uttryck åt sina extremistiska åsikter. Han lade också fram dem i Exkom och sovjeten. Det var den gamla hårda leninistiska linjen, och sovjeten kunde med gott samvete strunta i den, eftersom bolsjevikerna var i liten minoritet. Men den 25 mars började läget svänga. Kamenev³ kom tillbaka från landsförvisningen i Sibirien tack vare den amnesti som provisoriska regeringen hade utfärdat, och han åtföljdes av Stalin som också hade tillbragt krigsåren med att jaga och fiska alldeles uppe vid polcirkeln. De tog omedelbart ledningen över det bolsjevikiska utskottet. Molotov flyttades bort från redaktionsstolen på Pravda, och tidningen började snart att föra en mycket mera samarbetsvillig linje. Den stod fortfarande till vänster om mensjevikerna men var i alla fall villig att fortsätta kriget mot tyskarna tills revolutionen var absolut säkert genomförd. Det var antagligen Kamenev som bar huvudansvaret för den nya linjen — han var den ende erkände partiledaren i Petrograd — men det finns inget tvivel om att han stöddes av Stalin.

Det är lite svårt att reda ut var Stalin egentligen stod, och det beror mycket på att så stor del av hans liv har förvanskats, utelämnats eller överdrivits av de sovjetryska historikerna. Vid den här tiden kan vi av allt att döma inte betrakta honom som något mera än en lovande partimedlem. Lenin hade med gillande lagt märke till honom på grund av hans insats som landsvägsrövare och terrorist i Kaukasus. Han hade haft sina läroår i Sibirien och han hade varit med på flera partikongresser utomlands. Men ännu hade han inte vunnit något stort inflytande, och påståendet att han redan 1917 var en av Lenins närmaste vänner är totalt ogrundat.

Suchanovs ironiska omdöme om Stalin döljs i försiktiga ordalag: ”Bolsjevikpartiet”, säger han, ”har trots den låga nivån på 'officerskåren' i alla fall en lång rad av verkligt kraftfulla gestalter och skickliga ledare bland sina 'generaler'. Men medan Stalin gjorde sin blygsamma insats i Exkom gav han ett intryck — och jag är inte ensam om den uppfattningen — av en grå och suddig figur som skymtade då och då liksom i dimma och som inte lämnade något spår efter sig. Något annat går faktiskt inte att säga om honom.” I varje fall ingenting som Suchanov kunde säga, eftersom han skrev detta 1919, medan han bodde i Ryssland och medan Stalin snabbt klättrade upp mot toppen.

Bland de landsflyktiga revolutionära som nu strömmade till huvudstaden märktes ”mormor” Bresjko-Bresjkovskaja, en av ledarna för det socialrevolutionära partiet och veteran från de tidigare terroriståren. Hon möttes av stormande jubel. Vidare märktes den georgiske mensjevikern Irakli Tsereteli, som snart trädde fram som ledare både i Exkom och i sovjeten. Vidare Dan (Fjodor Iljitj Gurvitj), som var medlem i mensjevikernas centralkommitté, och sist men inte minst Plechanov, som kom från Paris efter trettiosex långa år i Västeuropa. Möjligen med undantag för Dan var alla dessa före detta landsflyktingar med vissa nyanser anhängare av den ”försvarsvänliga” linjen och av samarbete med provisoriska regeringen. När Kamenev kom såg det ut som om de också kunde räkna med stöd från bolsjevikerna.

³ Kamenev (Lev Borisovitj Rosenfeld) var visserligen fyra år yngre än Stalin men äldre än han i partiet. Han var gift med Trotskijs syster. Kamenev stod vanligen på bolsjevikernas högerflygel men svängde ganska ofta. Suhanov säger om honom: ”Han kämpade emot Lenin, tvekade inför oktoberrevolutionen — men han kapitulerade alltid i allting.”

Det fanns en annan stämman som Petrograds socialister också lyssnade till, och det var Maxim Gorkijs. Han var den ende verkligt store bland författarna på vänsterflygeln och han representerade någonting som var mycket mera bestående än revolutionens efemära politiska handlingar och upphetsningen på gatorna. Han uppfattade de våldsamma pöbelupploppen som en fruktansvärd fara, och bättre än någon annan bolsjevik visste han att varken den här eller någon annan revolution kunde totalt sopa bort det förflutna. Hans manifest, som skrevs när krisen nådde kulmen, har en enkel och profetisk värdighet:

”Medborgare! De gamla härskarna har försvunnit, och ett stort arv har lämnats till oss. Nu tillhör det hela folket. Medborgare, ta väl hand om arvet, ta väl hand om palatsen — de kommer att bli den nya ryska konstens palats. Ta väl hand om tavlorna, statyerna, byggnaderna — de är monument över er och era förfäders andliga kraft. Konst är den skönhet som inspirerade människor förmådde skapa till och med under despotiskt förtryck och som bär vittnesbörd om människosjälens styrka och skönhet. Medborgare, rubba inte en enda sten! Bevara monumenten, byggnaderna, de gamla tingen, dokumenten — allt detta är er historia, er stolthet. Minns att detta är den åker där er nya nationella konst kommer att växa upp.”

Under marsdagarna lade ingen människa särskilt stor vikt vid Gorkijs appell; Exkom lyssnade artigt till den och beslöt utan diskussion att den skulle skickas till tryckning. Men senare, när larmet och upphetsningen hade lagt sig, gjorde appellen intryck och säkert är att palatsen räddades. Inte heller var det bara några få kringströdda intellektuella i stil med Gorkij som protesterade mot den materiella förstörelsen. Det ser ut som om de illitterata folkmassorna instinktivt reagerade på samma sätt. Till en början brann halva Petrograd av iver att utplåna alla spår av tsarväldet. Nikolaus II:s porträtt revs ut ur ramarna i palatsen och överallt, på teatrarna och i ämbetslokalerna, högg männen bort tsarens emblem och vapensköldar. Men människorna hejdade sig framför praktgemaken som var fulla av vävnader och vackra möbler, och den första plundringsvågen ebbade snabbt ut. I allmänhet räckte det att en enda sansad person trädde fram och påminde soldaterna om att de inte hade revolterat för att få plundra — och att dessutom nu de här sakerna var allas egendom — för att det skulle bli stopp på skadegörelsen.

Av det slagets händelser hade den kanske mest pittoreska med bolsjevikerna att göra. Till högkvarter hade de sett ut balettdansösen Ksjesinskajas hus, en skönt utsirad, pagodliknande byggnad vid stranden av Neva. Dansösen själv, en liten upprörd figur som var klädd i svart, kom och talade om det för Exkom. Hela hennes värld och alla de rikedomar som hon hade samlat under den tid för längesen när hon var tsarens och storfurstarnas favorit fanns förvarade i huset, och nu vädjade hon om skydd för sina hotade ägodelar. Men vid en undersökning visade det sig att bolsjevikerna hade stuvat undan de värdefullaste föremålen i gårdsrummen. De hade viktigare saker att tänka på än rokokosängar och mattor från Turkestan.⁴

En liknande anda rådde vid den offentliga begravningen av de män och kvinnor som hade fått släppa livet till under revolten. Först var det meningen att de skulle begravas framför Vinterpalatset som en demonstration mot den gamla regimen; men eftersom på det sättet en av de vackraste öppna platserna i staden skulle ha förstörts förlades begravningen till det lämpligare Marsfältet. Begravningen den 5 april blev en tilldragelse som fick alla att falla i förundran och nyktra till. En miljon människor nästan hälften av Petrograds invånarantal – samlades på gatorna, och under tystnad och i perfekt ordning, en ordning som polismakten aldrig skulle ha kunnat åstadkomma, drog de förbi massgraven. Med en minuts mellanrum dånade kanonerna från Peter-Paulsfästningen. I övrigt hördes inte ett ljud. Kistorna var rödmålade och alla religiösa ceremonier var förbjudna. Men följande dag började ett mummel stiga upp från

⁴ Senare lade naturligtvis bolsjevikerna beslag på Ksjesinskajas egendom. Själv flydde hon till Paris, där hon fortfarande bor.

Petrograd. En månad tidigare hade nästan alla de här människorna gjort korstecknet när de gick förbi en ikon, och nu for en våg av fruktan genom dem, en föraning om att de skulle drabbas av något fruktansvärt straff, om de tillät att de döda begrovs på det sättet. Därför skickades präster till Marsfältet för att välsigna graven.

Men med tsaren och hans familj var det en annan sak. Inställningen var fortfarande fientlig, eller snarare var det frågan om en fientlig likgiltighet, och den blandades kanske också med fruktan för att han på något sätt skulle kunna ta igen makten och straffa dem. Den 22 mars anlände tsaren under bevakning till Tsarskoje Selo — vakterna var nödvändiga för hans egen säkerhet – och slöt sig till sin familj där. Tsarfamiljen fick slå sig ner i en del av palatset och hade bara möjlighet att röra sig fritt i ett litet hörn av trädgården. Soldater posterades ut för att hålla ett vakande öga på allt som de företog sig, och det hände att familjen drevs fram och tillbaka som om de var rena straffångarna. Nikolaus uthärdade det mycket väl. Han behöll sin vanliga artighet. Han högg ved till bränsle, han skottade bort snön från gångarna utanför palatset och barnen sådde grönsaker i trädgården. Ibland bröt tsaritsan ut i en lidelsefull protest, men hon lyckades behålla den själsliga balansen genom att intala sig att det som hände var Guds straff. Anna Vyrubova spärrades in i Peter-Paulsfästningen, men den kejserliga familjen fick tillåtelse att behålla sitt tjänstefolk. Det officiella påhänget av kammarherrar och liknande försvann frivilligt och mycket snabbt.

Mot slutet av mars upplyste ambassadör Buchanan den provisoriska regeringen om att George V var villig att erbjuda sin kusin en tillflyktsort i England. Nikolaus skulle ha föredragit att bege sig till sitt gods Livadia på Krim men fick veta att han inte skulle gå säker till livet där. Förberedelser gjordes för den kejserliga familjens avfärd till Murmansk, där den skulle tas ombord på ett brittiskt örlogsfartyg. Kerenskij skulle i sin egenskap av justitieminister följa av dem. Planerna hade inte hunnit särskilt långt mot sitt förverkligande när Exkom fick nys om dem, och reaktionen blev kraftig och omedelbar. Hämdtörsten hade ännu inte blivit riktigt tillfredsställd, och ”medborgare Romanov” skulle inte få slinka undan på det sättet. Det var inte otänkbart, resonerade de, att han i England skulle kunna samla nya anhängare omkring sig och starta en motrevolution. Exkom befallde alla järnvägsarbetare att stoppa det kejserliga tåget, om det kom i deras väg, och att fängsla passagerarna. Provisoriska regeringen slog snabbt till reträtt. Nikolaus och hans familj underrättades om att de måste stanna kvar på Tsarskoje Selo. En arbetardelegation kom ut från Petrograd och Nikolaus beordrades att visa sig för att de skulle vara säkra på att han inte hade rymt sin kos.

Det var ungefär vid den tiden som Rasputins kista hämtades från kapellet i Tsarskoje Selo av ett band soldater. De bröt upp kistan med hjälp av käppar, hällde bensin på liket och brände det på ett bål av timmerstockar. En mängd musjiker samlades och stod sedan fascinerade hela natten och såg hur flammorna fladdrade över snön. Från *staretsen* hade sovjeten i alla fall ingenting att frukta. De biskopar han hade utsett hade för längesen flytt till kloster i avlägsna delar av landet, och hans trogna i Petrograd hade gått under jorden eller var i fängelse.

Under andra veckan i april började både Exkom och provisoriska regeringen nå fram till kärnproblemen. Pressfriheten gav upphov till en våldsam diskussion. Före revolutionen hade många, både socialister och liberaler, omfattat denna så ivrigt att ”pressfrihet” blev ett av revolutionens nyckelord. Men nu begärde grupper och partier på högerflygeln, som fortfarande i hemlighet var monarkister, att få rätt att ge ut egna tidningar. Kunde man ge dem tillstånd att sabotera revolutionen i ett så kritiskt ögonblick? Skulle de få organisera en grupp av anhängare som skulle kunna störta den nya regeringen? I Exkom brottades de intellektuella länge med sina samveten och till slut kom de till exakt samma resultat som Nikolaus II och alla tsarer före honom hade kommit till långt tidigare: det var nödvändigt med censur. Tjcheidze störtade upp från sin plats och skrek: ”Nej, vi tänker inte tillåta dem. Så länge det är krig kan vi inte ge fienden vapen.” Den planerade högertidningen fick aldrig tillstånd att komma ut. Men den 23 mars hävdes gällande inskränkningar i pressfriheten.

Frågan om åttatimmarsdagen var ännu besvärligare. Sedan fader Gapons dagar och redan tidigare hade den stått främst bland arbetarnas krav, och till och med arbetsgivarna var nu villiga att gå med på den. Ingenting kunde väl i så fall vara enklare än att deklarerat att åttatimmarsdagen var införd. Men plötsligt trädde en ny och fruktansvärd motståndare till tanken fram: soldaterna. Varför, frågade de sig, skulle arbetarna i Petrograd och i de andra städerna bakom fronten sitta i lugn och ro och arbeta åtta timmar om dagen, när de som var i eldlinjen var utsatta för fienden tjugofyra timmar om dygnet? Armén behövde ammunition och förnödenheter, låt därför arbetarna fortsätta med sitt jobb och ta på sig en rättvisare del av krigsördan! Ännu en gång måste Exkom sadla om: den gick med på att fabriker skulle få arbeta på övertid.

Bönderna var också ett problem. Över hela Ryssland började de upptäcka hur starka de var, och de hade skaffat sig vapen. De förklarade att det här var deras revolution; de och inte en handfull industriarbetare i städerna utgjorde folkets huvuddel. Varför skulle de ta order av en arbetarregering i Petrograd?

Men för tillfället överskuggades frågor av det slaget av det brännande krigsproblemet. Vem skulle få kontrollen över armén? Den provisoriska regeringen som ville att den skulle kämpa ända till slutet, eller sovjeten som ville att den skulle nöja sig med försvar medan Ryssland började fredsförhandlingar? Till och med armén själv var kluven i den frågan, för det stod snart klart att desertörerna och de revolutionära regementena långt ifrån speglade stämningen hos alla soldaterna och ännu mindre hos officerarna. Många regementen var fast beslutna att kämpa vidare, nu när de hade någonting att kämpa för, en egen regering. Det blev till en prestigefråga att inte ge upp, att inte svika alla de hjältemodiga ansträngningarna som hade gjorts under de senaste tre åren. Också ett annat skäl anfördes. Tyske kejsaren ansågs vara i stånd att krossa revolutionen. Om de tyska arméerna slog sig igenom var det inte omöjligt att de satte upp Nikolaus på tronen igen. Den nyutnämnde militär guvernören i Petrograd general Kornilov, marscherade med sina trogna regementen längs gatorna — en del av trupperna råkade vara just de som hade revolterat mot tsaren — och de krävde att kriget skulle fortsätta. I sovjeten började det bli obehagligt för dem som krävde ett omedelbart fredsslut. De möttes med ropet ”förrädare” och av ett sådant oväsen att de inte kunde fortsätta att tala. Och ändå fanns det knappt någon som egentligen ville fortsätta kriget. En deputation med socialistiska politiker som kom från Frankrike och Storbritannien manade de ryska arbetarna och soldaterna att fortsätta kampen, men bemöttes kyligt av Exkom. Till och med Plechanov — revolutionens vördade fader — led ett svidande nederlag när han uppmanade sovjeten att hålla fast vid de allierade och fortsätta kampen. Hans ord föll platt till marken. Han var nu gammal och sjuk och gled allt längre ut i periferin. Nästan alla hans anhängare hade försvunnit.

Högern och vänstern diskuterade hetsigt nu under början av april, och det var ibland inte så lätt att avgöra när en pacifist var patriot eller landsförrädare eller när den som uppmanade till krig var tsarist eller en av revolutionens sanna soldater.

En viktig person saknades i den våldsamma debatten; det var Lenin. Han befann sig i Schweiz, där han hade bott kvar under alla krigsåren. Vid mitten av april kom det bud till Petrograd att han var på väg hem. Han for genom Tyskland i en förseglad järnvägsvagn och skulle komma fram till Finländska bangården i Petrograd sent på kvällen den 16 april.

11. Lenins återkomst

Mot slutet av Winston Churchills ”Världskrisen 1911-1918”, hans monumentala historia över första världskriget, står följande avsnitt:

”Vid mitten av april [1917] fattade tyskarna ett dystert beslut. Ludendorff dämpar rösten när han talar om det. Samtidigt måste man ta hänsyn till att de tyska ledarna kämpade med desperata medel. Det var i den sinnesstämningen de hade befunnit sig när de startade det oinskränkta ubåtskriget, fast de var säkra på att de på det sättet skulle dra Förenta staterna in i kriget på motståndarsidan. På västfronten hade de ända från början använt de fruktansvärdaste anfallsvapen som de hade till sitt förfogande. De hade begagnat sig av giftgas i stor skala och hade uppfunnit sin *Flammenwerfer*. Och ändå var det nästan med bävan som de riktade det ohyggligaste av alla vapen mot Ryssland. De transporterade Lenin från Schweiz in i Ryssland i en förseglad godsvagn som om han var en pestbacill.”

Under den färgstarka ironin ligger en händelse som vi nu tack vare wilhelmstrassearkiven och andra källor vet mera om. Det är ett av den ryska revolutionens mest avslöjande kapitel. Tyskarna hade inte väntat att det ryska upproret skulle komma så snabbt. I januari och februari 1917 visste de att atmosfären i Petrograd blev allt mera laddad, men det verkar som om utrikesdepartementet i Berlin ägnade sig mera åt möjligheten att förhandla med tsaren än åt planerna på att krossa honom med hjälp av en revolution. Ett brev till tsaren som innehöll de tyska fredsförslagen hade faktiskt redan skrivits ut och prins Max av Baden hade fått i uppdrag att sköta diskussionerna, när det meddelades att tsaren hade abdikerat. Säkert fanns i början av mars inte många ledande tyskar som hade den minsta tanke på att föra Lenin och hans vänner tillbaka till Ryssland och att placera dem i tsarens ställe. Lenin själv höll så sent som den 22 januari en föreläsning i Folkets hus i Zürich där han yttrade: ”Vi som hör till den äldre generationen lever kanske inte så länge att vi får vara med om slutstriden i den kommande revolutionen.”

Lenin närmade sig sin fyrtiosjunde födelsedag, och hans liv tillsammans med Krupskaja i Zürich var så lugnt och händelsefattigt som det bara kunde vara i det neutrala Schweiz: långa promenader runt sjön, långa timmar i stadsbiblioteket, långa fridfulla dagar som förflöt medan Lenin skrev otaliga pamfletter och brev till vännerna. Det var en rytm som inte förändrades i någon högre grad från den ena veckan till den andra, och den såg inte ut att leda någonstans. När nyheterna om de första gatustriderna i Petrograd äntligen nådde fram till Zürich — det dröjde en vecka kunde Lenin inte tro på dem. Den 15 mars 1917 störtade en polsk vän som hette Bronski in i hans våning med de första rapporterna. Enligt Krupskaja gick de sedan allihop ner till sjön och där ”på stranden breddes alla tidningarna ut, så snart de kom fram”. Av allt att döma läste Lenin redogörelserna med största klenroghet, och det var först några dagar senare när underrättelsen om tsarens abdikation nådde fram som han kunde förmå sig till att erkänna att något viktigt hade hänt. Till och med då vågade han inte satsa helt på det nya. Han skrev ett brev till Alexandra Kollontaj¹ i Sverige och sade att ingen genomgripande förändring hade ägt rum. Det var en kapitalistisk revolution, sade han: bourgeoisin hade helt enkelt övertagit den makt som den redan ägde. Han hoppades nästan att Miljukov och kadetterna i den nya provisoriska regeringen inte skulle tillåta de marxistiska partierna eftersom det fanns en fara för att de mensjevikiska och bolsjevikiska grupperna i så fall skulle slå sig samman. Lenin hade just då säkert ingen tanke på att vända tillbaka till Ryssland; han frågade Kollontaj om en av de bolsjevikiska deputeraderna i duman som hade fångslats nu skulle ha någon möjlighet att komma över till Stockholm för en diskussion. Kollontaj hade bett Lenin om ”direktiv” som skulle vägleda henne och partikamraterna i deras politiska

¹ Kollontaj var en kvinnlig anhängare som hade gått över från mensjevikerna. Hon blev senare socialfolkkommissarie och den första kvinnliga sovjetryska diplomaten.

arbete. Lenin svarade att det lät ”nästan som ironi”. Han gick i alla fall med på att sända sina senaste artiklar till henne och tillade: ”Det kommer inte att på länge bli möjligt att lämna detta fördömda Schweiz.” Det var den 17 mars.

Den 18 mars reste Lenin till västra Schweiz för att hålla ett nytt politiskt tal, och i det gjorde han bara en kort antydan om revolutionen. Det verkar som om han inte hade en aning om att det bolsjevikiska utskottet just i det ögonblicket gjorde förtvivilade ansträngningar att få tag på honom. Det ville att han genast skulle vända tillbaka till Ryssland.

Först den 19 mars blev det fart på Lenin. Han skrev ett brev till Karpinskij, en bolsjevik som förestod det ryska biblioteket i Geneve: ”Jag granskar omsorgsfullt alla möjligheter för att finna det bästa resvägen — — — Var vänlig och skaffa i ert namn alla papper som behövs för att resa till Frankrike och England så att jag kan använda dem när jag tar vägen över England och Holland till Ryssland. Jag kan ta på mig en peruk — — — Sedan måste ni försvinna från Genève under åtminstone två eller tre veckor (tills ni får telegram från mig i Skandinavien). Under den tiden måste ni vara ytterst försiktig och gömma er undan någonstans i bergen. Vi betalar givetvis utgifterna för hyra och uppehälle.”

Det var en fullkomligt hopplös idé och den resulterade inte heller i någonting. Dessutom hade alla de landsflyktiga revolutionärerna i Schweiz — och de uppgick till många hundra — vid det här laget sugits in i en virvel av upphetsning över nyheterna från Ryssland och diskuterade möjligheterna att med förenade krafter ta sig tillbaka tillsammans. Ett sammanträde den 19 mars bevestades av Zinovjev och bolsjevikerna, Martov och mensjevikerna, Bobrov och socialrevolutionärerna samt andra i stil med Lunatjarskij som drev från läger till läger i det revolutionära halvmörkret. Martov föreslog att alla skulle försöka att ta sig hem via Tyskland. Han sade att tyskarna kanske kunde låta sig övertalas att släppa igenom dem om den provisoriska regeringen i Petrograd gav ett uttryckligt löfte om att frige ett antal tyska och österrikiska krigsfångar. Det bästa sättet att ta kontakt med tyskarna, trodde Martov, skulle vara genom den neutrala schweiziska regeringen, och givetvis hängde hela planen på om petrogradregeringen gav sitt samtycke.

Alla höll med om att detta var en utmärkt idé. Robert Grimm, en av de schweiziska socialistledarna, ombads att höra sig för hos den schweiziska regeringen i frågan.

En intressant sak kommer här i dagen. Alla de här ryska landsflyktingarna var britternas och fransmännens allierade och formellt sett tyskarnas fiender. Men ändå ser det ut som om det inte under det här skedet föll dem in att kontakta britterna och fransmännen för att få pass som skulle göra det möjligt för dem att färdas sjövägen. De räknade tydligen med att eftersom de var ökända marxister och socialister skulle deras ansökan aldrig beviljas eller också skulle de häktas, så snart de tog sig över gränsen till Frankrike. I själva verket var både britterna och fransmännen fullt villiga att låta de ryssar passera som den provisoriska regeringen ville ha hem, och senare tog den socialrevolutionäre ledaren Tjernov faktiskt den vägen. Men det var verkligen farligt att resa över Nordsjön på våren 1917, och den synpunkten betydde säkert en hel del för många av landsflyktingarna.

Robert Grimm sökte upp den schweiziske utrikesministern Hoffmann men fick av allt att döma ett ”officiellt” nej. Hoffmann ville inte sätta den schweiziska neutraliteten i fara genom att öppet blanda sig i saken. Men han underrättade i alla fall Romberg, den tyske ministern i Bern, om vad som var på färde, och Romberg var mer än villig att hjälpa till. Den 22 mars telegraferade han till Berlin: ”Framstående ryska revolutionärer önskar återvända till Ryssland via Tyskland, därför att de på grund av ubåtsfaran är rädda att resa via Frankrike.”

I Berlin blev man genast intresserad, för vid det här laget stod det klart av underrättelse-tjänstens rapporter att tsarens abdikation inte hade förbättrat läget för Tyskland; Miljukov och provisoriska regeringen tänkte ju fortsätta med kriget. Därför var det tydligt att det gällde att störta den provisoriska regeringen och ersätta den med en annan regering som skulle sluta

fred. Parvus manade redan till en sådan politik från Köpenhamn. Brockdorff-Rantzau, den tyske ministern där, rapporterade att han hade träffat Parvus den 22 mars för att diskutera frågan. Utrikesdepartementet i Berlin var också angeläget om att profitera på det nya läget i Petrograd, innan det hade hunnit stabiliseras för mycket, och hade redan bett finansdepartementet om fem miljoner mark till som skulle användas för propaganda inom Ryssland. Frågan att skaffa ett tåg åt de ryska landsflyktingarna hänsköts åt Ludendorff och högsta arméledningen. Tyskarna hade fortfarande en hel del att grubbla över i det här sammanhanget. Kunde man lita på revolutionärerna? Skulle de verkligen arbeta för Tysklands intressen när de väl var tillbaka i Ryssland?

Lenin visade i alla fall snart vad han tänkte göra, och hans idéer stod i klar strid mot den politik som hans kamrater Kamenev och Stalin förde i Petrograd under den perioden. Han tänkte kasta sig över den provisoriska regeringen med näbbar och klor, och han tänkte kräva fred. Lenin hade begagnat de senaste dagarnas väntan till att pressa fram de tre första av sina ”Brev från fjärran” som var avsedda att tryckas i Pravda, och han klargjorde att han hade menat vad han sade efter zimmerwaldkonferensen: han tänkte få igång ett inbördeskrig i Ryssland. Han påstod att det förelåg en konspiration mellan de ryska kapitalisterna (som representerades av Miljukov och provisoriska regeringen) och briter och fransmännen (som representerades av sina ambassadörer i Petrograd, Buchanan och Paléologue). Sammansvärjningens första uppgift hade varit att hindra tsaren och tyske kejsaren från att sluta separatfred och att tvinga fram Nikolaus abdikation. Lenin uppmanade arbetarklassen att stödja sovjeten och störta den provisoriska regeringen. Som första steg i den riktningen föreslog han att arbetarna skulle skaffa sig vapen.

Den tankegången fullföljdes i ett telegram som Lenin skickade till en grupp bolsjeviker som just skulle resa från Norge till Petrograd. ”Vår taktik”, skrev han, ”absolut misstro, ej stöd åt ny regering, Kerenskij särskilt suspekt. Beväpna proletariatet enda garantin. Omedelbart val av дума i Petrograd. Inget närmande till andra partier.”

Den 24 mars började läget bli gynnsamt för Lenin. Tyske kejsaren antydde att han ville att de ryska socialisterna skulle få reda på att han stödde dem i deras opposition mot provisoriska regeringen, och högsta arméledningen lät förstå att den inte hade någonting att invända mot att revolutionärerna tog vägen över Tyskland, såvida de reste tillsammans och under eskort.

I det fjärde av sina ”Brev från fjärran” — Lenin tycks ha skrivit dem dag efter dag med fantastisk snabbhet — kritiserades Gorkij, som visserligen förordade fred men tryckte på att freden måste stå i överensstämmelse med Rysslands heder. Gorkij borde hålla sig ifrån politiken, sade Lenin. Vad Ryssland behövde var ett program för omedelbar fred i stil med vad han redan hade skisserat upp i sin Social-Demokrat så tidigt som 1915, en fred som innebar att alla löften till de allierade bröts och förhandlingar öppnades om vapenstillestånd med motståndarna. Miljukovs regering, upprepade Lenin, var bara ett redskap i Storbritanniens och Frankrikes händer. ”Den tyske arbetaren”, fortsatte han, ”märker nu att den stridslystna monarkin i Ryssland har följts av en stridslyst republikt, en republikt av kapitalister som vill fortsätta det imperialistiska kriget och hålla fast vid den tsaristiska monarkins rövarfördrag. Tänk själv efter om den tyske arbetaren kan ha något förtroende för en sådan republikt!”

Om de tyska myndigheterna läste de orden — och det är ganska troligt att de gjorde det — kan de knappast ha undgått att få ett gynnsamt intryck av Lenin. Han var just den man som de behövde. Tyska generalstaben var nu i alla händelser ivrig att skynda på planen att repatriera flyktingarna, och den 27 mars skickade den en agent till Schweiz för att ta kontakt med Lenin. Mannen hette Georg Sklarz, hade samarbetat intimt med Parvus och hade därför inte stora chanser att bli varmt mottagen av Lenin. Men han hade oinskränkt officiellt stöd från tyskarna, och både tyska legationen i Bern och konsulatet i Zürich uppmanades av utrikesdepartementet i Berlin att hjälpa honom på alla sätt. Sklarz instruktioner gick tydligen

ut på att smugla Lenin och hans närmaste man Zinovjev genom Tyskland till svenska gränsen, och meningen var att han skulle göra det utan att de schweiziska myndigheterna fick nys om någonting.

Det finns ingen redogörelse för Sklarz möte med Lenin (som under hela den här tiden satt kvar i Zürich tillsammans med Krupskaja) men vi vet vilket resultat det fick. Lenin antog inte erbjudandet. Han ville inte resa omedelbart och överhuvudtaget inte förrän läget hade klarnat i Petrograd. Fanns det några garantier för att han inte skulle häktas som förrädare när han kom fram, speciellt om han kom nästan ensam och tack vare en privat överenskommelse med tyskarna?

Om det var förräderi att diskutera med tyskarna var en verklig samvetsfråga och en svår nöt att knäcka också för de andra revolutionärerna. Långt ifrån alla var lika angelägna som Lenin om fred till varje pris. När allt kommer omkring var de inte bara socialister utan också ryssar. Flera miljoner av deras egna landsmän hade stupat för att försvara Ryssland mot tyskarna, och det var ett betänkligt steg att nu gå över till fiendens läger, hur riktiga (ur marxistisk synvinkel) deras motiv än kunde vara.

Den 29 mars sammanträdde ett tjugotal av partiledarna för att diskutera frågan. De landsflyktiga visste vid det laget att tyskarna var villiga att ställa ett tåg till deras förfogande, men de visste också genom Robert Grimm, att den schweiziska regeringen inte gärna ville ge förloppet en officiell och respektabel prägel genom att förhandla med tyskarna för deras räkning. Det återstod emellertid en annan möjlighet. Om provisoriska regeringen eller till och med petrogradsovjeten gav dem tillåtelse att anta det tyska erbjudandet skulle de i alla fall kunna resa till Ryssland med rena samveten. Men ingenting hördes från Petrograd.

Lunatjarskij, som var med på mötet, berättar att alla bolsjeviker utom Lenin motsatte sig att ta tåget. De ansåg att det skulle göra ett dåligt intryck i Ryssland och att hela planen kanske inte var någonting annat än en tysk krigslist för att ge socialiströrelsen dåligt rykte. Sedan reste sig Lenin och började gå fram och tillbaka i rummet. När han tog till orda förbluffade han alla de andra. ”När revolutionen är i fara”, sade han, ”kan vi inte ta hänsyn till idiotiska borgerliga fördomar. Om de tyska kapitalisterna är så dumma att de hjälper oss över till Ryssland, så får de stå sitt kast. Jag antar erbjudandet. Jag reser.”

Enligt Lunatjarskij gjorde detta ett mycket starkt intryck, och några av bolsjevikerna ändrade mening. Till slut gick de med på att resa. Andra (däribland Lunatjarskij själv) förklarade att de ville vänta och se. Martov och Bobrov höll fast vid att de måste få Petrograds godkännande, innan de kunde ge sig av.

Visserligen verkade Lenin övertygande vid mötet, men vad han sedan företog sig avslöjar att han var långtifrån säker på att han handlade rätt. Vid den tiden brevväxlade han med Ganetski, den gamle sympatisören som han hade skickat till Köpenhamn för att hålla ett öga på Parvus. Danskarna hade kort förut utvisat Ganetski på grund av hans illegala handelstransaktioner med Ryssland, och nu befann han sig i Oslo där han stod i telegrafisk förbindelse med både Petrograd och Schweiz. Den 30 mars skrev Lenin ett långt brev till Ganetski där han klart förkastade den brittiska planen och uppmanade honom att göra allt han kunde för att förmå Petrograd att ge det tyska tåget sin välsignelse.

Tyska generalstaben gjorde allt hårdare påtryckningar för att få någonting gjort. I ett telegram till utrikesdepartementet i Berlin underströk den hur viktigt det var att Lenin och hans vänner (som uppskattades till sammanlagt ett fyrtiotal) befordrades till Ryssland så snart som möjligt. Det föreslogs att alla specialvillkor och byråkratiska bestämmelser skulle läggas åt sidan; så skulle exempelvis också de män som alltjämt hade åldern inne för att göra fronttjänst få tillstånd att fara med tåget.

Av allt att döma var det till följd av detta telegram som Romberg i Bern fick klara order från

Berlin den 2 april. Det var startsignalen för att genomföra planen, och nu började en febril aktivitet. En mellanhand sändes till Zürich för att säga till Lenin och Krupskaja att göra sig klara för omedelbar avfärd. De packade snabbt och ordnade de sista praktiska detaljerna, och två timmar senare satt de på tåget till Bern. Lenin väntade tydligen att han skulle skickas till Tyskland direkt, för han sände ett telegram till systemen Elizarova i Petrograd om att han skulle komma dit den 11 april. Men fortfarande fanns en del saker att klara av.

Robert Grimm, den schweiziske socialisten, hade vid det här laget fått nog av att tjänstgöra som springpojke. Han hade talat med Romberg åtminstone fyra gånger, han hade fått en uppmaning att hålla sig borta från hela historien av Hoffmann, sin egen utrikesminister, och han hade inte tyckt särskilt bra om att ha med så många vilt grälände ryssar att göra. Han visste också att Lenin avskydde honom. Han drog sig f. ö. elegant ur affären och skaffade en ersättare i Fritz Platten, en annan schweizisk socialistledare som stod längre till vänster än han själv. Platten började nu räkna in de landsflyktiga och skilja fåren från getterna.

Den 3 april meddelade Platten Romberg att mellan tjugo och sextio var villiga att resa. De skulle gå med på de tyska villkoren, sade han, men de var angelägna om att deras namn inte skulle bli kända och att de skulle färdas i slutna kupéer med "exterritoriella rättigheter". De ville också ha en säker garanti för att tyskarna inte i sista ögonblicket skulle hindra någon av dem från att ta tåget. Allt detta kunde Berlin gå med på, och den 4 april skrevs ett bindande avtal om resan ut.

Men andra saker kom att försena avresan. De landsflyktiga upptäckte att de behövde tid att avveckla sina affärer efter alla de år som de hade levat i Schweiz, och det gick upp för dem att det kanske också var nödvändigt att svenska regeringen gav sitt samtycke innan gruppen kunde ta sig in i Sverige. Ett telegram skickades till tyske ministern i Stockholm för att han skulle ordna den saken.

Lenin och hans vänner oroades fortfarande av hur de skulle bli mottagna i Petrograd, och den 7 april gjorde de ett märkligt naivt försök att rentvå sig. De övertalade en skara franska, tyska, schweiziska, polska och (senare) skandinaviska socialister att skriva under en deklARATION som sade att de i egenskap av "ryska internationalister" var emot all imperialism, framför allt tysk imperialism, och vände tillbaka till Ryssland den här vägen bara därför att de var fast beslutna att arbeta för en revolution där som skulle gagna proletariatet över hela världen. Ännu en deklARATION skrevs ut av resenärerna själva följande dag: de tillkännagav att de skulle stödja den revolutionära rörelsen i Tyskland så snart de själva hade tagit makten i Ryssland.

Allting tyder på att tyskarna verkligen läste dessa dokument men det finns inga tecken på att de oroade dem särskilt starkt. Antingen ansåg de att blotta tanken på revolution i Tyskland var totalt vansinnig och tog inte hotelserna på allvar, eller också uppfattade de deklARATIONerna bara som ett försök av de ryska revolutionärerna att rädda ansiktet.

Den 9 april var gruppen äntligen klar att ge sig av. Den samlades i Bern och begav sig därpå till Zürich, där tåget avgick tidtabellsenligt klockan 15.15. Vilda scener ägde rum på perrongen innan tåget gick, för vid det här laget hade nyheter om avfärden sipprat ut, och de människor som hade infunnit sig var våldsamt söndrade. Medan bolsjevikerna svängde röda fanor och sjöng "Internationalen" hördes ropen "Spioner — tyska spioner", och obehagliga antydningar gjordes om att de åkte på tyske kejsarens bekostnad. Platten, som också följde med gruppen, råkade in i ett gräl där man var nära att ta till knytnävarna, och Lenin blev själv indragen i ett handgemäng. Vid lunchen hade gruppen beslutat sig för att inte ta med en viss Oscar Blum som de misstänkte var agent för ochranan. Men Blum lyckades i alla fall ta sig upp på tåget, och det var Lenin som i sista ögonblicket högg tag i honom och bokstavligen sparkade av honom.

Nu bar det i alla fall av. Sammanlagt var de trettiotvå: nitton bolsjevik, sex medlemmar av det judiska partiet Bund, tre internationalistiska mensjevik och fyra andra, däribland en

fyraårig pojke. De viktigaste var Lenin, Krupskaja, Zinovjev, Inessa Armand och Sokolnikov. Radek, som var österrikisk medborgare, anslöt sig vid tyska gränsen. Det har påståtts att en brittisk secret-serviceagent, som sedan upptäcktes i Tyskland, skulle ha funnits på tåget, men de tyska papperen tigger på den punkten.

I sin berättelse om resan säger Platten att resenärerna hade mat för tio dagar med sig, och att en del av provianten, framför allt socker och choklad, togs i beslag av schweizarna innan de kom in i Tyskland. Det berättas också att Lenin tyckte illa om rökning och krävde att rökarna skulle hålla sig till toaletten, dit de fick särskilda passersedlar. Gruppen tycks ha varit ganska väl försedd med pengar. Platten hade lånat upp 3 000 schweizerfrancs åt dem, och av Lenins brev vet vi att han själv hade ytterligare 1 000. Åtskilligt tyder på att han lämnade kvar en liten reserv i Schweiz om någonting skulle gå galet och det blev nödvändigt att vända tillbaka.

De tog vägen genom Tyskland över Mannheim, Frankfurt och Berlin och skulle egentligen komma fram till Sassnitz vid Östersjön den 11 april. Men också nu blev de försenade, och förseningarna har man aldrig lyckats få en tillfredsställande förklaring på. Tåget missade en förbindelse i Frankfurt, och i Berlin växlades de in på ett stickspår där de fick stå i flera timmar. En mängd tyska socialister kom för att hälsa på dem, men den ende som de lyckades få tala med var den lilla pojken. Efter två dagar i Tyskland kom resenärerna sent på kvällen den 12 april äntligen fram till Sassnitz. Sedan tog gruppen båt till Malmö och fortsatte omedelbart till Stockholm, där en mängd socialistiska kamrater mötte dem. I Stockholm skaffade de svenska socialdemokraterna mera pengar, för att gruppen skulle klara den sista etappen av resan. Svenskarna blev lite förbluffade, när Lenin krävde att få ytterligare tusen kronor för sitt personliga bruk men betalade i alla fall, och efter drygt en dags dröjsmål fortsatte gruppen sin färd. Ett svenskt tåg förde dem till finska gränsen vid Haparanda, och själva gränsen tog de sig över i slädar. Här lämnade Platten dem och vände tillbaka, och de övriga fortsatte med tåg söderut genom Finland fram till ryska gränsen. Några kilometer utanför Petrograd kom Lenins syster och en grupp anhängare från den bolsjevikiska centralkommittén upp på tåget. Lenin frågade oroligt vilket mottagande han skulle få i Petrograd. Så snart han hade blivit lugnad på den punkten gled han smidigt över till en attack på sin gamle vän Kamenev, som hade kommit för att hälsa honom välkommen: ”Vad är det för saker du skriver i Pravda? Vi har läst en mängd nummer, och det är just en skön historia.” Det var första förebudet till den explosion som skulle komma.

På kvällen den 16 april ångade tåget in på Finländska bangården i Petrograd. Tio år hade gått sedan Lenin sist såg Ryssland.

Lenins återkomst väckte blandade känslor i Petrograd och inte bara inom provisoriska regeringen utan också inom sovjetens exekutivkommitté. Till och med inom bolsjevikpartiet fanns de som hyste onda aningar. Ett sammanträde hade ägt rum dagen före Lenins ankomst, och Kamenev, Stalin och andra var mycket väl medvetna om att deras politiska linje vapenvila med mensjevikerna och temporärt stöd åt provisoriska regeringen — inte alls stämde överens med de åsikter som Lenin nyligen hade gett uttryck för. Men Lenin var deras intellektuelle ledare, och om han råkade ut för motgångar och nederlag skulle det drabba dem själva. I Petrograd kritiserades Lenin redan för att ha tagit det tyska tåget. Därför beslöt bolsjevikerna att göra en motattack mot den växande fientligheten och ordna en så glänsande mottagning som möjligt på stationen.

Sent på eftermiddagen den 16 april fyllde stora folkmassor den öppna platsen framför Finländska bangården och otaliga röda fanor fladdrade överallt. Trupper och militärorkestrar var uppställda i närheten av sidospåret där man väntade att Lenin skulle komma. En strålkastare sände sitt ljus över mängdens ansikten och husen i bakgrunden. På själva perrongen stod det ännu flera soldater som skulle skyldra gevär, och man såg ännu flera fanor, ännu flera tryckta bolsjevikiska paroller och triumfbågar i rött och guld. En orkester hade

placerats där Lenins järnvägsvagn skulle stanna och en klunga med bolsjeviker stod och väntade där med blommor i händerna.

Lenins ankomst har blivit en så viktig del av den sovjetryska legendbildningen och har trissats upp till sådana enorma proportioner av officiella författare och konstnärer (på alla tavlorna ser man givetvis Stalin ett steg framför de andra i mottagningskommittén) att vi gör bäst i att följa den skildring som har lämnats av Suchanov. Sent omsider, berättar han (han var där tillsammans med Tjcheidze), anlände tåget.

”En dånande 'Marseljäs' steg upp från perrongen och välkomstropen steg mot skyn. Vi stannade i tsarens väntsal, medan bolsjevikedarna hälsade på varann. Sedan hörde vi hur de gick längs perrongen under triumfbågarna, medan orkestern spelade och mellan raderna av soldater och arbetare som hälsade dem välkomna. Den dystre Tjcheidze och efter honom vi andra gick fram till mitten av salen och förberedde oss för mötet.”

Man hörde ropen ”Ge plats, kamrater”, och mitt i den våldsamma trängseln kom Lenin in med snabba steg.

”Han bar en rund mössa, hans ansikte såg fruset ut och han höll en magnifik blomsterkvast. Han sprang fram mot mitten av salen och stannade upp framför Tjcheidze, som om han hade stött på ett fullkomligt oväntat hinder.”

Tjcheidze tog nu till orda, berättar Suchanov:

” 'Kamrat Lenin, i petrogradsovjetens och hela revolutionens namn hälsar vi dig välkommen till Ryssland — — — Vi tror att den revolutionära demokratins främsta uppgift nu är att försvara revolutionen mot alla övergrepp, antingen de kommer inifrån eller utifrån. Vi anser att vad som nu behövs är inte oenighet utan sammanhållning inom de demokratiska leden. Vi hoppas att du vill gå den vägen tillsammans med oss.'

Lenin visste uppenbarligen exakt hur han skulle uppträda. Han stod där som om ingenting av det som hände hade något som helst med honom att göra. Han såg sig omkring, granskade personerna runt omkring sig och till och med taket i tsarens väntsal, rättade till blommorna i buketten (som inte verkade att passa särskilt bra ihop med hela hans gestalt). Sedan 'svarade' han, medan han vände sig bort från Exkom-delegationen:

'Kära kamrater, soldater, sjömän och arbetare! Jag är lycklig över att i er person hälsa den segerrika ryska revolutionen och hälsar er som är förtruppen till den världsomspännande proletära armén — — — Det imperialistiska piratkriget är början till inbördeskrig över hela Europa — — — Socialismen växer fram över hela världen — — Det jäser i Tyskland — — När som helst kan hela den europeiska kapitalismen bryta samman. Den ryska revolution som ni har genomfört har visat vägen och inleder en helt ny tidsålder. Länge leve den socialistiska världsrevolutionen!'

Plötsligt tändes en klar, bländande, märkligt tjusande vårdkas inför ögonen på oss alla som höll på att drunkna i revolutionens rutinarbete — — Lenins röst, som hördes långt bort från tåget, var en 'röst från yttervärlden'. För oss var detta en ny, kärv och nästan bedövande ton i revolutionens ackord.”

Folkmassan försökte nu bryta sig igenom glasdörrarna till väntsalen och ropade efter sin ledare. Ännu en gång dånade ”Marseljäsen”, och i skenet från strålkastaren sveptes Lenin iväg och upp på en av pansarvagnarna. Här riktade han ett nytt kort utfall mot ”det skändliga imperialistiska mördandet”. Med Lenin mitt i ljuset från strålkastaren rullade vagnen bort över Sampsonbron, medan musikkåren, fanorna, folkmassorna och soldaterna följde efter. Processionen hejdades gång på gång vid gathörnen för att Lenin skulle få hålla nya tal.

Så småningom kom de fram till Ksjesinskajas hus, där bolsjevikpartiet nu var ordentligt installerat. Också här var alla lamporna tända, och balkongerna var behängda med flaggor.

Från balkongen på andra våningen talade Lenin till folkmassorna igen, och vid det här laget var han ordentligt hes. Ännu en gång rasade han mot kriget, och enligt Suchanov märktes en stark reaktion bland soldaterna runt omkring. De tyckte inte om det som Lenin sade. De ville försvara Ryssland. Han hörde en av dem säga: ”Vi borde sticka bajonetten i den där karln.”

Bolsjevikiska vakter gallrade omsorgsfullt bland dem som ville komma in i huset, men Suchanov lyckades ta sig igenom kedjan och under de skimrande taken banade han sig väg upp till rummen i andra våningen.

”I matsalen en trappa upp höll de på att sätta fram te och en lättare måltid — — — Den bolsjevikiska eliten promenerade omkring nöjd och triumferande och såg fram mot sin första bankett med ledaren, som de visade en fullkomligt förbluffande dyrkan.”

Zinovjev hade också anlänt men ingen brydde sig särskilt mycket om honom. Däremot hälsade Lenin vänligt på Suchanov. När han kom tillbaka från talet på balkongen ”log han, spärrade upp ögonen, skakade på sitt otvättade huvud och ledde mig in i matsalen”.

När middagen var över gick bolsjevikernas inre cirkel en trappa ner tillsammans med Lenin för att hålla ett officiellt partimöte, och välkomsttalen började igen. Till slut reste sig Lenin för att svara. Han startade med ett häftigt angrepp mot petrogradsovjetens politik och sade att den spelade bourgeoisin i händerna. Han förklarade att provisoriska regeringen måste krossas och att arbetarna, socialisterna och bönderna måste ta makten själva. Bönderna skulle genast lägga beslag på jorden. Beväpnade arbetare skulle leda fabriker. Kapitalismen måste sopas bort. Något slags kompromiss mellan bolsjevikerna och något annat parti fick inte förekomma. Tjcheidze och de andra ledarna för Exkom var ingenting annat än ”sociallakejer” och måste avlägsnas.

Utbrottet fortsatte i två timmar. Det var, säger Suchanov, ett ”åskliknande tal som gjorde inte bara mig, kättaren som hade kommit in av en slump, förbryllad och häpen utan som hade samma effekt på alla de rättrogna. Jag är säker på att ingen hade väntat sig någonting åt det hållet. Det verkade som om naturkrafterna gjorde uppror, och det spöke som heter världens undergång och som känner varken hinder eller tvekan, varken mänskliga svårigheter eller mänskliga beräkningar kastade sin mörka skugga över Ksjesinskajas festsal och över sina förhäxade lärjungar.”

När allt var över applåderade partimedlemmarna villigt nog, men, säger Suchanov, de hade ett förvirrat uttryck i ansiktet. Ingen av dem visste vad han skulle säga: ”Deras blickar flackade omkring utan att se och avslöjade hur totalt konfunderade de var. Läraren hade gett sina marxistiska lärjungar någonting som verkligen tålde att tänka på.

Jag gick ut på gatan. Jag kände det som om någon den natten hade hållit på och dunkat mig i huvudet med slagor — — — Begärligt andades jag in så mycket jag kunde av den friska vårluften. Det hade redan blivit riktigt ljus, morgonen var inne.”

12. Julidagarna

De sista timmarna natten till den 17 april tillbragte Lenin i sin systems våning. När han vaknade var det första han gjorde, efter ett besök vid moderns grav, att genast bege sig till Tauriska palatset tillsammans med Zinovjev och där ge en redogörelse inför Exkom, som han så våldsamt hade angripit kvällen förut. Han visste att resan i det tyska tåget hade väckt allvarliga misstankar och ville berätta historien på sitt eget sätt, innan alltför farliga rykten hann sprida sig.

Lenins försvarstal byggde helt på ett frankt förnekande av att han hade slutit några landsförrådiska överenskommelser med tyskarna. Han hade tagit tåget, sade han, eftersom det var enda möjligheten för honom att komma till Ryssland. Det enda villkor som tyskarna hade ställt var att han vid återkomsten skulle använda sitt inflytande till att frige ett antal tyska och österrikiska krigsfångar. Han hade inte tagit kontakt med några tyskar så länge det förseglade tåget rullade över kontinenten. Dessutom, förklarade Lenin som avslutning, var tågresan inte hans plan; den hade kläckts av Martov. Det sista var nu inte alldeles riktigt, och den omständigheten att Martov inte hade varit med på resan gjorde att det verkade så mycket osannare. Exkoms medlemmar lyssnade ganska kyligt till Lenins förklaringar och beslöt utan att binda sig vid något ställningstagande att han skulle få tillstånd att lägga fram sin sak i Izvestija.

När den saken åtminstone tills vidare var klar vände sig Lenin nu till ett större auditorium. Den allryska sovjetkonferensen hade samlats till möte i Petrograd, och där fanns en stark bolsjevikisk grupp som var ivrig att få höra honom tala. De bolsjevikiska och mensjevikiska delegaterna fick en föreläsning till livs som senare skulle bli berömd under namnet ”aprilteserna”. Talet var huvudsakligen en nedtonad upprepning av de argument och förslag som Lenin hade kommit med natten förut men de framfördes nu klarare och konkretare. Provisoriska regeringen, förklarade Lenin, måste ersättas av en proletariats republik och all makt måste läggas i sovjeternas händer. Kapitalismen skulle krossas och i dess ställe skulle placeras en enda statlig bank, statlig kontroll över hela produktionen och ett förstatligt jordbruk. Polisen, armén och ämbetsmännen skulle slopas och varenda arbetare och bonde skulle få ha vapen och bli valbar till de olika ämbetena. Vid fronten skulle soldaterna uppmuntras att förbrödra sig med tyskarna för att på så sätt bereda väg för revolutionen inte bara i Tyskland utan i hela världen.

Många av delegaterna åhörde detta tal med tecken till öppen fientlighet. En av dem reste sig och förklarade att sådana ord var ”en vansinnigs galenskaper”. Efter en förvirrad och ilsken debatt slöt sammanträdet med att Lenin och hela hans program tillbakavisades med stor majoritet. Till och med Kamenev, som tidigare hade hört till Lenins ivrigaste anhängare, slöt sig till det allmänna motståndet. Den 18 april publicerade han i Pravda en kritik av aprilteserna, och när texten till föredraget följande dag trycktes återkom han för att rikta ett nytt angrepp mot dem. Snart började det sprida sig i Petrograd att Lenin hade desavouerats av bolsjevikerna. Både Exkom och provisoriska regeringen kände därför stor lättnad.

I Pravdas spalter och i bolsjevikpartiets inre cirkel fortsatte Lenin att dunka på sina motståndare med samma gamla envishet som förr, men i hans privata brevväxling märker man hur besviken han i verkligheten var. Den 25 april, när det såg ut som om han gled tillbaka till den revolutionära isolering som han hade tillbragt de senaste åren i, skrev han till både Ganetski i Stockholm och Karpinskij i Geneve. Han klagar i dessa brev över att Ryssland är så fruktansvärt avskuret från yttervärlden och att censuren stoppar alla brev. ”Atmosfären här”, skriver han, ”är full av rasande förföljelse mot oss från bourgeoisins sida — — — Bourgeoisin angriper oss vilt för att vi åkte genom Tyskland — — — En desperat chauvinistisk feber rasar bland socialrevolutionärerna och socialdemokraterna — —

— Vi utsätts för vilda attacker för att vi är mot enighet.” Och han ber om pengar. Det är tonfallet hos en utomstående, hos en man som har kommit hem och som märker att hans folk är slött, ointresserat, provinsialt.

Ändå fanns det en omständighet som arbetade för Lenin, och den var viktig. I ett läge där alla partier och politiker drevs först åt det ena och sedan åt det andra hållet var Lenin ensam om att inte kompromissa. Hans linje låg mycket närmare inställningen som hystes av det ryska folkets illitterata och oansvariga flertal än någon annans. Hans löfte om fördelning av rikedom och frihet för de förtryckta hade naturligtvis en enorm verkan och massorna befann sig i en sinnesstämning som gjorde att de fortsatte att sätta sig på tvären mot alla myndigheter. Vad Lenin ville var att riva ned de sista spåren av det tsaristiska förflutna, och det tyckte massorna lät bra mycket mera lockande än att försöka bygga upp lag och ordning igen. Inför ett så djärvt program var Exkoms och provisoriska regeringens oroliga ansträngningar att bromsa upp revolutionen inte särskilt ägnade att göra intryck.

Dessutom fick Lenin ideligen hjälp just från sina motståndare. Deras enda hopp låg i att hålla samman, men i stället fortsatte Exkom att sabotera den provisoriska regeringen, och socialisterna på högerflygeln fortsatte med stor energi att förgöra varandra.

I början av maj inträdde en kris, och krisens upphovsman var Miljukov — som till varje pris borde ha försökt undvika den. Han valde detta farliga ögonblick till att totalt övervärdera sina kort. Den 1 maj skickade han i egenskap av utrikesminister en not till de allierade i vilken han förklarade att Ryssland skulle fortsätta att kämpa ända till slutet och att det skulle fullfölja förpliktelserna i sina avtal med de allierade staterna. Detta passade ingalunda de socialistiska grupperna, och reaktionen blev häftig. Exkom begärde en förklaring, och ännu en gång tog det eld i massorna på gatorna. Den 3 maj dök Finländska regementet upp i full beväpning framför Mariinskijpalatset, där provisoriska regeringen nu hade installerat sig, och hotade att gå handgripligt tillväga om inte Miljukov avgick. Till soldaterna slöt sig snart en folkmassa på tjugofemtusen människor. Följande dag utbröt skottväxling på gatorna. Kornilov, militär-guvernören, hade förbjudits att gripa till våld, och oroligheterna lade sig först när det blev känt att provisoriska regeringen hade erbjudit sig att dämpa ner ordalagen i noten och att gå med på en fredspolitik utan krav på landavträdelser eller skadestånd. Full av avsmak lade Kornilov in om avsked och fick i stället ett befäl vid fronten.

Det var tydligt att kadetterna inte hade tillräckligt med stöd bland folket och att provisoriska regeringen måste ombildas och ta med socialisterna, om den skulle ha skuggan av en chans att lyckas. Överläggningarna gick snabbt framåt under andra veckan i maj. Den 12 maj gav krigsministern Gutjkov upp. Han var sjuklig, han hatade blotta tanken på att socialisterna skulle gå med i regeringen och under de få veckor då han hade försökt att styra den nya revolutionära armén hade han förts till förtvivlans brant. Därefter kom turen till Miljukov att avgå. Han avböjde erbjudandet att bli propagandaminister och lyckades aldrig mera kämpa sig upp på toppen i den revolutionära rörelsen. Den nya regering som bildades vid mitten av maj var på det hela taget en vettig kompromiss. Furst Lvov blev åter ministerpresident, i övrigt bestod regeringen av tio liberaler och sex socialister som hade godkänts av Exkom. De intressantaste förändringarna var att den unge liberalen Teresjtjenko ersatte Miljukov som utrikesminister och att Kerenskij blev krigsminister.

Lenin kunde inte ha önskat sig någonting bättre än denna koalitionsregering. Genom att ansluta sig till den slog de andra socialistgrupperna undan fötterna på sig själva. Nu var Exkom inte längre ett självständigt utskott där de mest högröstade folkledarna kunde storma som de ville mot myndigheterna. Nu hade den själv ett finger med i regeringen och var i viss mån ansvarig för dess åtgärder.

Bolsjevikerna blev nu centrum i oppositionen, och de drog snart till sig många människor som totalt behärskades av hatet mot ”kapitalisterna” och ”bourgeoisin”: de extrema pacifisterna,

jämte alla de som trodde att de bara genom våld kunde befria sig från smuts och fattigdom.

Extremisterna av det slaget fann ingenting oroande i Lenins aprilteser. I den förvirrade diskussionen var hans slagord ”Hela makten åt sovjeterna” det enda som verkade klart och enkelt. Det betraktades i den upphetsade stämningen som ett universalbotemedel för hela världen. Förhållandet att ingen ännu hade prövat det marxistiska experimentet i praktiken gjorde detta ännu mera lockande för dem som sedan länge hade vikt sina liv åt våldet.

Lenin tycks aldrig ha varit så kraftfull som under de här dagarna. Han nötte sönder oppositionen inom sitt eget parti med en mästrande, självrättfärdig attityd; han gick igenom programmet punkt för punkt om och om igen, tills till och med Zinovjev och Kamenev, hans starkaste motståndare, inte längre förmådde göra invändningar. De fann det tydligen hopplöst att besegra honom i en diskussion. ”Lenin”, säger Gorkij, ”var en man som hindrade folk från att leva sitt eget liv på ett sätt som ingen före honom hade förmått göra.” Vid mitten av maj kunde han fullt berättigat göra anspråk på att ännu en gång vara partiets obestridda ledare.

Bolsjevikerna var naturligtvis fortfarande långt ifrån att ha något verkligt avgörande inflytande på statens skötsel. De röstades omkull av de andra socialistiska grupperna och brännmärktes som illojala och protyska i alla tidningar utom dem som stod längst till vänster. Men varken pressen eller den nya koalitionsregeringen kunde veta någonting om de bolsjevikiska agitatorernas slingriga vägar. De arbetade som ihärdiga insekter under markytan och grävde sig in i varenda oroshärd — i fabriker, i armén, i gruvorna från Svarta havet till Östersjön, och deras dubbla mål var att genast få slut på kriget med Tyskland och att driva fram klasskampen inom Ryssland. De uppmanade arbetarna att vända sig mot sina egna ledare i sovjeterna.

I mitten av maj övertalades Martov äntligen att anta det tyska erbjudandet om ett nytt tåg. Han anlände till Finländska bangården med en stor grupp landsflyktiga som hade stannat kvar tillsammans med honom i Schweiz. Huvuddelen var icke-bolsjeviker. Men det dröjde inte länge förrän en stor del av dem greps av avsmak inför hög-socialisternas oklarhet och gick över till Lenins läger, där de ofta blev mera bolsjevikiska än de ursprungliga bolsjevikerna själva.

Den 17 maj kom Trotskij. Tidigare på året hade han farit till Amerika och där slagit sig ner vid 164:e gatan i New York. Ett par månader hade han försörjt sig på att skriva artiklar till olika tidningar och tidskrifter i stil med den revolutionära *Novyj Mir* (Den nya världen) som cirkulerade bland ryska flyktingar och sympatisörer i Förenta staterna. När revolutionen bröt ut samlades pengar vid ett politiskt massmöte i New York, för att han skulle kunna resa tillbaka till Ryssland, och han hade lämnat Amerika den 27 mars. När fartyget nådde Halifax arresterades han ombord av britterna och fördes iland. Efter fyra veckor frigav britterna honom i anslutning till en hänvändelse från den provisoriska regeringen.

Trotskij var ännu inte officiellt bolsjevik och han var inte populär inom socialiströrelsen. Lunatjarskij säger om honom: ”Mäktig högdragenhet och ett slags oförmåga eller ovilja att stryka folk med hårs eller ens bry sig om dem, frånvaron av den charm som Lenin utstrålade — allt detta gjorde att Trotskij stod ganska ensam.” Men liksom Lenin var Trotskij ett stort ”namn” inom rörelsen (och i en del människors ögon en större man), och han utsågs till rådgivare åt Exkom. Det var en strategiskt fördelaktig position. Trotskij började snart bli en av Exkoms dominerande personligheter, och under juni gled han allt längre mot vänstern och Lenin. I juli tog han steget fullt ut. Trotskij var absolut den mest betydande rekryt som Lenin dittills hade skaffat sig — han var den idealiska handlingsmänniskan när det gällde att ge liv åt den torra och hårda leninska logiken — och snart stod de båda männen närmare varann än de hade gjort ens i början av seklet. Det var den hårdaste och kraftfullaste kombination som man kan tänka sig. Man kan inte undgå att fascineras under studiet av hur den dag för dag växte i styrka.

Redan i juni började fabrikerna och regementena att i lugn och ro skicka allt flera bolsjeviker som delegater till de olika socialistiska konferenserna. Under den första allryska sovjetkongressen vid mitten av månaden kände sig Lenin tillräckligt stark för en kraftmätning. Tsereteli, ledande mensjevik och minister för post och telegraf, höll ett tal i vilket han tillbakavisade tanken på att sovjeterna skulle ta makten från regeringen. ”Det finns”, sade han, ”inget ryskt parti som i detta ögonblick skulle kunna säga: 'Giv oss makten.' ”

”Jo”, ropade Lenin, ”det finns ett sådant parti.”

En hånfull skrattsalva mötte hans inpass, men Lenin tog upp frågan igen när det blev hans tur att tala. ”Medborgaren och ministern för post och telegraf”, sade han, ”har förklarat att det inte finns något ryskt parti som skulle vara berett att själv ta hela makten. Jag svarar: ett sådant parti finns. Inget parti kan vägra att göra det. Alla partier strider och måste strida om makten, och vårt parti kommer inte att vägra att ta den. Det är berett att när som helst överta regeringsansvaret.”

Han fortsatte med att säga att så snart bolsjevikerna tog makten skulle deras första åtgärd bli att fängsla femtio eller hundra kapitalister och hänga dem. Därefter skulle alla kapitalister oberoende av nationalitet utpekas som fiender. Kerenskij svarade: ”Ni bolsjeviker kommer med barnsliga recept: fängsla, döda, förstöra. Vad är ni – socialister eller poliser i den gamla regimen?”

Med kränkt röst ropade Lenin till ordföranden: ”Ni borde återkalla honom till ordningen.”

Det var en betydelsefull ordväxling. Bolsjevikerna hade nu klart och tydligt visat, att de inte hade någonting till övers för demokrati eller för fria val eller överhuvudtaget för frihet åt någon eller någonting. De var i minoritet – och i mycket liten minoritet – och var ändå beredda att överta regeringsansvaret och påtvinga majoriteten sin vilja – med våld, om så behövdes. Lenin gjorde ingen hemlighet av våldet. Han hade alltid hävdats att det var nödvändigt i en revolution.

Knappt en vecka senare tog bolsjevikpartiet sitt nästa steg. Det meddelade att det skulle hålla en gatudemonstration. Plakaten var redan klara: ”Ner med de tio kapitalistiska ministrarna”, ”Hela makten till sovjeterna”, ”Bröd, fred och frihet”. En våldsam ledare, som manade arbetarna att bege sig ut på gatorna, hade skrivits för Pravda och skulle stå att läsa på första sidan nästa dag.

Det blev våldsam uppståndelse i Exkom när delegaterna fick höra nyheten. De begav sig till sovjeternas kongress och fick där vid en omröstning en klar majoritet för en resolution som inte bara kritiserade den utlysta demonstrationen utan förbjöd den.

Lenin och bolsjevikernas centralkommitté tvekade. De hade själva ännu inte någon klar uppfattning om hur starka deras anhängare var, och det var ett allvarligt steg att trotsa sovjetkongressen. Sent på kvällen avlystes demonstrationen och en man skickades till Pravda för att stoppa tryckpressarna. Följande dag kom tidningen ut med en vit ruta på första sidan.

Kongressen hade då fattat beslut om att en allmän demonstration, som alla partier kunde delta i, skulle äga rum; datum bestämdes till 1 juli. De officiella slagorden skulle bli ”en demokratisk republik”, ”allmän fred” och ”stöd åt koalitionsregeringen”. På morgonen den 1 juli strömmade mer än trehundra tusen människor ut på gatorna, och det blev snart tydligt att bolsjevikerna var starkare än de själva ens hade kunnat drömma om. Större delen av de officiella slagorden brydde sig massan inte alls om; i stället bar soldaterna och arbetarna de baner och plakat som hade färdigställts till den en vecka tidigare förbjudna bolsjevikdemonstrationen.

Från detta ögonblick försiggick bolsjevikernas framryckning snabbare.

I det följande fick deras handlingar mer och mer en konspiratorisk prägel. Ingen visste

egentligen vad de höll på med. Lenin försvann — det påstods att han var sjuk och hade rest till Finland — och man lade märke till att de andra bolsjevikledarnas platser ofta stod tomma när kongressen och Exkom sammanträdde. En obestämmd oroskänsla lägrade sig över Tauriska palatset och atmosfären var inte olik den som hade rått omedelbart före marsupproret. ”Överallt”, skriver Suchanov, ”i alla gathörn, i sovjeten, i Mariinskijpalatset, hemma i privatvåningarna, på torgen och boulevarderna, i kasernerna, i fabriken talade folk om något slags demonstration som skulle äga rum vilken dag som helst — — — Ingen visste riktigt vilka det var som skulle demonstrera, vad det skulle demonstreras för eller var det hela skulle äga rum, men staden kände att den stod inför något slags explosion.”

Den största anledningen till den försämrade stämningen var naturligtvis kriget självt och frågan hur mycket som borde offras för det. Staden förhåxades av intriger och rykten av alla slag, och ingen av politikerna kunde vara absolut säker på sina kolleger. Svarta börser hjälpte till att skapa intrycket av att allt kunde köpas eller säljas för pengar.

Efter marsupproret var det en ganska enkel sak för tyska agenter — huvudsakligen ryssar i tysk sold — att ta sig över från Sverige till Petrograd, och Stockholm blev en av de viktigaste centralerna för tyskarnas spionage och propaganda. Tyska pengar fördes från Stockholm längs reguljära vägar till agenternas konton i Rysk-asiatiska banken och Sibiriska banken i Petrograd, och det är alldeles tydligt att en del av de bolsjevikiska medlen kom den vägen. Tyskarna var noga med att hålla ett öga på Lenin efter hans återkomst till Ryssland, och hans tal mottogs i Berlin med stor belåtenhet.

Den tyska politiken förblev oförändrad efter april: den gick ut på fred med Ryssland, fred nästan till varje pris. I maj tog en intensiv fredspropaganda fart, och agenterna instruerades att arbeta på Miljukovs fall och att han ersattes med män som var fogligare ur tysk synvinkel och allra helst med en bolsjevikisk regering. Dessutom skulle agenterna ta upp kontakten vid fronten och ge både öppna och hemliga förslag till vapenstillestånd. För att utnyttja en annan möjlighet stödde tyskarna, låt vara inte konsekvent, ett förslag om att en internationell socialistkongress skulle samlas i Stockholm. Socialistledare från alla de krigförande länderna inbjöds, och mötet väntades åstadkomma en uppmjukning av de allierades motståndskraft, framför allt i Ryssland.

En tidningsman och tidigare medarbetare åt Witte som hette Kolysjko var en av de mest aktiva tyska agenterna under den här perioden. Han kom från Sverige i april med ett utkast till en fredsplan, och meningen var att han skulle undersöka stämningen hos de ryska socialistpartierna. Han hade också instruktioner att starta en protysk tidning i Petrograd. För detta syfte fick han en summa på tre miljoner rubel till förfogande.

I maj kom den schweiziske socialistledaren Robert Grimm. Det verkar som om han i hemlighet hade fått stöd både av tyskarna och den schweiziske utrikesministern Hoffmann. Huvudsyftet med hans besök var att ta reda på de ryska villkoren för ett vapenstillestånd. Den 31 maj kunde han rapportera till Hoffmann i Bern att han hade tagit kontakt med de marxistiska partierna i Petrograd; Hoffmann meddelade inofficiellt och i allmänna ordalag hur långt tyskarna var villiga att gå för att få till stånd en separatfred med Ryssland. Villkoren var följande: Det skulle bli en ”hedersam” fred. Tyskarna skulle inte försöka att återinföra monarkin och inte heller skulle de blanda sig i Rysslands inre angelägenheter. Ett särskilt avtal skulle slutas om Polens och de baltiska staternas framtida ställning, och Tyskland skulle medla mellan ryssarna och turkarna i fråga om Konstantinopel. Det vanliga utbytet av krigsfångar skulle äga rum, och inga brittiska trupper skulle få tillstånd att beträda rysk mark. Ryssland skulle få finansiellt stöd och de båda länderna skulle inleda ett ekonomiskt samarbete. (Det verkar troligt att tyskarna på den punkten tänkte på det ukrainska vetet, som de var i fruktansvärt stort behov av, och på de jättestora vapenförråd som amerikanerna och de andra allierade höll på att lägga upp vid Vladivostok och Murmansk.) Till slut lovade

tyskarna att inte starta någon offensiv så länge förhandlingarna pågick.

Det var kort sagt ett erbjudande som ryssarna senare ångrade att de inte hade antagit.

Så såg alltså en del av den hemliga tyska propagandaoffensiven ut under maj och juni (och många andra programpunkter avslöjas i det tyska utrikesdepartementets arkiv). Under tiden togs mera konkreta kontakter vid fronten. Tyskarna välkomnade de ryska soldaternas ansträngningar att förbrödra sig med dem, men det var inte riktigt det slags förbrödning som de ryska marxisterna hade tänkt sig. Rysktalande tyskar skickades till de främsta skyttegravarna för att uppmana bönderna att fara hem och ta jorden från adelsmännen och storgodsägarna medan det ännu var tid. De ryska soldaterna ville å sin sida ha reda på när tyskarna tänkte göra uppror mot sin tsar, kejsaren, men på den frågan fick de aldrig något tillfredsställande svar.

En kuriös händelse — och den var inte ensam i sitt slag — inträffade vid den ryska femte arméns frontavsnitt vid mitten av maj. Fem tyska civilister kom fram under en parlamentärflagga, och general Dragomirov, den ryske befälhavaren, frågade ut dem på ryska. Tyskarna sade att de hade kommit på det tyska högkvarterets order, och att de ville diskutera fredsförhandlingar. Bortsett från detta var de ganska svävande när det gällde uppgiften som de hade fått; de verkade mera angelägna om att samla upplysningar än att själva ge några, och det dröjde till den 4 juni innan någonting verkligen blev uträttat. Den dagen fick ryssarna ett radiotelegram som uppgavs komma från den tyske överbefälhavaren på östfronten. Han erbjöd omedelbart vapenstillestånd.

Sådana trevare möttes av starkt motstånd i Petrograd, och på det hela taget var den saken inte ägnad att förvåna. Ryssland var ännu inte berett att ge upp. Tyskarna begick ett misstag när de trodde att Miljukovs avgång skulle följas av en omedelbar uppluckring av den ryska motståndsviljan. När den nya koalitionsregeringen bildades började många av de mera sansade socialistledarna få känslan av att de nu äntligen hade ett direkt ansvar för Rysslands framtid. De kämpade inte längre för kapitalisterna och storgodsägarna, inte för sina utländska allierade och inte heller för sådana avlägsna mål som Konstantinopel; nu kämpade de för sin egen skull och för revolutionen. De ville ha fred, men de ville inte ha den till ett sådant pris att revolutionen gick förlorad.

Vid mitten av juni var den nya motståndsviljan mycket stark. Agenten Kolysjko häktades som spion. Grimms verksamhet förklarades samhällsomstörtande, och även han häktades och skickades tillbaka till Schweiz. Cheferna vid fronten förbjöds att diskutera med fienden och den tyska planen på en internationell socialistkongress i Stockholm manövrerades ut av de allierade.

Men det var inom själva socialiströrelsen som förändringen blev starkast. Under senare delen av maj och i juni hade en serie av kongresser med delegater från hela landet hållits i Petrograd, kongresser för mensjeviker och socialrevolutionärer, bönder och järnvägsarbetare, fackförbund och Kooperationen. Diskussionerna avslöjade att en hårdare linje mot Tyskland önskades.

Den 13 maj väddade Exkom i Petrograd till soldaterna att fortsätta kampen, eftersom de inte längre ”kämpade för tsaren, för Protopopov, Rasputin och de rika utan för Rysslands frihet och revolutionen”. Den 7 juni antog en bondekongress i Petrograd en resolution om att ingen separatfred fick slutas, att armén skulle fortsätta kampen och visa bättre disciplin än vad som hittills hade varit fallet. Två dagar senare skickade petrogradsovjeten ut en deklARATION som tillbakavisade det fredserbjudande den tyske överbefälhavaren hade sänt genom radio. Den 10 juni kunde sjömännen i Kronstadt äntligen övertalas att foga sig under den provisoriska regeringen. Den 16 juni sammanträdde den första allryska sovjetkongressen i Petrograd under Tjcheidzes ordförandeskap; delegaterna (248 mensjeviker, 284 socialrevolutionärer och 105 bolsjeviker) godkände planen på en ny offensiv mot Tyskland och Österrike. Bolsjeviker

röstade naturligtvis mot resolutionen, men oväsentet blev så starkt att de inte kunde göra sig hörda, och Lenin blev särskilt utsatt för smädelser.

En tydlig återgång till det normala höll på att äga rum inom armén. I början av revolutionen hade de vimmelkantiga bondeinfanteristerna bombarderats med samhällsomstörtande pamfletter och tidningar (framför allt den bolsjevikiska Sovjetskaja Pravda) och marxistiska talare kom i en jämn ström från Petrograd för att proppa i dem defaitism. Livet i skyttegravarna förvandlades till ett oändligt massmöte, och det hände ofta att officerarna blev förolämpade, fängslade och till och med lynchade. Men i juni 1917 var den första vågen av oansvarig frihet slut, och en ny känsla för disciplin började göra sig gällande. Hundrafemtio högre officerare hade dragits bort, och de generaler som var kvar gjorde ett uppriktigt försök att stödja den provisoriska regeringen. De fann till och med möjligheter att kringgå den famösa sovjetordern nr 1. Överbefälhavaren, Alexejev, hade gett order om att arméutskott skulle bildas vid alla frontavsnitten. De skulle bestå av officerare, soldater och representanter för duman och sovjeterna och utgjorde ett slags militära fackföreningar. Dödsstraffet avskaffades. Sådant förvandlade inte soldaten i en handvändning från ett revolutionärt lejon till ett lojalt lamm. Deserteringarna fortsatte, officerarna möttes alltjämt av öppet trots och flera regementen, som vägrade att vara med om den kommande offensiven, hemförlovades. Men nu återställdes åtminstone en viss sammanhållning bland manskapet, och tyskarna å sin sida gick inte till angrepp. Om också den provisoriska regeringen och det ryska högkvarteret hade nöjt sig med att hålla sig på defensiven skulle förbättringen i läget säkert ha fortsatt. Men de nöjde sig inte med det. Av de bästa skäl i världen och av de mest patriotiska motiv beslöt de att gå till angrepp.

Många omständigheter spelade in när ryssarna fattade detta ödesdigra beslut. Som grund låg den allmänt utbredda känslan av att en framgångsrik offensiv skulle förbättra andan och dessutom skapa ett gynnsammare förhandlingsläge för landet när det gällde att diskutera ett fredsavtal. Det här skulle bli den stora chansen för de nya revolutionära soldaterna att visa vad de verkligen dög till. Kadetterna och högerpartierna var för offensiven; ett av deras villkor för att gå med på koalitionsregeringen var att offensiven skulle äga rum. Vidare spelade de allierade en roll i historien, och den var inte mera klarsynt än den roll som de hade spelat när de förmådde de otillräckligt förberedda ryska arméerna att gå till aktion alldeles i början av kriget. De allierade hade tidigare på året fått löfte om en rysk offensiv på våren, och nu låtsade de inte om att en revolution hade ägt rum utan övade påtryckningar på den provisoriska regeringen för att den skulle uppfylla löftet. Den franske vänsterpolitikern och krigsmaterielministern Albert Thomas besökte Petrograd och manade den nya regeringen att gå till angrepp efter att ha gett den sin socialistiska välsignelse. Förenta staterna beviljade Ryssland en kredit på hundra miljoner dollar den 29 maj och började skeppa vapen till Vladivostok. Den 13 juni kom Root-delegationen till Petrograd.

Senator Elihu Root, en republikan som tidigare hade varit utrikes- och krigsminister, var sjuttiofyra år gammal, när han av president Wilson skickades till Ryssland för att ordna det amerikanska samarbetet med den nya revolutionära regeringen. En grupp framträdande amerikaner åtföljde senatören, och de färdades från Vladivostok genom Sibirien i ett tåg som tidigare hade varit reserverat för tsaren. Root stannade i Petrograd närmare en månad och fick inget särskilt gott intryck av vad han såg. Ryssarna, sade han, ”är uppriktiga, vänliga, bra människor men virriga och bortkollrade”. Han sammanfattade sin inställning inför den provisoriska regeringen i några korthuggna ord: ”Om ni inte går till angrepp mot tyskarna får ni inga lån.” Därmed var saken klar.

Kerenskij, den nye krigsministern, var mer än villig. Han uppfattade offensiven inte bara som Rysslands räddning utan som ett stort personligt äventyr. Vid slutet av maj gav han order om att förberedelserna skulle börja, och strax efteråt begav han sig iväg, klädd i en enkel soldatkappa, till fronten för att under en stormig turné höja stridsandan. Han vann en viss

framgång. General Brusilov, den mest stridslystne och framgångsrike av de ryska generalerna — och även den som stod socialisterna närmast — utnämndes till överbefälhavare efter Alexejev, och en ny vind blåste genom armén för första gången sedan föregående år.

Det fanns en annan faktor att räkna med: det ryska folkets stora formlösa massa. Fram till denna tidpunkt hade revolutionen inte på något sätt förbättrat de stora massornas levnadsvillkor, åtminstone inte i städerna. Livsmedelsbristen i städerna hade blivit allt allvarligare, och nu låg priserna sju gånger så högt som före kriget. Brödransonen hade minskat till sexhundra gram för kroppslösa arbetarna och fyrahundra gram för övriga. I Petrograd hade många fabriker slagit igen, och de arbetslösa blandade sig med de sysslösa soldaterna i garnisonen och bildade ett solitt pacifistiskt block. De trodde att deras ledare i Exkom och sovjeten hade förrått dem genom att ansluta sig till en krigsvillig koalitionsregering. De ville ha fred.

Vid slutet av juni behärskades det förvirrade läget av följande krafter: en tysk regering och en namnlös massa av ryssar (namnlös med undantag för den lilla gruppen av bolsjeviker och vänstersocialister) som förenades av sin önskan att genast få slut på kriget; mot dem stod en rysk regering som stöddes av högersocialisterna och åtminstone den del av den ryska armén som var villig och kanske till och med ivrig att fortsätta kampen.

Den 29 juni öppnade artilleriet eld, och två dagar senare började offensiven längs en sextiofem kilometer lång front i Galizien. Trettioen fördelningar sattes in, stödda av trettonhundra kanoner. Den 1 och 2 juli ryckte ryssarna fram i ganska jämn takt, men den 3 började udden i anfallet att brytas, och under de följande två dagarna kom de anfallande inte ur fläcken. Den 6 juli angrep general Kornilov söderifrån, och till en början gick det raskt framåt. Den 16 juli satte tyskarna in en del av sina bästa stöttrupper i en motattack. Mot slutet av juli befann sig den ryska armén på reträtt. Kerenskij's offensiv slutade med ett förkrossande ryskt nederlag.

Hur allvarlig katastrofen var blev till en början inte känt i Petrograd, för kommunikéerna var oerhört försiktigt formulerade. Men ändå låg det katastrofstämning i luften, och det var en extra påfrestning som den laddade atmosfären i huvudstaden inte förmådde bära. Också nu var det kadettpartiet som påskyndade krisen. Den 15 juli lämnade fyra av deras ministrar regeringen med anledning av meningsmotsättningar i frågan om Ukrainas självstyrelse. Det var den offentliga anledningen till att de gick, men det är ganska säkert att andra och mindre iögonenfallande faktorer spelade in: arméns nederlag och kanske också den hotfulla stämning som låg över Petrograd. Hur som helst uppfattades meddelandet om kadettministrarnas avgång, när saken blev känd i staden, som ett slags signal eller förebud. Spänningen fick en utlösning, massan pressade på i ett vilt behov av handling och av våld.

Den första impulsen kom av allt att döma från 1:a kulspruteregementet, som hade inkvarterats i Petrograd i den jättestora klubblokal som var känd under namnet Folkets hus. Ända från revolutionens början hade bolsjevikerna lagt ner särskilt mycket arbete på det regementet, därför att det var upproriskt ända till gränsen av anarki, och därför att kulsprutorna var effektivare än alla andra vapen vid gatustrider. Trotskij säger i sin berättelse om juliupproppet, att bolsjevikerna och framför allt partiets militära organ gjorde allt vad de kunde för att hålla tillbaka kulspruteskyttarna. Under hela dagen den 16 juli, säger han, skickades talare efter talare över från Ksjesinskajas palats för att vädja till dem att hålla sig lugna; men soldaterna ville inte höra på. De var fast beslutna att gå ut fullt beväpnade på gatorna för att demonstrera mot regeringen. På eftermiddagen skickade de delegater till andra missnöjda regementen och fabriker på Viborgsidan med uppmaningar att följa med. Budbärare skickades också till Kronstadt. Vid Putilovverken lade huvuddelen av de ungefär trettiotusen arbetarna omedelbart ner verktygen och beslöt efter ett förvirrat massmöte att tillsammans med soldaterna rycka fram mot stadens centrum. Vid det laget behövdes det inte mycket för att det normala livet i huvudstaden skulle lamslås. Medan kulspruteskyttar och andra soldater samlades vid Ksjesinskajas palats tågade huvuddelen av arbetarna i en kompakt massa mot Tauriska

palatset och bröt sig in i spritlager och tobaksaffärer på vägen. Mängdens krigsrop var: ”Ner med regeringen — all makten åt sovjeterna”; men varken dessa rop eller den vilda skottväxling som nu började visar att arbetarna visste vad de ville. De demonstrerade för demonstrationens egen skull; tydligen fanns det ingen som hade någon verklig ledarställning eller något bestämt mål.

Sent på kvällen upphörde så småningom upploppet och i det svaga skymningsljuset vände demonstranterna tillbaka hem. Kerenskij befann sig vid fronten där han höll på att samla ihop lojala soldater som skulle kunna försvara huvudstaden.

Så ser Trotskijs berättelse om händelserna den 16 juli ut, men den stämmer inte riktigt med de fakta som vi känner till. Den bolsjevikiska militära organisationen var långt ifrån att inta den passiva hållning som han framhäver. Dess medlemmar — de uppskattas totalt till cirka tjugosextusen man — var före den 16 juli mycket aktiva inom fabrikerna på Viborgsidan och i Petrogradgarnisonen. Det är möjligt att de inte hade officiellt stöd från bolsjevikledarna men de hyste alldeles säkert planer på att organisera en revolt. Provisoriska regeringen hade i själva verket i förväg varnats av sin underrättelsetjänst att sådana planer höll på att diskuteras i Ksjesinskajas hus. Man hade sett hur bolsjevikagenter överlämnade pengar både till soldater och fabriksarbetare. Vapen hade delats ut. Också sjömännen i Kronstadt låg i beredskap på ett sätt som knappast kan ha varit spontant.

Allting tyder på att bolsjevikpartiets centralkommitté kände till allt det här men till en början inte tyckte särskilt mycket om det. Den trodde att en revolt i det läget kunde vara förhastad. Men sedan, när rapporterna strömmade in från händelserna den 16 juli, förstod centralkommittén att den hade en fantastisk chans: en statskupp som sammanföll med den tyska offensiven vid fronten skulle ha goda möjligheter att lyckas. När natten föll beslöt kommittén att svänga om: i stället för att motsätta sig oroligheterna ställde den sig bakom dem och tog ledningen. Ett uttalande som utdömde oroligheterna som egentligen skulle ha stått i Pravda följande dag inhiberades. Bud sändes till de missnöjda regementena och arbetarna om att de skulle hålla sig beredda att göra om demonstrationerna nästa morgon. I Ksjesinskajas hus tillkännagavs att en ny, helt bolsjevikisk regering skulle tillsättas.

Det låg i sakens natur att planerna måste kläckas med största skyndsamhet. Brådskan satte sina spår i de förvirrade händelser som följde den 17 juli.

Tidigt på morgonen begav sig ungefär sextusen sjömän (enligt andra uppgifter var antalet mycket större) iväg från Kronstadt ombord på två jagare och andra båtar och landsteg vid middagstiden på Nevas kaj. Åter dök hopar av rödgardister, arbetare och soldater upp på gatorna; de flesta tog vägen mot Tauriska palaset. Alla regementena stödde inte revolten, men på de överfyllda gatorna var det svårt att skilja myteristerna från dem som var lojala mot regeringen. Ofta öppnade vänner eld mot varann eller sköt vilt mot folk som inte gjorde något annat än stod sysslolösa och tittade på. En vild strid började utanför Tauriska palatset, när Tjernov, en av ministrarna, försökte tala till folkmassorna. Han rycktes ner och han skulle kanske ha lynchats om inte Trotskij hade sprungit till undsättning. Under tiden hade Lenin med ilfart kommit tillbaka från Finland och talade till sjömännen från Ksjesinskajas balkong. Det var ett anmärkningsvärt försiktigt tal. Han hyllade sjömännens revolutionära uppsåt men avrådde dem från att gå för långt. Sjömännen tog det hela med en nypa salt och begav sig av för att sluta sig till de andra demonstranterna ute i staden. En grupp av dem, som tydligen stod under befäl, intog den symboliska Peter-Paulsfästningen — och förberedde sig att hålla stånd mot en belägring.

Petrograd låg i det ögonblicket vidöppet för vem som helst som ville göra ett energiskt angrepp. Varenda en av de kämpande grupperna kunde ha intagit nyckelposterna i staden och gripit makten över både de lojala soldaterna och polisen. Men trots allt hade läget ändå inte urartat totalt, och ingen ledare trädde fram för att mobilisera de bolsjevikiska styrkorna. En

sak närmade sig till och med rena komiken. Det upproriska 176:e regementet trängde in i staden och styrde genast kurs mot Tauriska palatset, medan soldaterna fräste av ilska mot regeringen. De förklarade att de hade kommit för att ”försvara revolutionen”, men ingen visste riktigt mot vilka de skulle försvara den. Mensjevikedaren Dan grep ögonblickligen chansen och förklarade för männen att det var Tauriska palatset som de skulle försvara. Regementet ägnade plikttroget resten av dagen åt att hindra folkmassorna från att tränga sig fram till just de regeringsmedlemmar som de själva ville likvidera.

Till slut, när ungefär fyrahundra människor hade dödats eller sårats, kom en våldsam regnskur och hjälpte förmodligen mera än någonting annat till att undertrycka revolten. Människorna sprang och sökte skydd, och när de väl hade skingrats hade de ingen större lust att samlas igen i sina dyblöta kläder. Dessutom började äntligen de lojala elementen inom garnisonen att träda fram, och under natten fick de förstärkning av hjälptrupper som skaffades in från stadens omgivningar.

På morgonen den 19 juli såg kronstadsjömännen att de var isolerade i Peter-Paulsfästningen, och efter några timmars förvirrat parlamentering gick deras ledare med på att dra sig tillbaka. Nu var det slut på det organiserade motståndet.

Det ligger någonting av ett sommaråskväder över de båda dagarnas strider i Petrograd. Det var som orosmoln som skingras lika snabbt och häftigt som de kommer. Vill man förstå vad som sedan hände måste man tänka på att staden inte bara bestod av klassmedvetna arbetare eller lätt-antända ynglingar. Större delen av stadsborna var helt vanliga människor med familj och fast anställning och plikter att sköta, och de hade absolut ingen lust att leva farligt eller i oavbrutet kristillstånd. Tvärtom ryggade de tillbaka för tanken, de hatade den till och med mera än de hatade fattigdomen och umbärandena, och nu när de så brutalt hade kastats mitt in i oroligheterna var de inte bara uppretade utan rasande — så rasande som bara skrämde människor kan bli. Många av mensjevikerna och socialrevolutionärerna och till och med själva petrogradsovjeten måste räknas in bland dessa människor.

Denna allmänna känsla — denna gemensamma önskan om att hämnas på fridsstöarna — skulle inte i sig ha räckt till för att ge upphov åt den våldsamma storm av vrede som grep folket i Petrograd under natten till den 18 juli och de följande dagarna. Det behövdes också en gnista för att hatkänslorna skulle explodera. Den gnistan kom. Regeringen publicerade en serie hemliga dokument som tycktes klart bevisa att Lenin var tysk agent. Det insinuerades att bolsjevikerna avsiktligt hade framkallat oroligheterna på order av tyskarna.

Resultatet av avslöjandena blev, säger Kerenskij, ”förkrossande”. På ett ögonblick spred sig nyheten över hela staden, och de medborgare som inte var särskilt politiskt engagerade blev övertygade om att de hade fallit offer för en väldig sammansvärjning. Ytterligare en chock följde: tyskarna gjorde den 19 juli en ny motattack vid Tarnopol, som lät gemene man ana, hur allvarligt nederlaget var. Det var mer än ett nederlag: motgångarna vid Tarnopol drev armén på vild flykt. Vid den nyheten övertygades många som tidigare tvivlat på att de leninska spiondokumenten var äkta; det verkade så skrämmande tydligt att bolsjevikupproret hade organiserats så att det till tiden skulle sammanfalla med det tyska angreppet vid fronten.

Bolsjevikerna kom nu riktigt i klämman. De kosacker som hade kallats till staden och de lojala regementena i garnisonen var fulla av stridslust och ville nu slå tillbaka. Tidigt på morgonen den 18 juli bröt ett kompani beväpnade män sig in i Pravdas lokaler och förstörde på ett ögonblick husets hela inredning. Sättmaskinerna slogs sönder, tryckplåtarna slets från pressarna och dessa skadades så att de inte längre gick att reparera. Arkiv, böcker och papper drogs fram och slängdes över golvet. En annan avdelning gav sig iväg till Ksjesinskajas palats men kom för sent — Lenin och hans medhjälpare hade fått nys om vad som var i görningen och hade försvunnit, lämnande efter sig bara några tjänare. Soldaterna trängde i alla fall in i huset och placerade vaktposter utanför. Andra räder gjordes mot bolsjevikcentraler på

Viborgsidan. Över hela staden samlade kosackerna och polisen ihop misstänkta och satte dem i häkte. Sedan Kerenskij den 19 juli hade kommit tillbaka från fronten utfärdades arresteringsorder mot Lenin, Kamenev, Zinovjev och andra. Trotskij arresterades senare på egen begäran.

Nu lades ännu ett bevis på Lenins skuld till alla de andra: han väntade inte på att få försvara sig mot regeringens anklagelser som Trotskij och andra bolsjeviker gjorde. Han gick under jorden.

”Tillsammans med Zinovjev”, berättar Trotskij, ”tillbragte Lenin flera veckor inte långt från Petrograd i skogen vid Systerbäck. De måste övernatta och söka skydd mot regnet i en höstack. Förklädd till eldare tog sig Lenin sedan över finska gränsen på ett lokomotiv och gömde sig i våningen hos en polischef i Helsingfors som tidigare hade varit arbetare i Petrograd.” Under tiden fick de andra bolsjevikerna rida ut stormen.

Det har skrivits en mängd böcker om de leninska spiondokumenten, men det är fortfarande tvivelaktigt om vi någonsin kommer att få reda på hela sanningen om dem. En del saker har i alla fall fastslagits på ett sådant sätt att det inte kan råda något tvivel om dem. En av informationskällorna mot Lenin var en ukrainsk officer som hette Jermolenko och som före kriget hade varit verksam inom tsarens hemliga polis. Under kriget gick han över till tyskarna och accepterade att spionera för deras räkning i lägren med ryska krigsfångar. År 1917 sände tyskarna honom tillbaka över fronten in i Ukraina, där han skulle ägna sig åt sabotage och spionage bakom de ryska linjerna. Jermolenko talade omedelbart om allting för de ryska myndigheterna. Han förklarade inför officerare i underrättelseväsendet att tyskarna hade berättat för honom att Lenin var en av deras agenter.

Den ryske generalen Denikin, till vilken Jermolenko hade förts, trodde på upplysningen och vidarebefordrade den till Petrograd. Men provisoriska regeringen beslöt att inte vidta någon åtgärd. När allt kom omkring bekräftades inte upplysningen av andra vittnen, och Jermolenkos förflutna var minst sagt tvivelaktigt. Han skickades iväg till Centralryssland med tillsägelse att hålla sig i skinnet. Det här var i maj. Men i juli såg saken annorlunda ut; nu fanns goda skäl att misstänka en bolsjevickisk sammansvärjning. Jermolenko hämtades tillbaka till huvudstaden; han kunde visserligen inte skaffa några nya bevis, men andra kunde det. Kerenskij själv hade tidigare på året varnats för Lenins verksamhet. Ett tjugotal telegram som hade skickats mellan bolsjevikerna och Stockholm hade snappats upp, och de avslöjade att utländska pengar hade hittat vägen till partiet i Petrograd. Nu var också en viss Grigorij Alexinskij, som tidigare hade varit bolsjevickisk deputerad, villig att träda fram. Även han hade bevis för att Lenin hade brevväxlat med Parvus, Ganetski och andra tyska agenter i Stockholm och fått pengar från dem.

Regeringen tvekade fortfarande att komma med en öppen anklagelse och överlämnade dokumenten i affären till justitieministern Perevertsev. Det var medan Kerenskij var vid fronten den 16 juli — revoltens första dag — som Perevertsev lämnade ut dokumenten för publicering. Exkom invände genast att det var politisk utpressning och lyckades övertala tidningarna att inte offentliggöra dokumenten. Men en tidning trotsade förbudet, och på kvällen den 17 juli kände Petrograd till historien.

Trotskij satte den 18 juli och de följande dagarna igång ett energiskt uppehållande försvar för att rädda sin ledares namn och rykte, men bomben hade startat en eldsvåda som varken han eller någon annan kunde släcka. Över hela Ryssland brännmärktes bolsjevikerna som tyska agenter, och när Lenin gick under jorden förstörde han sitt anseende ytterligare. Trotskij försvar vattnades ur, tills han slutligen bara förnekade att en revolutionär med Lenins långa erfarenhet under några omständigheter kunde arbeta för en fientlig kapitalistisk regering. Vad pengarna beträffade, dem som det påstods att han hade fått, var fanns de nu? Alla visste att bolsjevikerna var fattiga. Trotskij försvarade också Lenins åtgärd att gömma sig undan med

att han aldrig skulle kunna få en rättvis rättegång som stämningen nu var i staden; det var till och med möjligt att han skulle ha lynchats. Många år efteråt, när Trotskij själv hade flytt från Stalins Ryssland, upprepade han detta försvar för Lenin i ett av de mest håfulla och bitande kapitlen i sin revolutionshistoria. Han sammanfattade:

”Den obrutna kedjan av misstankar för tyskvänlighet och spionage som går från tsaritsan, Rasputin och hovkamarillan genom regeringen, staberna, duman, de liberala tidningarna fram till Kerenskij och en del av sovjetledarna frapperar framförallt genom sin monotoni. Det verkar som om de politiska fienderna hade beslutat sig för att inte överanstränga sin fantasi utan helt enkelt viftade med samma gamla anklagelser. Som en allmän regel gäller att de som stod längre till höger anklagade dem som stod längre till vänster.”

Från sin tillflykt i höstacken kom Lenin med egna dementier. I Gorkijs *Novaja Sj izn* och i *Kronstadts Pravda* (*Petrograds Pravda* hade förbjudits) och i ett särskilt flygblad tillbakavisade han anklagelserna. Parvus hade han brutit kontakten med 1915, sade han, och han hade inte tagit emot några pengar från Ganetski. Han förnekade att Ganetski var medlem i partiet. Vad den saken beträffade att han hade rest till Ryssland i ett tyskt tåg så påpekade han, och det var ju alldeles riktigt, att Martov och flera andra hade tagit samma väg utan att skuggan av en misstanke för bristande lojalitet hade fallit på dem.

Det här var på sitt sätt gott och väl men ändå vet vi av Lenins egna, postumt publicerade brev att han stod i nära kontakt och brevväxlade flitigt med Ganetski i Stockholm (och Ganetski kom i förbigående sagt att få stora framgångar bland bolsjevikerna i Ryssland efter revolutionen). Dessutom finns det, som vi har sett, mängder med bevis i wilhelmstrassearkiven för att Lenin under den tidigare delen av kriget stod i kontakt med tyskarna genom förmedling av agenten Kesküla och att han verkligen fick hjälp, både ekonomisk och annan. Det förseglade tåget hörde till den hjälpen. Vi vet också tack vare de tyska dokumenten att pengar utbetalades till bolsjevikerna i Petrograd tämligen regelbundet från mars ända fram till den andra revolutionen i november 1917. Kühlmann, den tyske utrikesministern, förklarar i en skrivelse den 3 december 1917, att det bara var tack vare den tyska hjälpen som bolsjevikerna förmådde ”utvidga *Pravda*, deras huvudorgan, och bredda partiets bas i större skala”.

Att det fanns något slags överenskommelse mellan Lenin och tyskarna kan numera inte längre betvivlas. Det är givet att Lenin själv måste förneka det 1917; men man undrar varför hans anhängare än i dag så envist fortsätter att förneka det, eftersom det för längesen har blivit alldeles tydligt att Lenin var besluten att ta makten i Ryssland med alla medel och till varje pris. Hans inställning till de ryska massorna var inte så olik den som en viktoriansk missionär har i det svartaste Afrika: han hade sin marxistiska tro och den var sakrosant, ingenting kunde rubba den. Ryssarna var okunniga barn som levde i mörkret, de måste bestraffas och lirkas med och ledas mot ljuset. Alla som hindrade honom på den vägen var ombud för djävulen — eller om inte för djävulen så för hans motsvarighet i den marxistiska terminologin. Och när han tvingades att gå skoningslöst fram på sin självrättfärdiga väg — när han exempelvis ansåg att det var nödvändigt att hänga hundra kapitalister och att återuppliva ochranan i en form som var långt hemskare än någonting som tsarerna hade kunnat hitta på — så var det bara för att han skulle kunna rädda Ryssland och hela världen från icke-leninismens fruktansvärda kätterier. Han var som en kirurg som inte bara arbetade på människornas fysiska tillfrisknande utan som också opererade deras själar.

Hur hård Lenins inställning var skulle i alla händelser bli uppenbart för alla, allteftersom han närmade sig målet. För att vakna till insikt behövde det ryska folket egentligen inte spiondokumenten. Det räckte om de tänkte tillbaka på vad de själva hade fått uppleva. Ända sedan Lenin kom hem i april hade han propagerat för tyskarnas linje, låt vara att han hade gjort det enbart i eget intresse. Han hade krävt att ryssarna skulle bryta förbundet med de allierade och sluta separatfred. Han hade uppmuntrat soldaterna vid fronten att fraternisera

med fienden. Han hade manat till inbördeskrig i Ryssland. Han hade offentligt angripit den nya offensiven i juli och öppet försökt sabotera operationen genom att angripa regeringen och driva arbetare och bönder till revolt.

I frågan om Lenin verkligen provocerade fram julirevolten och genom den försökte att ta makten finns det ett verkligt intressant kapitel i Suchanovs berättelse om revolutionen. Suchanovs stil har inte samma intellektuella glans eller massiva styrka som Trotskij, men det finns någonting i hans sätt att hopa kritiska meningar som klingar riktigt, vilket Trotskij berättelse ofta inte gör. Trotskij förnekar givetvis blankt att bolsjevikerna någonsin hade haft för avsikt att genomföra en statskupp i juli. Men Suchanov säger:

”Lunatjarskij berättade de okända detaljerna i julirevolten för mig. De var förbluffande. Han påstod att Lenin på kvällen den 17 juli verkligen planerade en statskupp. Makten, som i praktiken skulle falla i den bolsjevikiska centralkommitténs händer, skulle officiellt ges åt en ”sovjetisk” regering som skulle bestå av framträdande och populära bolsjevik. Tills vidare hade tre ministrar utsetts: Lenin, Trotskij och Lunatjarskij. Regeringen skulle omedelbart besluta om fred och om en jordreform för att på det sättet skaffa sig sympatier hos miljonerna i huvudstaden och på landsbygden och kunna konsolidera sin makt. En överenskommelse om den saken hade slutits mellan Lenin, Trotskij och Lunatjarskij. Den kom till stånd medan männen från Kronstadt var på väg från Ksjesinskajas hus till Tauriska palatset. Själva statskuppen skulle äga rum på följande sätt: 176:e regementet [som Dan hade satt på vakt utanför Tauriska palatset] skulle komma från Krasnoje Selo och häkta den centrala Exkom, och ungefär samtidigt skulle Lenin dyka upp i händelsernas centrum och proklamera den nya regeringen. Men Lenin kom för sent. 176:e regementet stoppades och råkade i upplösning. 'Revoluten' hade misslyckats.”

När Suchanov 1920 skulle trycka den redogörelsen rådfrågade han Trotskij — som vid det laget var folkkommissarie liksom Lenin och Lunatjarskij. Trotskij förnekade bestämt att historien var sann, och kort efteråt fick Suchanov ett brev från Lunatjarskij:

Käre Nikolaj Nikolajevitj!

I går fick jag följande brev från kamrat Trotskij: ”N. N. Suchanov har berättat för mig att han i sin bok om revolutionen har en redogörelse för julidagarna som med dina ord berättar att vi tre (Lenin, du och jag) i juli skulle ha velat ta makten och arbetade för detta mål!?!?!?”

Det är tydligt, Nikolaj Nikolajevitj, att du har begått ett allvarligt misstag, som kan få obehagliga följder för dig — — -. Ditt minne har givit dig en totalt förvrängd bild av vårt samtal — — Jag ber dig att ta hänsyn till mitt brev när du gör den slutliga bearbetningen av din historia, så att du själv inte begår några misstag eller leder andra på fel väg .

A. Lunatjarskij
folkkommissarie¹

Redan 1920 stöter vi alltså på ord som ”misstag”, den nya byråkratiska jargongen och hotelserna. Några år senare häktades Suchanov och ställdes inför domstol. Sedan försvann han. Men år 1920 lät han sig inte skrämmas. Boken trycktes. Han var villig att tillstå, skrev han, att Lunatjarskij kanske själv hade missuppfattat läget på den tiden, men han var absolut säker på att han inte hade misstolkat honom. Han och Lunatjarskij bodde i samma rum under julidagarna, och han kom mycket väl ihåg hur han på kvällen den 20 juli låg på soffan och hörde på medan Lunatjarskij berättade sin historia.

Någonstans ligger sanningen begravd. Av vad vi känner till verkar det emellertid troligt att bolsjevikerna verkligen hade ett finger med när det gällde att provocera revolten och att de hade en plan klar för att utnyttja den men att de mitt i krisen plötsligt tappade modet. Det var ett misstag som Lenin var fast besluten att inte göra om.

¹ Brevet återfinns i Suchanov: ”The Russian Revolution 1917”.

13. Kornilov gör revolt

Den våldsamma reaktionen mot bolsjevikerna blev så häftig att den inte kunde vara länge, men under några veckor efter julidagarna hade Ryssland en chans — sin sista chans — att slippa bli kommunistiskt. Överallt, både i armén, i städerna och på landsbygden, smalt bolsjevikpartiets medlemsantal samman. De som hade tänkt sluta sig till partiet ändrade åsikt, de som stod på rörelsens gränsmarker drog sig undan i tusental och till och med i Kronstadt och Petrograds Viborgdistrikt fanns inte många som öppet vågade visa att de längre trodde på Lenin. Tryckerier vägrade att trycka bolsjevikisk litteratur, och för första gången på många månader utkom inte någon bolsjevikisk tidning. Trotskij satt i fängelse. Lenin höll sig gömd och misströstade om att partiet skulle kunna hämta sig under den närmaste tiden. Han tog det för övrigt lugnt och började skriva på en bok. ”Bereder de sig inte att skjuta oss allihop?” hade han frågat Trotskij innan han begav sig av från Petrograd, och nu vid slutet av juli skrev han till Kamenev från Finland: ”Strängt konfidentiellt: var vänlig och publicera mina anteckningar 'Marxismen och staten'¹, om jag går bort!”

Kerenskij drog under tiden nytta av den antibolsjevikiska reaktionen. Den 20 juli trädde han i furst Lvovs ställe och bildade en ny regering där han själv var ministerpresident och krigsminister. Den varade ungefär tio dagar i en atmosfär som var full av förvirring, misstänksamhet och oenighet. Sedan kände sig Kerenskij så stark att han gjorde sig av med en del av de bråkigaste anhängarna på vänsterflygeln. Han grep till metoden att lägga in sin avskedsansökan. Det fanns ingen som kunde ersätta honom. Varken kadetterna eller de högersocialistiska grupperna kunde regera ensamma, och inte heller kunde de enas under någon annan man. Snällt och villigt bad de honom därför att komma tillbaka. Hans nästa regering trädde till den 6 augusti, och fast den på sitt sätt var en koalitionsregering låg tyngdpunkten den här gången klart och tydligt åt höger. Dödsstraffet återinfördes i armén och bakom fronten kom det nya och hårdare bestämmelser som gällde pressen och offentliga möten. Lenin anklagades utan omsvep för förräderi och general Kornilov, den officer som i maj hade velat gripa till vapen för att skingra folkmassorna i Petrograd, utnämndes till överbefälhavare. Samtidigt gjordes några försök att dra bort de mest avogt inställda regementena från Petrograd och sätta in dem vid fronten.

Om Kerenskij verkligen hade kunnat driva igenom sin linje kan det inte råda något tvivel om att bolsjevikpartiet skulle ha blivit allvarligt och kanske definitivt försvagat i början av augusti och i alla händelser så svagt att de moderata partierna skulle ha kunnat begrava stridsyxan och få ett säkert grepp om landet. Men det fanns ingen som egentligen litade på Kerenskij eller respekterade honom. När han satt i spetsen för regeringen svängde han hit och dit, först åt vänster och sedan åt höger, och att han inte föll direkt berodde bara på att inga utom bolsjevikerna ville att han skulle falla. Det var sannerligen inte ett ledarskap av det slag som befäster ordningen och ökar förtroendet, och den politiska krisen hade vid det här laget varat alldeles för länge. Dessutom hade den skarpa kritiken av bolsjevikpartiet skapat ett tomrum bland massorna som inget av de andra socialistiska partierna var energiskt nog att fylla. Massorna vände sig därför inåt, mot sitt eget missnöje.

Fabriker fortsatte att slå igen därför att det inte kom några beställningar från armén. Andra som alltjämt höll öppet lamslogs snart av en ny strejkvåg. Därför kom massarbetslösheten att läggas till alla de andra olyckor som kriget hade vållat. Det var inte lämpligt att en ledande industriman i Moskva vid namn Rjabusjinskij just då höll ett tal i vilket han förklarade att arbetarna till slut skulle drivas till förnuft av ”hungerns benrangelshänder”. Det var ett yttrande av ett slag som var ägnat att stoppa flykten från bolsjevikpartiet. Arbetarna lade uttrycket om hungern på minnet, i själva verket blev det ett politiskt slagord bland dem. Nu

¹ De trycktes senare under titeln ”Staten och revolutionen”.

när kontroll och restriktioner höll på att mjukas upp väckte det till liv ett nytt och våldsamt hat mot ”de rika”.

Den uppretade stämningen mot Lenin kunde inte undgå att lägga sig. Till och med antibolsjeviker började säga att nedsvärningen av hans karaktär hade gått för långt — när allt kom omkring var alla som hade med politik att göra mer eller mindre korrumpierade. Om Lenin hade köpts av tyskarna så hade Kerenskij köpts av briterna, amerikanerna och fransmännen. Och var skulle man få tag på någon annan som kunde göra slut på det avskyvärda och hopplösa kriget?

Mot slutet av första veckan i augusti dog kampanjen mot bolsjevikerna av överansträngning och förmådde i varje fall inte längre göra intryck på massorna. Kerenskij hade försuttit sin chans. Det märktes visserligen inte just då — bolsjevikerna var fortfarande starkt i onåd — men det visade sig mycket klart vid en hemlig partikongress som hölls i Petrograd den 8 augusti. Vid föregående kongress, som hade hållits i maj, infann sig 151 bolsjevikdelegater som representanter för 80 000 medlemmar. Nu i augusti — trots den allmänna misstron mot Lenin, trots förbudet mot partiets tidningar och arresteringen av ledarna — infann sig 175 delegater, som uppgav sig representera inte mindre än 177 000 partimedlemmar, huvudsakligen bland fabriksarbetarna. Julidagarna hade med andra ord bara orsakat en mycket kort tillbakagång. Vid det här laget hade minskningen av partimedlemmar fullständigt hejdats och i stället gick utvecklingen åt rakt motsatt håll. Det var en förbluffande återhämtning, och trots att kongressen måste flytta över från det ena huset till det andra för att inte upplösas av regeringens polis lyckades den uträtta en hel del.

Lenin var inte där men han valdes till hedersordförande. I ett brev uppmanade han kamraterna att lägga bort det gamla slagordet ”Hela makten till sovjeterna”, tills de hade lyckats göra sig av med sina politiska konkurrenser och själva tagit ledningen över sovjeterna. Förslaget antogs, och en ny centralkommitté bildades för att leda partiets verksamhet. Gruppens mest inflytelserika medlemmar var Lenin, Zinovjev, Kamenev, Nogin, Alexandra Kollontaj, Stalin och Trotskij (fastän Trotskij och Kamenev var i fängelse och Zinovjev höll sig dold tillsammans med Lenin). Julidagarna hade rensat luften, påstår Trotskij. De som vacklade och de som bara trodde till hälften hade sopats bort från de bolsjevikiska leden, och i det följande bestod partiet av en hård kärna av obönhörliga leninister som gick ut i kampen på nytt.

Man kan tvivla på om någon av de här faktorerna — partiets återuppståndelse i det fördolda, hungern och missnöjet som fortsatte att växa hos det ryska folket, till och med den tilltagande demoraliseringen bland soldaterna vid fronten — skulle ha räckt till för att rentvå Lenin och få bolsjevikerna på fötter igen. Det behövdes någonting extra, någonting verkligt explosivt och dramatiskt för att vågen skulle ge utslag till deras favör. Den extra tyngden i vågskålen kom i form av en historia som har blivit känd under namnet Kornilovaffären. Den är kanske den bedrövligaste händelsen under hela revolutionen.

I augusti 1917 fanns ett stort antal människor som till en början hade stött revolutionen men som nu var bittert besvikna och som längtade tillbaka till den gamla ordningen. Julidagarna hade verkat väckande på dem. För de stora industrimännen och jordägarna, kadettpartiets högerflygel och en stor del av officerarna i armén stod det nu klart att det bara fanns ett sätt att rädda landet: man måste få tag på en diktator. Kerenskij var uppenbarligen alldeles för pratsjuk och känslobunden och stod dessutom för långt åt vänster för att duga för den posten. Ingen av de andra äldre dumapolitikerna hade tillräckligt starkt stöd ute i landet. Men general Kornilov var kanske rätte mannen.

Han var son till en sibirisk kosack, och det bidrog i någon mån till att göra honom acceptabel för soldaterna i armén och de lägre samhällsklassernas ledare. Kornilov skröt ofta med sitt blygsamma ursprung, men ändå var det alldeles tydligt att han politiskt sett stod till höger om socialisterna. Större delen av sitt liv hade han tjänat i armén i öster, och tack vare en

kombination av hårdhet och envishet hade han lyckats klättra upp till toppen. I början av kriget hade han begett sig västerut för att få ett befäl vid österrikiska fronten. Han hade tagits tillfånga men lyckats fly strax före resningen i Petrograd i mars 1917. Han hade skött sig bra under Kerenskijs korta och misslyckade offensiv. Det tråkiga var bara att generalen var så naiv när det gällde politik. Alexejev beskrev honom som ”en man med lejonhjärta och fårhjärna”. Men vad som behövdes i det rådande krisläget var en stark man som inte ansattes av tvivel och tvekan, och det var alldeles uppenbart att Kornilov var mycket stark och personligen mycket tapper. Vid det här laget var han fyrtiosju år gammal, och fastän han till utseendet inte var särskilt förtroendeingivande — de flesta av hans samtida talar om hans ”mörka kalmuckansikte” och hans ”sneda mongoliska ögon” — hade han intagit sin nya post som överbefälhavare med stor självsäkerhet. Han hade för vana att omge sig med en beväpnad livvakt av asiatiska krigare som var klädda i långa röda rockar, och när han gav order märktes det att han var van att bli åtlydd. Lavr Georgievitj Kornilov var kort sagt en av de gestalter som brukar dyka upp under inrikespolitiska kriser när regeringar vacklar och partierna är på väg mot inbördeskrig. Han var fanjunkaren på hästryggen, patrioten och hjälten från soldaternas egna led som bar den militära traditionen vidare.

Kornilov själv siktade till en början säkert inte så långt som till militärdiktatur — han var en uppriktig anhängare av revolutionen men redan i augusti hade han kommit en bra bit på väg. När han hade fått sin nya post begärde han att Kerenskij skulle ge honom vittgående fullmakter så att han kunde återställa disciplinen inom armén. Han ville få tillstånd att skjuta desertörer och mysterister, och han föreslog en mycket hårdare kontroll över de politiska kommissarierna och soldatutskotten vid fronten. Inne i landet ville han införa militär disciplin vid järnvägarna, arsenalerna och ammunitionsfabrikerna. Det råder inga tvivel om att han gjorde rätt i att begära reformer. När Kerenskij tvekade begav sig generalen tillsammans med livvakten till Petrograd för att klara upp saken. Allting i huvudstaden, till och med Kerenskij själv, fyllde generalen med vrede och avsmak. Återkommen till Mogiljov den 17 augusti förklarade han inför högkvarteret att det enda sättet att få ordning på läget var att hänga Lenin och upplösa sovjeterna innan de hann starta en ny revolt.

Det var inte bara ett tomt hot. I Ryssland fanns ungefär en miljon kosacker, och de började se upp till Kornilov som sin ledare. General Kaledin, Donkosackernas hetman, stödde honom, och det dröjde inte länge förrän de olika liberala och konservativa partierna upptäckte att Kornilov var verkligt lovande som ny ledare. Den brittiske militärattachén talade sig varm för den nye överbefälhavaren. Rodzianko, den gamle ledaren för tsar-duman, telegraferade till honom: ”I denna farliga stund ser hela det tänkande Ryssland upp till er med tro och hopp.” En hel del officersklubbar och högergrupper, som hade upplösts genom revolutionen, började leva upp och se framtiden an med nya förhoppningar.

Allt detta gav Kornilov tillförsikt, och han startade med att förlägga 3:e kavallerikåren till en lämplig plats i norr, varifrån den skulle kunna rycka fram mot Petrograd. An en gång insisterade han hos Kerenskij på att få fullmakter att stärka disciplinen inom armén.

Trots Kerenskijs brister — hans fåfänga och hans känslomättade egoism—kan man inte låta bli att hysa sympatier för honom i det här ögonblicket. Han kunde inte i en handvändning släppa sin socialistiska övertygelse och helt och hållet gå över på Kornilovs sida, men ändå ville han sluta förbund med honom så att de tillsammans skulle kunna finna en väg ut ur krisen. Han ansåg att han måste försöka att skaffa sig stöd från de moderata grupperna inom alla partierna om hans regering skulle kunna överleva. Det var en nästan omöjlig uppgift, men Kerenskij ansåg att det var den enda vägen, och säkert bidrog också ärelystnaden till att driva på honom. Han sammankallade en nationell konferens i Moskva. Sedd med våra ögon verkar konferensen som en ansträngd och konstlad historia, men ändå är det svårt att säga hur Kerenskij skulle ha kunnat skaffa sig stöd på något annat sätt. Ungefär tvåtusenfemhundra delegater var kallade, och meningen var att de skulle representera ett tvärsnitt av hela

Ryssland. Dit kom representanter för sovjeterna och för de fyra tsardumorna, för fackföreningarna och för arbetsgivarna, för armén och för andra statliga organ. Men de liberala, konservativa och besuttna klasserna dominerade, och bolsjevikerna var inte med.

Öppnandet den 25 augusti var inte lovande. Moskva hade valts till mötesplats, därför att staden antogs vara lugnare än Petrograd, men detta var ett misstag. Moskvas arbetare bojkottade konferensen. De organiserade en blixstrejck som var så effektiv att delegaterna inte kunde få tag på ett enda offentligt kommunikationsmedel när de skulle bege sig till operan där konferensen hölls, inga restauranger där de kunde äta och bara några få butiker som höll öppet. Det var det första klara tecknet på att bolsjevikerna efter drygt en månad av politisk isolering höll på att återta sin gamla ställning med hjälp av verkstäderna och fabrikena.

Vad konferensen själv beträffar gav Kerenskij's inledningsanförande ett sken av politisk enighet åt den. Men splittringen kom i dagen, när talare efter talare kom fram till kärnfrågan om kriget skulle fortsättas eller inte. När applåderna brakade lös på högersidan rådde en bister tystnad hos vänstern. På det hela taget ville i alla fall delegaterna samarbeta, och mötet skulle kanske ha uppfattats som åtminstone en menlös och oskadlig framgång om det inte hade överskyggats av hotet om att general Kornilov skulle infinna sig. Det var det som alla delegaterna med spänd uppmärksamhet väntade på. Den dramatiska händelsen inträffade den 26 augusti.

Om det dittills hade funnits någon som inte trodde på att Kornilov var beredd till kamp blev han nu ordentligt tagen ur sin villfarelse. Generalens första åtgärd när han kom med tåget till Moskva var att inspektera sina vilda rödrockade gardister på perrongen medan regementsorkestrar spelade. Därefter begav han sig till Iberiska jungfruns helgedom, där tsarerna tidigare enligt gammal tradition hade bett en bön innan de kröntes. I det ögonblicket tycks Kerenskij ha vaknat upp, och därefter ökade hans misstro mot Kornilov stadigt. Han lyckades få ett privat samtal med generalen och begärde av denne att han när han kom till konferensen följande dag bara skulle tala om militära frågor. Kornilov vägrade naturligtvis, och när han kallades upp på estraden den 27 augusti fick han en dånande ovation från högerdelegaterna. Miljukov beskriver tilldragelsen: ”Den korta, satta men kraftfulla gestalten hos en man med kalmuckdrag dök upp på estraden. Han kastade snabba, genomträngande blickar ur sina svarta ögon, som glänste ondskefullt. Salen skakade av applåder. Alla störtade upp med undantag för — — — soldaterna.”

Generalens verkliga fiender befann sig tydligen inom själva armén. När soldaterna och vänsterdelegaterna envetet satt kvar skrek högern åt dem: ”Res er, res er!” En storm av smädelser brakade loss, men till slut lyckades Kerenskij få ordning på delegaterna genom att uppmana dem att lyssna på ”provisoriska regeringens främste soldat”.

Kornilovs tal blev inte den bomb som hade väntats. Vad han först och främst ville var tydligen att ge åhörarna en uppfattning om hur läget egentligen var. ”Fienden bultar redan på Rigas portar”, förklarade han, ”och om vi inte kan få någon stadga på armén och inte kan hejda den vid Rigabukten ligger vägen till Petrograd öppen. Armén”, fortsatte Kornilov, ”har förvandlats till en galen folkhop som darrar för sitt eget liv”, och han antydde att det snart skulle bli nödvändigt att gripa till drastiska metoder för att få någon ordning på läget. General Kaledin, som steg upp i talarstolen efter Kornilov, var mera rakt på sak: han begärde att soldatutskotten inom armén skulle upplösas.

Nu kom de verkligt viktiga frågorna snabbt fram i dagen. Det var tydligt att ett nytt parti höll på att ta form kring Kornilov och det var berett att gå till aktion, medan det ännu var tid. Det syftade helt enkelt till en statskupp i Petrograd. Tvekande mellan bolsjevikerna och den nya gruppen (som fick namnet ”kornilovister”) stod största delen av Rysslands politiskt aktiva människor — som fortfarande trodde att landet kunde regeras med demokratiska metoder, dvs. med val till en konstituerande församling och tillsättandet av en regering som var

ansvarig för den. Dessa människor var identiska med majoriteten av kadetterna, som fortfarande trodde på ett parlament av engelsk modell, och större delen av mensjevikerna och socialrevolutionärerna, som fortfarande trodde på socialismen men ansåg att de skulle kunna införa den på fredlig väg genom att tills vidare stödja en koalitionsregering och sedan vinna valen. Därför var praktiskt taget alla dessa grupper för tillfället villiga att sluta upp omkring Kerenskij och avvisa Kornilovs diktatorsmetoder, liksom de under julidagarna hade bekämpat bolsjevikerna.

Kerenskij avslutade konferensen med ett fruktansvärt teatraliskt tal; hans röst steg och sjönk från åska till viskning. På nytt fastslog han det hopplösa gamla dilemmat: ”Vi står mitt inne i en kris som kan bli ödesdiger. Om ni till vänster pressar mig för hårt med kravet på socialism kommer jag att falla och ni blir lätt offer för kornilovisterna. Om ni till höger försöker tvinga mig att föra en reaktionär politik blir resultatet lika olyckligt; de socialistiska massorna kommer att vända sig mot er. Ni måste ha förtroende för mig — det enda alternativet är kaos.” Talaren lämnade estraden vimmelkantig och utmattad.

Men redan den 29 augusti, samma dag som konferensen avslutades, hade rörelsen omkring Kornilov vuxit sig så stark att det inte längre fanns någon återvändo. Det bolsjevikiska stormanloppet kom i juli; nu var det högerns tur.

Det politiska bråk som nu började liknar kanske mest av allt vendettan mellan guelferna och ghibellinerna i Italien under medeltiden, medan Kornilov spelade rollen av en upprorisk condottiere på ena sidan och Kerenskij någon machiavellisk storhertig på den andra. Fejden var lika oblodig som de italienska vendettorna en gång i tiden hade varit och lika förvirrad på grund av spetsfundigheter och ett slags konstlöst skrävel; men följderna blev mycket mera ödesdiga. Den ende som kunde vinna på trätan var Lenin, och när det gällde att spela om makten mitt under inbördeskrigets förvirring och oreda fanns i det medeltida Italien ingen underjordisk maffia som skulle ha haft en chans mot bolsjevikerna.

Kornilovs plan gick i korthet ut på att provocera gatukravaller i Petrograd och sedan att under förevändningen att regeringen var i fara marschera mot staden både från norr och från söder. Offensiven skulle få hjälp av ett slags femte kolonn inom själva huvudstaden. En grupp på ungefär tvåusen officerare hade placerats i Petrograddistriktet och hade fått order att arrester socialistledarna och inta de viktigaste byggnaderna så snart gatukravallerna började. Försöket skulle göras en dag som inte fick vara ”senare än den 14 september”.

I stil med vad som brukade hända i det revolutionära Ryssland tillkännagav Kornilov sina avsikter redan i förväg. De första dagarna i september ilade budbärare fram och tillbaka mellan generalen i Mogiljov och regeringschefen i Vinterpalatset, och båda två ropade så högljutt som möjligt ut att de bara tänkte på varandras bästa. ”Kom till Mogiljov”, säger Kornilov, ”så ska jag skydda er från bolsjevikerna. Sedan kan vi krossa dem tillsammans.” — ”Med största nöje”, svarar Kerenskij, ”men låt först era trupper stanna där de är och tala om för mig alla era planer.” Det är till och med möjligt att de båda männen verkligen slöt ett avtal. Säkert är att under de här dagarna av förberedelser båda två trodde sig kunna utnyttja den andre, båda två syftade till att få makt och båda två trodde att de skulle kunna nå målet genom att på något obestämt sätt få över den andre på sin sida.

Men det var uppenbart att det inte kunde fortsätta på det sättet, och den 8 september, när Kornilov redan hade beordrat sina män att hålla sig i beredskap för framryckningen mot staden, påskyndade Kerenskij krisen. Han gjorde det genom att gillra en fälla helt i stil med den operettprägel som hela episoden hade. En viss Vladimir Lvov, som var prokurator för den heliga synoden (och som inte får förväxlas med den tidigare regeringschefen furst Lvov), förmåddes av Kerenskij att skriva ner en relation av Kornilovs krigiska förslag. Lvov skickades sedan bort, och Kerenskij tog kontakt med Kornilov direkt med hjälp av telegrafan. Han utgav sig till en början för att vara Lvov, han begärde att Kornilov skulle bekräfta sina förslag och

antydde sedan att han (Kerenskij) hade visat sig gynnsamt inställd. Han sade att han (Kerenskij) skulle komma till Mogiljov följande dag. När han på det sättet hade invagat generalen i säkerhet (och faktum är att Kornilov var mycket belåten när han gick till sängs) började Kerenskij utveckla en febril aktivitet. Han dolde en arméofficer bakom ett draperi i arbetsrummet i Vinterpalatset och kallade sedan åter på Lvov. Denne uppmanades nu att än en gång upprepa Kornilovs förslag, och så fort han hade gjort det kom officeren fram från sitt gömställe och arresterade honom. Den olycksalige prokuratorn leddes bort och låstes in i ett rum i närheten. Kerenskij var tydligen vid det laget alldeles utom sig. Lvov berättar senare att regeringschefen på natten hade vandrat fram och tillbaka och sjungit stumpar ur italienska operor.

Nu sammankallades regeringen för att ta ställning till situationen. Ministrarna enades om att de skulle avgå eller i varje fall tillfälligt avstå från sina portföljer för att Kerenskij skulle få fria händer. Regeringschefen trädde omedelbart i aktion och telegraferade till Kornilov att han skulle överlämna befälet till sin närmaste man, general Lukomskij, och bege sig till Petrograd. Kornilov svarade med att ge sina trupper order om att tåga mot huvudstaden.

Det är draget av bristande ansvarskänsla som mest slår en när man ser på vad som hände under de följande timmarna. Riga hade erövrats av tyskarna den 3 september, exakt som Kornilov hade förutsagt, och det är troligt att Petrograd svävade i en viss fara. Men vid det här laget tänkte ingen på något annat än den inrikespolitiska krisen, och det var en kris av det mest ogripbara slag. Bägge lägren var fyllda av illusioner. Kornilov uppträdde som om han ledde något slags korståg och hade hela armén lojalt bakom sig, vilket inte alls var fallet. Han hade de andra generalerna och större delen av officerarna på sin sida, men kosackerna var inte tillnärmelsevis så trogna som han inbillade sig. Också när hans order nådde sin bestämmelseort, och det hände ofta att man avsiktligt skickade dem åt fel håll, var det omöjligt för hans underordnade att utföra dem på grund av den hopplösa brist på effektivitet som behärskade hela armémaskineriet. Kommunikationsmedlen bröt samman eller existerade helt enkelt inte. Det saknades vapen av alla slag, och många av enheterna som beordrades fram bestod bara av halva sin normala styrka. Det var den mest omilitära operation som man kan tänka sig.

Kerenskij levde å sin sida också i en fantasivärld. Han avvisade förslaget att i elfte timman försona sig med Kornilov som hans egna anhängare gjorde honom och började skicka ut order från Vinterpalatset som om han också hade stora styrkor som bara väntade på att få lyda honom. Orderna var i och för sig vettiga nog: alla truppörelser i riktning mot Petrograd förbjöds och belägringstillstånd proklamerades i staden. En deklARATION skickades ut där Kornilov utpekades som förrädare och det tillkännagavs att han hade fråntagits befälet. Men än så länge var det omöjligt för Kerenskij att veta om någon enda av hans order blev åtlydd eller ej. Rebelltrupperna tågade redan mot huvudstaden, och generalen slet hårt med att få ut en motdeklARATION. Den deklARATIONEN var mycket enfaldigt utformad. Det sades nämligen där att Kerenskij handlade under påverkan från tyska generalstaben och bolsjevikerna. Detta påstående var så uppenbart orimligt att det näppeligen kan ha övertygat några andra än möjligen ett fåtal av de mest extremistiska officerarna vid Kornilovs högkvarter.

Kort sagt: varken Kerenskij eller Kornilov hade makt att behärska det läge som de så våghalsigt hade skapat. Den verkliga makten låg hos soldaterna och sovjeten i Petrograd, och nu berodde allt på vilken sida som de skulle ställa sig på. De beslöt sig för att gå mot Kornilov. Männerna strömmade ut ur fabrikerna och kasernerna, fast beslutna att försvara staden. Rödgardisterna dök än en gång fram (till slut uppgick de till ungefär tjugofemtusen man) och snart byggdes barrikader på huvudgatorna. Järnvägsarbetarna satte igång med att riva upp spåren och förstöra vagnarna längs den väg där Kornilovs trupper skulle rycka fram. Telegrafisterna hejdade generalens meddelanden till fördelningscheferna, och några tusen av de bolsjevikiska sjömännen i Kronstadt begav sig till Petrograd för att ta del i striden.

Medelpunkten för all denna aktivitet var inte Vinterpalatset utan petrogradsovjeten. Den tillsatte ett eget militärutskott med uppgift att försvara huvudstaden och fick stöd från alla de socialistiska partierna inklusive bolsjevikerna. Lenin gömde sig fortfarande men för en gångs skull var han villig att samarbeta. Han anade en stor chans. Han ville inte kämpa för Kerenskij, sade han, men han var fullt villig att kämpa mot Kornilov. Och nu trädde bolsjevikerna fram för att få sin del av de vapen som delades ut vid regeringens arsenaler.

Om Kornilov någonsin hade haft en chans att lyckas var den borta nu. På kvällen den 9 september inställdes framryckningen, och kort därpå sände petrogradsovjeten in sina agitatorer bland trupperna. En delegation begav sig iväg för att tala med soldaterna i "den vilda fördelningen", som kom söderifrån, och snart meddelades att soldaterna hade gått med på att trotsa officerarna och göra halt. Männen i 3:e kavallerikåren, som hade gjort halt mitt emellan Pskov och Petrograd, behövde inte ens övertalas. Frivilligt gav de upp operationen och skickade representanter till petrogradsovjeten för att få upplysningar och instruktioner. I själva huvudstaden skingrades de tvåtusen kornilovistofficerarna utan att ett enda skott avlossades. De som var dåraktiga nog att visa sig arresterades omedelbart.

Nästa dag fick Kornilov ännu värre nyheter. Oroligheterna spred sig genom hela armén och general Denikin, en av de högre officerarna, hade ställts under arrest av sina egna män. I Moskva och de flesta andra större garnisonsstäderna ägde demonstrationer mot Kornilov rum. Med skrämmande hastighet gled hela landet åt vänster.

Nu var det Miljukovs tur att försöka rädda situationen. De flesta av kadetterna hade ända från början ogillat blotta tanken på Kornilovs kupp, men de välkomnade sannerligen inte utsikten till en katastrof av det slag som nu var på väg. En kompromiss var nödvändig. Miljukov föreslog Kerenskij att han skulle träda tillbaka så att före detta överbefälhavaren general Alexejev kunde bilda regering. Det var en man som Kornilov skulle vara villig att underordna sig. Planen var ganska listig, och den saknade inte lockelser för Kerenskij eftersom hans egen ställning långt ifrån var säker. Kornilov kunde visserligen besegras eller åtminstone hållas i schack för tillfället, men krisen i armén kvarstod. Regeringschefen hatade tanken att behöva avgå, men hur skulle han kunna fortsätta att regera om hans makt bara var ett tunt skal utan innehåll? Rädningen var emellertid på väg. Just i det ögonblicket kom en delegation från sovjeten till Vinterpalatset och försäkrade honom om alla de socialistiska partiernas utom bolsjevikernas stöd. Det var allt vad Kerenskij behövde. Även om situationen inte direkt var räddad så visste man i alla fall äntligen var man stod.

Vad som hände under de dagar som följde kan berättas mycket snabbt. Den 12 september häktades 3:e kavallerikårens chef general Krymov av sina egna män och överlämnades till regeringen i Petrograd. Han begick självmord nästan genast. Under tiden utnämnde Kerenskij sig själv till överbefälhavare för armén och beordrade Alexejev att arresteras den rebelliske Kornilov. Den 13 verkställde Alexejev tveksamt och högaktningsfullt ordern, och Kornilov som hade hög feber fördes som fånge till ett kloster i närheten av Bihov. Kerenskij bildade nu ett "direktorium" på fem man där han själv stod i spetsen. De övriga var Terestjenko, mensjeviken Nikitin och två officerare, general Verhovskij och amiral Verderevskij, som tidigare hade visat att de sympatiserade med vänstern. Som ytterligare en godbit åt socialisterna utropades republiken. Den 18 avgick Alexejev; många av de andra kornilovistgeneralerna avskedades eller fängslades.

Därmed kan Kornilovaffären äntligen sägas vara avslutad. Kerenskij hade inte vunnit särskilt mycket på kraftmätningen. Kornilov var när allt kom omkring patriot, och vad man än anser om hans metoder hade hans stora mål varit att rädda Ryssland i en förtvivlad kris. När han misslyckades sveks alla moderata ryssars förhoppningar. Vi har nu nått fram till den avgörande glidningen fram mot bolsjevikrevolutionen.

Ett av de egendomliga dragen hos händelserna i Ryssland år 1917 är att bolsjevikerna så ofta

tycktes stå alldeles på tröskeln till framgång för att sedan tappa taget och dra sig tillbaka igen. Vid Lenins ankomst i april, sedan i början av maj vid demonstrationerna mot Miljukov och kadetterna, nästa gång under julidagarna liksom också nu vid Kornilovs revolt — vid alla de här tillfällena tycker man att man ser början till deras maktövertagande. Men alltid är det Kerenskij som träder fram.

Nu i september var läget ett annat. Visserligen hade Kerenskij åter trätt fram och till och med blivit något slags diktator, men medan han redde upp situationen hade en sak hänt som helt och hållet skilde sig från allt som tidigare hade skådats: bolsjevikerna hade fått vapen när krisen kulminerade den 9 september. Det är inte säkert att regeringen hade kunnat undvika den åtgärden just då. Bolsjevikerna hade samtyckt till att stödja sovjeterna och försvara staden. De hade lika stor rätt att få vapen som någon av de andra politiska organisationerna. Men nu var krisen över, och det nya direktoriet krävde omedelbart att bolsjevikerna skulle lämna tillbaka vapnen till de förråd ur vilka de hade delats ut. I den frågan fick direktoriet ingen framgång. Det kom inga vapen. Det var inte bara så att bolsjevikerna inte hade lust att lämna dem ifrån sig: de blev rasande över blotta tanken att behöva ta order från Kerenskij. Läget hade verkligen förändrats sedan i juli. Kornilov hade fört tillbaka bolsjevikerna på den politiska scenen igen, och som propagandakliché för att svärta ned de moderata och högern visade sig hans namn mycket brukbart. Bolsjevikerna förklarade att Kornilov medvetet hade gett upp Riga för att tvinga fram en kris i huvudstaden. Kornilov symboliserade allt som var ont, förrädiskt och reaktionärt i Ryssland. Äntligen visste arbetarna och bönderna vilka som var deras verkliga fiender! Det var inte bolsjevikerna, som ville sluta fred, utan tsargeneralerna, som ville föra krig mot det ryska folket.

Det fanns tillräckligt mycket sanning i anklagelserna för att de skulle göra intryck på alla, och reaktionen mot "kornilovismen", som nu spred sig över hela Ryssland, blev till och med ännu starkare än den antibolsjevikiska vågen hade varit i juli. Nu hetsades för fullt mot "monarkisterna", "junkerofficerarna" och alla som hade den minsta förbindelse med det tsaristiska förflutna.

Men det var på socialiströrelsens inre politiska struktur som Kornilovs fiasko fick sin verkligt viktiga effekt. Mot slutet av september förändrade de olika vänstergrupperna mycket tydligt karaktär. Mensjevikerna fick allt mer och mer sina anhängare bland statstjänstemännen och elitarbetarna i fackföreningarna. Socialrevolutionärerna blev å sin sida lite mindre av ett bondeparti än vad de tidigare hade varit och de klövs i två grupper. Den ena följde Kerenskij i hans glidning mot höger, medan den andra, som leddes av Kamkov och Spiridonova, gick mot vänster. Det var fortfarande det största partiet men enligt Suchanov bestod det av "det demokratiska lägre borgerskapet — bönder, butiksägare, kooperatörer, lägre tjänstemän, tredje statsmakten, den stora massan av manchettproletariatet och alla de oreflekterande människorna från de egendomligaste håll som hade upprörts och skakats av den senaste tidens händelser". Bolsjevikerna tog hand om resten av folket, arbetarna i städerna, soldaterna — hela den väldiga oskolade massan, som inte hade mycket att förlora men en hel del att vinna på att den bestående ordningen bröt samman.

Bortsett från direkt aktion — att vägra att betala arrendena till jordägarna, gå i strejk i fabriker och desertera från armén — hade alla dessa människorna bara en möjlighet att ge uttryck för sin politiska uppfattning, och det var genom sina lokala sovjet. Vi erinrar oss att sovjeterna hade bildats spontant och de bara halvt om halvt hade fått officiellt erkänd ställning. De hade börjat som strejkutskott, lokala folkparlament. Vilken grupp människor som helst kunde bilda en sovjet — det kunde vara arbetarna i en textilfabrik i Moskva, sjömännen i Odessa eller gruvarbetarna på Donets-platån, och i en stor stad i stil med Petrograd samlades de i en grupp av distriktssovjet som kallades för stadssovjeten. Dessutom bildade stora landsomfattande grupper i stil med bönderna och specialarbetare som järnvägsmännen sina egna sovjetkedjor.

I regel var alla de större socialistpartierna — socialrevolutionärerna, mensjeviker och bolsjeviker — representerade i sovjeterna och kämpade inbördes om platserna i verkställande utskotten och presidier. Presidiet bestod av de styrande männen som satt på estraden och ledde debatterna. Det parti som hade makten i verkställande utskottet och presidiet hade rätt att sända minst en delegat till den allryska sovjetkongressen som då och då sammanträdde i Petrograd.

Så var det i stora drag meningen att sovjetsystemet skulle fungera, men i praktiken gick mycket på en höft. Valen ägde rum öppet, ofta helt enkelt genom handuppräknning. Några bestämda särskilda regler följdes inte vid valen. Om regler överhuvudtaget fanns brydde sig ingen människa om dem. I fabriker och kaserner pågick en oändlig politisk diskussion, och i anslutning till hur diskussionen utföll bestämdes vilka som skulle skickas som representanter till de lokala sovjeterna. På det sättet pågick ett fortlöpande okontrollerat val, och många sovjeter ändrade politisk sammansättning nästan från den ena veckan till den andra. Under slutet av augusti och början av september satte arbetarna och soldaterna ytterst diskret igång med att utse allt fler bolsjeviker till sina delegater.

Den 12 september, när hatet mot Kornilov nådde sin höjdpunkt, stod det plötsligt klart vilken omfattning vänsterglidningen hade tagit. Med 279 röster mot 115 antog petrogradsovjeten en bolsjevikerisk resolution om att republik skulle utropas i Ryssland, att regeringen skulle bestå bara av socialister, att all jord skulle ges åt bondesovjeterna, att arbetarna skulle kontrollera industrin, att de hemliga krigsfördragen omedelbart skulle annulleras och fred slutas — kort sagt hela det bolsjevikeriska programmet. Det var en viktig seger, och Lenin försökte omedelbart utnyttja den. Från Finland skrev han till partiets centralkommitté och uppmanade den att utöva alla möjliga påtryckningar på Kerenskij, att tvinga honom till eftergifter och att sabotera hans regering på alla tänkbara sätt.

Ett av de första resultaten av det nya läget var att Trotskij och Kamenev släpptes ut ur fängelset mot borgen. Trotskij tycks ha blivit verkligt utvilad under fångenskapen, ty han kastade sig nu huvudstupa in i striden. Hans uppdykande föranledde petrogradsovjeten till en direkt utmaning mot mensjeviker och socialrevolutionärerna. Bolsjeviker krävde att nytt presidium skulle väljas och vann omröstningen med 519 röster mot 414 och 67 frånvarande. Därifrån var det bara ett kort steg till att tillsätta ett nytt presidium som dominerades av bolsjeviker. Detta steg togs den 8 oktober. Mensjeviken Tjcheidze, som hade varit ordförande de sista sex månaderna, blev utslagen och Trotskij efterträdde honom. Presidiet kom att i övrigt bestå av tretton bolsjeviker, sex socialrevolutionärer och tre mensjeviker. Förändringen betydde också att Trotskij och hans anhängare nu kunde utnyttja petrogradsovjetens inflytande inom garnisonen, och det var en viktig sak. Omedelbart tillkännagavs att sovjeten inte längre stödde Kerenskij; därpå följde en begäran om att häktningsordern mot Lenin skulle upphävas.

En liknande omsvängning ägde nu rum över hela Ryssland. På många ställen, till och med i de mest avlägsna städerna och byarna, bildades lokala sovjet som röstade igenom bolsjevikeriska resolutioner. Den 23 september svängde moskvasovjeten åt vänster och valde bolsjeviken Nogin till ordförande. Inom de andra socialistpartierna kunde man märka samma företeelse. Tsereteli, mensjevikerens högerpåverkade ledare, byttes ut mot den mera revolutionäre Dan, och socialrevolutionärernas partikongress visade också att partiet hade glidit mot vänster. Orsaken till allt detta var till stor del att söka i Kornilovs misslyckande.

Vikten och betydelsen av de här händelserna framgår av hur intresserade tyskarna var av dem. Forskar man i wilhelmstrassearkiven finner man att Ludendorff redan så tidigt som den 25 september uppmanade utrikesdepartementet i Berlin att stödja bolsjeviker ”med alla medel — också de mest radikala”.

Bolsjeviker begärde att den andra allryska sovjetkongressen skulle sammanträda i

Petrograd, och dagen bestämdes till den 2 november. Hade bolsjevikerna bara majoritet i kongressen skulle de enligt Kamenevs och Zinovjevs mening ha goda möjligheter att tvinga regeringen att anta deras program, och de kunde kanske till och med själva överta makten.

Men det programmet var inte på långt när tillräckligt drastiskt för Lenin. Han förtärdes av otålighet. Från sin tillflyktsort i Finland bombarderade han den bolsjevikiska centralkommittén med instruktioner, förmaningar och till och med rena smädelser. Det var inte möten utan handling han ville ha. Den 25 september skrev han ett brev och uppmanade kommittén att omedelbart sätta igång förberedelser till väpnad revolt. Det måste finnas en stab för att samordna planerna, skrev han, och första målet var att ta makten i Petrograd. Speciella styrkor skulle hållas i beredskap för att besätta telefoncentralen och andra viktiga byggnader. Planer skulle utarbetas för arrestering av den ryska generalstaben.

Kommittén blev ganska förskräckt. Den brände brevet.

Den 30 september flyttade Lenin från Helsingfors till ett nytt gömställe i Finland som låg helt nära Petrograd, och därifrån bombarderade han sina underordnade med fruktansvärda salvor. ”Krisen har kommit”, skrev han. ”Det är brottsligt att förhålla tiden.” Inte bara Ryssland utan hela Europa stod på tröskeln till revolution. De måste slå till på tre punkter: i Petrograd, i Moskva och inom Östersjöflottan. De måste ha planer klara för att storma Vinterpalatset, för att ta kontrollen av broarna över Neva, för att skära av huvudstaden från omgivningen. Varför ville inte centralkommittén gå till aktion? Insåg den inte att partiet redan innehade makten och att det inte skulle tjäna någonting till att vänta på den allryska sovjetkongressen i november?

När kommittén fortfarande gjorde invändningar, blev Lenin rasande och hotade att avgå, så att han skulle få fria händer att verka självständigt ”inom partiets lägre skikt”. Faktum är att han gick bakom ryggen på centralkommittén i Petrograd genom att ta kontakt med bolsjevikledaren i Helsingfors, som fick instruktioner om hur revolten skulle förberedas, och genom att skriva våldsamma artiklar i tidningarna. Det följande avsnittet är ett gott exempel på hur Lenin skrev när han var relativt måttfull:

”När den siste grovarbetaren, den siste arbetslöse, den siste kocken, den siste utarmade bonden ser – inte i tidningarna utan med sina egna ögon att proletärerna, när de sitter vid makten, inte krälar i stoftet för de rika utan hjälper de fattiga, att de inte ryggar tillbaka för revolutionära åtgärder, att de tar överflödet från de lata och ger det till de hungriga, att de tvingar de rika att betala för mjölken men inte ger dem en enda droppe mjölk förrän barnen i alla de fattiga familjerna har fått vad de behöver, att jorden går över till lantarbetarna, fabrikerna och bankerna styrs av arbetarna, att straffet snabbt och hårt drabbar miljonärerna som gömmer undan sina rikedomar – när de fattiga ser och märker det, då finns det ingen makt hos kapitalisterna och kulakerna, ingen makt hos kapitalets världsfinans, som har stulit miljarder, som kan hejda folkets revolution. Tvärtom kommer det att erövra hela världen, eftersom den socialistiska revolten håller på att mogna i alla länder.”

Det där var för allmänheten. Privat fortsatte Lenin att hamra på kommittén: ”Uppskov betyder döden.” Och den 22 oktober gjorde han som rovdjuren när de smyger sig över offret: han tog sig i hemlighet in i själva Petrograd.

De moderata revolutionärerna hade inte precis flockats samman som en klunga får under de här viktiga dagarna när reaktionen mot Kornilov satte in, men deras åtgärder led faktiskt av en viss nervositet och brist på ledning. Kerenskij befann sig i ett hopplöst läge. Kornilovs misslyckande hade demoraliserat armén, och Kerenskij var hatad av officerarna på grund av den roll som han hade spelat i affären. De allierade var honom inte till någon hjälp utan snarare tvärtom. De hotade att skära av leveranserna till Ryssland om regeringen inte återupptog kampen mot tyskarna, en sak som den var totalt ur stånd att göra. Men det allvarligaste för Kerenskij var att han inte längre hade sovjeternas stöd; fast han än en gång ombildade regeringen för att få med några av de ledande mensjevikerna och socialrevolutionärerna var

hans läge nu sämre än tidigare. De moderata socialisterna hade förlorat kontrollen över sovjeterna och i viss mån över sina egna partier. Bolsjevikrörelsen hade blivit dem för stark.

Ändå var bolsjevikerna fortfarande långt ifrån att behärska hela landet. Om allmänna val skulle ha hållits – val där inte bara de socialistiska rösterna räknades utan också de som kom från centern och högern — skulle bolsjevikerna alldeles säkert ha hamnat i minoritet. Den enda möjliga taktiken för de moderata var därför givetvis att gå bakom ryggen på sovjeterna och att vända tillbaka till det styrelseskick som de alla så brinnande hade längtat efter under så många år: en parlamentarisk regering, en konstituerande församling.

Kerenskij började slå in på den vägen mot slutet av september. Han kallade samman en ”demokratisk konferens” i Petrograd som skulle få två uppgifter. Dels skulle den bli ett stöd åt hans regering, dels skulle den förbereda terrängen för valen till den konstituerande församlingen, som skulle äga rum i november. På sätt och vis var denna konferens en upprepning av Kerenskijns nationella konferens som hade varit samlad i Moskva några veckor tidigare, fast tyngdpunkten låg längre åt vänster. De ungefär tolvhundra delegater som deltog representerade i stort sett hela den organiserade oppositionen mot bolsjevikerna i Ryssland. Men ändå var det ett förvirrat och planlöst möte. Inte ens nu i elfte timmen kunde eller ville de moderata socialisterna inse att deras enda chans att slippa ifrån inbördeskrig var att alliera sig med de liberala grupperna, och Kerenskij fick igenom en förtroendeomröstning bara på villkoret att han utslöt kadetterna ur sin regering.

Det enda ytterligare resultatet av konferensen var ett beslut om att ett tillfälligt organ skulle upprättas, medan valen till konstituerande församlingen förbereddes. Det skulle få namnet ”för-parlamentet”. Det var åtminstone en liten garanti för att de moderata skulle få en mötesplats och inte behövde skingras eller förödmjukas av bolsjevikernas hotelser. För-parlamentet skulle öppnas den 20 oktober.

Det var kallt och fuktigt när delegaterna samlades sent på eftermiddagen i Mariinskijpalatset i Petrograd. Sammanlagt var de cirka femhundrafemtio. Socialistpartierna var ungefär tre gånger så starka som de borgerliga partierna. Cirka sextio bolsjeviker var med, mycket mot Lenins vilja, och de kom in sent, efter det att Kerenskij hade avslutat sitt öppningsanförande.

Trotskij begärde tillstånd att få göra ett exceptionellt uttalande och fick också tio minuter. Alla var ivriga att höra honom. Många av delegaterna kände bara den notoriske folkupp-hetsaren till namnet, men det var ett namn med klang och det överglänste kanske till och med Lenins. Under de senaste veckorna hade Trotskij gett bolsjevikerna en målmedvetenhet och en disciplin som de i mycket hög grad hade saknat tidigare, och nu såg delegaterna hur hotet mot deras tillvaro avspeglade sig i det magra, brutala ansiktet. Trotskij yttrade bland annat:

”De besuttna klasserna — — — styr medvetet kurs mot hungerns benangelshand, som de hoppas ska strypa revolutionen och först och främst den konstituerande församlingen. Deras utrikespolitik är inte mindre brottslig. Efter fyrtio krigsmånader hotas huvudstaden av en dödlig fara. Därför föreslås nu att regeringen ska flytta till Moskva. Tanken på att överlämna revolutionens huvudstad till de tyska trupperna väcker inte den minsta indignation hos de borgerliga. Tvärtom gillar de den som en naturlig åtgärd i den allmänna politiken och hoppas att den ska hjälpa dem i deras kontrarevolutionära stämplingar.”

Ett vilt tumult utbröt. En del av delegaterna hoppade upp på bänkarna, och rop om Lenin och det förseglade tåget hördes, som besvarades med rop från bolsjevikerna.

När oväsendet hade lagt sig lite hördes Trotskij säga: ”Vi, den bolsjevikiska fraktionen av det socialdemokratiska partiet, förklarar att den här nationalförrädiska regeringen ...” Ett nytt ilsket utbrott dränkte hans röst, men han fortsatte:

”... att vi inte har något gemensamt med den. Vi har ingenting gemensamt med mordplanerna mot folket som nu smids bakom de officiella kulisserna. Vi vägrar att tjänstgöra som

täckmantel åt dem, vare sig direkt eller indirekt, under en enda dag — — — Petrograd svävar i fara, revolutionen svävar i fara, nationen svävar i fara. Regeringen gör sitt bästa för att öka faran. De härskande partierna ökar den. Bara folket kan rädda sig självt och landet. Vi manar folket: fram för en omedelbar, hedersam, demokratisk fred, hela makten åt sovjeterna, all jorden till folket, länge leve den konstituerande församlingen.”

Det var en upphetsande deklARATION och det fanns mycket lite av vare sig realism eller sanning i den. Lenin tänkte inte låta konstituerande församlingen sitta i tio minuter om han kunde göra något åt saken, och inte heller ville han ha något annat demokratiskt organ. Han skulle inte ens ha brytt sig om att lägga två strån i kors för Petrograds skull och tänkte själv lämna staden åt sitt öde. Men som krigsförklaring var talet mycket tydligt. och det följdes av en handling som har blivit hävdvunnen sed fram till våra dagar: bolsjevikerna reste sig upp och lämnade konferensen. De ville inte längre ha någonting att göra med konferenser och parlament.

Ännu en sak hände som måste med i redogörelsen för de stormiga dagarna strax innan slutet kom. Nikolaus II — som socialisterna nu bara talade om som ”medborgare Romanov” — och hans familj hade ända sedan våren levat i lugn och ro under bevakning på Tsarskoje Selo. Men sjömännen från Kronstadt hade hotat att storma palatset, och i början av augusti beslöt regeringen att flytta tsarfamiljen till ett tryggare ställe. Den brittiska regeringen under Lloyd George var inte längre så förtjust i tanken på att ge asyl åt familjen. De brittiska socialisterna var kraftigt emot tanken, och ex-tsaren upplystes om att det tidigare erbjudandet hade tagits tillbaka.

Det beslöts att familjen i hemlighet skulle flyttas till den lantligt fridfulla staden Tobolsk i Sibirien. Tsaritsan var sjuk, men det ansågs oklokt att vänta längre. Den 14 augusti steg Nikolaus, hans gemål, de fem barnen (flickorna var nu vuxna och sonen tretton år), deras franske informator Pierre Gilliard och en del av tjänstefolket upp på ett tåg som bar japansk flagga och färdades till Tiumen i Uralbergen. Här överfördes de till ångaren Rus; ombord på den seglade de förbi Rasputins hem i Pokrovskoje till sin bestämmelseort. Huset i Tobolsk där de skulle hållas inspärrade var ännu inte klart, och tsarfamiljen fick vänta i sju dagar på floden innan den kunde gå iland den 26 augusti.

Invånarna i Tobolsk var till största delen mensjeviker och inte alldeles fientligt inställda. Nunnor från klostret kom med mat till familjen, som fick tillstånd att förrätta sin andakt i stadens kyrka. Tsaritsan levde nu för sin tro och för sin familj och just inte för någonting annat.

Det var i detta lantliga lugn som Nikolaus II tillbringade de följande kritiska månaderna. Om han hade några planer på att fly så blev det i alla fall ingenting av dem. Han var nästan lika bortglömd som Lenin själv hade blivit när han många år tidigare också skickades som fånge till Sibirien. Nu behärskades sinnena av revolutionens obarmhärtinga politiska spel.

14. Bolsjevikerna tar makten

Natten till den 23 oktober kom Lenin i peruk och med skägget avrakat i hemlighet in i Petrograd, där bolsjevikernas centralkommitté sammanträdde hemma hos Suchanov. Det var en egendomlig mötesplats för kommittén eftersom Suchanov inte var bolsjevik och inte visste något om saken. Men hans hustru var medlem av partiet, och hon hade förmått honom att inte komma hem den natten. Utom Lenin infann sig Zinovjev, Kamenev, Trotskij, Stalin, Sverdlov, Uritskij, Dzerjinskij, Kollontaj, Bubnov, Sokolnikov och Lomov, alltså partiets hela inre krets. En del av männen blev senare utstötta och avrättade av Stalin, men ännu i oktober 1917 var de en fast krets av sammansvurna. Mötets syfte var att besluta om bolsjevikpartiet skulle göra uppror mot den sittande regeringen eller ej.

Diskussionen pågick i tio timmar. Lenin talade för omedelbar revolt och lyckades till slut övertyga alla sina motståndare utom Kamenev och Zinovjev. De ansåg båda att partiet ännu inte var tillräckligt starkt och att det var orätt att riskera hela dess framtid på en enda desperat handling. Om upproret misslyckades skulle bolsjevikerna inte få någon frist av samma slag som de hade fått efter julidagarna. Den här gången skulle de säkert krossas allihop. Men till slut fick Lenin i alla fall sin vilja igenom. Mot endast Kamenevs och Zinovjevs röster beslöt mötet att ”ett väpnat uppror har blivit oundvikligt och trängande nödvändigt” och att alla partiorgan skulle uppmanas handla med hänsyn därtill. En politisk byrå inom centralkommittén upprättades också vid det här mötet; som medlemmar invaldes Lenin, Trotskij, Stalin, Sokolnikov, Bubnov och överraskande nog också de båda vacklande kamraterna Kamenev och Zinovjev. Klockan tre på morgonen den 24 oktober upplöstes mötet. Lenin gick åter under jorden.

Han hade vunnit en klar seger. Trotskij skyndade sig att fullfölja den. Den 25 oktober röstade Exkom igenom en resolution som gick ut på att förberedelser skulle göras för att försvara Petrograd mot ”kornilovistiska pogromer” — vilket var ett inlindat sätt att säga att arbetarna och soldaterna skulle förberedas på att gå till angrepp mot regeringen. Några dagar senare undertecknade Trotskij en beställningsorder till fabriken i Systerbäck: femtusen gevär skulle levereras till bolsjevikerna. Han hade ingen som helst befogenhet att skriva ut en sådan beställning, men fabriksarbetarna lämnade ut vapnen utan vidare.

Ändå hade sista ordet inte sagts. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna behärskade fortfarande den allryska sovjetkongressens centrala verkställande utskott (den nya kongressen skulle inte sammanträda förrän den 2 november), och den 27 oktober röstade de omkull en bolsjevikisk motion om att sovjeterna nu skulle ta makten från Kerenskijs regering. De uttalade också sin oro över den spända atmosfären i huvudstaden och varnade arbetarna för att ta del i någon olaglig resning.

Inom själva bolsjevikpartiet hördes också missljud. När experterna grep sig an med de praktiska problemen i samband med en statskupp uppstod stor oenighet. Terrorn godtogs som nödvändig och det rådde enighet om att resningen måste äga rum, innan den konstituerande församlingen sammanträdde i december. Bolsjevikerna ansåg sig kunna vara säkra på att segra i Petrograd, men ingen kunde säga med någon som helst visshet hur det skulle gå i Moskva och på landsbygden. Det var också ovisst om bolsjevikerna kunde lita på järnvägsarbetarna och de anställda vid telefon- och postverket — grupper som innehar nyckelställningar under alla revolter. Slutligen fanns faran att Kerenskij till huvudstaden skulle beordra färska trupper från fronten som var fientligt inställda till bolsjevikerna. På det hela taget lutade partiets militärutskott åt uppfattningen att de ännu inte var färdiga att gå till aktion.

Den 29 oktober höll den bolsjevikiska centralkommittén ett nytt möte, Lenin grep sig mycket energiskt an med att tysta farhågorna. På nytt krävde han omedelbar aktion. Från extremist-

flygeln påpekades att partiet nu kunde räkna med stöd av cirka fyrahundratusen medlemmar över hela Ryssland, alltså en enorm styrka. På nytt befann sig Kamenev och Zinovjev i opposition. De ville att aktionen skulle uppskjutas åtminstone tills den nya allryska kongressen hade sammanträtt — men de röstades omkull.

Huvudstaden kokade nu av rykten. Inom vartenda politiskt läger diskuterades den hotande revolten. Bland alla de fantastiska händelser som man nu stod inför finns ingen mer förvånande än kommunisternas metod att inte göra någon hemlighet av sina planer. De diskuterade dem öppet i tidningarna. Den 31 oktober redogjorde Kamenev i en artikel i *Novaja Sjizn* för sin och Zinovjevs inställning. Att provocera en revolt ”bara några dagar innan den allryska sovjetkongressen öppnas”, skrev han, ”var alldeles felaktigt”. Lenin svarade med att angripa de båda missdådarna inför bolsjevikpartiets centralkommitté, och den 1 november skrev också han en tidningsartikel för att redogöra för sin inställning. ”Hungersnöden väntar inte”, skrev han, ”och kriget väntar inte.”

Tidningen *Djen* diskuterade också frågan den 31 oktober. Den uppgav att bolsjevikerna hade planerat en resning som skulle ha ägt rum föregående natt. De hade haft för avsikt att storma Tauriska palatset, Vinterpalatset med kringliggande byggnader samt Peter-Paulsfästningen men inhiberat sina planer på grund av de försvarsåtgärder som militärkornmendanten i staden överste Polkovnikov hade vidtagit. Andra tidningar påstod nu att de satt inne med informationer som gick ut på att kuppen i stället skulle äga rum den 4 november.

Trotskij förnekade blankt alltsammans vid ett möte med petrogradsovjeten. Han påstod att det var fel att säga att bolsjevikerna planerade en resning någon av de närmaste dagarna. Men om regeringen fortsatte med att försöka skicka bort vissa enheter i petrogradgarnisonen och ersätta dem med trupper från fronten kunde bolsjevikerna bli tvingade att gå till aktion. (Det var en viktig sak. Trotskij's militära revolutionsutskott hade grundligt sonderat stämningen inom petrogradgarnisonen och upptäckt att där endast två regementen var emot dem.)

Nu började alla spela med hotelser och mothotelser. Den allryska kongressens icke-bolsjevikiska verkställande utskott uppsköt den nya kongressens sammanträde (därför att det såg ut som om den skulle få bolsjevikisk majoritet) från den 2 till den 7 november och begärde att inga som helst vapen skulle lämnas ut till någon utan att det gav sitt samtycke. Överste Polkovnikov satte vakter runt Vinterpalatset och alla gatudemonstrationer förbjöds. Förenta staternas ambassadör Francis sände ett telegram till Washington i vilket han meddelade att han började tro att bolsjevikerna skulle hålla sig lugna. ”Opinionen”, sade han, ”håller på att vända sig mot dem.” Den 2 november gick Kamenev ur den bolsjevikiska centralkommittén.

Men slagfältet började nu upplysas allt klarare, ungefär som i en shakespearepjäs där de båda arméerna intar sina ställningar inom synhåll för varann medan generalerna rider från ställning till ställning och håller eggande tal. Regeringstrupperna var förlagda till åtskilliga ställen i staden. Kerenskij själv och hans ministär hade forskansat sig i Vinterpalatset, för-parlamentet sammanträdde i Mariinskijpalatset och ledningen för Petrograds militärområde residerade i en tredje byggnad.

Vad beträffar allryska sovjetkongressens gamla centrala verkställande utskott (som nu under krisen med viss rätt kan kallas för ett regeringsorgan) befann det sig i en verkligt obehaglig ställning mitt i den bolsjevikiska particentralen i Smolnyj-institutet på Nevas strand en bra bit från stadens centrum. Smolnyj är en av hörnpelarna i den ryska revolutionen. Byggnaden uppfördes 1748 för att tjäna som nunnekloster åt föräldralösa flickor men blev senare skola åt unga adelsdamer. Den består av en klostergård som kröns av vackra blå kupoler och ett tillbyggt institut, en jättestor kasernliknande byggnad i tre våningar som är mer än sextio meter lång. Tsarens vapensköld var inhuggen i sten ovanför ingången.

I juli hade sovjeten med hela sitt nät av byråer och utskott uppmanats att lämna Tauriska

palatset för att detta skulle kunna ställas i ordning för konstituerande församlingen, och den slog sig då ner i Smolnyj (adelsfröknarna hade naturligtvis redan flugit sin väg). Det fanns mer än hundra stora rum i byggnaden, och den passade mycket bra. Under oktober hade Smolnyj alltmer fullständigt tagits i besittning av bolsjevikerna, och i början av november var byggnaden ett av deras starkaste fästen.

Mellan de båda motståndarlägren — bolsjevikerna förskansade i Smolnyj och regeringsstyrkorna grupperade omkring Vinter- och Mariinskijpalatsen i stadens centrum — fanns ett ingenmansland som bestod av breda, jämna gator, broar över Neva, soldaternas kringströdda förläggningar, arbetardistriktet på viborgska sidan och, på en ö i floden strax ovanför Vinterpalatset, den gamla Peter-Paulsfästningen.

Den 2 november meddelade Zinovjev i pressen att han åter hade ställt sig på Lenins sida (Kamenev skulle snart följa efter). Bolsjevikerna började nu sluta leden som en förberedelse för direkt aktion. Nu var Trotskij's huvudmål — och vi måste betrakta Trotskij som bolsjevikernas överbefälhavare under de följande dagarna — att stärka greppet över Petrogradgarnisonen. I det syftet utsågs sovjetkommisariater vid alla regementena. I några fall ville soldaterna inte veta av kommissarierna, men för det mesta accepterades de, och nu uppstod en permanent förbindelse mellan Smolnyj och garnisonen. Nästa steg var att skicka en delegation till överste Polkovnikov för att begära att kommissarierna skulle få sin ställning officiellt erkänd. Polkovnikov ökade antalet kosackpatruller ute i staden och vägrade.

Söndagen den 4 november ägde ett slags generalrepetition för den stundande sammanträffningen rum. Petrogradsovjeten — det vill säga bolsjevikerna — manade sina anhängare att demonstrera i sina egna kvarter utan att gripa till våld bara för att visa sin styrka. Inga allvarliga händelser inträffade men mötena var späckade av soldater och arbetare som klart och tydligt bara väntade på signal, och under dagens lopp sände bolsjevikernas militärutskott bud till regementena att de hädanefter bara fick lyda order från sina kommissariater.

Måndagen den 5 november återupptogs diskussionen med Polkovnikov. Bolsjevikerna krävde nu att få vara med vid stabsöverläggningarna i Petrograds militärområde. När de fick nej sändes telegram från Smolnyj till regementena med order att de skulle besätta strategiska positioner i sina distrikt med kulsprutor.

Nu äntligen gjorde regeringen en kraftansträngning. Kerenskij sammankallade ett ministermöte sent på eftermiddagen den 5 november, och undantagstillstånd proklamerades. Polkovnikov fick befälet över alla trupperna i staden och hade order om att vidta drastiska åtgärder för att hindra oroligheter. Sovjetens militära revolutionsutskott förklarades vara illegalt, och arresteringsorder utfärdades mot Trotskij och andra bolsjevikiska ledare. Bolsjevikiska tidningar förbjöds. Kerenskij var fortfarande säker på att han skulle ta hem spelet. Han sade att han visste allt om de bolsjevikiska planerna, att det skulle glädja honom om de verkligen försökte göra revolt, att hans styrkor mer än väl räckte för att krossa dem. Fortfarande kallades lojala trupper till från områdena utanför staden. Ändå vidtog Polkovnikov inga drastiska åtgärder den natten. Han skickade en kvinnobataljon¹ som förstärkning åt vakten i Vinterpalatset, men han gjorde inte något som helst försök att angripa själva oroshärden, Smolnyj. I själva verket led regeringen ett allvarligt nederlag den 5 november utan att ett enda skott lossades.

Garnisonen i Peter-Paulsfästningen bestod av artillerister och en cykelbataljon som alls inte hade sympatiserat med bolsjevikerna. Den hade vägrat att ta emot den bolsjevikiske kommissariaten som hade skickats dit, och det var tydligt att om garnisonen inte direkt motsatte sig en resning skulle den i alla fall förhålla sig neutral. Trotskij glider snabbt över episoden i sin egen berättelse om revolutionen med en anmärkningsvärd blygsamhet, men det är

¹ Det var en frivillig kår av patriotiska kvinnor som hade svurit att med liv och blod försvara landet mot tyskarna.

uppenbart att han gjorde en verkligt praktfull insats som talare, eftersom han lyckades vinna Peter-Paulsfästningens garnison på sin sida. Det betydde att han samtidigt behärskade arsenalen. Under natten delades ungefär tiotusen handvapen ut till rödgardisterna, som nu hade grupperats i bataljoner på fem- till sexhundra man i alla de större fabriker.

De intrigfyllda sista timmarna rann snabbt undan. Tidigt på morgonen den 6 november skar Polkovnikov av telefonlinjerna till Smolnyj och avdelningar av lojala trupper försökte besätta de bolsjevikiska tidningarnas tryckerier. Kryssaren *Aurora*, vars lojalitet var tvivelaktig, beordrades att lämna Neva och styra ut på öppna havet. Officerskadetter från Oranienbaum och andra trupper som man trodde var pålitliga fick order att marschera in i staden. Men det var inte lätt att klippa vingarna på bolsjevikerna. Rödgardister höll vakt vid tryckerierna, och bolsjeviktidningarna kom ut vid middagstiden med flammande appeller om aktion. I Smolnyj hade Trotskij och hans militära revolutionsutskott fortfarande andra vägar att sända meddelanden. En ström av kontraorder sändes till soldaterna: *Aurora* fick inte avgå, regementena som regeringen hade kallat till staden måste stanna där de var och själva Petrogradgarnisonen skulle hålla sig beredd att gripa in. Ännu ett meddelande skickades till Kronstadt: sjömännen skulle omedelbart bege sig till huvudstaden.

Läget var fruktansvärt förvirrat, eftersom härförarna på båda sidorna faktiskt inbillade sig att de hade befälet över samma armé och samma flotta, och ännu kunde ingen säga vilken av dem som hade rätt. Under hela dagen (den 6 november) var det lugnt på gatorna, men det var ett olycksbådande lugn, och i Mariinskijpalatset där för-parlamentet sammanträdde sedan klockan 1 på eftermiddagen gjorde delegaterna inget försök att dölja hur rädda de var. Kerenskij hade öppnat sessionen med att förklara att upprorstillstånd rådde och utpeka Lenin som landsförrädare. Som bevis för bolsjevikernas skuld läste han för församlingen upp den order som "militära revolutionsutskottet" i Smolnyj senast hade sänt ut. "Arbetar- och soldatrepresentanternas sovjet i Petrograd är hotad", förklarade den. "Vi beordrar regementena att omedelbart mobilisera för krig och att invänta nya order. Allt dröjsmål eller vägran att lyda denna order kommer att betraktas som förräderi mot revolutionen."

Detta var uppenbar revolt; men ändå blev det under den följande diskussionen tydligt att majoriteten av delegaterna inte ville att regeringen skulle gripa till vapen. De ville undvika inbördeskrig. De trodde fortfarande att någon annan lösning kunde finnas. Mensjevikledaren Dan kom med ett intressant förslag; det gick ut på att för-parlamentet skulle bryta udden av revolten genom att självt anta det bolsjevikiska programmet eller åtminstone den del av det som krävde omedelbar fred med Tyskland och Österrike. Diskussionen drog ut på tiden, och ännu sent på natten hade mötet inte kommit till något resultat.

I Smolnyj lade bolsjevikerna sista handen vid förberedelserna. Poster fördelades bland ledarna: en man skulle ta hand om järnvägsarbetarna, en annan om livsmedelsleveranserna, ytterligare en om de post- och telegrafanställda och så vidare. En delegat sändes till bolsjevikerna i Moskva med uppmaning att de skulle samordna sin aktion med huvudstaden. Ingen annan bolsjevikledare fick lämna huset. Ett telegram kom från Lenin med en sista uppmaning att gå till aktion. "Beslutet", skrev han, "måste absolut fattas i kväll eller i natt." Fram emot midnatt kom han själv till Smolnyj. Det dröjde innan vaktposterna ville släppa in honom — han hade förklätt sig genom att linda in huvudet i ett smutsigt bandage och hade ett bolsjevikpass som inte längre var giltigt — men till slut lyckades han i alla fall komma in och snart satt han och överlade med Trotskij.

Den amerikanske tidningskorrespondenten John Reed har gett en utmärkt skildring av Petrograd under dessa kritiska dagar. I sin "Tio dagar som skakade världen" lyckas han bättre än någon annan att få oss att uppleva stämningen i Petrograd under de avgörande dagarna. Reed, som själv var ivrig anhängare av bolsjevikerna, skriver:

"De dystra grå molnen drog över staden, dagarna blev allt kortare, regnet öste ner utan

uppehåll. Gyttnan låg i tjocka lager på gatorna, den var hal och den klubbade fast vid fötterna; överallt var den upptrampad av grova kängor, och den var värre än vanligt eftersom renhållningen fullständigt hade upphört. Bitande fuktiga vindar drog in från Finska viken, och den iskalla dimman rullade längs gatorna. Av ekonomiska skäl liksom av fruktan för zeppelinare var många gatlyktor inte tända på natten, och de som var tända låg långt ifrån varann. Privatvillorna och bostadshusen fick ha elektriskt ljus från klockan sex till midnatt. I övrigt fick man klara sig med stearinljus som kostade fyrtio cents stycket och lite fotogen. Det var mörkt från tre på eftermiddagen till tio på morgonen. Rån och inbrott ökade i antal. I bostadshusen bevärade männen sig med laddade gevär och turades om att hålla vakt hela natten.”

Köerna utanför livsmedelsbutikerna började bildas före gryningen, och fantastiska priser betalades för frukt, socker och till och med bröd.

”Kvinnorna i den lilla ämbetsmannaklassen drack te hos varann på eftermiddagarna. Var och en tog med sig en liten sockerdosa av guld eller silver eller med juvelinläggningar och en halv brödlimpa i muffen. De önskade att tsaren skulle komma tillbaka eller att tyskarna skulle komma eller vad som helst som kunde avlägsna bristen på tjänstefolk – – – Dottern till en av mina vänner kom hem en kväll och var alldeles hysterisk för att den kvinnliga spårvagnskonduktören hade sagt 'kamrat' till henne.”

Uppassarna på hotellen vägrade att ta emot drickspengar, och Katarina den storas staty framför Alexandrinskijteatern hade fått en liten röd flagga i handen. Ändå fanns mycket som förde tanken till Petrograd före revolutionen och till och med före kriget. Alla, berättar Reed, bar fortfarande uniformer i överensstämmelse med den gamla tsaristiska rangskalan, och tsarens insignier satt kvar på dem. Spel med mycket höga insatser pågick på klubbarna hela natten, och champagnen, de prostituerade och zigenarsångarna fanns fortfarande kvar. På Mariinskijteatern — teatrarna och biograferna höll öppet under hela revolutionen – uppträdde Karsavina i en ny balett. Sjaljapin sjöng. På Alexandrinskij gavs en repris av Mejerholds iscensättning av ”Ivan den förskräckliges död” och på Krivoje Zerkalo en ”lyxig version” av Schnitzlers ”Reigen”.

Något nytt och ovanligt kunde man se på gatorna: Frälsningsarmén hade just fått tillstånd att verka i Ryssland, och husväggar var fullklustrade med deras affischer.

Reed begav sig ut till Smolnyj i en spårvagn som ”gled fram som en orm med ett stönande ljud längs kullerstengatorna, fullpackad med folk”.

Han fick tillstånd att komma in i skolan och strövade omkring bland de evakuerade skolflickornas andar. Deras salar var ”vita och kala, på dörrarna upplyste emaljerede anslag fortfarande dem som gick förbi att därinne var 'Damernas klassrum nummer 4' eller 'Lärarnas mottagningsrum'. Men över dem hängde anslag med grovhuggna bokstäver, ett bevis för vitaliteten i den nya ordningen, som sade 'Petrogradsovetets centralkommitté'.

De långa korridorerna under sina välvda tak lystes bara upp av enstaka elektriska lampor och de fylldes av ilande skuggor från soldater och arbetare, en del av dem böjda under tunga buntar med tidningar, proklamationer, tryckt propaganda av alla de slag. Deras grova kängor dundrade oavbrutet mot trägolvet.”

Skolmatsalen en trappa ner med sitt låga tak användes fortfarande som matsal, och för två rubel fick Reed en middagskupong. Han stod i kö tillsammans med tusen andra, medan kvinnor öste upp kålsoppa ur stora kittlar och satte fram stora köttstycken, kas ja och skivor med svart bröd. Man högg en flottig träsked ur en korg och satte sig ner och åt där man kunde hitta någon plats. Kamraterna slukade maten glupskt och skrek skämt och spydigheter till varann medan de åt. Det fanns ett annat matrum en trappa upp för medlemmarna i centrala Exkom och besökare, men vem som helst kunde gå dit. Där fick man tjockt med smör på

brödet och drack oändliga mängder glas te.

Sovjetens sammanträdeslokal var den tidigare samlingsalen i andra våningen på södra flygeln, ett vitmålat rum som var högt i tak och som lystes upp av laserade vita ljuskronor med hundratals glödlampor i olika färger. Det delades av två rader kraftiga pelare. I ena ändan fanns en estrad och en tom guldrum där tsarens porträtt förut hade suttit.

Delegaterna i den nya allryska kongressen höll på att samlas när Reed var där. Den 2 november hade bara 15 kommit, men följande dag dök ytterligare 100 upp och 175 dagen efter. Den 6 november, dagen före öppnandet, hade sammanlagt 560 kommit, och av dem var 250 bolsjeviker. Till största delen var delegaterna kraftiga, skäggiga soldater i uniform eller arbetare i svarta blusar, och bland dem syntes några få långhåriga bönder. De sov i korridorerna, på bänkar, på golvet, överallt där de kunde hitta en plats. ”En ström drog genom det djupaste Ryssland”, säger Reed gillande, ”och nu kom bottenskiktet upp till ytan.”

Under de första novemberdagarna sammanträdde petrogradsovjeten utan avbrott, och mötena var kaotiska. Trotskij var den talare som alla ville höra, och han talade till massorna fyra eller fem timmar om dagen. Ständigt hördes rop och inpass som ibland steg till ett vrål av jubel eller vrede; någon budbärare hade då meddelat att ytterligare ett regemente hade gått över till bolsjevikerna eller ställt sig på regeringens sida. Alla begärde ordet, och ibland gavs det åt en illitterat bonde som bugade mot alla fyra hörnen av rummet, innan han började, och sedan vände sig till åhörarna med orden ”mina kära”. Därefter var det kanske Trotskijs tur igen.

John Reed var inte ensam om att fascineras av sådana scener. Det verkar som om många av bolsjevikerna själva greps av ett slags vild upphetsning inför möjligheten att äntligen kunna besegra sina fiender. Det var samma stämning som kan råda under en valnatt, bortsett från att det här inte var något val. De skulle komma som en mäktig våg, införa det tusenåriga riket och göra slut på människosläktets alla olyckor.

Och ändå var bolsjevikerna långt ifrån säkra på sig själva eller på sin seger. Varenda redogörelse för vad de hade för sig i Smolnyj visar tydligt att från den ena dagen till den andra, ofta från timme till timme, visste varken ledarna eller någon annan exakt vad som skulle hända. Varenda budbärare utlöser ny oro eller en plötslig våg av entusiasm, och vartenda möte är en sjudande kittel av nervositet, hopp och fruktan. I rum 10 militära revolutionsutskottets central — lever Trotskij och hans medhjälpare bara för stunden, varenda order som går ut är improviserad och beslutad i största hast och ingen kan gissa sig till vad den kommer att få för verkan. En ledare störtar in mitt under ett möte: ”Femton agitatorer måste omedelbart skickas till Semenovskijregementet” — eller till Peter-Paul eller till Finländska bangården — och upp störtar en grupp frivilliga, ingen vet riktigt vilka det är, ingen kan säga vad det är som de ska göra, men iväg bär det. Sedan störtar en ny talare upp på estraden ”för ett viktigt meddelande”. Det är som ett enormt hasardspel; det är glansfullt och spännande. Och det kan mycket väl sluta med katastrof.

På kvällen den 6 november, berättar Reed, höll andra allryska sovjetkongressen som ett slags inledning till den konferens som skulle hållas följande dag ett förberedande möte i samlingsalen i Smolnyj. ”Vid mörkrets inbrott fylldes den stora salen med soldater och arbetare. Det var en enorm gråbrun massa som mumlade med djupa röster i ett blått dis av rök.” Men först efter midnatt började det verkliga mötet. Under djup tystnad reste sig Dan, bolsjevikernas ledare, för att tala men det utlöste våldsamma protester när han redan i sina första ord angrep den bolsjevikiska resningen. Det rådde, säger Reed, ”ett fruktansvärt oväsen som aldrig tog slut; men man hörde hur Dan stod och skrek, medan han bultade i katedern: 'De som är upphovet till det här begår ett brott!' — — Sedan steg Trotskij upp för att tala för bolsjevikerna. Han bars fram av en våg av dånande applåder, som övergick till åskliknande hurrarop och ovationer. Hans magra, skarpskurna ansikte såg sannerligen mefistofeliskt ut i sin gäckande ironi. 'Dans taktik visar att massorna — de stora, slöa, likgiltiga massorna — står

orubbligt på hans sida!' (Enorm munterhet.) — — 'Nej! Det som har hänt de senaste sju månaderna visar att massorna har övergett mensjevikerna. Mensjevikerna och socialrevolutionärerna besegrade kadetterna, och när de sedan tog makten gav de den till kadetterna — — — Dan talar om för er att ni inte har rätt att göra revolt. Revolten är alla revolutionärers rätt. När de förtrampade massorna revolterar så har de rätt att göra det.'

Och så fortsatte det: tjut och skrik och visslingar, medan talare från olika läger efterträdde varann på estraden tills bolsjevikerna slutligen, när de var säkra på att få majoriteten vid kongressens öppnande följande dag, lämnade mötet.”

Vid fyratiden på morgonen (den 7 november) gick Reed bort till den yttre korridoren i huset. Där mötte han en bolsjevik som bar ett gevär på ryggen.

”Nu går det framåt', sade han lugnt men belåtet. 'Vi har knipit vice justitieministern och kyrkoministern. De sitter nere i källaren nu. Ett regemente är på väg för att besätta telefoncentralen, ett annat går mot telegrafverket och ett tredje mot riksbanken. Röda gardet har ryckt ut.'

På trappan upp till Smolnyj stod vi i det iskalla mörkret och såg den första skymten av röda gardet — en hopradsad skock pojkar i arbetarkläder som bar gevär med bajonetterna på medan de nervöst pratade med varann.

Långt bortom de tysta taken i väster kom ljudet av spridd gevärseld: junkrarna höll på att försöka återta broarna över Neva för att hindra fabriksarbetarna och soldaterna från viborgska stadsdelen från att sluta sig till sovjetstyrkorna i stadens centrum. Matroserna från Kronstadt grep in och besatte åter broarna.

Bakom oss surrade det i det stora Smolnyj som i en gigantisk bikupa, och alla fönstren var upplysta.”

Det som hände de följande tjugofyra timmarna i Petrograd var så fantastiskt att något motstycke därtill säkert inte finns i hela Rysslands historia. Man tycker att det naturligaste hade varit om dagen hade blivit fasansfullt dramatisk, och det blev den på många sätt; men mycket av det som hände fick i verkligheten en absurd och nästan löjlig prägel. Philip Jordan, amerikanske ambassadörens negerhovmästare, gjorde en sammanfattning som är lika bra som någon annan. I ett brev som han skickade hem till Förenta staterna skrev han: ”I tisdags fick bolsjevikerna staden i sin hand, och jag måste säga att det är alldeles förfärligt.”² Med tisdag (6 november) menade han onsdag (7 november), men det spelar ingen roll. ”... fick staden i sin hand” är perfekt. Det talar på ett utmärkt sätt om infiltrationsprocessen, det oförmärkta och nästan slumpartade sätt på vilket bolsjevikerna plockade åt sig den ena nyckelställningen efter den andra tills hela det rådande systemet störtade samman, liksom ett hus som har ätits upp inifrån av termiter.

Invånarna i Petrograd visste långt ifrån vad det var som egentligen hände. Många av dem gick som vanligt till arbetet den 7 november, butikerna höll öppet, spårvagnarna gick, biograferna samlade folk som vanligt och huvudgatorna verkade alldeles normala. Bortsett från den skottlossning som försiggick en kort stund på kvällen antydde knappast någonting att den här råkalla dagen innebar slutet på en epok.

En hel del av termitarbetet hade klarats av under natten. När det ljusnade hade bolsjevikerna besatt järnvägsstationerna, riksbanken, kraftverken, broarna över floden och slutligen telefoncentralen. Dagsljuset avslöjade att kryssaren Aurora låg kvar i Neva. Tillsammans med två torpedbåtar hade hon gått upp till Nikolajbron och satt i land en grupp sjömän. Något motstånd hade inte förekommit någonstans bortsett från enstaka skott längs floden, och kosackpatrullerna hade fått den där minen av att inte märka någonting som man så ofta kan se

² Citerat ur George F. Kennan: ”Russia Leaves the War”.

hos poliser och soldater som under ett krisläge saknar ledare eller ordentliga instruktioner.

Kerenskij höll ett brådstörtat möte med regeringen under natten. Det verkar som om han misstänkte att Polkovnikov i stället för att släcka eldsvådan medvetet lät den ta fart, så att han själv skulle kunna göra en statskupp. Hur det än var med den saken stod det nu i alla fall klart att förstärkningar behövdes, och på morgonen gav sig Kerenskij själv av för att leta reda på sådana. I Gattjina hoppades han få tag på 3:e kavallerikåren, samma kår som hade tjänat Kornilov så illa i september, och leda den in i staden. Men ingenting mera hördes från Kerenskij under dagen, och medan han var borta förlorade han staden. Än en gång, för att använda Suchanovs uttryck, ”hade omvälvningen fullbordats med ett slags fabulös lätthet”. Det gick till och med ännu lättare än vid den första revolutionen i mars.

Klockan tio på morgonen den 7 november sände Trotskij's militära revolutionsutskott ut en proklamation som kungjorde att provisoriska regeringen hade fallit och att utskottet hade övertagit makten. Det var bluff, men det dröjde inte länge förrän det blev sanning, åtminstone vad Petrograd beträffade. De ministrar som Kerenskij hade lämnat kvar i Vinterpalatset var totalt maktlösa. Medan de satt och diskuterade övergick den ena stadsdelen efter den andra till bolsjevikerna, och fortfarande gjorde kosackerna ingenting. Mitt på dagen var det tydligt att de faktiskt inte kunde göra mycket: nästan hela den övriga delen av garnisonen var antingen neutral eller stödde direkt resningen, ungefär tjugotusen rödgardister hade ryckt ut i staden och en flotta på sju rebelliska krigsfartyg var på väg från Kronstadt. Dessutom kom en rad vagnslaster med beväpnade sjömän över från Helsingfors, där bolsjevikpartiet var mycket starkt.

För-parlamentet skulle ha kunnat bli centrum för motståndet, men det utmanövrades enkelt och brutalt. En grupp soldater och sjömän promenerade in i Mariinskijpalatset med gevär i händerna och beordrade delegaterna att ge sig iväg. Delegaterna hade inget annat att göra än att lyda. Därefter bröt allting samman, och klockan sju på kvällen höll bara Vinterpalatset ännu stånd. De som vistades där hade ingen avundsvärd ställning. Under hela dagen hade en ström av desertörer lämnat byggnaden, och de som var kvar uppgick knappt till ett tusental. Bland dessa var hundratrettio kvinnor och resten huvudsakligen officerskadetter, en löjligt liten styrka när det gällde att försvara en byggnad som täckte en yta på nära två hektar. Sedan Kerenskij begav sig av till fronten hade de tretton återstående regeringsledamöterna fortsatt sammanträdet i ett av rummen mot floden. De hade avskedat Polkovnikov, och deras enda hopp stod nu till att lojala trupper skulle rycka in i staden. En direkt telegraflinje förband palatset med general Duchonin, som nu fungerade som armé-stabschef vid fronten, och generalen hade sänt uppmuntrande telegram som svar på ministrarnas böner om hjälp. Han hade sonderat den politiska stämningen i arméerna vid fronten, och alla utom norra armén — det vill säga den som låg närmast Petrograd — hade förklarat att de skulle stödja regeringen. Han lovade att avdelningar med kosacker och andra förstärkningar snart skulle vara framme. Då beslöt ministrarna att stanna kvar. Men de kände sig långtifrån trygga. Genom fönstren i rummet kunde de se rebllkryssaren Aurora på floden och strax bakom fanns Peter-Pauls kanoner. Klockan sex på kvällen var hela palatset kringränt av bolsjeviktrupper som monterade kanoner mitt framför byggnaden.

Klockan halv sju kom två budbärare från bolsjeviktrupperna med ett ultimatum: antingen måste ministrarna och deras garnison kapitulera inom tjugo minuter eller också skulle angreppet börja. Efter ytterligare telegrafisk överläggning med Duchonin beslöt ministrarna att fortsätta motståndet. De flyttade över till ett rum i det inre av byggnaden.

Två lösa skott som avlossades, det ena från Aurora och det andra från Peter-Paulsfästningen, klockan nio på kvällen blev signalen till ett planlöst bombardemang av palatset. Det var inte särskilt effektivt — några fönster krossades, några stenar slogs ur väggen — men det blev för mycket för kvinnobataljonen. Den kom ut och kapitulerade och följdes snart av andra

desertörer. Små grupper av rödgardister började nu ta sig in i de yttre rummen i den enorma byggnaden, och de som inte gick vilse i de skönt utsirade korridorerna som gick där som långa gator kastade sig in i en rad handgemäng med officerskadetterna. Det verkar som om ingen av parterna skulle ha varit riktigt säker på sig själv. Vid ett tillfälle kom en rödgardist plötsligt fram till en stor spegel där han fick se spegelbilden av en tavla som föreställde en ryttare; med ett skräckslaget rop ”kavalleriet kommer” gjorde han helt om och störtade tillbaka till sina kamrater. Stora människomassor hade nu samlats på Nevskij prospekt, och alla som kunde trängde fram mot palatset. Pansarvagnar med de bolsjevikiska insignierna klumpigt målade på sidorna rullade fram och tillbaka framför huvudingången, men Reed och några vänner till honom kunde utan svårigheter komma in med hjälp av sina amerikanska pass. Portvakterna som stod på post vid dörren i sina uniformer med mässingsknappar och röda och guldgula kragar tog artigt hand om deras ytterkläder.

Efter att ha hållit upp ungefär en timme började artilleribeskjutningen igen klockan elva på kvällen från Peter-Paul, men träffsäkerheten var inte särskilt stor. Ingen skadades. Den psykologiska effekten blev emellertid avsevärd. Många av stadsborna tyckte att det var fullkomligt outhärdligt att höra de spridda, dånande kanonskotten, och fram emot midnatt förklarade medlemmarna i Petrograds stadsduma att de inte längre kunde stå ut med det. De röstade igenom en motion att de gemensamt skulle bege sig till palatset och stupa tillsammans med provisoriska regeringen. Faktum är att stadens borgmästare, G. N. Schreider, som hade beväpnat sig med ett paraply och en lykta, gav sig av tillsammans med några av sina anhängare. Men utanför palatset stötte de på en grupp med röda sjömän som brutalt sade till dem att de inte fick komma längre. Så småningom vände de tillbaka hem.

Klockan ett på morgonen den 8 november började belägringens sista fas. Rödgardister trängde i allt större skaror in i korridorerna, och strax efter klockan två stormade de det inre rummet där regeringens civila medlemmar – de militära ministrarna hade redan kapitulerat – sammanträdde. Dessa män, som hade visat en hel del mod och värdighet under dagens lopp, häktades och fördes till Peter-Paulsfästningen. Hela operationen vållade säkert mindre än tjugo dödsoffer. Ingen av försvararna blev allvarligt sårad.

Medan allt detta pågick hade de sammansvurna på Smolnyj genomlevt en betydelsefull dag. Lenin dök upp på ett möte med petrogradsovjeten på eftermiddagen — ett segersällt ögonblick för hans anhängare — och Trotskij tillkännagav med triumf i rösten att revolutionen hade blivit oblodig. Telegram sändes till fronten med meddelande om att regeringen hade fallit. Sent på kvällen öppnades den andra allryska kongressen. Det var nästan omöjligt för delegaterna att andas, där de stod tätt hoppackade, medan ett tjockt moln av tobaksrök svävade över deras huvuden. Upphetsningen höll liv i dem. Resultatet av valet till det nya presidiet blev inte någon överraskning: bolsjevikerna fick en förkrossande majoritet. Det gamla presidiet steg ner, och det nya gick fram till estraden: fjorton bolsjevik, sju vänster-socialrevolutionärer och en representant för Ukraina. Tre mensjevik och en mensjevikisk internationalist, som också hade valts, vägrade att ta säte i presidiet. Kamenev intog ordförandeplatsen. För första gången var ordet bolsjevik inte längre en lögn i en nationell församling: åtminstone vid det här mötet fick partiet verkligen en solid majoritet. ”Alla reste sig, och applåderorna dånade”, skriver John Reed.

Kamenev tillkännagav dagordningen. Först skulle mötet diskutera hur makten skulle handhas — eller med andra ord den nya ryska regering som skulle tillsättas. Sedan skulle frågorna om krig och fred och valet till den konstituerande församlingen diskuteras.

Utifrån hördes tydligt kanondånet från beskjutningen av Vinterpalatset. Martov reste sig för att tala för mensjevikerna: ”Inbördeskriget börjar, kamrater! Den första frågan måste vara hur vi ska finna en fredlig lösning på krisen.” Överallt runt hela salen reste sig talare för att tillkännage sitt instämmande. De kritiserade bittert revolten, och trots att bolsjevikerna

dränkte deras uttalanden i sitt oväsen fanns det en hel del styrka i angreppet.

Bolsjevikerna satt fortfarande långtifrån säkert på tronen. Trotskij hade inte fått svar på de telegram som han hade sänt till armén, och det kunde därför tänkas att soldaterna vägrade att stödja revolutionen. Ingen visste vad Kerenskij höll på med, men det gick rykten om att han hade mobiliserat en styrka som ryckte mot huvudstaden. Till och med inom själva Petrograd höll oppositionen på att hämta sig från den första överraskningen. Ett ”utskott för landets och revolutionens räddning” höll på att bildas; det fick stöd från alla högergrupper, alla moderata revolutionärer, alla de som i vanliga fall skulle ha hållit sig neutrala men som nu rasade mot bolsjevikerna, därför att de hade tillgripit våld och stormat Vinterpalatset. Hur mycket mötet (”som dånade som havet”, säger Reed) än jublade när namnen på de ministrar som hade fängslats lästes upp kom man ändå inte ifrån att bolsjevikerna hade väckt till liv starka motsättningar inom själva den socialistiska rörelsen. Mensjevikerna och andra moderata element lämnade Smolnyj och slöt sig till räddningsutskottet.

De få mörka timmarna som var kvar av natten sänkte sig ett egendomligt lugn över Petrograd. Det blev plötsligt slut på alla rån och inbrott, och bortsett från det fortsatta oväsendet i Smolnyj gjorde ingen av parterna någonting som hade någon större betydelse. Starka strålkastare lyste upp Vinterpalatsets murar, och odisciplinerade klungor av soldater strövade genom salarna och korridorerna därinne; men oroligheterna hade tagit slut. På morgonen, berättar Suchanov, kom tidningarna ut som vanligt, och på ledarsidan riktade de flesta av dem våldsamma angrepp mot bolsjevikerna. Men de innehöll inte särskilt mycket av nytt. Panik utbröt på fondbörsen, och bankerna och butikerna höll stängt. Men ändå trodde ingen att revolutionen skulle bli långvarig. I administrationsbyggnaderna höll tjänstemännen möten för att besluta om vad de skulle göra ifall bolsjevikerna dök upp. ”Och därför”, skriver Suchanov, ”föll invånarna i allmänhet den 8 november lätt offer för kringflygande rykten. Och de var naturligtvis oerhört upphetsade.”

Men mitt på dagen kom viktiga nyheter. En cykelbataljon som hade ryckt fram mot staden för att försvara regeringen — och vid det laget skulle en enda bataljon ha kunnat få läget att svänga — hade gjort halt och gått över till bolsjevikerna. I Moskva hade garnisonen gjort uppror mot regeringen. Från fronten kom det bud om att 12:e armén stödde revolutionen. Allt detta var viktigt som uppmuntran för Smolnyj. Faktiskt utbröt ett vilt jubel när meddelandet om 12:e armén anlände; delegaterna omfamnade varann och grät av lättnad.

Men det kom också nyheter som var ogynnsamma för bolsjevikerna, och de kom huvudsakligen från arbetarna. Järnvägsmännens fackförbund förklarade att det motsatte sig den bolsjevikiska kuppen och krävde att den nya regeringen skulle bli en koalitionsregering mellan alla de socialistiska partierna. Förbundet hotade också att lamslå hela järnvägsnätet i Ryssland om bolsjevikerna störtade landet i inbördeskrig. Det var en allvarlig hotelse, och värre blev det eftersom post- och telegrafarbetarna också hade tillkännagett att de var motståndare till bolsjevikerna. Paroller om arbetsnedläggelse vann allt större gehör inom alla ämbetsverk. I Smolnyj fick Lenin och Trotskij ägna största delen av torsdagen den 8 november åt att befästa tron hos de svagare element inom kongressen och i det egna partiet som började fundera över om det kanske inte var möjligt att få till stånd något slags kompromiss med de moderata socialistgrupperna. Men det var armén som bekymrade både Lenin och Trotskij mest. Hade de armén på sin sida var segern klar, hade de den emot sig så var de förlorade. Bud på bud sändes till kosackerna, till trupperna i städerna och till regementena vid fronten med uppmaningar till soldaterna att erkänna att den gamla regeringen inte längre fanns.

Bolsjevikerna skulle ha känt sig säkrare, om de hade vetat mera om vad Kerenskij företog sig under de kritiska timmarna. Han hade stött på rena förräderiet vid fronten. Vid Gattjina hade han inte sett skymten av några trupper och han hade fortsatt till Pskov där general Tjeremisov,

den nye befälhavaren för nordfronten, hade sin stabsplats. Tjeremisov hade hört till Kerenskij's skyddslingar, men under krisen började han vackla.

Det kan inte ha undgått att påverka honom att ett militärt revolutionsutskott hade bildats i Pskov; det var ett organ som inte bara hade inflytande vid fronten utan också hos de nya herrarna i Petrograd. Tjeremisov beslöt i alla händelser att samarbeta med utskottet och inte med Kerenskij, som ju var hans chef. Den 7 november hade Kerenskij gett den regerings-trogne general Krasnov order om att med en kavallerikår tåga mot Petrograd. Tjeremisov upphävde nu ordern och rapporterade till general Du-honin, överbefälhavarens ställföreträdare i Mogiljov, att han hade gjort det på grund av att Kerenskij hade skickat nya instruktioner. Han sade också till Duchonin att Kerenskij hade avgått från posten som överbefälhavare och förklarat att han önskade att Tjeremisov själv skulle överta posten. När Duchonin bad att få tala med Kerenskij i telefonen för att få bekräftelse på nyheterna, fick han till svar att det var omöjligt. Det var ett effektivt dubbelspel, som fick en avgörande betydelse i det ögonblicket.

Det verkar som om Kerenskij var totalt ovetande om vad som pågick när han tillsammans med general Krasnov begav sig till dennes stabsplats vid Ostrov; medan de färdades tillsammans rann de viktiga timmarna bort. Ännu en gång gav Kerenskij order till kavalleriet att rycka fram mot huvudstaden.

Under tiden fullföljde bolsjevikerna i Smolnyj sin gamla taktik att rusa på innan motståndarna hann gissa sig till vad som höll på att ske. Klockan 20.40 den 8 november samlades kongressen till ett nytt möte, och då steg Lenin själv upp på estraden tillsammans med presidiet. Det blev det vanliga tumultet, och till slut reste sig Lenin för att tala. Han stod där, säger Reed, ”och höll i kanten på talarstolen, medan blicken i de små blinkande ögonen gled över folkmängden — — — Det var tydligt att han inte märkte något av ovationerna, som dånade i flera minuter. När de var slut sade han helt enkelt: 'Nu ska vi börja bygga upp en socialistisk ekonomi.' Åter kom det öronbedövande mänskliga vrålet.”

Trotskij minns inte att Lenin yttrade den korthuggna frasen om den socialistiska ekonomin, men det är knappast troligt att Reed hittade på den, och säkert är att orden exakt tolkade vad Lenin nu gav sig in på. Han läste upp en proklamation. Det skulle bli fred, omedelbar fred, fred utan landavträdelser eller skadestånd. De hemliga fördragen med de allierade skulle sägas upp, och folkens självbestämmanderätt skulle tryggas.

Det var ett förslag som inte kunde undgå att få ett gynnsamt mottagande på mötet. När det enhälligt hade antagits vid en omröstning så var det som om mängden greps av delirium. Snyftande och med tindrande ögon sjöng de ”Internationalen”, och när någon ropade ”Kriget är slut” så tyckte de faktiskt att det var sant. En annan ropade: ”Tänk på de döda kamraterna”, och då började mängden sjunga begravningshymnen.

Lenin gick oberörd vidare. Hans nästa förslag var att mötet skulle godkänna ett dekret som upphävde den privata äganderätten över jorden i Ryssland. Ingen ersättning skulle betalas till jordägarna. Det blev omröstning om den saken också. Efter en lång debatt antogs förslaget mot bara en negativ röst.

Nu var klockan halv tre på morgonen, men bolsjevikerna var inte klara än. I själva verket började de först nu närma sig den verkligt viktiga delen av arbetet. Kamenev läste upp ett förslag till författning. Enligt detta skulle ett ”folkkommissariernas råd” tillsättas, som skulle regera Ryssland tills den konstituerande församlingen sammanträdde. Namnen på dem som skulle bekläda folkkommissarieposterna var till en del både okända och oväntade, men alla möttes med hurrarop när Kamenev läste upp listan: ordförande – Lenin, utrikesfrågor – Trotskij, skolväsen – Lunatjarskij, finanser – Skvortsov, arbete – Sjljapnikov, jordbruk – Miljutin, nationella minoriteter – Stalin, armé och flotta – Antonov, Krylenko och Dybenko, inrikesärenden – Rykov, industri och handel – Nogin, rättsväsen – Lomov, försörjning — Teodorovitj, post och telegraf — Glebov.

Anmärkningsvärt nog fanns ingen kommissarie för järnvägarna. Den platsen hölls tydligen öppen i väntan på att järnvägsmännen skulle inta en mindre gensträvig hållning mot bolsjevikerna. Kamenev utsågs till ordförande i kongressens centrala verkställande utskott och Zinovjev blev chefredaktör för sovjetens tidning Izvestija, som nu givetvis blev ett bolsjevikorgan.

Eftersom bara några få av de nya ministrarna hade någon som helst kunskap om regeringsarbete eller ens om de industrier och organ som de skulle härska över var utnämningarna inte så definitiva som det föreföll. I själva verket var ingenting av det som hade skett definitivt. Mötet hade kommit fram till ett ögonblick då en stunds kallblodig realism behövdes. Oväntat nog presterades den varan av en ung journalist i Maxim Gorkijs tidning Novaja Sjizn, Avilov. Han yttrade:

”Vi måste fråga oss vart vi är på väg – – – Att koalitionsregeringen störtades så lätt kan inte förklaras av att demokratins vänsterflygel är stark utan bara av att regeringen inte förmådde ge folket fred och bröd. Och vänsterflygeln kommer själv inte att kunna hålla sig kvar vid makten, om den inte kan lösa de problemen – – -

Kan den ge bröd åt folket? Det är ont om säd. Majoriteten av bönderna kommer inte att gå med er eftersom ni inte kan ge dem den maskinella utrustning som de behöver. Drivmedel och andra viktiga förnödenheter är nästan omöjliga att få tag på – – - Vad freden beträffar kommer den att bli ännu besvärligare. De allierade – – – kommer aldrig att gå med på ett förslag om en fredskonferens som läggs fram av er. Ni kommer inte att bli erkända vare sig i London, Paris eller Berlin – – – Ni kommer inte att kunna få någon effektiv hjälp från proletariatet i de allierade staterna, eftersom det i de flesta länder står mycket långt från den revolutionära kampen – – -

Rysslands isolering kommer obönhörligt att sluta antingen med att tyskarna besegrar den ryska armén och att den österrikisk-tyska koalitionen sluter fred med den fransk-brittiska koalitionen på Rysslands bekostnad eller med separatfred med Tyskland.

Jag har just fått höra att de allierade ambassadörerna bereder sig att fara härifrån och att utskott för landets och revolutionens räddning håller på att bildas i alla städerna över hela Ryssland – – – Ett enda parti kan inte övervinna så enorma svårigheter.”

Talaren föreslog en koalitionsregering med de icke-bolsjevikiska partierna.

Så småningom visade det sig att mycket i talet var felaktigt – inte många ryssar kunde ännu ana hur skoningslöst bolsjevikerna skulle gå fram när det gällde att driva sin vilja igenom med terror – men det var ett klart och modigt anförande och det fick mötet att nyktra till. Trotskij reste sig för att svara, och han behövde hela sin vältalighet för att övertyga kamraterna om att de inte var isolerade och att de måste fortsätta den väg de hade slagit in på. Han slutade: ”Det finns bara två alternativ: antingen kommer den ryska revolutionen att ge upphov till en revolutionär rörelse i det övriga Europa, eller också kommer de europeiska stormakterna att krossa den ryska revolutionen.”

I den saken hade också Trotskij fel, och han har fortfarande fel i den dag som i dag är. Men det var inte frågan om fel eller rätt som betydde något i Smolnyj den natten utan den vilda och jublande stämningen som griper hasardspelaren när han för ett ögonblick ser ut att ta hem spelet. Delegaterna röstade omkull förslaget om en fredlig uppgörelse med de andra partierna. Sedan ajournerades kongressen, och alla gick för att försöka få lite sömn.

Fredagen den 9 november, revolutionens tredje dag, var början till ett uppvaknande över hela Ryssland. Vid det här laget hade nyheterna om händelserna i huvudstaden hunnit sprida sig också till de mest avlägsna städerna och militärförläggningarna och hela landet diskuterade: skulle man stödja revolutionen eller sätta sig till motvärn, gå över till bolsjevikerna eller till räddningsutskottet? överallt slöt männen sig till det ena eller det andra av de båda lägren, och

en ström av propaganda flödade ut från de båda fientliga högkvarteren. Det var inte lätt för bonden eller den obildade soldaten att besluta sig. Reed beskriver ett typiskt möte som ägde rum i Mihailovskijs ridskola i Petrograd. Tvåtusen män från ett pansarregemente som dittills hade förhållit sig neutralt samlades i en kompakt massa omkring en av pansarvagnarna, som tjänade som talarstol. Upplysta bara av ett enda båggljus steg talarna upp en efter en för att lägga fram de olika sidorna av saken. ”Aldrig någonsin”, säger Reed, ”har jag sett män som har gjort så stora ansträngningar för att förstå och ta ställning. De rörde sig inte utan stöd och stirrade med ett slags fruktansvärd intensitet på talaren.” Den gången var det bolsjevikerna som tog hem spelet — Krylenko, en nyutnämnd kommissarie för militära frågor, lyckades få över männen på sin sida — men med Petrograds statsanställda var det en annan sak. Tjänstemännen i ämbetsverken gick i strejk, och både järnvägsmännen och post- och telegrafverkets anställda var omöjliga att rubba på. I Moskva gick lojala trupper till angrepp mot upprorsmännen i Kreml och tvingade dem att kapitulera.

I Smolnyj var de nya ministrarna i full gång med arbetet. Utrikeskommissarie Trotskij sände en not till alla de krigförande staterna där omedelbart vapenstillestånd föreslogs. På Lenins begäran utfärdades ett dekret som ”temporärt” förbjöd de ”borgerliga” tidningarna att utkomma, och grupper med rödgardister sändes ut för att besätta deras tryckerier. Ett annat dekret tillkännagav att valet till den konstituerande församlingen skulle hållas tidtabellsenligt den 25 november.

Men det var en sak att skicka ut noter och dekret och en helt annan att få någonting uträttat. De allierade gav allt som flyger och far i Trotskij's not och vägrade att erkänna bolsjevikregeringen. Inte heller var det möjligt att döda yttrandefriheten med ett papperspåbud. Hela Ryssland ville ha rätt att delta i diskussionen, och nu såg det ut som om när som helst någonting mycket mera drastiskt skulle kunna hända än valet till den konstituerande församlingen — nämligen ett inbördeskrig.

De tre följande dagarna rådde en oavbruten spänning i Petrograd. Det var känt att Kerenskij hade slutit sig till general Krasnov och ryckte fram mot Tsarskoje Selo med en avdelning kosacker. I själva verket räknade den avdelningen bara sjuhundra man, men det visste ingen i Petrograd, och ryktena blev allt vildare. Det påstods att en hel armé var på väg mot staden, och med rasande fart började folket att gräva skyttegravar och kasta upp barrikader på gatorna. Bolsjevikerna hoppades att Kerenskij skulle hejdas på de öppna fälten söder om staden, och en styrka med rödgardister och sjömän ryckte ut för att förbereda försvaret där, ungefär på samma sätt som general Galliéni när han värnade Paris mot tyskarna i början av kriget. Alla som ville slåss gav sig av, soldaterna tog hand om bilar och kärror som stod på gatorna, frivilliga skötte loken på trupptransport-tågen. Över allting vilade en atmosfär av desperat beslutsamhet. Men skulle motståndet bli framgångsrikt? Till och med i Smolnyj började kamraterna att ställa frågan: ”Vilken chans har en oordnad folkmassa mot utbildade soldater?”

Den 11 november bröt strider åter ut i staden. Det var en kort men fruktansvärt häftig kamp. En grupp med officerskadetter stormade telefoncentralen (vilket betydde att Smolnyj än en gång blev avskuret), och det tog de röda trupperna en hel dag att få bort dem. Den här gången steg dödsoffren till över hundra. Läget var till och med ännu allvarligare för bolsjevikerna i Moskva. Efter en kort vapenvila började hårda strider igen, och regeringstrupperna behärskade fortfarande Kreml.

Nu började också de statsanställdas strejk att få verkan. Telefonflickorna vägrade att arbeta för bolsjevikerna, posttjänstemännen vägrade att vidarebefordra deras meddelanden, och bankerna vägrade att betala ut några pengar. Visserligen hotade Smolnyj med att spränga bankvalven med dynamit och sända rödgardister och frivilliga för att träda i stället för de strejkande. Men hur skulle man bära sig åt för att på ett ögonblick förvandla en enkel

fabriksarbetare eller en sjöman till banktjänsteman eller telegrafist?

I sina minnen skriver Trotskij mycket uppriktigt om den fara som bolsjevikerna svävade i under de tre dagarna. Allt hängde på ett hår. För varje dag som gick slöt sig allt fler människor till räddningsutskottet och det fick alla pengar det behövde från bankerna. Vädret slog om och blev kallt och dystert, och det hängde snö i luften. Under de långa mörka timmarna överskuggade en tanke alla de andra: när kommer Kerenskij?

Det var först på tisdagen den 13 november som nervspänningen släppte. Trotskij hade själv begett sig till fronten, och det var han som skickade nyheten. ”Natten den 12/13 november”, telegraferade han till Smolnyj, ”kommer att gå till historien — — — Kerenskij — — — har lidit ett avgörande nederlag. Kerenskij är på reträtt. Vi rycker fram.” En kort strid hade ägt rum vid Tsarskoje Selo, men kosackerna hade på samma sätt som alla andra i denna ordflödande revolution dukat under för de bolsjevikiska agitatorernas tal. De gick med på att förhandla, och det var detsamma som en seger. Petrograd var räddat. En stor våg av lättnad svepte över folkkommissariernas råd i Smolnyj. En triumferande order skickades ut: ”Till hela armén, kår-, fördelnings- och regementsutskotten, till alla sovjeterna av arbetar-, soldat- och bondedeputerade, till alla, alla, alla: Kerenskij skall arresteras.”

Men Kerenskij hade redan gett sig iväg. Förklädd till sjöman hade han tagit sig ut ur Gattjina på natten³, och nu blev det general Kornilov och andra, som i förvirringen hade lyckats ta sig ur fängelserna, som fick leda kampen. Men för tillfället satt bolsjevikerna trygga i Petrograd, åtminstone tillräckligt trygga för att kunna avvisa alla försök att få dem att bilda en koalitionsregering med de andra socialistpartierna. Alla förhandlingar om den saken tog slut med Kerenskij's nederlag. Den 15 november kapitulerade de regeringstroga trupperna i Kreml. Bolsjevikerna drev fram dem med granateld från deras sista tillflyktsort i arsenalen, och därmed bröt all allvarlig opposition i Moskva samman.

Nu började ett kraftigt snöfall och luften var klar och gnistrande. För de mera poetiskt lagda bolsjevikerna blev det som en symbol för glädjen inom dem. De hade haft fullkomligt otrolig framgång. Det var inte mycket mer än en vecka tidigare som Lenin med huvudet inlindat i bandage hade tagit sig in i Smolnyj i hemlighet för att tvinga dem att gå till aktion. Nu hade de ett helt rike i sitt våld.

³ Med hjälp av den brittiske agenten Bruce Lockhart lyckades han så småningom fly från Ryssland.

15. Den konstituerande församlingen

Det som förvånar i det bolsjevikiska maktövertagandet i Petrograd är inte att det gick så snabbt och utan blodsutgjutelse — den egentliga krisen varade bara från den 7 till den 16 november — och inte heller att den så lätt skulle ha kunnat misslyckas, utan framför allt att den ryska staten befann sig i ett så fruktansvärt kraftlöst tillstånd. Den var som en kropp utan ben, en själ utan vilja. E. H. Carr skriver i sin ”History of Soviet Russia” att den ryska statens sammanbrott ända från juli var ”oundvikligt”. Det enda som behövdes var att arvtagaren trädde fram. Bolsjevikerna satte sig på en tom tron.

Någonstans måste det dock ha funnits något slags kärna av organiserad kraft som var i stånd att slå tillbaka. Regeringen blev ju inte överrumplad. Bolsjevikernas planer var kända i förväg. Lenin hade proklamerat dem till och med ännu tydligare än vad Hitler senare skulle avslöja sina planer i ”Min kamp”. Militära revolutionsutskottet i Smolnyj skickade öppet ut sina order över telefonen, och när som helst under upproret kunde nästan vem som helst promenera in i klostret och ta reda på vad det var som pågick. Det är också uppenbart att Smolnyj självt kunde ha intagits av ett enda lojalt regemente under dugligt befäl. Det skulle ha fallit nästan lika smärtfritt som Vinterpalatset föll och bolsjevikledarna skulle ha kunnat häktas lika enkelt som medlemmarna i Kerenskij's regering häktades. Men det fanns inga lojala trupper, och Kerenskij dög ingenting till som ledare. Det ser ut som om något slags förlamning drabbade de icke-bolsjevikiska partierna, och när de hade hämtat sig från den var det för sent.

För bolsjevikerna tedde sig naturligtvis den nya omvälvningen som en upprepning av marsrevolutionen. ”Runt omkring mig”, säger Suchanov, ”rådte en stämning som gränsade till extas.” Men det betydde inte att bolsjevikerna, sedan de hade segrat i Rysslands två största städer, visste vad de skulle göra med sin seger. De var mycket rädda för de dagar som låg framför dem, och de var själva söndrade i frågan om vilken väg de skulle slå in på. Inte en enda, inte ens Lenin, visste vad som skulle hända, och Trotskij erkänner det nästan öppet när han säger: ”Om vi inte hade gripit makten i november skulle vi överhuvudtaget inte ha kunnat gripa den — — — Om massorna i det ögonblicket hade märkt att vi hade vacklat eller tvekat, eller att det inte fanns någon samstämmighet mellan våra ord och handlingar skulle de efter några få månader ha övergett oss — — — Det var vetskapen om detta som kom Lenin att besluta sig för handling. Det var källan till hans oro, hans rädsla, hans misstänksamhet och hans rastlösa brådska.”

Det var, som Trotskij själv säger, en revolution ”via telegraf”. Sedan Petrograd och Moskva hade erövrats återstod i alla fall att ta itu med resten av Ryssland och dess lydländer — ett enormt område som täckte en sjättedel av jordens yta. Telegram om vad som hade hänt i huvudstaden skickades ut till de baltiska staterna, till Finland, till Ukraina, till Svarta havet och till de ofantliga vidderna som sträckte sig 7 500 kilometer bort till Vladivostok vid Stilla havet. Men det fanns ingen som helst säkerhet för att människorna i de här områdena, och de uppgick till 175 miljoner, var villiga att kapitulera inför 240 000 bolsjeviker. Allting tydde i stället på att majoriteten av folket inte skulle göra det. I Ukraina hade en självständig regering tillsatts, och den var fientligt inställd till Lenin. Finland och Östersjöprovinserna krävde snart självständighet. Polen var redan ockuperat av tyskarna. Längs transsibiriska järnvägen befann sig tiotusentals tyska och österrikiska krigsfångar och de uppträdde snarare som en ockupationsarmé än som besegrade fiender. I söder, i Donområdet, var situationen ännu farligare. Generalerna Alexejev och Kornilov hade begett sig dit, och det hade också Miljukov och Rodzianko. De hade ställt sig under befäl av Kaledin, Donkosackernas hetman, och en armé av frivilliga organiserades för att bekämpa bolsjevikerna. Den hade mycket god chans att få stöd av Storbritannien, Frankrike och Förenta staterna.

De allierade ambassadörerna i Petrograd ville inte ha något som helst att göra med bolsjevikerna på ämbetets vägnar. Likt tusentals ryssar övervägde de möjligheten att lämna landet, och i huvudstaden började samma modfällna och hopplösa stämning sprida sig som i en stad som just har erövrats av fienden. Brödransonen sjönk till femtio gram om dagen, och bolsjevikerna grep till den desperata metoden att skicka ut beväpnade band på landsbygden i razzior efter mat. De sände tåg som var lastade med järn och varor från stadens fabriker till Sibirien i förhoppning om att dessa varor skulle kunna bytas ut mot säd och potatis. Krisen i kraftförsörjningen blev akut, teatrar och restauranger fick inte längre ha elektriskt ljus, antalet spårvagnar skars ner och röda sjömän tömde krigsfartygens kolboxar; men det fanns ändå inte tillräckligt med bränsle för att hålla igång fabrikerna. Mer än någonsin cirkulerade rykten om sammansvärjningar, och det blev allt vanligare att tjänstefolket spionerade på sina arbetsgivare. Den gamla ochranan hade dött men i dess ställe höll den polske bolsjevikern Dzersjinskij på att bygga upp tjekan. Denna fann snart metoder att bryta ner motståndet hos sina offer och att pressa pengar av de rika; de häktades och hölls i fängelse tills de gick med på att bevilja bolsjevikregeringen ett ”lån”.

Den 23 november samlades bondesovjeterna till kongress i Petrograd. Bara en femtedel av delegaterna var bolsjevik. ”På tredje dagen”, berättar Reed, ”steg Lenin plötsligt upp i talarstolen. Under tio minuter var det som om salen hade gripits av vansinne. 'Ner med honom', ropade de.” Ändå lyckades Lenin till slut få auditoriet över på sin sida, och det var en viktig framgång. Men järnvägsmännen fortsatte att sätta sig på tvären, och en allvarlig spricka uppstod också i den bolsjevikiska regeringen. Lunatjarskij, kommissarien för skolfrågor, var den förste som avgick. Han blev skräckslagen över bolsjevikernas artilleribeskjutning av Kreml i Moskva. ”Jag står inte ut längre”, skrev han i ett upprört avskedsbrev. Hans exempel följdes snart av fyra andra ledande partimedlemmar — Kamenev, Zinovjev, Rykov och Nogin — och flera andra. De protesterade mot terrorismeterna och krävde att åtminstone ett försök att bilda en koalitionsregering med de andra socialistpartierna skulle göras. Splittringen i partiets inre cirkel var inte särskilt allvarlig — så småningom kröp alla opponenter till korset och vände tillbaka till sina poster — men det var uppenbart att Lenin verkligen hade orsaker för sin ”oro, sin rädsla, sin misstänksamhet och sin rastlösa brådska”.

Tyskarna skyndade ännu inte på honom. De var fullt övertygade om att han skulle hålla sitt löfte att sluta fred och ville därför inte öka hans svårigheter genom att utöva tryck vid fronten. Men det som verkligen brådskade var att tillförsäkra den nya regeringen ett solitt stöd inom Ryssland, innan den oundvikliga reaktionen satte in. Lenins speciella metod att klara upp den saken bestod i att handla som om stödet redan existerade. Under tjugo år hade han och hans anhängare finslipat de marxistiska teorierna. Nu tvingade de dem på Ryssland genom en rad nya lagar.

Sex timmar om dagen sammanträdde de sovjetiska folkkommissariernas råd under Lenins ordförandeskap. Snart började en fantastisk ström av förordningar flöda från Smolnyj. Aldrig hade världen upplevt något liknande. Det var ett program som ryckte upp varje rysk institution och tradition med rötterna. Upphävandet av den privata äganderätten över jorden följdes av bankernas, handelsflottans och alla industriföretags förstatligande. Fondbörsen sattes ur funktion, arvsrätten upphävdes. Alla statsskulder annullerades, och staten fick ensamrätt till allt guld i landet. Folkkommissariernas löner fastställdes till femhundra rubel för ensamstående och ett tillägg för familjeförsörjare. De gamla brottsdomstolarna kompletterades med eller ersattes av ”revolutionstribunal” sammansatta av en ordförande och sex bönder, arbetare och soldater. Vilken medborgare som helst skulle kunna uppträda som advokat. Män och kvinnor förklarades fullt likställda, och tsartidens hårda bestämmelser rörande äktenskap och skilsmässor avskaffades. Borgerlig vigsel infördes i stället för kyrkbröllop, och skilsmässa kunde erhållas om någon av parterna begärde det. Alla titlar byttes ut mot det allmängiltiga ”medborgare” eller ”kamrat”. Kyrkan fick fortsätta sin

verksamhet men i avsevärt stympad form; dess enorma jordagods konfiskerades, och religionsundervisningen förbjöds i skolorna. Nu var leninismen statsreligion. Den i västerlandet använda gregorianska tideräkningen, som vid det här laget låg tretton dagar före den gamla ryska kalendern, infördes, och till och med alfabetet rensades från en hel del bokstäver och tecken. Senare tillkännagavs att strejker innebar ett förräderi mot staten.

Lenin hade ännu så länge inga möjligheter att se till att de nya sovjetlagarna verkligen genomfördes. Strejken i ämbetsverken pågick fortfarande, och de mest groteska situationer uppstod. I utrikesdepartementet gömde anställda sina böcker och vägrade att lämna ut nycklarna till Trotskij. I bankerna försökte halvbildade frivilliga att sätta sig in i huvud- och kassaböcker som låg långt utanför deras fattningsförmåga. ”Alla var mot dem [bolsjevikerna]”, säger Reed, ”affärsmännen, de som spekulerade och som investerade, jordägarna, officerarna, politikerna, lärarna, studenterna, fria yrkesutövare, butiksägarna, kontoristerna, förvaltarna. De andra socialistiska partierna hyste ett oförsonligt hat till bolsjevikerna. På sovjeternas sida stod den stora massan av arbetarna, sjömännen, alla de soldater som fortfarande dög något till, de jordlösa bönderna och några få — mycket få — intellektuella.”

Men vad brydde de sig om det, männen som höll på att skapa en ny värld i Smolnyjinstitutet? För Lenin betydde det ingenting att han inte hade den blekaste skugga av legal befogenhet att skicka ut sina dekret. Landet hade inte valt honom, sovjetkongressen var ingen vald lagstiftande församling utan representerade bara vänsterpartierna. Men för tillfället hade Lenin ledningen över den starkaste partiapparaten i Ryssland, och han var fullkomligt hänsynslös — hänsynslösare än någon annan. I samband med dödsstraffets avskaffande sade han: ”Det är ett misstag, en oförlåtlig svaghet — — — en pacifistisk illusion.” Senare tillade han: ”Tror ni att vi kan segra utan att gripa till den mest obarmhärtiga revolutionära terror?” Dödsstraffet återinfördes därför i praktiken, även om det inte blev lag på det, och tjekan inledde sitt utrotningskrig mot alla politiska konkurrenter. Kadettpartiet förbjöds, och arresteringsorder utfärdades mot män som Dan och Tsereteli, som hade kämpat lika hårt som bolsjevikerna för socialismen — men inte för en socialism av det slaget, en socialism som påtvingades folket med terrorns hjälp. Långt tidigare hade Dostojevskij skrivit: ”Den [ryska revolutionen] utgår från obegränsad frihet men kommer att resultera i obegränsad despoti.” Nu började Ryssland upptäcka den fruktansvärda sanningen i spådomen.

Det var Lenins opportunism som verkade mest förvirrande på hans motståndare. Inga hade exempelvis protesterat våldsammare än bolsjevikerna, när Kerenskij föreslog att det tryggare och lugnare Moskva skulle göras till huvudstad. Bolsjevikerna hade motsatt sig förslaget om regeringens förflyttning, därför att det skulle ställa sig enklare att genomföra den planerade statskuppen i Petrograd. Men nu när bolsjevikerna satt vid makten ändrade Lenin uppfattning. Han beslöt att förflyttningen måste bli av. Alla hans anhängare var inte av samma uppfattning. De tyckte att partiet känslomässigt hörde så starkt samman med Petrograd att det ur propagandasynpunkt var värdefullt att stanna kvar där. Lenin svarade enligt Trotskij på ett sätt som skulle ha varit värdigt Machiavelli:

”Lenin var fullkomligt utom sig och svarade följande: 'Kan ni verkligen sätta revolutionen på spel med sådana sentimentala dumheter? Om tyskarna slår till och besätter Petrograd, medan vi är kvar här, går revolutionen under. Om regeringen i stället är i Moskva blir Petrograds fall bara en svår men inte ödesdiger motgång. Hur kan det vara möjligt att ni inte inser och förstår den saken? Därtill kommer att om vi stannar i Petrograd under de förhållanden som nu råder ökar vi den militära faran för staden, eftersom vi ger tyskarna en anledning att besätta Petrograd. Om regeringen i stället befinner sig i Moskva blir frestelsen att inta Petrograd oändligt mycket mindre — — — Vad är det för idiotiskt tal om Smolnyjs symboliska betydelse? Smolnyj är Smolnyj bara för att vi är där. Och när vi sitter i Kreml kommer den symboliska betydelsen att föras över på Kreml.—

Resonemanget bygger på samma obönhörliga logik som hade fört Lenin till seger på alla de tidigare partikongresserna, men tonfallet var nytt: det var otåligt, nästan retligt, det var tonfallet hos en man som var rädd. Och faktiskt var Petrograd inte någon särskilt trygg plats för bolsjevikerna. De fortsatta gatukravallerna speglade det kaos som höll på att sprida sig över hela Ryssland. Vid varenda resning under de senaste åtta månaderna hade fängelserna öppnats, och det var inte bara de politiska fångarna som blev fria utan också brottslingarna. Under sista veckan i november förekom ständiga oroligheter, som kulminerade i en verkligt allvarlig historia, när en pöbelskara bröt sig in i vinbutikerna. Druckna soldater slogs med druckna rödgardister, och det militära revolutionsutskottet i Smolnyj måste skicka ut en patrull med kulspruteskyttar som öppnade eld mot bråkmakarna innan lugnet återställdes. Det var inte bara spriten som låg bakom dessa kravaller. En viss bitterhet höll på att växa upp mellan militärerna i garnisonen och rödgardisterna. Flera av de regementen som i början hade stött bolsjevikerna upptäckte så småningom att de inte tyckte bättre om sina nya herrar än om de gamla, och framför allt retade det dem att de beväpnade arbetarna, de politiska patrullerna, fick allt större makt. Det dröjde inte länge förrän bolsjevikerna i Smolnyj lade märke till förändringen, och också nu gjorde de just det som de hade sagt att de inte skulle göra: de beordrade flera av de opålitliga regementena att lämna huvudstaden och ersatte dem med utländska soldater som de kunde vara mera säkra på. Under den följande kritiska perioden skyddades bolsjevikerna i Petrograd av lettiska soldater och estniska och finländska sjömän.

Omsider ställdes bolsjevikerna inför det avgörande provet. Den 25 november började valet till den konstituerande församlingen. I minst fyrtio år hade ryska folket väntat på den dagen, och tanken på ett fritt valt parlament hade legat till grund för vartenda partiprogram alltifrån den moderata högerns till den extrema vänsterns. Bolsjevikerna hade stött denna tanke. ”Länge leve den konstituerande församlingen”, ropade Trotskij när han i oktober lämnade förparlamentet, och det var under den parollen som bolsjevikerna gjorde uppror mot Kerenskij.

Valresultatet blev uppseendeväckande. Av 41,7 miljoner avgivna röster tillföll bara 9,8 miljoner bolsjevikerna, vilket var 24 procent eller generöst räknat 29 procent, om man lade till vänster-socialrevolutionärerna. Till och med i Petrograd och Moskva, till och med i armén och flottan fick Lenin mindre än hälften av rösterna. Socialrevolutionärerna var med sina närmare 20,8 miljoner röster, 50 procent av de röstande, valets stora segrare. Vad mensjevikerna beträffar hade de praktiskt taget försvunnit ur leken, och de borgerliga partierna lyckades sammanlagt inte få mer än 4,5 miljoner röster.

Läget hade därmed klarnat. Så snart resultatet blev känt beredde sig alla de antibolsjevikiska partierna att gå samman för att vara säkra på att församlingen vid sitt öppnande skulle erkännas som det enda organ som kunde tillsätta en rysk regering. Bolsjevikerna upptäckte lika snabbt att de inte kunde lita på några fritt valda parlament. Vid det här laget löd stridsropet ”Ned med konstituerande församlingen!” Lenin hade haft en föräning om hur det skulle gå och hade försökt uppskjuta valet till senare men hade röstats omkull av sina kolleger. Nu kunde han säga: ”Vad var det jag sade?” Med hela sin brinnande och fanatiska viljestyrka kastade han sig över uppgiften att sabotera det nya parlamentet. Han hatade den konstituerande församlingen till och med mer än han hade hatat tsarerna. För att kunna krossa den var han beredd att göra vad som helst. Hans långa och omsorgsfulla förberedelser inför de marxistiska partikongresserna på den gamla tiden var ingenting i jämförelse med ansträngningarna som han nu gjorde för att skrämja och svartmåla deputeraderna, till och med innan de hade kommit fram till huvudstaden. Förbudet mot kadettpartiet och arresteringsordern mot mensjevikiska och andra ledare var bara en liten del av vad han hittade på.

Lenin insåg att det närmast gällde att hindra församlingen från att överhuvudtaget hålla något möte. Därför sköt han på öppnandet från början av december till någon inte fastställd dag i januari. Men han kunde inte hindra att deputeraderna från hela Ryssland strömmade till Petrograd eller att de beslöt att i alla fall hålla ett möte den 11 december. Sorokin, en av

deputeraderna, berättar:

”Den utlysta öppningsdagen för den konstituerande församlingen grydde, och det var en vacker dag. Blå himmel och vit snö bildade en härlig bakgrund till de stora plakaten som man såg överallt: 'Länge leve den konstituerande församlingen, Rysslands härskare!' Hopar av folk bar på standaren med de orden och välkomnade landets högsta myndighet, det ryska folkets verkliga röst. När deputeraderna närmade sig Tauriska palatset möttes de av öronbedövande hurrarop från tusentals människor. Men när deputeraderna kom fram till grindarna befanns dessa vara stängda och bevakade av lettiska bolsjeviksoldater, som var beväpnade till tänderna.

Någonting måste göras och det genast. Jag klättrade upp på järnstaket till palatset och talade till folket, och under tiden klättrade andra deputerade upp i mina spår. De lyckades låsa upp grindarna och folket rusade in och fyllde gården. De lettiska soldaterna slogs med häpnad över folkets djärvhet och tvekade om vad de skulle göra. Vi angrep portarna till palatset, som också var bevakade av lettiska soldater och officerare. Bakom dem skymtade Uritskij och andra bolsjeviker. Ännu en gång talade jag till folket. Jag slutade med att tacka de lettiska soldaterna för att de så varmt hade välkomnat Rysslands högsta myndighet och så villigt slagit vakt om landets frihet. Till slut omfamnade jag till och med den vakthavande officeren. Förvirringen spred sig inom hela skaran, och resultatet blev att portarna slogs upp och att vi marscherade in med många av medborgarna i släptåg. I korridoren begärde Uritskij — — — att vi skulle följa med till hans kontor för att registreras, men vi knuffade honom föraktfullt åt sidan och sade att konstituerande församlingen inte hade något behov av hans tjänster. I palatsets stora sal höll vi mötet och vädjade därvid till det ryska folket att slå vakt om sin konstituerande församling. En motion röstades igenom att församlingen, vad som än hände, skulle öppnas den 18 januari.”

Andra möten och demonstrationer följde på protestaktionen, och ett försök gjordes att få Petrogradgarnisonen att resa sig mot Lenin. Sorokin skriver:

”I dag har ett möte hållits med representanter för Petrogradgarnisonen. Det ämne som diskuterades var soldaternas hållning till konstituerande församlingen. Talare från alla partierna var närvarande. Garnisonen lutade åt att hålla sig passiv, givetvis inte fientlig men heller inte beredd att försvara församlingen med alla medel. Jag blev förtvivlad över denna fördömda stillfärdighet och bad soldaterna i ett häftigt anförande betänka hur många generationer av det ryska folket som hade drömt om en konstituerande församling som den största av alla tänkbara välsignelser. 'Tusentals män och kvinnor', sade jag till dem, 'har offrat livet för att den drömmen skulle förverkligas. Nu när den stora drömmen håller på att bli verklighet och den konstituerande församlingen just ska öppnas börjar ni leka med tanken på ett bolsjevikiskt paradiset och vägrar att göra er plikt. Ni förråder ert land. Om ni håller fast vid den vanvettiga villfarelsen kommer ni att få skörda de oundvikliga frukterna av den. Om några månader kommer ni att få möta svält, tyranni, inbördeskrig och fasor som ni inte skulle kunna tänka er ens i er vildaste fantasi. Minns då att det en gång fanns röster som varnade er för vad det här förräderiet oundvikligen skulle föra med sig. Det är allt jag har att säga.' Två regementen lovade att aktivt försvara församlingen. De andra har jag inget hopp om.”¹

Det var ett glänsande vältalighetsprov, och ännu en gång får man någon Shakespearetragedi i tankarna, kanske ”Julius Caesar”. Medborgarna proklamerar på torget att de tror på friheten, men i praktiken gör de inte särskilt mycket för att försvara sin tro. Lenin handlade mycket snabbt. Alla tryckerier som publicerade antibolsjevikisk litteratur besattes och förklarades vara regeringens egendom. Grundliga husundersökningar gjordes nattetid av tjeckan, och antalet arresteringar fördubblades. Den 26 december kom Lenin med en direkt hotelse i en artikel i Pravda: han förklarade att revolutionens intressen ”står över den konstituerande

¹ P. A. Sorokin: ”Leaves from a Russian Diary”.

församlingens påstådda rättigheter”. Detta åtföljdes av ett nytt dekret från Smolnyj som förklarade att ”den ryska republiken ligger i sovjeternas händer — — — Varje försök att usurpera regeringsmakten — — — kommer att undertryckas”.

Men ändå sammanträdde församlingen. Den andra veckan i januari hade ungefär femhundra deputerade kommit till Petrograd, och Ryssland var fortfarande inte riktigt en diktatur. Av deputeraderna var 267 socialrevolutionärer (mot 161 bolsjeviker), de hotade att ännu en gång storma Tauriska palatset om portarna inte öppnades för dem. Dessutom fanns inom själva bolsjevikpartiet fortfarande en stor grupp som ville att församlingen skulle sammanträda. Det var inte bara en samvetsfråga för dem, utan de ansåg också att den bolsjevikiska regeringen inte skulle kunna härska under lagliga former, om den inte genom det nya parlamentet hade mottagit försäkringar om landets stöd. Man hade enats om att öppnandet skulle äga rum klockan tolv på dagen den 18 januari.

Under de följande dagarna var atmosfären i Petrograd nästan lika spänd som den hade varit när novemberkrisen nådde sin höjdpunkt. Den 15 januari gjordes ett attentat mot Lenin. Ett skott lossades mot honom, medan han åkte i en bil, och han räddades från att skadas allvarligt endast genom att hans följeslagare Fritz Platten i tid hann trycka ner hans huvud. Platten blev sårad i handen.

Den 17 januari gav Smolnyj Petrogradgarnisonen order om att göra sig klar att ingripa. Tauriska palatset omgärdades av lettiska vakter, och kanoner kördes fram på gatorna i grannskapet. Utländska sändebud blev rådda att flytta över till tryggare delar av staden längre bort från centrum. Ännu en gång var läget sådant att alla väntade sig bråk, men ingen visste riktigt hur eller var det skulle börja.

Det började på morgonen den 18 januari. Stora människomassor dök upp på gatorna för att demonstrera till förmån för församlingen. När de drog fram mot Tauriska palatset öppnade de bolsjevikiska vakterna eld. Det säger en hel del om de icke-bolsjevikiska deputeradenas mod att de inte vände om. En del av dem hotades redan av en arresteringsorder, men de trädde fram ur sina gömställen och löpte gatlopp mellan de hånfulla leden av röda soldater som bevakade ingångarna till palatset. När de väl hade kommit in väntade de sig att bli belägrade, och de hade därför tagit mat med sig och stearinljus, i tanke att bolsjevikerna skulle komma på att stänga av strömmen. Trotskij kommenterar: ”Demokratin gick således till kamp mot diktaturen med ett tungt artilleri av smörgåsar och stearinljus.”

Diktaturen, för att använda Trotskij's eget uttryck, hade kommit bättre förberedd till mötet. Den hade fyllt korridorerna och läktarna i stora salen med lettiska gardister och sjömän från Aurora och slagskeppet Res-publika. Alla män bar laddade gevär i händerna. Handgranater och patronbälten var lagrade i förrummen.

Församlingens öppnande var utsatt till klockan tolv på dagen men oppositionspartierna fick vänta i fyra timmar innan bolsjevikerna kom. Lenin var bland dem och hade också kommit beväpnad (fast någon stal pistolen ur rockfickan på honom i kapprummet).

Just när en åldrig höger-socialrevolutionär deputerad reste sig för att fullgöra uppgiften att som den äldste närvarande folkvalde representanten hålla det officiella öppningsanförandet uppstod det ett våldsamt oväsen och bolsjevikerna trängde fram mot podiet. En av dem högg tag i talmannens klocka och gav den till Jakob Sverdlov, som var ordförande i sovjetkongressens verkställande utskott (han hade efterträtt Kamenev i november). Sverdlov höll själv öppningstalet. Sedan fick bolsjevikerna församlingen att sjunga ”Internationalen”. Men trots alla tricks stod höger-socialrevolutionärerna på sig och deras ledare Viktor Tjernov valdes till talman med 244 röster mot 151.

Den debatt som följde var rent stollig. Vartenda tal avbröts av bolsjevikiska skrån, visslingar och smädelser: ”Judas! Bödel! Skjut ner honom! Förrädare!” Männen stoppade fingrarna i

munnen och visslade som om de var på en fotbollsmatch. För det mesta spankulerade Lenin under talen fram och tillbaka längs den trappa som ledde upp till podiet, men ett slag rullade han ihop sig på en bänk och låtsades att han sov. Efter sex eller sju timmars spektakel kullröstades en bolsjevikisk motion att församlingen skulle erkänna sovjetkongressen som Rysslands högsta myndighet med 237 röster mot 136. Sedan togs paus. När mötet klockan ett på morgonen skulle fortsätta meddelade bolsjevikerna att de tänkte lämna församlingen. En del började ta sig upp på läktarna för att se på debatten; en timme senare följdes de av vänster-socialrevolutionärerna.

De lettiska soldaterna och sjömännen stod snart inte längre att styra. En del hoppade ner mitt bland delegaterna i salen och försökte upplösa mötet. Andra roade sig med att sikta med gevären rakt på deputeraderna; deras älsklingskämt var att välja ut någon stackare med skinande flintskalle som mål.

Ändå fortsatte höger-socialrevolutionärerna och en handfull mensjeviker. De röstade igenom den ena resolutionen efter den andra trots att skränet och smädelserna från soldaterna och sjömännen blev allt starkare. Dessa resolutioner föll totalt i glömska i den virvel av händelser som därefter sög ner den ryska demokratin; men de är inte utan betydelse, eftersom de avslöjar haltlösheten i det bolsjevikiska påståendet att den konstituerande församlingen var ett kontrarevolutionärt organ. Församlingen var i verkligheten nästan lika revolutionär som bolsjevikerna själva. Under de sista vanvettiga minuterna av sin tillvaro godkände den vapenstilleståndet med tyskarna, röstade igenom en jordreform som var minst lika radikal som någonting bolsjevikerna hade tänkt sig², stödde förslaget att sammankalla en internationell socialistkongress och förklarade att Ryssland skulle vara republik. Däremot vägrade församlingen att erkänna bolsjevikernas diktatur.

Medan Tjernov läste upp texten till jordreformen kom en sjöman fram, tog honom i armén och sade till honom att mötet måste upplösas, emedan vakterna var trötta. Tjernov svarade att deputeraderna också var trötta men att det arbete som de måste göra inte kunde vänta. Han försökte fortsätta sitt tal, när lamporna släcktes.

Atmosfären hade på detta stadium blivit så upphettad att om ett skott genom en olycks-händelse hade skjutits kunde ett blodbad ha följt. Det var bolsjevikerna själva — av allt att döma på order av Lenin — som räddade situationen. De som fortfarande var kvar i korridorerna lyckades hålla tillbaka sjömännen och soldaterna, medan socialrevolutionärerna i små grupper eskorterades från byggnaden. De skingrades i den iskalla natten. En del gick omedelbart under jorden, andra lämnade Ryssland för alltid.

Den 19 januari beslöt sovjetkongressens verkställande utskott att den konstituerande församlingen skulle upplösas, och vakter posterades vid Tauriska palatsets portar för att hindra deputeraderna från att komma tillbaka. Församlingen sammanträdde aldrig mer. ”Den konstituerande församlingens enkla, öppna, brutala krossande”, skrev Trotskij senare med en viss belåtenhet, ”gav skendemokratin ett dråpslag som den aldrig skulle hämta sig från.” Det är sant.

Nu hade hjulet hunnit vrida sig nästan ett helt varv från Nikolaus II till Lenin, från envælde tillbaka till nytt envælde. Bolsjevikerna hade vid det här laget förrätt eller stod i begrepp att förråda nästan alla de politiska slagord som hade hjälpt dem till makten. De hade gett löfte om individens frihet och hade i stället censurerat pressen, förbjudit strejker och inrättat en hemlig polis. De hade förbundit sig att respektera de nationella minoriteternas rättigheter men hade redan skickat ut en armé för att krossa den nyupprättade självständiga republiken i Ukraina. De hade ropat på en fritt vald konstituerande församling och nu hade de krossat den med våld.

”Bröd och fred” hade ända från början varit själva grunden för partiprogrammet. Vad

² Bolsjevikerna hade stulit socialrevolutionärernas jordreformplan.

Ryssland nu skulle få var hungersnöd och inbördeskrig.

Man kan naturligtvis säga — och Lenin använde det argumentet med eftertryck under den perioden — att ingen regering skulle ha kunnat hålla sig vid makten som inte grep till sådana våldsmetoder; de var nödvändiga så länge krisen varade. I så fall har krisen verkligen blivit mycket seglivad, eftersom ingen av de redan 1918 införda inskränkningarna i människornas frihet än i dag har upphävts i Ryssland.

Men i januari 1918 fanns i alla fall ett område där bolsjevikerna kunde hålla sina löften: de kunde nå en överenskommelse med tyskarna. Den vägen slog de in på — snabbt och tydligt desperat. I själva verket visste de inte hur de själva skulle kunna hålla sig kvar, om de inte fick slut på kriget.

16. Brest Litovsk

Redan så tidigt som mot slutet av november 1917 gjorde bolsjevikerna försök att få fred med tyskarna. Strax efter att de hade besekrat Kerenskij vid Tsarskoje Selo befallde de general Duchonin, som nu hade befälet i Mogiljov, att omedelbart inleda förhandlingar med tyskarna. Duchonin tvekade. Ingen kunde garantera att bolsjevikerna var Rysslands lagliga regering, men om de inte var det, vem var det då? Kerenskij hade försvunnit. Tre högre generaler, Kaledin, Alexejev och Krasnov, hade begett sig till Novotjerkassk i Donområdet och var Duchonin inte till någon hjälp; hans egen armé, som nominellt hade den enorma styrkan av hundra fördelningar, höll på att falla sönder omkring honom. Regeringen skickade den 22 november ut order till de ryska regementena längs hela fronten att de skulle förbrödra sig med tyskarna och öppna förhandlingar om eldupphör överallt där det var möjligt.

Efter att ha tvekat en dag trotsade Duchonin bolsjevikerna. Smolnyj svarade med att avskeda generalen. Den 23 november begav sig Krylenko, en av de nya kommissarierna för militära frågor, till fronten för att överta befälet. Läget blev ännu mera komplicerat när de allierade militärmissionerna i Mogiljov överlämnade en officiell skrivelse där de varnade för konsekvenserna av en separاتفred med tyskarna. Den 25 november kom Krylenko till Daugavpils, eskorterad av en livvakt på femtio röda sjömän. Där avskedade han några av generalerna i det norra distriktet.

Den 26 november begav sig en rysk delegation med en trumpetare och en vit flagga i spetsen över till den tyska sidan mitt emot Daugavpils. Den hade med sig en officiell begäran om vapenstillestånd. Dagen därpå var delegaterna tillbaka med ett positivt svar: tyskarna var villiga att börja förhandlingarna i staden Brest Litovsk klockan fem på eftermiddagen den 2 december. När Krylenko fick reda på det gav han order om eldupphör. Han tillade, av allt att döma på enträgen uppmaning av tyskarna, att någon fraternisering i skyttegravarna tills vidare inte fick förekomma.

Men Duchonin hade ännu inte gett spelet förlorat. Från Mogiljov vädjade han till trupperna, och han sände ut order om att Krylenkos vakt skulle hejdas, innan den kom fram till Mogiljov. Nu upprepades skandalen med konkurrerande befälhavare som sände diametralt motsatta order till samma trupper men med den viktiga skillnaden att armén vid det här laget var i upplösningstillstånd; det var kanske just därför den gick över på bolsjevikernas sida. Bolsjevikiska politiska utskott hade bildats vid vartenda regemente, i varenda fördelnings- och armékårsstab och till och med i själva högkvarteret. När Krylenko och hans femtio sjömän den 3 december kom till Mogiljov bröt högkvarteret samman utan strid. Duchonin greps av sina egna män och lynchades. Krylenko påstod senare att han hade försökt rädda generalen.

Bolsjevikerna intog vid den här tiden fortfarande ståndpunkten att de inte ville sluta någon separاتفred. Utrikeskommissarie Trotskij var rasande på de allierade ambassaderna för att de hade sänt sin protest till Duchonin; detta var, sade han, en upprörande inblandning i Rysslands inre angelägenheter. Men samtidigt klargjorde han att bolsjevikerna var fullt villiga att gå med på att en allierad delegation var med vid överläggningarna i Brest Litovsk. På det sättet skulle en allmän fred för alla de krigförande kunna diskuteras. De allierade hade naturligtvis ingen som helst lust att bege sig till Brest.

Den ryska delegation som den 3 december anlände till den tyska stabsplatsen i Brest Litovsk leddes av Adolf Joffe, en gammal kamrat till Trotskij från tiden i Wien; han hade med sig Kamenev, Sokolnikov och en rad andra. Tyskarna (liksom de österrikare, bulgarer och turkar som var med på konferensen) företrädde i första hand av general Max Hoffmann, den tyske stabschefen på östfronten. Det överraskar inte att Hoffmann fullkomligt tycktes dominera förhandlingarna. Han vägrade att gå med på det ryska förslaget att ett vapenstillestånd på sex

månader omedelbart skulle slutas och han vägrade också att dra tillbaka de tyska trupperna från de tre strategiskt viktiga öar som de hade ockuperat vid Finska vikens mynning. Men han gick i alla fall med på att striderna skulle inställas fram till den 17 december, så att båda parter fick tid att utarbeta sina fredsvillkor. När denna punkt hade nåtts upplöstes mötet den 5 december.

En sjudande aktivitet uppstod nu bakom frontlinjerna. Den var både förvirrad och förvirrande. De allierade utgick från att Ryssland på ett eller annat sätt måste hållas kvar i kriget, så att tyskarna hindrades från att föra över trupper från öster till väster, och att bästa sättet att lyckas med det var att störta bolsjevikerna. Konferensen i Brest Litovsk borde därför bojkottas, och de allierade beslöt att genast ge hjälp åt de antibolsjevikiska styrkorna inom Ryssland, framför allt åt Kaledins frivillig-armé vid Don. I början av december beslöt briterna att sända Kaledin tio miljoner pund, och strax efteråt började också amerikanerna och fransmännen att i hemlighet hjälpa honom.

Brittiske ambassadören i Petrograd sir George Buchanan förde antagligen alla de allierades talan när han den 10 december meddelade i den ryska pressen att England betraktade överläggningarna i Brest Litovsk som ett brott mot det avtal som Ryssland hade slutit med de allierade i början av kriget. Brittiska regeringen ville ha en demokratisk fred, sade Buchanan, men ansåg det oriktigt att först sluta vapenstillestånd och sedan utarbeta fredsvillkoren. Tvärtom ville de allierade först enas om fredsvillkoren; sedan kunde man diskutera ett vapenstillestånd. Förhandlingarna i Brest Litovsk fördes med tyske kejsaren och inte med tyska folket, och kejsaren skulle bara skriva under en imperialistisk fred.

Så fort Ryssland hade fått en permanent regering, fortsatte Buchanan, skulle de allierade gärna diskutera krigsmålen med den. Tills vidare hjälpte de allierade Ryssland genom att binda de tyska arméerna i väster. Om Storbritannien hade övergett Ryssland skulle revolutionen aldrig ha inträffat. Storbritannien ville gärna hjälpa Ryssland att ta sig igenom den pågående krisen men begärde samtidigt att Ryssland skulle ha samma inställning gentemot Storbritannien. Men när man läste de ryska tidningarna fick man nästan intrycket att Ryssland var i krig med Storbritannien och inte med Tyskland. Ambassadören slutade med att varna bolsjevikerna för att försöka åstadkomma revolution i andra länder.

Detta var den officiella brittiska inställningen, men den var inte den enda. En interallierad konferens hade just sammanträtt i Paris, och fast Clemenceau bekände sig som oförsonlig motståndare till bolsjevikerna och Brestmötet var varken överste House eller Lloyd George deciderade på den punkten. De tyckte att det fanns en del som talade för att Ryssland fick fria händer i Brest. Till och med inom de allierade ambassaderna i Petrograd rådde oenighet. De franska, brittiska och amerikanska ambassadörerna hade ingen officiell kontakt med bolsjevikerna, och förekommande förhandlingar lades i mycket hög grad i händerna på Raymond Robins, som hörde till den amerikanska rödakorsgruppen i Ryssland, den brittiske agenten Bruce Lockhart och kapten Jacques Sadoul i den franska militärkommissionen. Alla tre ansåg att situationen säkrast kunde räddas, om de allierade förhandlade med bolsjevikerna och stärkte dem i så hög grad att de kunde hålla stånd mot tyskarna. De ansåg det dåraktigt att försöka åstadkomma inbördeskrig i Ryssland genom att stödja Kaledin och den självständiga ukrainska republiken eftersom detta måste leda till att tyskarna fick fria tyglar i landet.

Tyskarnas inställning var minst lika kluven. De hade satsat en rejäl summa på den ryska revolutionen — till slut uppgick den till omkring femtio miljoner mark — och nu ville de ha valuta för pengarna. Men skulle Lenin stanna tillräckligt länge vid makten för att hinna driva igenom separatfreden? Och var han riktigt pålitlig? Bolsjevikerna höll redan på att ställa till bekymmer. Fraterniseringen hade börjat igen vid fronten, och det fanns en fara för att ryssarna skulle ta direkt kontakt med de tyska socialisterna. Parvus hade ställt sig bakom ett förslag om en tysk-rysk socialistisk fredskonferens i Stockholm — som skulle ersätta det officiella mötet

i Brest Litovsk — och en grupp tyska riksdagsmän var gynnsamt inställd till ett interparlamentariskt möte med ryssarna. Det tyska överkommandot tyckte inte alls om tendenserna åt det hållet. Det ville inte ha en resultatlös och vänskaplig fred med Ryssland, och det ville inte att de tyska socialisterna skulle lägga sig i frågan. Det ville ha en hård militär fred som förde till total neutralisering av de ryska trupperna, så att överkommandot sedan kunde sätta in alla krafter mot de allierade på västfronten.

För bolsjevikerna gällde det å andra sidan att spela dubbelt utan att blotta hur fruktansvärt svaga de var. Lenin hade sin överenskommelse med tyskarna; de hade skickat honom tillbaka till Ryssland för att han skulle ta makten och sluta fred, och de hade gett honom ekonomisk hjälp. Också i sitt eget intresse var han i desperat behov av fred för att kunna slå ner de antibolsjevikiska krafterna som höll på att växa sig starka runt omkring honom. Men bland hans egna anhängare fanns en hel del som inte var villiga att sluta fred till varje pris. De ville ha en ”rättvis, demokratisk fred utan landavträdelser och krigsskadestånd”, och de hade stora förhoppningar på att en revolution skulle bryta ut i Tyskland. ”Vi började freds-förhandlingarna”, säger Trotskij, ”i hoppet om att därmed ge nytt liv åt arbetarpartierna i Tyskland och Österrike-Ungern liksom i ententeländerna.” Det ligger en viss sanning i det. Bolsjevikerna kunde hoppas en hel del av de tyska socialisterna och centerpartierna, och det är mycket möjligt att de tack vare samarbetet med dem skulle ha kunnat manövrera ut det tyska överkommandot. Medan Lenin ville skynda på och driva igenom en omedelbar fred ville följaktligen många av hans medarbetare hålla tillbaka och förlänga underhandlingarna så mycket som möjligt för att de tyska arbetarna skulle få tid på sig att göra revolt.

Alla de här olika motstridiga tendenserna höll på att växa fram när Rysslands och centralmakternas delegationer åter möttes i Brest Litovsk den 13 december 1917. Det blev en kort men inte ovänlig överläggning. Ett av general Hoffmanns huvudbekymmer vid det här laget var att få någon ordning på den fraternisering som försiggick längs hela fronten. När enighet uppnåts på den punkten liksom på en rad andra undertecknades vapenstilleståndet. Det skulle träda i kraft den 17 december och räcka fram till den 14 januari 1918 — detta skede ansågs alltså tillräckligt för fredsförhandlingarnas slutförande — och båda sidor utfäste sig att inte flytta sina trupper från de positioner de för tillfället höll.

De följande tre veckorna var ett slags politisk smekmånad mellan tyskarna och bolsjevikerna. En del dispyter och misstänksamhet förekom men i stort sett tycks parterna ha hyst förtroende för varandra. I Brest Litovsk åt delegationerna middag tillsammans, och tyskarna sände ut en försonligt hållen deklaration där de sade sig gilla de stora dragen i de ryska fredsförslagen. Greve Mirbach kom till Petrograd i spetsen för en tysk kommission som skulle diskutera sådana frågor som utväxling av krigsfångar och de båda ländernas ekonomiska relationer och handelsutbyte i framtiden. Tyskland och Österrike skickade liknande kommissioner till Riga och Odessa. Längs den mörka, hårdfrusna frontlinjen lossades knappt ett enda skott, och tystnaden lade sig över skyttegravarna för första gången på över tre år.

I praktiken fanns den djupa, oöverkomliga klyftan kvar. Tyskarna fortsatte att planera en hård fred. Bolsjevikerna fortsatte öppet att arbeta för världsrevolution och röstade till och med demonstrativt igenom ett anslag på två miljoner rubel till det ändamålet. Stockholmsfrågan fanns också kvar. Bolsjevikerna upptäckte att det kanske skulle vara förmånligt att flytta förhandlingarna från Brest Litovsk till Stockholm, där det skulle vara lättare att propagandistiskt bearbeta socialisterna i andra länder. Men planerna hade inte hunnit resultera i mycket mera än i en avkylning av stämningen, när delegationerna den 9 januari 1918 samlades på nytt i Brest Litovsk för den andra grundliga diskussionen om fredfördraget. Nu ledde Trotskij själv den ryska delegationen. Centralmakterna företrädde av tyske utrikesministern baron von Kühlmann, österrikiske utrikesministern greve Czernin, representanter för Bulgarien och Turkiet, general Hoffmann med flera.

Tyskarna ansåg nu ögonblicket inne att lägga korten på bordet. De avvisade det ryska förslaget att konferensen skulle flytta över till Stockholm och förklarade fränt att det måste bli slut på den bolsjevikiska agitationen bakom deras linjer. Vad fredsvillkoren beträffade kunde det inte bli tal om några tyska eftergifter eller reträtter. Tyska trupper skulle också i fortsättningen ockupera de områden de hade erövrat. De skulle ha full rätt att förflytta trupperna när de så önskade, och ryssarna måste betala en dryg summa i krigsskadestånd. Ryssland skulle kort sagt behandlas som en slagen fiende. Von Kühlmann har sammanfattat det hela i meningen: ”De [bolsjevikerna] har fritt val bara när det gäller en enda sak: vilken sås som ska serveras tillsammans med dem, när de äts upp.”

Trotskij s taktik gick ut på att vinna tid. Under en vecka slingrade han sig och gjorde svårigheter; det var uppenbart att alla hans argument huvudsakligen syftade till att få det tyska folket att resa sig mot kriget. Den 18 januari hade tyskarna fått nog. Hoffmann visade Trotskij en karta på vilken tyskarnas väldiga territoriella krav var utmärkta. De omfattade större delen av Polen, hela Litauen, en del av östersjöprovinserna samt stora områden som beboddes av ukrainare och vitryssar. Trotskij svarade undvikande men ändå klart nekande. Förhandlingarna ajournerades, och Trotskij gav sig av till Petrograd den 18 januari — samma dag som den konstituerande församlingens möte ingav Lenin så stora bekymmer.

Under senare delen av januari 1918 var bolsjevikerna alls inte rustade för en deciderad politik mot tyskarna. I Petrograd och Moskva omgavs de av det hat de hade väckt till liv när de krossade den konstituerande församlingen. I Ukraina hade inbördeskrig brutit ut. Visserligen lade Pravda fram planen på ett guerillakrig som skulle dra gadden ur den tyska offensiven; men det var aldrig minsta tvivel om att den tyska armén var praktiskt taget oduglig för verkliga operationer.

Ändå fanns anledningar till optimism. Det var knappast troligt att de tyska soldaterna efter de sista veckornas andrum skulle vara särskilt villiga att ta upp kampen igen. Både i Österrike och i Tyskland fick socialistisk propaganda mot kriget resultat: strejker bröt ut, och stora gatudemonstrationer ägde rum som protest mot fredssträvandenas misslyckande. Kühlmann själv och alla utom de mest benhårda tyska imperialisterna ansåg det oklokt att pressa bolsjevikerna alltför hårt. Både i det tyska och det österrikiska utrikesdepartementet fanns de som var förespråkare för en kompromiss. De var rädda för att Lenin snart skulle störtas. Tyskland var ur stånd att invadera Ryssland i stor skala, menade de. Riket behövde sina soldater i väster, och i alla händelser fanns inom det tyska folket en bestämd motvilja mot att återuppta kriget på östfronten.

Sådana synpunkter gjorde inte särskilt starkt intryck på kejsarens militära rådgivare. Några månader senare bröt Tyskland självt samman, men ändå fanns drömmen om erövringar kvar. Både Hindenburg och Ludendorff förklarade att de, om förhandlingarna inte gav några resultat, skulle bli tvungna att invadera Ryssland för att hindra Förenta staterna och England från att skicka dit arméer.

Liknande oenighet rådde inom den bolsjevikiska centralkommittén. Lenin ville ha fred: fred till varje pris, fred med landavträdelser och skadestånd, omedelbar fred. Tills vidare, sade han, fanns inget hopp om att en revolution i Tyskland skulle rädda den ryska bolsjevikregimen. Om tyskarna angrep igen kunde det hända att bolsjevikregeringen föll — och hur som helst så skulle bolsjevikerna förr eller senare bli tvungna att underteckna ett fredsföredrag, förmodligen på sämre villkor än de som nu erbjöds dem. Stalin, Zinovjev och Kamenev stödde Lenin. Mot dem stod andra partiledare, som tydligen fortfarande trodde att den ryske soldaten skulle kunna väckas till entusiasm för ett ”revolutionärt krig” till Rysslands försvar. De som hyste denna tro var upprörda över den skoningslösa tyska hårdheten och över att tyskarna hade ”förrått” den goda vilja ryssarna hade lagt i dagen. Dessutom ser det faktiskt ut som om det skulle ha funnits något av gammalmodig patriotism i deras inställning. De räknade säkert

också med möjligheten att ett revolutionärt krig mot tyskarna skulle kunna ge upphov till missnöje och oroligheter inom tyska armén. Mitt emellan de båda grupperna stod Trotskij. Han ville att förhandlingarna skulle avbrytas totalt och återupptas bara om tyskarna gick till angrepp.

Så småningom utkristalliserades en majoritet för att Trotskij skulle vända tillbaka till Brest Litovsk och förhålla konferensen så länge som möjligt. Om tyskarna hotade med ultimatum skulle han gripa till en av sina egna formuleringar: ”Inget krig — ingen fred.” Det betydde att Ryssland varken skulle underteckna något fredsfördrag eller fortsätta kriget.

Den 30 januari var Trotskij tillbaka till Brest Litovsk igen med sina egendomliga instruktioner. Men det var nu tydligt att spelet inte kunde fortgå mer än ett par dagar. Den 9 februari undertecknade tyskarna ett fredsfördrag med den ukrainska regeringen, trots att de bolsjevikiska trupperna redan hade intagit Kiev, och mot bolsjevikerna började de uppträda allt fränare. Den 10 februari ställdes Trotskij praktiskt taget inför ett ultimatum, och han gjorde då denna förklaring: ”Vi drar oss ur kriget men ser oss nödsakade att vägra underteckna något fredsfördrag.” Med de orden bröt han upp och vände än en gång tillbaka till Petrograd med sin delegation. Samtidigt tillkännagavs att den ryska armén skulle demobiliseras, något som kan ha varit en fint för att blidka tyskarna eller ett sista nödrop till proletariatet över hela världen: om Ryssland våldtas kommer landet inte att försvara sig! Det var en värtalig gest, men den gjorde alls inte något intryck på Ludendorff och Hoffmann. Den 17 februari 1918 gav de order om framryckning på bred front in i Ryssland. Ryssarna retirerade efter att för syns skull ha bjudit ett svagt motstånd.

Den panik som nu grep Petrograd kan bäst belysas av bolsjevikernas eget uppträdande. Majoriteten av centralkommitténs medlemmar hade dittills satt sig emot Lenins alla försök att åter ta upp förhandlingarna. Men när den skrämmande nyheten om den tyska framryckningen den 18 februari nådde huvudstaden, slog stämningen om. Lenin och Trotskij bemyndigades att per radio meddela Berlin att Ryssland nu var villigt att anta fredsvillkoren utan ändringar. Följande dag svarade Hoffmann att han inte godtog radiomeddelanden utan krävde en undertecknad skrivelse som borde lämnas till den tyske befälhavaren i Daugavpils. Tills detta hade skett skulle den tyska framryckningen fortsätta.

En liten gnista av motståndsvilja fanns i alla fall kvar hos bolsjevikerna. Det är möjligt att den huvudsakligen närdes av fruktan för att tyskarna inte längre skulle lyssna till sakskalet. Det verkade faktiskt som om Ludendorff skulle vara fast besluten att avgöra hela frågan med vapen som argument. Under de följande dagarna härskade en febril aktivitet i bolsjevikernas högborg. En proklamation sändes ut som uppmanade till ett ”folkets krig” mot invasionstrupperna. Broar och ammunitionsupplag skulle sprängas i luften längs de vägar där tyskarna ryckte fram. Förrädare skulle arkebuseras på stället. Varendra by skulle offra sig på samma sätt som under kriget mot Napoleon.

Trotskij gjorde en uppseendeväckande politisk kullerbytta. Han sade till Bruce Lockhart och de andra allierade agenterna, att Ryssland skulle fortsätta kampen om de allierade stödde dem. Det var att prata ut i tomma luften, för nu i elfte timmen kunde de allierade ingenting göra. Men det ser ut som om förslaget var fullkomligt uppriktigt menat. Till och med Lenin vacklade. Man har tvistat om exakt på vilket sätt han gick med på att ta emot hjälp från de allierade; den mest spridda bolsjevikiska versionen uppger att han avfattade en skrivelse i vilken han tillkännagav sitt bifall till ”att kamrat Trotskij bemyndigas att anta hjälp från den franska imperialismens stråtrövare för att bekämpa de tyska stråtrövarna”.

Tyskarna lät bolsjevikerna ligga på halster i två dagar och lade den 23 februari fram nya fredsförslag. Som Lenin hade förutsagt var de mycket hårdare än de tidigare kraven. Tyskarna skulle nu ockupera hela Estland och en del av Lettland, och ryssarna skulle dra sig tillbaka från Finland och Ukraina. Turkarna skulle också få en större del av bytet. Trehundra miljoner

guldrubel skulle betalas för bestridande av kostnaderna

vid de ryska krigsfångarnas återsändande, och sovjetregeringen skulle ge ett bestämt löfte om att sluta upp med sin revolutionära propaganda. Villkoren måste antas inom fyrtioåtta timmar och fredsfördraget måste undertecknas inom tre dagar efter delegaternas ankomst till Brest Litovsk. Ratificeringen måste äga rum senast två veckor därefter.

Det var så hårda bud att bolsjevikerna än en gång råkade i våldsam dispyt, och förmodligen hade meningsutbytet fortsatt i all evighet, om inte den tyska armén för varje timme som gick hade kommit allt närmare Petrograd. Lenin tvingade den 23 februari fram ett avgörande genom att hota att avgå om inte de tyska villkoren antogs. Det räckte för att han skulle få med sig partiets centralkommitté, och när frågan lades fram för sovjetkongressens centrala verkställande utskott vann han voteringen med 116 röster mot 85 och 26 frånvarande.¹ Tidigt på morgonen den 24 februari meddelade Lenin och Trotskij per telegram tyskarna att de nu var villiga att skriva under.

Fyra dagar förflöt innan delegationerna samlades i Brest Litovsk, och ryssarna var beredda att genast skriva under. Men för tyskarna brådskade det inte — deras trupper ryckte nu allt längre in i Ryssland — och först klockan fem på eftermiddagen den 3 mars försågs fredsfördraget äntligen med underskrifter. Trotskij besparade sig denna sista nesa. Han skickade Sokolnikov i sitt ställe. Det uppges att denne inte ens brydde sig om att läsa igenom dokumentet, innan han satte sitt namn under det.

Det var ett förkrossande nederlag. Ryssland förlorade en tredjedel, sextiotvå miljoner, av sin befolkning, en fjärdedel av sin yta, en tredjedel av sin åkerjord, tjugosju procent av nationalinkomsten och mer än hälften av industrierna. Nu stod landet fullkomligt blottat.

Bolsjevikerna förutsåg alldeles riktigt att en våg av vrede och avsky skulle gå över landet, när nyheten om den förödmjukande freden blev känd. Trotskij gick till och med så långt att han ännu en gång tog kontakt med Raymond Robins och frågade honom, hur de allierade skulle ställa sig om Ryssland vägrade att ratificera fördraget. Men det var ett infall utan betydelse. Trotskij själv skulle just avgå från sin post och bli folkkommisarie för militära frågor. Alla ryska truppstyrkor befann sig på full reträtt. Över hela västra Ryssland ryckte de tyska arméerna fram mot Odessa vid Svarta havet och Harkov i Ukraina; i Estland stod de helt nära Petrograd. Det var nu, under andra veckan av mars 1918, som sovjetregeringen flyttade till Moskva. Den 14 mars sammanträdde sovjetkongressen där för att ratificera fredsfördraget med Tyskland.

Lenin sade i ett tal på kongressen att det var omöjligt för Ryssland att fortsätta kriget. Landet saknade armé, en vilopaus var nödvändig. Revolutionen hade genomlöpt tre faser, sade Lenin. I mars 1917 hade arbetarna och bourgeoisin slutit sig samman för att störta monarkin. Sedan kom en övergångsperiod, när bourgeoisins makt bars upp av mensjevikerna och socialrevolutionärerna. I november började den tredje fasen. Nu måste Ryssland tillfälligt avstå från världsrevolutionen för att kunna samla nya krafter. Lenin fortsatte:

”Vi måste — — — säga oss själva att hur andrummet än ser ut, hur osäker, vacklande, tung och förödmjukande freden än är, så är den i alla fall bättre än krig, därför att den ger folkmassorna möjlighet att hämta sig — — — Vi kommer att visa att vi inte bara är i stånd till heroiska angrepp utan också till heroisk reträtt. Vi måste lära oss att vänta, tills det internationella socialistiska proletariatet kommer till vår hjälp. Sedan ska vi starta en andra socialistisk revolution, som kommer att omfatta hela världen.”

En häftig debatt uppstod, och de vänster-socialrevolutionärer som nyligen hade gått med i regeringen lämnade den igen. Men när voteringen ägde rum gavs 784 röster för ratificering av

¹ Wilhelmstrassedokumentet visar att tyska mutor kom till användning vid tillfället.

fredsfördraget och 261 mot; 115 röster lades ner.

Brest Litovsk-freden avslutade inte bolsjevikrevolutionen, och fördraget annullerades dessutom när Tyskland och Österrike-Ungern åtta månader senare, i november 1918, bröt samman. Men ändå måste fredsslutet betraktas som en historisk vattendelare, som slutet på en revolutionär fas och början till en annan.

I april 1918 ebbade strejkerna och demonstrationerna i ämbetsverken ut. Samma månad skickade bolsjevikerna Joffe som ambassadör till Berlin, där han fick en stab på trehundra personer till sitt förfogande, och greve Mirbach installerades som tyskt sändebud i Moskva. På det sättet fick bolsjevikerna reguljära förbindelser med den enda makt i hela världen som aktivt stödde dem — Tyskland. I juni var Trotskij redan på god väg att bygga upp den röda armén, som snart skulle visa sig vara bra mycket effektivare än den gamla. Han hade inga betänkligheter mot att använda tyska krigsfångar och yrkesofficerare från den gamla regimen. Bolsjevikerna blev tack vare sådana åtgärder i stånd att rida ut den allvarliga krisen på sommaren 1918.

Men det hängde på ett hår. När den femte allryska kongressen sammanträdde på Stora teatern i Moskva den 4 juli hade vänster-socialrevolutionärerna, som leddes av Maria Spiridonova, fortfarande en tredjedel av mandatet, och de satte in ett våldsamt angrepp mot bolsjevikernas utrikespolitik. En storm av tjut och buanden riktades mot Mirbach där han satt på diplomatläktaren. Detta var inte bara en politisk demonstration utan också ett uttryck för det hat som en stor del av det ryska folket vid denna tid kände mot bolsjevikerna och tyskarna. Britterna hade landstigit i Murmansk och var med de andra allierade i färd med att stiga i land i Vladivostok. Ukraina var både fientligt och självständigt (bortsett från att tyska ockupationsstyrkor befann sig där). I söder hade Kaledin begått självmord och Kornilov mördats, men general Denikin hade tagit ledningen för upprorsrörelsen, och Viktor Tjernov höll på att organisera ett nytt motståndscentrum vid Volga. Den tjeckiska legionen, som hade kämpat för de allierade i Ryssland, hade vänt sig mot bolsjevikerna och gjorde sin fantastiska marsch rakt genom landet till Stilla havet medan den på vägen tog kontrollen över den transsibiriska järnvägen. Själva Sibirien hölls av socialrevolutionärerna.

Den 6 juli mördades Mirbach av vänster-socialrevolutionära terrorister, och gatustrider lågade upp i Moskva, Petrograd och Jaroslav. Det var ett förebud om det inbördeskrig som skulle komma. Det var bara därför att motståndarna var söndrade som bolsjevikerna lyckades hålla sig kvar vid makten.

Brest Litovsk-fördraget var viktigt också på ett annat sätt. Det avslöjade för de allierade vad de hade att vänta av tyskarna, om dessa vann kriget, och det stärkte deras vilja att fortsätta kampen. Framför allt blev resultatet att Förenta staterna närmade sig sina europeiska bundsförvanter.

I ett tal i Baltimore den 6 april 1918 sade president Wilson:

”Jag vill inte ens i denna stund av så stark bitterhet fälla några hårda eller orättvisa domar. Jag erinrar bara om vad de tyska vapnen med brutal effektivitet har uträttat i alla de områden som de har nått fram till — — Vad mig själv beträffar är jag villig — — att diskutera en god och rättvis och hederlig fred, närhelst jag möter ett uppriktigt menat förslag — en fred med samma villkor för den starke och den svage. Men när jag föreslog en sådan fred, kom ett svar från de tyska befälhavarna i Ryssland, och innebörden i det svaret kan man inte missta sig på. Jag antar utmaningen. Tyskland har än en gång sagt att styrkan och enbart styrkan ska avgöra om rättvisa och fred ska härska människor emellan — — — Därför kan vi svara endast genom att mobilisera styrka — styrka till det yttersta, styrka utan förbehåll eller gräns, den rättvisa och triumferande styrka som gör rätten till lag i världen och krossar all självhärlig maktlystnad.”

Föreningarna förband sig således att fortsätta på vägen till seger ända till sista dollar och sista man. När slutet kom i november 1918 var Wilson en av de första som yrkade på att tyskarna omedelbart skulle dra tillbaka sina trupper från Ryssland. Det låg nära till hands att ställa det kravet, men särskilt klokt var det inte. I och med att den tyska armén drog sig tillbaka var fältet fritt för bolsjevikerna. Röda armén lade inte bara beslag på de vapen tyskarna lämnade efter sig: den blev också obestridd herre över stora ryska områden som blev livsviktiga för bolsjevikerna, när de ställdes inför inbördeskrigets eldprov.

Churchill, som 1918-1921 var brittisk krigsminister, försökte väcka de västallierade till insikt om faran; men de orkade inte med ett nytt krig, och de tjugofemtusen franska, italienska, brittiska och amerikanska soldater som hade skickats till Ryssland drogs snart tillbaka.

Innan vi avslutar berättelsen om bolsjevikernas väg till makten ska ett par ord sägas om hur de två män som mer än några andra symboliserade de krafter som hade stridit mot varann slutade sina dagar:

I april 1918 fördes ex-tsaren och hans familj till Jekaterinburg bland Uralbergen, där det fanns en skarpt fientligt inställd lokal sovjet. De spärrades in i ett köpmannahem och förödmjukades där med att nödgas livnära sig på soldatransoner. Låt oss än en gång följa Bernard Pares, när han berättar om tsarfamilijs sista månader. ”Familjen tvangs nu”, säger han, ”att hämta sin mat ur en stor gemensam kittel, i vilken vaktchefen Andrejev, en ibland ganska uppslagsrik fyllbult, samtidigt brukade stoppa sin sked, medan han lutade sig fram mellan Nikolaus och dennes hustru.”

De följande veckorna fördes andra tillfångatagna medlemmar av tsarfamiljen också till Jekaterinburgområdet, och den 12 juni mördade bolsjevikerna storfurst Mihail och hans sekreterare. Vid den tiden närmade sig den tjeckiska legionen Ural och det bidrog utan tvekan att öka det hat som bolsjevikerna i Jekaterinburg hyste mot sina hjälplösa fångar. Nikolaus hade inte gett upp hoppet alldeles, och faktiskt gjorde monarkister flera klumpiga försök att befria honom. En gång fick han exempelvis ett brev där han uppmanades att inte stänga fönstret i sitt sovrum och hålla sig beredd att fly. Familjen väntade hela natten, men ingenting hände.

Den 16 juli förvandlades den mardröm i vilken tsarfamiljen levde till fruktansvärd verklighet. Den dagen fick tsaren och hans närmaste tillsägelse om att de åter skulle förflyttas, och de gick därför inte till sängs.

Sent på kvällen beordrades de ner i källaren. Ex-tsaren nödgades bära sonen nerför trappan, eftersom pojken hade blivit svårt sjuk. I källaren bad familjen att få stolar, som också sattes fram åt dem. Den nye vaktchefen, en viss kaptan Jurovskij, kom in med en skara beväpnade män och läste upp ett slags dödsdom som han påstod hade fällts av sovjeten i Jekaterinburg. Han sköt därefter ned ex-tsaren. En gevärssalva dödade de övriga familjemedlemmarna. Den sjuke pojken avled inte genast, och Jurovskij avfyra därför flera pistolskott mot hans kropp. Anastasia, den yngsta dottern, visade också livstecken och dödades med bajonetthugg.

Bårar togs fram, och på dem bars liken till en lastbil och kördes sedan iväg till ett övergivet gruvschakt utanför staden, som kallades Fyra bröder.

I gruvschaktet hälldes vitriol över liken, som därefter antändes, för att alla spår av ogärningen skulle utplånas. Följande dag, den 17 juli, mördades storfurst Sergej och hans maka tillsammans med andra medlemmar av huset Romanov, och under de följande dagarna förövades nya mord. Den 25 juli intogs Jekaterinburg av tjeckerna, och bolsjevikerna drevs för en tid bort från staden.

Enligt Trotskij var partiledarna i Moskva så upptagna av annat att de inte intresserade sig särskilt mycket för meddelandet om blodbadet. Men senare häktades tjugoåtta av mördarna, och fem av dem avrättades.

Sex år senare var det Lenins tur. Han dog efter en serie hjärnblödningar i Gorkij i närheten av Moskva den 21 januari 1924, vid femtiotre års ålder.

Churchill förklarade senare, att Lenin skulle ha kunnat rädda Ryssland från alla ytterligheter och allt det våld som därefter gick ut över landet. ”Han var den ende som skulle ha kunnat hitta tillbaka till huvudvägen

— — — Han lämnade det ryska folket i ett jämmerligt tillstånd. Dess värsta olycka var hans födelse, dess näst värsta — hans död.”

Den saken kan man tvista om utan att någonsin komma till ett resultat. Den enda kommentar som man lugnt kan göra är att erinra om ett yttrande av Napoleon som Lenin själv ofta brukade citera: On sengage, et puis — on voit (man kastar sig in i något, och sedan får man se hur det hela utvecklar sig).

Lenin kastade inte bara sig själv utan hela Ryssland in i något. Men han levde inte tillräckligt länge för att få se resultatet.

Om källorna

Doktor POSSONYS grundliga studier över den ryska revolutionen och framför allt hans senaste forskningar i tyska utrikesdepartementets arkiv har lämnat det viktigaste materialet till denna bok. Utöver de arbeten som är omnämnda i texten har följande källor använts.

FÖRSTA KAPITLET: Skildringen av Petrograd mot slutet av 1916 är hämtad från samtida ryska tidningar och handböcker och från ögonvittnen som alltjämt är i livet. En redogörelse för det ryska folkets ekonomiska villkor under tsarväldet lämnas i Michael F. Florinsky: "The End of the Russian Empire" (1931). Citatet av Lev Trotskij är hämtat ur företalet till hans "History of the Russian Revolution" (1936). [Svensk övers.: [Ryska revolutionens historia del 1](#) – i 3 delar]

ANDRA KAPITLET: Bernard Pares båda böcker, "A History of Russia" (1953) och "The Fall of the Russian Monarchy" (1939), är de främsta källorna till redogörelsen för Ryssland under 1800-talets senare hälft och för Nikolaus II:s ungdom, giftermål och trontillträde.

TREDJE KAPITLET: Bertram D. Wolfes "Three Who Made a Revolution" (1948) har gett många värdefulla upplysningar om de revolutionära centralgestalternas tidigare liv både för detta kapitel och för sjätte kapitlet. Trotskijs korta biografi över Lenin har också kommit till användning. Turgenjev-citatet är hämtat ur hans "The Threshold". Edmund Wilsons porträtt av Lenin är hämtat ur hans "To the Finland Station" (1940) och citatet av John Reed från "Ten Days That Shook the World" (1919) [sv, övers. [Tio dagar som skakade världen](#)]. Maurice Paléologues "Les Précurseurs de Lénine" (1938) och Lenins egna brev i engelsk översättning av Elizabeth Hill och Doris Mudie (1937) har också anlitats.

FJÄRDE OCH FEMTE KAPITLEN: Redogörelsen för revolten 1905 och för åren fram till 1914 följer i stort sett Pares. Tsaritsans brev till Rasputin är hämtat från Trufanov Illiodors "Zapiski o Rasputinij". Illiodor säger att han fick brevet av Rasputin när han besökte honom i Pokrovskoje den 8 december 1909.

SJÄTTE KAPITLET: Bertram Wolfes "Three Who Made a Revolution", Lenins brev, William Henry Chamberlins "The Russian Revolution 1917-1921" (I & II, 1935) och Edward Hallett Carrs "The Bolshevik Revolution 1917-1921" (1954) [delar finns översatta på marxistarkivet, se: [Carr, Edward H](#)] ger värdefulla upplysningar om revolutionärernas verksamhet under åren före 1914.

SJUNDE KAPITLET: I texten citeras arbeten av Paléologue, Pares och Trotskij. Vidare har sir George Buchanans "My Mission to Russia and other Diplomatic Memoirs" (I & II, 1923) anlitats. Brevväxlingen mellan Nikolaus II och hans gemål har publicerats av Duckworth (1923) och Bodley Head (1929).

ÅTTONDE KAPITLET: Detta kapitel grundar sig huvudsakligen på doktor Possonys forskningar i de tyska arkiven.

NIONDE KAPITLET: Det finns en omfattande litteratur om marsrevolutionen. Här har huvudsakligen använts arbeten av Pares, Chamberlin och Trotskij samt N. N. Suchanovs "The Russian Revolution 1917" i engelsk översättning av Joel Carmichael (1955).

TIONDE KAPITLET: Suchanov, Trotskij och de franska och brittiska ambassadörerna Paléologues och Buchanans memoarer belyser alla perioden efter marsrevolutionen. Ett annat ögonvittne, Miljukov, berättar också om dessa händelser i sin "Istorija vtoroj russkoj revoljutsii" (Den andra ryska revolutionens historia) (Sofia 1921). George F. Kennan har i sin bok "Russia Leaves the War" (1956) gett en fängslande skildring av den amerikanska ambassaden i Petrograd som också har fått lämna material till detta kapitel.

ELFTE KAPITLET: De välkända händelserna i samband med Lenins återkomst till Ryssland

har kompletterats med hjälp av de tyska arkiven, hans egna brev samt Suchanov.

TOLFTE OCH TRETTONDE KAPITLEN: ”Julidagarna”, bannlysningen av Lenin och Kornilov-affären har berättats mer eller mindre subjektivt av Kerenskij, Miljukov, Trotskij, Suchanov och många andra ryska ögonvittnen. De tyska arkiven kastar en del nytt ljus över händelserna. Kennan har gått igenom de tyska spiondokumenten och redovisar resultatet av sina forskningar i ”Russia Leaves the War”.

FJORTONDE KAPITLET: John Reeds livfulla skildring i ”Ten Days That Shook the World” nämns i texten. Nästan alla tidigare anförda källor har använts för denna relation av den bolsjevikiska statskuppen i november 1917.

FEMTONDE OCH SEXTONDE KAPITLEN: Om den konstituerande församlingens resultatlösa sammanträde och freden i Brest Litovsk berättas i alla standardverk över revolutionen.